Василь Кремень

ОСВІТА:
ідеї, роздуми, досвід

Статті, доповіді, виступи, інтерв'ю

Зібрання творів у п'яти томах

Том 5
2017–2024

Київ
Видавництво «Грамота»
2025

Vasyl Kremen

EDUCATION:
Ideas, Reflections, Experience

Articles, Reports, Speeches, Interviews

Collected Works in Five Volumes

Volume 5
2017–2024

Kyiv
Publishing «Gramota»
2025

УДК 37"20"(082)
К79

Підготували до видання:
Березівська Лариса, Деревянко Тетяна

Кремень В.

К79 Освіта: ідеї, роздуми, досвід: Статті, доповіді, виступи, інтерв'ю / зібрання тв. у п'яти томах : Т. 5. 2017–2024 / Київ : Грамота, 2025. 376 с.

ISBN 978-966-349-991-8

Видання містить вибрані праці (статті, доповіді, виступи) президента НАПН України Василя Кременя, доктора філософських наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, академіка НАН України, академіка НАПН України, міністра освіти і науки України (2000–2005), президента Товариства «Знання» України.

У зібранні порушено актуальні питання становлення й розвитку освіти незалежної України, висвітлено перспективи освітньої діяльності в нових умовах життя людини у XXI столітті.

До видання також увійшли інтерв'ю вченого, опубліковані в освітянській періодиці й інших ЗМІ, зокрема електронних.

Адресовано освітянам, науковцям, управлінцям у сфері освіти, студентам педагогічних спеціальностей, широкому колу читачів, котрі цікавляться минулим, сьогоденням і майбутнім освіти.

The edition contains selected works (articles, reports, speeches) by Vasyl Kremen, President of the NAES of Ukraine, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Honoured Worker of Science and Technology of Ukraine, Academician of the NAS of Ukraine, Academician of the NAES of Ukraine, Minister of Education and Science of Ukraine (2000–2005), President of the Znannia Society of Ukraine, which address topical issues of the formation and development of education in independent Ukraine and highlight the prospects of educational activities in the new conditions of human life in the 21st century.

The edition also includes interviews with the scientist published in educational periodicals and other media, including electronic ones.

The edition is intended for educators, researchers, educational managers, students of pedagogical specialties, and a wide range of readers interested in the past, present, and future of education.

УДК 37"20"(082)

ISBN 978-966-349-991-8

© Василь Кремень, 2025
© Видавництво «Грамота», 2025

ЗМІСТ

2017

Про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2016 році та в період 2012–2016 років і завдання подальшого розвитку 8
«Утвердження особистості людини, суспільне єднання й патріотизм — ціннісні орієнтири сучасного глобалізованого світу» 18
«Педагогізація суспільства дала б змогу змінити взаємини між людьми» 25
«Треба допомогти дитині пізнати себе» 34
25 років Національній академії педагогічних наук України: здобутки і перспективи 39
Бути — означає мислити 44

2018

Про діяльність НАПН України у 2017 році та завдання на 2018 рік 58
Навчити вчитися 66

2019

Про діяльність НАПН України у 2018 році та завдання на 2019 рік 70
Освіта як гуманітарна складова безпеки 82
Освіта як запорука миру: шлях до людини 88

2020

Формула Кременя 95
Всесвітній саміт миру в Сеулі 102
Освіта дітей з особливими потребами — реформування триває 104
Національна ідентичність як умова самоздійснення української нації 106

Про Програму спільної діяльності Національної академії наук України та Національної академії педагогічних наук України на 2020–2022 роки 110
Візуальна грамотність навчального процесу: теорія і практика 112
Гносеологія мультимодальності як потреба цифрової сучасності 119
Формування інноваційного фахівця — головне завдання фахової передвищої освіти 122
Distance Education in the Context of Visuality: Pro and Contra *(англ. мовою)* 127
Вічний кролевецький рушник 133

2021

Про стан виконання НАПН України Рекомендацій слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій на тему «Реформування спеціальних закладів освіти України та стан впровадження інклюзивної освіти: проблеми і шляхи їх вирішення», які відбулися 16 лютого 2020 року 136
Партнерський форум «Освіта України 2021: стратегічні цілі та пріоритетні напрями» 144
Про Програму спільної діяльності Міністерства освіти і науки України та Національної академії педагогічних наук України на 2021–2023 роки 148
Україна як цивілізаційний суб'єкт: нова методологія розвитку людини та суспільства 151
Звіт Національної академії педагогічних наук України про використання коштів на наукову і науково-технічну діяльність та отримані результати за 2020 р. 156
Українська школа як відкрита соціальна система 162
Ювілейна сесія загальних зборів Національної академії наук України за участю національних галузевих академій наук України, присвячена 30-й річниці незалежності України 166
VII Міжнародний конгрес зі спеціальної педагогіки та психології «Діти з особливими потребами: від рівних прав — до рівних можливостей» 170
Освіта дітей раннього та дошкільного віку в контексті їх безперервного розвитку 171

Борис Патон — науковий лідер, видатний організатор
і невтомний оборонець національної науки України 182
Педагогічна наука — Новій українській школі 186
Міжнародні зв'язки як важливий напрям діяльності
Національної академії педагогічних наук України 192

2022

«Освіта — це наріжний камінь цивілізації і культури нації» 204
Звернення до громадськості з нагоди 30-річчя НАПН України .. 210
Про діяльність Національної академії педагогічних наук України
у 2021 році та завдання на 2022 рік 211
Ще один крок до утвердження вільної європейської України 238
Ювілей — час окреслення нових проєктів 239
Педагогічна наука для розбудови нової країни 241
Філософія Григорія Сковороди у контексті людиноцентризму .. 245
Вступ до науково-аналітичної доповіді
«Науково-методичне забезпечення цифровізації
освіти України: стан, проблеми, перспективи» 257

2023

Підготовка вчителя: виклики і відповіді 259
Університетська мережа в Україні: необхідність модернізації 265
Про діяльність Національної академії педагогічних наук України
у 2022 році та завдання на 2023 рік 269
Філософія людиноцентризму в системі сучасних цінностей 300
Діяльність Національної академії педагогічних наук
України в умовах воєнного стану 306

2024

Про діяльність Національної академії педагогічних наук України
у 2023 році та завдання на 2024 рік 321
Діяльність Національної академії педагогічних наук України
із цифрової трансформації освіти і науки 339
Успіхи та прорахунки шкільної освіти за роки незалежності:
що про це думають ексміністри та чинний очільник МОН 364
Предметний покажчик 373

2017

Про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2016 році та в період 2012–2016 років і завдання подальшого розвитку

Доповідь на загальних звітно-виборних зборах 24 березня 2017 р.

Шановні учасники зборів!

Члени академії отримали повний Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2016 році та в період 2012–2016 років у друкованому вигляді, а делегати від наукових установ та запрошені могли ознайомитися з ним на сайті НАПН України. Крім того, річні звіти детально розглядалися загальними зборами у 2013–2016 років. Тому дозвольте у доповіді зупинитися на найважливіших питаннях діяльності академії, її керівництва у зазначені роки.

Минулий рік і п'ятирічний період у цілому підтвердили правильність напряму, у якому академія здійснювала свою місію з теоретико-методологічного та науково-методичного забезпечення функціонування і модернізації освітньої сфери України. Загальний контекст сучасних перетворень в освіті визначається:

— динамізмом суспільного розвитку;

— інноваційним типом прогресу, що об'єктивно зумовлює підвищення ролі науки в усіх сторонах життя людства;

— глобалізацією та посиленням конкуренції регіонів, країн, а також окремих суб'єктів діяльності, що обумовлює зростання ролі й цінності кожної людини, її компетентності, кваліфікації, орієнтацій, — отже, закономірною є актуалізація принципу людиноцентризму в освіті;

— рішучим розривом з віджилим минулим, що безповоротно стався останніми роками в українському суспільстві та свідомості українських громадян.

Нині можна констатувати, що за роки незалежності сформувалося покоління людей, які отримали освіту в суверенній країні, пройшли загартування революційними подіями і боротьбою за Україну та відіграють важливу роль у гуртуванні нації навколо європейського вибору, пов'язуючи з ним своє майбутнє. За великим рахунком, молоде покоління виступає чи не головним гарантом незворотного руху вперед.

За цих реалій НАПН України у звітні роки зосереджувала увагу насамперед на таких напрямах діяльності.

1. Забезпечення пріоритетності, актуальності та підвищення практичної значущості наукових фундаментальних і прикладних досліджень та експериментальних розробок. Істотно переглянуто дослідницьку тематику з огляду на сучасні потреби освітньої сфери. Збільшено практичну віддачу здійснених досліджень, розширено участь академії у розробленні освітнього законодавства, наукових кон-

цепцій, освітніх стандартів, програм, підручників, іншої навчальної літератури, методичних рекомендацій.

2. Досягнення системної взаємодії НАПН України з Міністерством освіти і науки України (міністр Л. М. Гриневич) та Комітетом Верховної Ради України з питань науки і освіти (в. о. голови О. В. Співаковський), з Національною та національними галузевими академіями наук, низкою фахових громадських організацій. Нормою стало виконання програм спільної діяльності НАПН України і МОН України, створення концепцій, надання експертних висновків, участь у робочих групах з доопрацювання законопроєктів, що на розгляді у профільному Комітеті парламенту.

3. Нарощення інституційних складників діяльності академії. Ухвалено Стратегію розвитку НАПН України на 2016–2022 рр., проведено галузеву атестацію наукових установ, ліквідовано слабкі структурні підрозділи. Переглянуто статут академії відповідно до нового Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність».

4. Інтеграція НАПН України у європейські освітній і дослідницький простори, насамперед шляхом реалізації міжнародних проєктів, що помітно зросла. Це дало додатковий імпульс інноваційній діяльності Академії, зокрема з реалізації Угоди про асоціацію між Україною і ЄС, у якій питанням реформи освіти, досліджень та інновацій приділено значну увагу. У зв'язку із цим важливою є співпраця НАПН України з Національним Еразмус+ офісом в Україні, а також — за рамковою програмою Євросоюзу «Горизонт 2020», з Британською радою, Європейським фондом підготовки.

У звітному періоді в Академії функціонувало п'ять відділень. Серед найвагоміших наукових здобутків відділень маю назвати такі.

По Відділенню загальної педагогіки та філософії освіти (академік секретар — О. В. Сухомлинська) включно з Інститутом проблем виховання (директор — академік І. Д. Бех), Державною науково-педагогічною бібліотекою України імені В. О. Сухомлинського (директор — член-кореспондент Л. Д. Березівська), асоційованим Педагогічним музеєм України (директор О. П. Міхно).

Насамперед це — подальший розвиток концепції людиноцентризму в освіті.

Це розроблення Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо її реалізації, що схвалено та затверджено МОН України та покладено в основу Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки, затвердженої Указом Президента України П. О. Порошенка.

Проведено роботу з формування стандартів, розроблення змісту і методів, навчального забезпечення у дошкільній та позашкільній освіті, де здобувають знання близько 3 млн дітей.

Важливою є робота зі системного узагальнення багатого історичного українського досвіду педагогічної діяльності, з формування, збереження і розвитку науково-педагогічних ресурсів, включаючи об'єкти, що становлять національне надбання.

По Відділенню психології, вікової фізіології та дефектології (академік-секретар С. Д. Максименко) з інститутами — психології ім. Г. С. Костюка (директор — академік С. Д. Максименко), спеціальної педагогіки (директор — академік В. В. Засенко), соціальної та політичної психології (директор — член-кореспондент М. М. Слюсаревський) та Науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи (директор В. Г. Панок).

У контексті людиноцентризму в освіті значущими є фундаментальні напрацювання щодо концепції та механізму самопроєктування і самоздійснення особистості в різні вікові періоди упродовж життя в сучасних умовах.

З-поміж найважливіших результатів психологічної науки — обґрунтування принципово нового підходу на засадах інклюзії щодо освіти дітей з особливими потребами та розроблення і впровадження відповідних стандартів, змісту, форм і методів навчання.

В умовах агресії Росії та пов'язаних із цим посттравматичних синдромів учасників АТО, переміщених із не підконтрольних українській владі зон Донбасу та анексованого Криму понад 1 млн дітей і дорослих, ученими НАПН України проведено значну науково-методичну та практичну роботу із психологічної реабілітації та соціалізації постраждалих громадян.

Учені-психологи також здійснювали науково-методичний супровід діяльності практичних психологів та соціальних працівників у навчальних закладах України.

Продовжено дослідницьку роботу та розпочато експериментальну її стадію стосовно впровадження медіаосвіти в навчальних закладах. Це особливо важливо у зв'язку з російською інформаційною агресією та Указом глави держави від 25 лютого цього року про затвердження рішення Ради національної безпеки і оборони України щодо Доктрини інформаційної безпеки України.

Систематично проводився ґрунтовний моніторинг суспільного сприйняття освітніх реформ в Україні.

По Відділенню загальної середньої освіти (академік-секретар — О. І. Ляшенко) з Інститутами педагогіки (директор — член-кореспондент О. М. Топузов), інформаційних технологій і засобів навчання (директор — академік В. Ю. Биков) та обдарованої дитини (директор — член-кореспондент В. В. Камишин).

У звітних роках забезпечено впровадження нових стандартів початкової, базової та старшої школи, опрацьовано концепцію реформування середньої загальноосвітньої школи. Розроблений документ використано

у проєкті Закону України «Про освіту» та покладено в основу затвердженої урядом Концепції «Нова українська школа». Обґрунтовано, що повна загальна середня освіта має бути 12-річною, починатися з 6-річного віку, бути профільною в останні три роки і будуватися на компетентнісних засадах і формуванні цінностей особистості.

Для забезпечення профільності старшої школи має бути сформовано відповідну мережу одно- та багатопрофільних ліцеїв, відділених від початкової і базової середньої школи. На перехідний період необхідно зберегти так званий універсальний профіль, тобто безпрофільність, там, де відсутні умови для надання профільної середньої освіти.

Учені цього відділення взяли активну участь у створенні, перегляді та експертизі навчальних програм і шкільних підручників, а також навчанні експертів.

Особливу увагу приділено розвитку віртуальних інформаційних навчальних середовищ, а також розробленню методів виявлення та підтримання обдарованості.

По Відділенню професійної освіти і освіти дорослих (академік-секретар Н. Г. Ничкало) з Інститутами професійно-технічної освіти (директор — академік В. О. Радкевич) та педагогічної освіти й освіти дорослих (директор — член-кореспондент Л. Б. Лук'янова).

З урахуванням кращого світового досвіду запропоновано концепцію організації професійної освіти. Передбачено об'єднання в єдину систему підготовки кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів, створення укрупнених одно- і багатопрофільних професійних ліцеїв і багаторівневих та багатопрофільних професійних коледжів, розвиток дуальної форми професійного навчання, укрупнення професій і надання пріоритетності підготовці кваліфікованих робітників. Напрацювання вчених відділення враховано в проєкті Закону України «Про професійну освіту», що внесений урядом на розгляд парламенту.

Нового осмислення набула освіта дорослих. Відповідні напрацювання відображено в законопроєкті про освіту. Нещодавно створена Українська асоціація освіти дорослих стала членом відповідної Європейської асоціації.

Учені беруть участь у розробленні Концепції розвитку педагогічної освіти в Україні. Відділення активно співпрацює з ученими Польщі.

По Відділенню вищої освіти (академік-секретар М. Б. Євтух) з Інститутом вищої освіти (директор С. А. Калашнікова) та Університетом менеджменту освіти (ректор — академік В. В. Олійник).

У звітний п'ятирічний період за провідної ролі членів академії М. З. Згуровського, Л. В. Губерського та інших, активної участі вчених Інституту вищої освіти розроблено інноваційний, з урахуванням вектора євроінтеграції, Закон України «Про вищу освіту», розпочато його імплементацію. Здійснено друге видання «Національного освітнього глосарію: вища освіта», сформовано перелік галузей знань і спеціальностей, за

якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, розроблено Методичні рекомендації щодо створення стандартів вищої освіти нового покоління та Методичні рекомендації з розроблення освітніх програм.

Заслуговує на увагу дослідницько-інноваційна робота із з'ясування співвідношення університетського та академічного секторів у світовому науковому просторі, формування лідерського потенціалу університетів, розвитку їхньої автономії, зокрема фінансової, а також підвищення управлінської компетентності працівників освіти в межах корпорації закладів післядипломної педагогічної освіти на чолі з Університетом менеджменту освіти.

У 2014–2016 рр. переміщено Інститут післядипломної освіти інженерно-педагогічних кадрів з Донецька до Білої Церкви Київської області та здійснено його реорганізацію у Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти (директор О. П. Ситніков). Забезпечено повноцінне функціонування реорганізованого закладу.

Шановні учасники зборів!

Загальне керівництво НАПН України у 2012–2016 рр. здійснювала президія, до складу якої входили президент, перший віцепрезидент, віцепрезидент, учений секретар, академіки-секретарі, інші члени президії. Усього 27 членів президії. За цей період у керівництві відбулися певні зміни. Пішов із життя член президії НАПН України академік Іван Андрійович Зязюн. У зв'язку з недостатнім фінансуванням виконання обов'язків ученого секретаря було покладено на першого віцепрезидента.

У звітному періоді НАПН України загалом виконала свої інституціональні завдання, науково і методично забезпечуючи функціонування і розвиток національної освітньої сфери, у якій нині навчаються 7 млн здобувачів освіти і працюють понад 1,5 млн освітян. Незважаючи на значні втрати, насамперед кадрові, у зв'язку із скороченням фінансування у 2015 і 2016 рр., академія зберегла свій основний потенціал, наукові школи та колективи і, зрештою, провідну роль у науковому й методичному супроводі освіти та поступово долає наслідки бюджетної кризи останніх років.

Утрати за два екстремальні роки відчутні — скорочення понад 800 працівників, що становить 37 %. Зменшено прийом в аспірантуру (на 70 %) та докторантуру (на 95 %).

Треба зазначити, що фінансування академії у 2017 р. стало значно кращим. Ми щиро вдячні прем'єр-міністру В. Б. Гройсману, віцепрем'єр-міністру В. А. Кириленку, міністру Л. М. Гриневич і очільнику профільного Комітету Верховної Ради України О. В. Співаковському за послідовне відстоювання пріоритету освіти та увагу до наукового забезпечення цього пріоритету НАПН України.

Нарощенню кадрового потенціалу та залученню нових наукових сил сприяло збільшення чисельності членів НАПН України. У жовтні 2016 р. — уперше за останні шість років — склад академії поповнено

новими 16 дійсними членами та 26 членами-кореспондентами, п'ятьма почесними академіками, одним іноземним членом, що дало змогу зменшити середній вік членів академії, посилити її інноваційну спроможність. У 2012–2016 рр. 164 науковцям академії присвоєно вчене звання старшого наукового співробітника, доцента або професора.

У цей період 14 членів та наукових працівників НАПН України стали лауреатами Державної премії України в галузі освіти, а три члени академії — лауреатами Державної премії в галузі науки і техніки. 12 особам присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України» та «Заслужений працівник освіти України», 9 колег нагороджено орденами.

У 2016 р. сформовано загальноакадемічну Раду молодих учених та відповідні ради в наукових установах, започатковано нові освітньо-наукові програми підготовки докторів філософії. Відповідно до нового закону про наукову і науково-технічну діяльність осучаснено внутрішні нормативно-правові документи, що регулюють академічну діяльність.

У 2012–2016 рр. відбулося 5 тематичних та 5 звітних зборів НАПН України, а також 8 методологічних семінарів, на яких обговорено й ухвалено інноваційні рішення і рекомендації щодо актуальних проблем розвитку освіти, її наукового і методичного супроводу. Зокрема, на тематичних зборах розглянуто концептуальні засади підвищення економічної ефективності та національної стандартної класифікації освіти, проблеми якості освіти в контексті сучасних цивілізаційних змін, розвитку професійної освіти, стратегічних пріоритетів розвитку загальноосвітньої школи України, що важливо для реформи освіти, модернізації освітнього законодавства на системній основі.

На академічних методологічних семінарах осмислено питання медіаосвіти, сучасних виховних технологій, компетентнісного підходу в освіті, професійного розвитку особистості, громадянськості української молоді, інтеграції освіти і науки, особистості в умовах кризових викликів сучасності тощо.

Також проведено 70 засідань президії, на яких розглянуто близько 2 тис. питань основної діяльності академії, зокрема щодо реалізації Законів України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про вищу освіту» та ін.

Загальні збори і засідання президії НАПН України, методологічні семінари проходили із залученням фахової громадськості; їх було широко висвітлено у засобах масової інформації та на сайті академії.

Відповідно до тематичних планів наукових досліджень члени академії та наукові працівники підвідомчих установ у 2016 р. виконували 243 теми, з яких 75 тем було розпочато, 66 — завершено. За тематичним планом наукових досліджень членів НАПН України, зокрема, здійснювалося 144 теми, за тематичними планами підвідомчих наукових установ — 100, з яких 74 — фундаментальні і 26 — прикладні.

За завершеними в минулому році в підвідомчих установах академії фундаментальними дослідженнями підготовлено 1,7 тис. найменувань наукової, науково-методичної, навчальної і довідкової продукції.

За результатами завершених у 2016 р. прикладних досліджень — 450 одиниць продукції.

У цілому в 2016 р. члени Академії та вчені підвідомчих установ опублікували понад 3 тис. праць, з них 74 монографії, 171 підручник і навчальний посібник, 80 методичних посібників і рекомендацій, 21 словник і довідник, 2,6 тис. статей, випущено 129 збірників наукових праць, підготовлено 73 навчальні програми і концепції.

Ученими НАПН України підготовлено фундаментальну працю «Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні», що охоплює період 1991–2016 рр., і видано до 25-річчя незалежності України. Видання здійснено в українськомовному та англомовному варіантах.

Учені академії також постійно беруть участь у підготовці щорічних державних доповідей про стан дітей та молоді в Україні.

Відбулися позитивні зрушення в активності і результативності учених академії щодо публікацій: збільшилася їхня кількість у рецензованих і реферованих виданнях, зокрема зарубіжних, що обліковуються в наукометричних базах даних. Розширено перелік академічних видань, що включено до наукометричних баз, та зросло число заявок на включення. Важливим є створення й функціонування Електронної бібліотеки НАПН України.

Щороку вчені НАПН України організовують і проводять науково-практичні масові заходи — конференції, семінари, круглі столи, форуми, виставки, більшість яких — міжнародні та всеукраїнські.

Наукові працівники НАПН України готували інформаційно-аналітичні матеріали та брали участь у парламентських слуханнях, розширених і виїзних засіданнях Комітету Верховної Ради України з питань науки й освіти, а також засіданнях колегії, інших заходах Міністерства освіти і науки України та Кабінету Міністрів України.

У звітному році в аспірантурі навчалось 283 особи, з них 126 — за державним замовленням; у докторантурі — 50 осіб, з них 40 — за державним замовленням. У 16 спеціалізованих учених радах, що діють у 10 підвідомчих установах, за минулий рік захищено 140 дисертаційних робіт: 38 докторських і 102 кандидатських.

Продовжувала всеукраїнську діяльність академічна Міжвідомча рада з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (голова — академік О. Я. Савченко). У минулому році розглянуто, надано консультації і рекомендації щодо тематики виконавцям 811 докторських і кандидатських дисертацій, а загалом за п'ять років — понад 7 тисяч. З 2016 р. Міжвідомча рада розглядає тематику дисертаційних досліджень згідно з новим Переліком галузей знань і спеціальностей, за яким здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти.

Освітня діяльність у НАПН України провадилася в Університеті менеджменту освіти, Білоцерківському інституті неперервної професійної освіти, що забезпечували підвищення кваліфікації (післядипломна освіта) і підготовку фахівців (вища освіта), а Інститут спеціальної педагогіки здійснював підвищення кваліфікації освітян, що працюють з дітьми з особливими потребами.

У 2016 р. розширено участь учених академії у міжнародних наукових заходах, проєктах і програмах Європейського Союзу, Світового банку, ЮНЕСКО, Ради Європи, Американських рад з міжнародної освіти, представництва DVV International в Україні та інших, а також співпрацю з науковими установами і навчальними закладами декількох країн. Наукові установи НАПН України та окремі вчені здійснюють експертну діяльність та є членами багатьох міжнародних організацій.

Укладено Угоду між ЮНЕСКО та академією про відкриття на базі Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття».

До ЮНЕСКО направлено пропозиції про включення відзначення 100-річчя від дня народження В. О. Сухомлинського до календаря пам'ятних дат ЮНЕСКО на 2018 рік. Також надіслано заявку щодо включення до Міжнародного реєстру «Пам'ять світу» колекції «Шкільні підручники та навчальні посібники» Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, що становить національне надбання України.

НАПН України у 2016 р. отримано фінансування із загального фонду державного бюджету в сумі 98,8 млн грн, у тому числі на фундаментальні дослідження — 48,8 млн грн, на прикладні дослідження 17,0 млн грн, на підготовку наукових кадрів — 7,1 млн грн, підвищення кваліфікації педагогічних і керівних кадрів — 13,9 млн грн.

Порівняно з 2015 р. фінансування НАПН України зменшилося на 16,6 млн грн, або на 14 %. Подібне зменшення фінансування було і в 2015 році.

У 2016 р. академія отримала 15,6 млн грн за спеціальним фондом бюджету, що на 2,2 млн грн більше, ніж у 2015 р.

Доцільність та ефективність витрачання державних коштів у НАПН України у звітному п'ятирічному періоді двічі перевірено Рахунковою палатою. За результатами перевірок ужито заходів щодо підвищення ефективності діяльності, і ця робота триватиме.

Шановні колеги!

Загалом у 2016 р. та в період 2012–2016 рр. учені академії здійснювали значну науково-дослідницьку діяльність, але ще більше треба зробити в майбутньому. У контексті викликів, що стоять перед Україною, стратегії розвитку й діяльності, визначених Президентом України П. О. Порошенком і урядом країни, новообраному керівництву і членам академії, колективам підвідомчих установ необхідно

зосередити увагу на реалізації наступних першочергових завдань у найближчій та середньостроковій перспективі.

По-перше, потрібно посилити теоретико-методологічний і науково-методичний внесок у здійснення (у 2017 р. і в періоді до 2020 р.) комплексу пріоритетних дій загальнонаціонального значення.

З-поміж них такі:

— завершення оновлення освітнього законодавства, насамперед що стосується базового Закону України «Про освіту» та спеціальних освітніх законів;

— розроблення якісного освітнього змісту на компетентнісній основі, що відповідає інноваційному типу прогресу та завданням формування інноваційної людини;

— запровадження основного освітнього принципу людиноцентризму в освіті, обґрунтування адекватних форм організації освіти, методів і технологій навчання;

— розроблення концептуальних засад створення на всіх освітніх рівнях систем забезпечення якості освіти, участі у провідних міжнародних порівняльних дослідженнях успішності, зокрема за Програмою міжнародного оцінювання учнів (PISA) у 2018 р.;

— збереження і зміцнення української національної ідентичності в освіті та водночас інтегрування національної освіти у європейський і світовий освітній та науковий простори;

— всебічне наукове обґрунтування змін, що проводяться в освіті.

По-друге, наукові розробки вчених мають забезпечити максимально ефективне використання усіх ресурсів освіти, осучаснення, модернізацію усіх її рівнів і ланок, а саме:

— дошкільної освіти як стартової для освіти впродовж життя, починаючи від народження людини;

— початкової освіти, що закладає ключову компетентність — здатність навчатися впродовж життя з максимальною самостійністю;

— базової середньої освіти, що підводить учнів до свідомого та обґрунтованого вибору подальшої освітньої траєкторії — академічної чи професійної;

— профільної середньої освіти як принципово нової за змістом і організацією реалізації освітніх потреб, інтересів, здібностей молодої людини;

— спеціальної освіти, що відповідає найбільш повній та швидкій суспільній інтеграції кожної людини з особливими потребами;

— позашкільної освіти, яка сприяє всебічному особистісному розвитку та соціалізації дітей, учнів, зокрема формуванню громадян-патріотів;

— професійної освіти, що на засадах системної інтеграції з економікою має задовольнити потреби у робітничій кваліфікації особистості;

— вищої освіти, яка має готувати фахівця вищого рівня, дослідника й конкурентоспроможну особистість;

— освіти дорослих, післядипломної освіти, що в сучасному світі прогресу інноваційного типу набувають ключового значення і стають важливою ланкою безперервної освіти.

При цьому у вихованні молоді важливо забезпечити формування національної ідентичності громадян України.

По-третє, у дослідженнях звернути особливу увагу на супровід освітніх реформ:

— у психологічному супроводі освіти потрібно посилити його експертну діагностично-корекційну роль на сучасній технологічній основі;

— у кадровому забезпеченні освіти створити ефективні моделі фахової освіти та концепцію соціального статусу педагогів;

— в інформаційному забезпеченні освіти необхідно враховувати істотне урізноманітнення і зростання конкуренції джерел;

— у соціально-психологічному супроводі кількісно й якісно забезпечити вивчення ставлення суспільства та відповідне формування громадської думки та ін.;

— у фінансовій підтримці освіти назрілим є перегляд моделей і оптимізація джерел фінансування різних рівнів і галузей освіти.

Шановні учасники зборів!

Для виконання цих та інших першочергових заходів, що надасть нового імпульсу розвитку національної освіти, підвищить її якість, конкурентоспроможність, динамізм, а отже, прискорить входження України в когорту провідних країн світу, необхідно продовжити модернізацію самої НАПН України.

Орієнтиром для цього слугують новий Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність», яким на перспективу унормовано модель організації наукової сфери України взагалі, академічної науки зокрема, а також оновлений Статут і Стратегія розвитку НАПН України.

Особливо актуальними для вдосконалення діяльності академії є таке.

По-перше, подальша автономізація і демократизація наукової діяльності з одночасним посиленням відповідальності за її результати та звітність, а також залучення ширшого кола вчених до ухвалення рішень з питань основної діяльності.

По-друге, доповнення базових бюджетних видатків на науку конкурсним грантовим фінансуванням, що сприяє активізації наукових шкіл і колективів, переборенню інерційності окремих учених.

У зв'язку з цим науковим установам необхідно учитися конкурувати за джерела фінансування, а новообраній президії, відділенням — удосконалити порядок формування наукової тематики з огляду на підвищення ролі зовнішньої незалежної експертизи із залученням споживачів наукової продукції.

По-третє, ширше застосовувати критерії наукометрії до оцінювання активності та результативності вчених, наукових організацій, імпакт-фактора фахових видань. При аналізі, оцінюванні та атестації

діяльності підвідомчих наукових установ, наукових груп, учених важливо дотримуватися основних положень і принципів відповідного Лейденського маніфесту, опублікованого у 2015 р. наукометристами світу. Загалом у наукових установах має працювати система забезпечення якості наукових досліджень та експериментальних розробок.

По-четверте, посилення вимог до соціально-економічної віддачі результатів наукових досліджень та експериментальних розробок, їх практичного впровадження. Необхідно підвищити рівень значущості наукової продукції, визначення й правоохоронного оформлення майнових і авторських прав на створені об'єкти інтелектуальної власності.

По-п'яте, заохочення технологізації та комерціалізації наукових здобутків, надання наукових послуг громадянам.

По-шосте, збільшення внеску кожного члена академії в спільний науковий доробок, підвищення ролі відділень НАПН України як координатора досліджень.

По-сьоме, подальша інтернаціоналізація наукової діяльності, міжнародна комунікація і співпраця в її здійсненні. Необхідно розширювати участь наукових установ академії у проєктах програм ЄС Еразмус+ та «Горизонт 2020».

Шановні колеги!

Новообраний керівний склад академії, її президія і відділення, наукові установи, учені мають повною мірою усвідомлювати нові завдання й умови їхньої реалізації на сучасному етапі розвитку українського суспільства в контексті загальноцивілізаційного поступу, розуміючи, що ефективна освіта і наука є частиною нашої спільної загальнонаціональної відповідальності.

Дякую за увагу!

Про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2016 році та в період 2012–2016 років і завдання подальшого розвитку : (доповідь президента НАПН України В. Г. Кременя на загальних звітно-виборних зборах 24 березня 2017 р.) [Електронний ресурс] // Національна академія педагогічних наук України : офіц. портал. — Текст. дані. — Київ, 2017.

«Утвердження особистості людини, суспільне єднання й патріотизм — ціннісні орієнтири сучасного глобалізованого світу»*

В Україні стартує масштабна освітня реформа, засадничі положення якої відображено в Концепції Нової української школи. Зміни й нововведення не лише стосуються змістової і процесуальних складових освітньої діяльності, а й пов'язані з переосмисленням її ціннісного контексту, передусім у ставленні суспільства до освіти і

* Інтерв'ю записала Анжеліна Пугач. Подано скорочено.

вчителя, вчителя — до дитини, молодої особистості — до самої себе і довкілля.

Науковці Національної академії педагогічних наук України беруть безпосередню участь у розробленні й імплементації нових освітніх стандартів, осучасненні нормативно-правової бази, підготовці навчально-методичного забезпечення для всіх ланок освіти, здійснюють науково-методичний супровід освітньої діяльності, зокрема в рамках дослідно-експериментальної роботи.

Суспільні дискусії й обговорення тривають: у ЗМІ, у колі науковців і педагогів-практиків, в експертному середовищі. [...]

— *Шановний Василю Григоровичу, останні роки позначено суттєвими зрушеннями в усіх сферах суспільного життя. Як на це має реагувати освіта?*

— Я — прибічник необхідності змін в освітній сфері, адже людина вже в недалекому майбутньому зустрічатиметься з новими умовами життєдіяльності, перед нею поставатиме чимраз більше серйозних викликів. Тож освіта як соціальний інститут має готувати до життя у XXI, а не в XX столітті. А цього не здійснити, не змінивши самої освіти. Стосовно цивілізаційних викликів до людини, а отже, й до освіти, зважаймо на таке.

1. Людство вступило в інноваційний тип прогресу, і освіта має забезпечити розвиток інноваційної людини з інноваційним мисленням, інноваційною культурою, інноваційним типом діяльності. Це зумовлює завдання коригування всього освітнього процесу. Ідеться про те, що єдиною, а часто й головною функцією освіти є механічне, у кращому разі — творче, засвоєння певної суми знань. Безумовно, така функція існуватиме, якщо це опанування буде творчим і критичним. Водночас варто актуалізувати функцію уміння вчитися, що передбачає вироблення вмінь і навичок навчатися впродовж життя. Без цього невдовзі фахівець утратить таку властивість, як конкурентоспроможність. І найзначущою освітньою функцією, увагу до якої треба посилити, вважаємо навчання використовувати здобуті знання в різних сферах практичної діяльності.

2. Сучасна людина неодмінно потрапляє в потужний інформаційно-комунікаційний простір. Аби особистість «залишалася сама собою», зберегла свою внутрішню сутність, треба допомогти їй набути здатність усвідомлено ставитися до будь-якого комунікативного контакту. Тобто необхідно готувати людину медіаосвічену, яка могла б протистояти різноманітним деструктивним впливам, у тому числі й різних політичних сил. Людство у своєму розвитку ввійшло в цифрове суспільство. І комп'ютер має стати потужним засобом навчання, суттєво змінити навчальний процес.

3. Цивілізаційний поступ держав дедалі більше залежить від глобального розвитку. Щоб людина була здатною продуктивно функціо-

нувати в глобальному просторі, необхідно розвивати особистість, яка мислить глобально і водночас є свідомим патріотом. До того ж людина не повинна бути заручником віджилих ціннісних орієнтацій.

Необхідно гарантувати людині можливість саморозкритися, саморозвинутися. А це пов'язано з утвердженням дитиноцентризму, студентоцентризму, а на рівні суспільства — людиноцентризму, аби максимально наблизити освіту й навчання до конкретних здібностей дитини. Потрібно допомогти молодій особистості у пізнанні й саморозвитку. Тоді і в дорослому житті людина буде здатною до подальшого розвитку та самореалізації. Ба більше, якщо в цьому суспільстві буде створено умови для самореалізації кожної особистості, незалежно від віку, професії, соціального статусу й інших особливостей. У зв'язку із цим наголосимо: вибір Україною європейської орієнтації означає, окрім вступу до тих структур, що дають змогу реалізувати національні інтереси, також прийняття цінностей, вироблених століттями й адаптованих до реалій у конкретних історичних обставинах. Що ж до системи цінностей, то варто усвідомити необхідність національного єднання в суспільстві, посилення патріотичного виховання дітей і молоді. Це потрібно не лише для того, щоб захистити незалежність Української держави, зважаючи на воєнну загрозу, агресивні дії сусідньої країни, а й у зв'язку з розумінням глобального простору як такого, де панують і дружба, і співпраця, і конкуренція. Адже нецивілізовані країни можуть переорієнтувати конкуренцію на пряму загрозу. Єднання і патріотизм мають стати найголовнішими цінностями. Це й забезпечить шлях до кращого життя.

— *Ви — ідеолог дитиноцентризму в сучасній філософії освіти, орієнтацію на учня проголошено і в Концепції Нової української школи. Як це зреалізувати?*

— Я щиро підтримую ідеї Нової української школи і те, що дитиноцентризм — підґрунтя нової освітньої політики. Компетентнісний підхід як її світоглядний орієнтир відповідає викликам сучасності, зважаючи на поступ людства до інноваційного типу прогресу. Компетентність означає, що людина стає здатною до практичної діяльності у швидкозмінюваних умовах. Саме на цьому наголошується в Новій українській школі.

Освітня ідеологія передусім має орієнтувати на сучасний тип суспільних відносин. Ідеться про необхідність створення умов для самореалізації особистості в контексті врахування суспільних інтересів. Людина народжується і проживає у цьому світі один раз, приходить у нього, аби відбутися, бути щасливою. І освіта має допомогти в цьому. Коли людина пізнає себе і саморозвивається, це щастя не лише для неї, а й для усього суспільства, адже таке суспільство є спільнотою щасливих людей. Тож маємо забезпечити саме такі умови для стабільного динамічного розвитку всього суспільства.

— *Сучасне суспільство характеризують як цифрове, що пов'язано не лише з розвитком інформаційних технологій, а й суспільними викликами та загрозами. Чи вдасться їм протистояти?*

— Згадану проблему досліджують науковці Національної академії педагогічних наук України. В Інституті соціальної і політичної психології розпочато всеукраїнський експеримент з упровадження ідей медіаосвіти в сучасному освітньому просторі, який підтримало Міністерство освіти і науки України. Розроблено Концепцію медіаосвіти, що ґрунтується на розумінні значення медіаосвіти як інструмента вироблення стійкості людини до медіанасильства і медіаманіпуляцій, протидії поширенню медіазалежності. Реалізація концепції передбачає започаткування практик шкільної медіаосвіти, підготовку в університетах медіапедагогів і медіапсихологів. Опанування медіакультури і медіаграмотності, розгортання широкого медіаосвітнього руху має забезпечити формування в особистості рефлексії і критичного мислення, готовність до розбудови громадянського суспільства.

Свідченням потужного, часом руйнівного для особистості людини, інформаційного впливу є події на сході України. Значною мірою це стало можливим через те, що деякі громадяни піддалися сепаратистським та іншим негативним, соціально шкідливим впливам окремих безвідповідальних масмедіа. Не всі люди здатні критично сприймати інформацію, яку вони отримують, що більше — їм нав'язують. Зокрема, вироблену в сусідній державі, чітко орієнтовану на те, щоб «посіяти» в Україні негаразди. Саме нездатність критично сприймати події, факти і явища, зіставляти їх із реальністю призвела до міфологізації та абсолютизації позитивних аспектів того, про що йшлося у ЗМІ. Наша держава тут недопрацювала і виявилася слабкішою. І це не дивно, адже у протиборстві — сусідня країна з багатовіковими традиціями імперського впливу і молода незалежна держава, не готова до такої борні. До того ж зважаймо на відсутність необхідних технічних засобів у деяких наших регіонах і на те, що чимало людей — «минулої формації». За радянських часів не піддавали сумніву того, про що писали газети і лунало в ефірі. Це як закон. Коли ж відбулося «розкріпачення» суспільного мислення, недобросовісні, ворожі ЗМІ розгорнули агресивну медіаполітику, а людина залишилася такою ж уразливою до маніпуляцій.

— *У стратегічних освітніх документах учителя називають головною фігурою у реформуванні, агентом змін. Чи є саме таким сучасний педагог?*

— Передусім держава та суспільство мають усвідомити пріоритетність освіти для всієї країни, окремих людей і зробити все для того, щоб професія освітянина стала престижною, починаючи від заробітної плати до ставлення у суспільстві. Тобто, крім матеріального забезпе-

чення, варто враховувати й моральний аспект під час підготовки вчителів. Якщо ми не усвідомимо необхідності залучення до професії кращих із кращих, будь-яка реформа не відбудеться. Таїну стосунків між учителем і учнем, ту особливу особистісну взаємодію зможе забезпечити лише вчитель підготовлений, зацікавлений, який щиро любить дітей. Без цього успіху не буде. І лише тоді, коли цю святу професію цінуватимуть, охочих здобути її збільшиться. Маємо забезпечити таку наступність: найкращі випускники університетів прямують до школи, а найкращі учні — в університети.

— *У Вашому «інноваційному арсеналі» є й ідеї педагогізації суспільства. Як забезпечити повагу до вчителя?*

— Витоки цієї проблеми — в історико-ментальній неповазі до людини взагалі і за часів Російської імперії, і в радянський час, і в пострадянський. Це залишилося в спадок: общинність, з одного боку, мала позитивне значення, адже в процесі історичного розвитку гарантувала захист людині від «голодної смерті». З другого, що виявилося в подальшому, уже перешкоджала розвитку особистості, її самореалізації. Така традиція уможливила колгоспи як абсолютизовані форми общинного господарювання, різні ради як тогочасні абсолютизовані форми общинного самоуправління. Відбулася деіндивідуалізація людини, яка не мала змоги сповна себе виявити. А там, де не виявляє себе мільйон людей, — глухий кут і застій. Чи можна уявити голодомор у XX столітті в країнах, де шанували особистість? Чи можна уявити тип ведення війни, якого дотримувався Радянський Союз, адже окремі воєначальники посилали людей, абсолютно не озброєних, у пекло, кидали як «гарматне м'ясо»? Тож і співвідношення у втратах було не на користь нашої сторони. Нехтування життям людини, її природними правами, її сутністю призвело до непошани професії вчителя, людини, яка повинна забезпечити розвиток особистості. Потребує змін суспільство в цілому. Основне, що відрізняє нас від європейської спільноти, це нешанування людини. Нині європейські країни також постали перед різними викликами, однак зберігають традицію шани і поваги до особистості.

— *Яка роль у цьому нашої еліти?*

— Українська еліта передовсім має усвідомити свою елітарність, аби нееліта не привласнила цього визначення. У нашій країні, на превеликий жаль, часто вважають себе елітою ті, хто не відповідає їй за рівнем освіченості й моральності, патріотизму. Випадково, що гірше, через неправедні дії вони посіли відповідне місце в суспільстві. Погодьмося, все починається зі школи, де дитині має бути забезпечено можливість вільно розвиватися. Саме авторитарна, репресивна педагогіка призводить до булінгу. Виховання дітей не базується на свідомості, у школі вони поводяться адекватно, побоюючись учителя. А вчителя треба шанувати, поважати. Таким сформується і ставлення до

ровесника. Не той гарний учитель, який шляхом примусу чи страху змусив вивчити формули або поняття, а той, хто створив атмосферу доброзичливості, комфорту, творчості.

— *Найболючішим питанням суспільства є події на сході України. Якою вбачається перспектива?*

— Кожне явище — багатоаспектне. Трагедія України в тому, що ми віками не мали повноцінної держави, як нація були пошматовані між різними країнами. І це відобразилося в менталітеті, традиціях, ціннісних і зовнішньополітичних орієнтаціях. Населення України різних регіонів мало певні відмінності, а ставши єдиною державою, ми не змогли знайти спільного знаменника суспільного порозуміння. Це використали, зокрема, під час виборчих кампаній, звинувативши одного з політичних лідерів у «поділі українців на три сорти». Певні відмінності українських громадян політики абсолютизували заради власних цілей, надалі орієнтуючись на різні частини населення, абсолютизуючи ці відмінності, що, втім, не є визначальними. Така абсолютизація базувалася на тому, зокрема, що певна частина населення Донбасу ніколи не виїздила за межі регіону і міфи про бандерівців сприймала за правду. А на заході України, відповідно, не знали особливостей мешканців Донбасу. Не все можливе було зроблено для взаємопізнання людей, утвердження (не насильницьким шляхом, а толерантно) української культури й української мови в різних регіонах.

— *За часів Вашого перебування очільником освітньої галузі в цьому питанні був прорив.*

— Справді, згадую, що, коли обіймав посаду міністра освіти і науки України, без будь-яких непорозумінь вдалося збільшити кількість дітей, які навчаються українською, з 62 до 75 %. У грудні 2003 року в Донецьку було проведено спільне засідання Колегії МОН і Донецької облдержадміністрації, яку тоді очолював Анатолій Близнюк. На засіданні розглядали єдине питання — подальша українізація освіти в Донецькій області. Було розроблено програму на 7–8 років по кожному місту і району, окреслено щорічні показники зростання кількості дітей, які навчатимуться українською. Цю програму підтримали й підписали відразу на колегії. Утім, виступати під час пресконференції було надзвичайно складно — у ній брала участь переважно російськомовна преса. Моїм аргументом на користь українізації освіти регіону було те, що, припустимо, діти не знатимуть української мови. Тоді здобутки Донбасу — високоіндустріального регіону — не стануть складовою духовної скарбниці України. Не володіючи українською, молодь не зможе навчатися в найкращих університетах України, які є українськомовними, реалізувати себе у професії, де потрібно знати українську мову.

Спільними зусиллями українізацію було розгорнуто, і не лише в освіті, а й в офіційних колах, під час ділового спілкування. На жаль, усе зруйнували популізм, пусті й невиважені розмови про необхідність переходу на українську.

Потому спостерігаємо ситуацію хизування російськомовних. Наголосимо: у таких процесах потрібна поступовість, виваженість, динамізм. Сусідня держава використала наші труднощі внутрішньополітичного характеру і зухвало відібрала територію Криму, намагається забрати Донбас.

Зверніть увагу: зона АТО корелюється із зоною поширення української мови. Якого висновку маємо дійти? Молодь має знати і спілкуватися українською, англійською [...]. Але старшому поколінню треба дати можливість жити комфортно, послуговуватися тією мовою, яку вони опанували за життя. Якщо 60-річний шахтар чи металург ніколи не говорив українською, він нею і не заговорить, такі особливості психофізичного розвитку. І треба забезпечити право таким людям дожити гідно, а не створювати зіткнення там, де можна досягти успіху та кращих результатів.

— *Як це забезпечити?*

— Варто орієнтуватися передусім на дітей і молодь. Прагнення інтегруватися в загальноукраїнський простір було помітним і в Криму.

Пригадую, як, будучи міністром, брав участь у відкритті української гімназії в місті Сімферополі разом із тодішнім Президентом України Леонідом Кучмою. Цей навчальний заклад, розташований на околиці Сімферополя, був надзвичайно популярним, і не тому, що новий, гарно оснащений, а тому що це була українська школа, з відповідною атмосферою, традиціями, пошануванням усього українського. Навчатися там було престижно, і батьки хотіли, щоб діти знали українську. Утім через авантюрну позицію сусідньої держави втрачено майбутнє і для регіону, і для окремої людини, і, що найприкріше, дитини.

Маємо прагнути, щоб Донбас і Крим повернулися в українську сім'ю, але не будь-якою ціною. Якщо такою, яку нав'язує наш сусід, — із правом на зупинку в зовнішньополітичному курсі держави, — то такої інтеграції ми не сприймаємо. Повернення територій — не самоціль.

Наше завдання — розвиток могутньої держави, сильної, квітучої України, щасливої і заможної людини. А це можливо лише в європейському контексті.

«Утвердження особистості людини, суспільне єднання й патріотизм — ціннісні орієнтири сучасного глобалізованого світу» : [інтерв'ю з Василем Кременем / спілкувалася А. Пугач] // Рідна шк. — 2017. — № 5/6. — С. 3–6.

«Педагогізація суспільства дала б змогу змінити взаємини між людьми»*

Невдовзі видатному українському вченому, державному, політичному та громадському діячу, президенту Національної академії педагогічних наук України Василю Григоровичу виповниться 70 років. Тож напередодні ювілею нам випала чудова нагода — особисто поспілкуватися з людиною, постать якої є знаковою та унікальною в освітньому просторі України. Говорили на різні теми — про новації, глобалізаційні виклики, та й просто про життя...

Для того щоб перерахувати всі відзнаки, здобутки та професійні досягнення Василя Григоровича, не вистачить часу — так їх багато.

Зокрема, вражає те, що реформи в галузі освіти, що відбуваються нині, були прогнозовані й системно закладені ним ще півтора десятиліття тому. І ті речі, які для нас, здавалося б, є звичними (більше того, ми не уявляємо без них сучасної освіти), колись були новаціями. І, як це часто трапляється, наштовхувалися на критику і неприйняття. Розуміння їх цінності прийшло лише з часом і практикою.

Ось кілька таких: підготовка долучення України до Болонського процесу, комп'ютеризація шкіл, програма «Шкільний автобус», 12-бальне оцінювання навчальних досягнень учнів, відмова від практики залишати учнів на другий рік через труднощі в навчанні, запуск та апробація зовнішнього незалежного оцінювання, закладення передумов для переходу на 12-річну систему навчання.

— Василю Григоровичу, нині в Україні, можливо, як ніколи раніше, необхідно проводити просвітницьку роботу. Адже якщо запитати пересічних громадян про те, у чому полягає сенс педагогічної науки, багато з них, на жаль, не зможе, навіть бодай щось, відповісти. Чи немає у Вас остраху, що значення науки оцінять лише тоді, коли її втратять?

— Так, справді, такий острах є, особливо зважаючи на ставлення до науки в Україні останніми роками. Хоча зазначу, що в цьому році перервалася традиція щодо різкого зменшення фінансування науки і скорочення кількості наукових співробітників, за що, безумовно, ми вдячні уряду. Адже за попередні два роки і Національна академія наук, і галузеві академії змушені були практично на третину скоротити кількість наукових співробітників.

Справа в тому, що держава надзвичайно мало фінансує галузь науки. Скажімо, в минулому році — це 0,16 % від ВВП. Водночас розвинені країни виділяють на науку до 3 % ВВП (при тому, що в них відсоток ВВП значно більший, ніж у нас). Ці країни саме тому і є розвиненими, що приділяють велику увагу науці. На превеликий жаль, останнім часом у громадськості сформувалося дещо негативне ставлення до науки. Нині стало модним, що будь-яка популістська сила, її

* Інтерв'ю записали: Марина Мосієнко та Наталія Харченко.

лідер вважають за необхідне критикувати науку. Причому це роблять люди, які, зазвичай, є далекими від науки, які не бачать і не розуміють взаємозв'язку між розвитком науки, суспільства і нації.

Водночас наука, як ніколи, відіграє ключову роль у розвитку особистості людини і суспільства. Зумовлено це низкою причин. По-перше, існування нових наукових інформаційних технологій, успішність яких визначається не кількістю корисних копалин (хоча вони теж, безумовно, потрібні), а рівнем розвитку особистості та її потенціалом. По-друге, наявність інноваційного типу прогресу, що також вимагає суттєвого збільшення вкладень у розвиток науки й освіти.

Можна ще назвати кілька тенденцій, що зумовлюють зростання ролі науки й освіти в сучасному суспільстві: науки як сфери, що продукує нові знання, ідеї, технології, а освіти — як галузі, що через навчання робить ці знання дієвими й активними.

Відверто скажу, що глибоко занепокоєний у зв'язку з таким ставленням до науки з боку держави і частини суспільства, однак, безумовно, вірю, що це — лише тимчасове явище. Адже Україна, як і будь-яка інша країна, якщо хоче стати справді успішною в майбутньому, має підтримувати такі галузі, як наука й освіта.

Безумовно, необхідно активно проводити роз'яснювальну роботу в суспільстві щодо значення науки та її здобутків. Якщо говорити про педагогіку, то, безперечно, ми не можемо здійснити реформування сучасної освіти без педагогічних знань, так само, як і не можемо виховати високу педагогічну культуру серед батьків. Не можемо також забезпечити педагогізацію суспільства (щоб дорослі люди мали хоча б елементарні педагогічні знання). Важливо, щоб молоді батьки виховували своїх дітей не лише на основі власного досвіду, адже в цьому досвіді є багато позитивних моментів, але є й негативні. Ми маємо готувати молодих людей до толерантного й уважного ставлення до дитини.

Педагогізація суспільства дала б змогу змінити взаємини між людьми. Тому важливо: а) сформувати шанобливе ставлення до науки; б) осучаснити діяльність наукових колективів; в) знайти ефективні механізми застосування наукових напрацювань у практичній діяльності в будь-якій сфері (освіти, просвітництва, педагогіки).

— *У світі відбуваються процеси, на які ми вплинути не в змозі, а можемо лише їх сприймати (або не сприймати). Один із таких — глобалізація. Тому хочу запитати таке: глобалізація як процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції й уніфікації, на Вашу думку, — це добре, погано чи просто неминуче?*

— По-перше, якщо ми маємо на увазі загальноцивілізаційні тенденції розвитку, тобто що це — тенденції, що діють абсолютно об'єктивно і нам не підвладні, ми можемо сприймати або не сприймати їх, однак, так чи інакше, ми також перебуваємо в контексті цих змін. І якщо ми не зважатимемо на ці тенденції, на успішний розвиток годі й сподіватися.

Через це глобалізацію потрібно сприймати як об'єктивно зумовлений процес. По-друге, як і в кожному процесі, у глобалізації є позитивні й негативні аспекти. Тому Україна має докласти максимум зусиль для того, щоб використати позитивні сторони та мінімізувати негативні.

Глобалізація — досить складне і багатоаспектне явище. По-перше, справді, це зближення (націй, держав, створення загального економічного простору і глобалізаційного поля). По-друге, процес глобалізації передбачає, що в глобальному просторі не може бути протилежних систем суспільних відносин, так званих «-ізмів»: капіталізм, соціалізм тощо. Країна, що не вписується в систему суспільних відносин, прийнятих у світі, опиняється «на узбіччі» людського прогресу. Наприклад, Корейська Народна Демократична Республіка — це країна, що не вписується в рамки світових суспільних відносин і ринкової економіки. І зовсім поряд — протилежний приклад: Китайська Народна Республіка, яка, попри те, що містить у назві «комуністичні відголоски», має одну з найпотужніших економік у світі. Тому ми не повинні вибирати в суспільстві якийсь «-ізм», а маємо зміцнювати ті суспільні відносини, які є панівними у світі, в яких якнайповніше розкриваються стремління людини зокрема і нації загалом. По-третє, глобалізація передбачає зближення народів. На мій погляд, це поширення конкуренції на всю планету, і не лише у сфері економіки, а й в інших сферах — інформаційній, культурній, політичній.

Наприклад, один із аспектів поведінки Росії стосовно України — це абсолютизація і загострення конкуренції аж до воєнних дій. Оскільки в умовах глобального простору Росія намагається бути одним із рушіїв цивілізації, хоча для цього немає жодних підстав. Адже ця країна не вирізняється певними провідними тенденціями в суспільному розвитку чи розвитку особистості людини. Країна має лише ядерну зброю й енергетичні можливості.

— *Чого потрібно навчати дітей, щоб вони, з одного боку, відчували себе «людьми світу», а з іншого — самоідентифікували себе як українці?*

— В освіті ми маємо брати до уваги глобалізаційні процеси і готувати молоде покоління до конкурентоспроможного існування в цьому глобальному просторі. Це означає виховувати особистість, яка мислить глобально, але при цьому є справжнім патріотом України. Адже сучасна людина є конкурентоспроможною лише тоді, коли вона конкурентоспроможна в глобальному просторі. А для цього замало лише того, щоб країни або суб'єкти виробництва контактували між собою. Необхідно, щоб людина була конкурентоспроможою на рівні «людина — людина».

Тож це питання містить низку аспектів. Почнімо з адекватної світоглядної підготовки: щоб людина чітко усвідомлювала своє місце у світі, а також своєї країни (а не як у наших сусідів, де людям навіюють, що весь світ проти них і всі хочуть їх захопити, хоча це абсолютно не відповідає реальності). У нашого українського суспільства має бути сучасна світоглядна підготовка.

Це можливо за певних умов, зокрема завдяки вивченню англійської мови як мови планетарного спілкування. За таких умов людина буде конкурентоспроможною: зможе протягом життя ознайомлюватися з інноваціями в технічній, технологічній, інших галузях суспільного життя.

Перебуваючи на посаді міністра освіти, я мав нагоду побувати у Віденському політехнічному університеті. Під час бесіди з ректором університету запитав, який у них стан справ щодо вивчення іноземних мов. Ректор уточнив: «Якої саме?» — «Наприклад, англійської». І ректор відповів: «Ми вважаємо, що англійська мова для сучасного інженера — це не іноземна мова, це робоча мова. Тому інженер, який не знає англійської мови (враховуючи, що технічна література переважно видається англійською), рано чи пізно відставатиме».

Дуже важливим аспектом є збереження та розвиток національної самоідентифікації, особливо в контексті загострення конкуренції. Адже самоідентифікація, єдність народу, нації не лише цінні самі по собі, це — шлях українців до кращого життя. Чому? Тому що лише та держава, нація, що справді є єдиною, зможе якнайповніше усвідомити національні інтереси в різних сферах (політиці, економіці), захистити їх, відстояти в умовах конкуренції, змагання з іншими країнами і націями. Зокрема, це важливо для України, адже наша держава стала самостійною відносно недавно. Світ поділено на сфери впливу, і нам доводиться відстоювати своє існування, прокладати власний шлях, а це — непросто.

У той час, коли ми хотіли долучитися до Болонського процесу, нам цього не вдалося зробити, оскільки ще у 2001 році нам говорили у Європі: ми не знаємо України (знали Радянський Союз, а Україну — ні). І довелося вжити заходів, щоб європейська спільнота довідалася про стан вищої освіти в Україні. Це стосувалося практично всіх сфер суспільної діяльності. Тож важливо, незважаючи на критичні зауваження, проводити той самий європейський чемпіонат із футболу, конкурс «Євробачення», оскільки це привертає увагу до України.

Багато людей у світі дізнаються про Україну, ознайомлюються з рівнем нашої культури, а це впливає на формування позитивного ставлення.

Тож глобалізація — це: 1) об'єктивний процес; 2) багатоаспектний процес; 3) процес, який обов'язково потрібно враховувати в усіх сферах суспільного життя, зокрема й в освітній галузі. Адже ми маємо готувати дитину до існування в глобальному просторі.

— *Нині галузь освіти в Україні реформується. Зокрема, це стосується запровадження 12-річної системи шкільної освіти. Ініціатором цих змін стали саме Ви ще в 2002 році. Попередню спробу запровадження 12-річної освіти не було реалізовано. Однією з причин називають те, що суспільство не було готове до таких змін. У зв'язку із цим у мене до Вас одразу кілька запитань:*

1. Чи готове наше суспільство нині?

2. Хто саме має готувати суспільство до змін? Адже чекати, доки зміни стануть справді нагальними, означає зупинитися в розвитку, а це вже певний ризик.

3. Як потрібно діяти, щоб наше суспільство стало відкритим до змін?

— Передусім хотів би зазначити, що зміни в освіті — абсолютно природний процес, адже змінюються умови життєдіяльності людини. Навіть упродовж одного покоління ми бачимо, як змінюються умови життя.

Освіта має готувати дитину до життя в майбутньому, а не в минулому. Можна почути, що «от радянська освіта була хороша, а зараз освіта не така», проте варто пам'ятати, що радянська освіта була «хорошою» для свого часу, відносин, індустрії. Нині часи змінилися, тож і нам потрібно змінюватися. Це зовсім не означає, що варто щось робити бездумно, потрібно розвиватися і простежувати логіку змін у суспільстві, логічно відображаючи ці зміни в освіті. Більше того, необхідно передбачати зміни, що можуть відбутися в суспільстві, щоб готувати дитину до нових умов життя в майбутньому.

Тому за часів мого перебування на посаді міністра освіти і науки України (з 30.12.1999 р. по 03.02.2005 р.) було підготовлено дуже потрібний, на мій погляд, документ, про який нині часто забувають, — це Національна доктрина розвитку освіти України. Документ було прийнято на II з'їзді освітян у 2002 році і затверджено Президентом України. Особисто я розглядав цей документ як методологію змін, що були необхідні в галузі освіти. І ми намагалися ці зміни реалізувати.

Згадаймо перехід до 12-річної системи освіти. Справа полягає не лише в тому, що це мало стати 12 років замість 10, а в тому, що ми передбачали перехід до нового змісту школи, нових системи оцінювання, методики навчання. Часто про це не згадується або просто забувається. Перехід до 12-річки ми не вважали за самоціль, а бачили це як необхідну умову для приведення наявного стану справ в освіті відповідно до сучасних вимог, щоб підготувати дітей до життя в сучасному світі.

Зазвичай у світі тривалість здобуття середньої освіти становить, як мінімум, 12, а то й 14 років. Інша справа, що вона не скрізь є обов'язково конституційною, як це прописано в нас. Однак у цих країнах приблизно 95 % дітей закінчують середню освіту. У нас було навіть не 11 років — більш ніж третина дітей навчалися 10 років, бо з 3-го класу переходили одразу в 5-й. Як дитина це могла сприймати логічно? Тому ми спочатку перевели школу з 10 на 11 років. 12-річку ми передбачали так, щоб у старшій школі (профільній) максимально адаптувати навчання дитини до її здібностей і талантів. У цьому й полягає суть дитиноцентризму, який не перестаю сповідувати, а саме — максимально наблизити виховання і навчання дитини до її конкретних здібнос-

тей. Нам варто зробити все необхідне, щоб дитина самореалізувалася з допомогою учителів, батьків, розкрилася на основі задатків і талантів. А ставши дорослою, якнайповніше змогла себе реалізувати, обравши улюблену справу. Там, де мільйони людей займатимуться улюбленою справою, суспільство розвиватиметься динамічно і буде щасливим, адже в основі щастя — самореалізація.

Процес переходу до 12-річки передбачав, зокрема, зміну мережі навчальних закладів. Я переконаний, що слово «школа» має закінчуватися в 9-му класі. Тоді випускник шукає, визначається і вступає в той чи інший ліцей, де передбачено різні напрями навчання (фізико-математичний, природничо-науковий, гуманітарний), або це може бути професійний коледж. Тут зосереджені кращі вчителі, кращі умови для навчання, дитина має можливість вивчати ті предмети, що дадуть змогу в майбутньому здобути бажану спеціальність. Так вона може стати найкращим студентом університету, а в результаті — найкращим випускником. Якщо ж після 9-го класу дитина піде в професійний коледж, вона здобуде середню освіту та спеціальність. При цьому в майбутньому їй не закриється шлях до навчання у вищому навчальному закладі.

Потрібно було провести ці зміни. На превеликий жаль, після того, як моя команда залишила міністерство, упровадження цих змін зупинилося. Додалися також інші причини політичного характеру. Усе це призвело до того, що під час слухань у Верховній Раді у червні 2010 р. сформувалося негативне ставлення до питання переходу до 12-річної школи. Я був дуже обурений, виступав зі співдоповіддю з президентом академії, доводив, що не варто цього робити. Вважаю, що було вчинено велике зло. Адже ми б уже давно перейшли на 12-річну систему, а ті моменти, які були не відпрацьовані на 100 %, можна було б удосконалити. Але ж основу було створено! Навіть було видрукувано підручники для 10-х класів у контексті 12-річної системи освіти. Тож потім довелося «втягувати» програми, різати навчальні плани тощо. Наслідки цього дають про себе знати й досі.

Ми відчули необхідність системних змін. Це стосується не лише 12-річної освіти, а й 12-бального оцінювання навчальних досягнень учнів. Також ми скасували залишення дітей у класах на другий рік (зазначу, що приблизно 40 тисяч дітей щорічно залишалися на другий рік). Вважаю, що, крім душевної травми для дітей, батьків, бабусь, дідусів, це фактично нічого не давало. Дитина зневірювалася в собі, у власних можливостях, у неї формувалася схильність до вияву асоціальної поведінки. Якщо дитина не має здібностей до вивчення певного предмета, не варто «ламати її через коліно». Вона й так ніколи не піде в ту професію, яка їй не цікава. У майбутньому вона може стати непоганим фахівцем в іншій сфері.

Ще одна із системних змін — програма комп'ютеризації шкіл. Коли я обійняв посаду, було комп'ютеризовано 2 % українських шкіл. Ми почали реалізовувати програму щодо комп'ютеризації й у 2003 році

облаштували 600 комп'ютерних класів за рахунок держави, у 2004 р. — 1500 класів. Особисто для мене надзвичайно приємною стала процедура (навіть у вихідний день!), коли, за пропозицією областей, сідав і визначав, у якій саме школі облаштувати комп'ютерний клас. Робив це об'єктивно, щоб не було зловживань на місцях.

А програма «Шкільний автобус»? До цього навіть такого словосполучення не було. А в нас за межею пішохідної доступності навчалося більш ніж 300 тис. дітей! Ми вважали, що при переході до профільної школи просто необхідний шкільний автобус, щоб підвозити дітей. Лише у 2004 році за рахунок держави було надано більше ніж 450 автобусів.

Повертаючись до питання самоідентифікації українців на високому рівні. Завжди вважав за необхідне всіляко сприяти переходу на навчання українською мовою. За 5 років мого перебування на посаді міністра без будь-якого напруження чи скандалів удалося збільшити відсоток дітей, які навчалися українською мовою, — із 62 до 75 %. Це було зроблено динамічно, але без піару, щоб не спровокувати «дію бумеранга».

Щодо сприйняття або несприйняття громадськістю... Будь-яка зміна в певній сфері, у галузі освіти зокрема, часто сприймається негативно певною частиною суспільства. Якщо керівник безвідповідальний, то він пливе за течією, і це призводить до того, що впровадити серйозні зміни стає просто неможливо, їх може бути реалізовано із запізненням, коли більшість людей уже усвідомить необхідність цього. Я дотримувався такої методи: вважав, що, безумовно, певний сегмент громадської думки на підтримку тієї чи іншої зміни все-таки потрібно мати. Проте сегмент, не більшість! І на основі цього сегмента і варто реалізовувати зміни. Звичайно, у процесі цих змін можуть виявитися якісь прогалини, однак їх можна усунути — і рухатися далі. Якщо чекати, коли всі 100 % будуть готовими, то можна просто не дочекатися. Брати до уваги громадську думку варто, але не потрібно цілковито їй довіряти.

Українське суспільство надто консервативне, немодерне, що позначається на всіх сферах суспільного життя, зокрема підприємництва. У нас слабка культура підприємництва і замало людей, здатних вести його на сучасному рівні. Ось чого, зокрема, потрібно навчати в школі дітей. У нас чимало ортодоксального й у інших сферах суспільного життя. Ми маємо модернізувати націю шляхом осучаснення галузі освіти й підготовки дітей до життя.

Хоча в цьому питанні багато чого вже зроблено — не можна «посипати голову попелом». Ні Майдан 2004 року, ні Революція гідності не відбулися б, якби ми не впровадили зміни в галузі освіти, не демократизували її, не розкріпачили дитину — вона стала більшою мірою готовою до самореалізації, до вияву власної позиції, ніж це було раніше.

Тому потрібно, щоб зміни в освітній галузі тривали з урахуванням тенденцій розвитку світової цивілізації, освіти, а також обставин у

нашій країні. Варто сформулювати низку цілей, досягнення яких дасть змогу виховати особистість людини, здатної жити в сучасних умовах.

У цьому аспекті Національна академія педагогічних наук діє активно й результативно. Зокрема, ми здійснили аналіз змісту середньої освіти, підготували матеріали щодо концепції розвитку середньої освіти. І нам дуже приємно, що Концепція Нової української школи, яку започаткувала міністр Лілія Гриневич, містить багато матеріалів, які підготували працівники НАПН України.

— *У народі кажуть, що людині може пощастити в житті тричі: у кого родитися, на кому женитися і в кого вчитися. Залишаючи особисте «за лаштунками», розкажіть, будь ласка, про своїх батьків.*

— Народився я в селі з дуже гарною назвою Любитове — від слова «любити», але з нелегкою долею. Красиве, мальовниче село з дуже хорошими людьми, які, на жаль, жили не дуже заможно. Село розташоване досить далеко від доріг, у тій частині Сумщини, де земля не дуже врожайна, тож на певному етапі там перестав існувати колгосп, а залишилася лише бригада.

Два роки тому я написав книжку про історію свого села «Любитове — моє рідне село» і подарував кожній родині в селі. Дослідив історію села, свій родовід (майже 300 років). Виявляється, я — сьоме покоління. Кремені жили в сусідньому селі Спаському (раніше — Ленінське, і я доклав зусиль, щоб повернути селу історичну назву, тож у минулому році село знову стало називатися Спаським). А потім дід мого діда переїхав у Любитове.

Батько — Григорій Мусійович, мати — Варвара Іванівна. Батька навесні 1941 року призвали до армії (ще до війни), а вже влітку його було важко поранено під час оборони Києва в урочищі Луки. Після цього його відправили в Середню Азію, тож він залишився живим. Після війни батьки одружилися, закінчили вечірню середню школу (бо до війни батько встиг закінчити 7 класів, а мама — 4). Пізніше батько закінчив Сумський сільськогосподарський технікум, працював більше 10 років головою невеличкого колгоспу. А мати працювала в ланці років із 30, а останні років 20 працювала санітаркою в медпункті. Я — перша в родині людина з вищою освітою. Закінчив 8 класів у Любитовому, а потім у старшу школу ходив у село Чорноплатове, де закінчив школу із золотою медаллю. Під час вступу на філософський факультет університету перший рік не пройшов за конкурсом, тож пішов працювати слюсарем у Конотопський автопарк, а потім вступив до Київського університету.

— *Найголовніші вчителі у Вашому житті — хто вони?*

— Безумовно, моїми вчителями є мої батьки, мій дідусь Мусій, який учив мене всього (і траву косити, і землю обробляти). У колгоспі було приблизно 1000 га луків, але голова колгоспу не мав права взяти сіно для своєї корови, тож ми з дідом ходили косити сіно деінде і носили його додому. Тож родина — найперші вчителі.

Звісно, це також педагоги в школі. У нас були хороші вчителі. До речі, чому я вважаю, що школа має бути великою? Наша школа, де я навчався до 8-го класу, була малокомплектною. Вчитель, який заочно закінчив історичний факультет, викладав історію, географію, біологію й хімію. І коли ми після закінчення 8-го класу (а нас було 15 осіб) перейшли в сусідню середню школу, і вчителька Олена Антонівна Хірна (колишня партизанка) — вимогливий і грамотний хімік — почала нас запитувати про елементарні речі, ми їх просто не знали. Але коли вона поїхала на курси підвищення кваліфікації, я протягом двох місяців пройшов самостійно всі підручники. І в результаті став переможцем районної та обласної олімпіад із хімії.

Зі студентських років своїм учителем я вважаю дуже знаного нашого філософа Володимира Ілларіоновича Шинкарука, директора Інституту філософії, академіка НАН України. Він став для мене взірцем багато в чому.

Пізніше в професійному житті я із вдячністю згадую Івана Федоровича Кураса (український учений, академік, віцепрезидент НАН України, засновник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України) — людину, яка мала високі людські та професійні якості.

У житті в мене було багато вчителів. Однак знаєте, ніколи не любив і не писав твори на модну тоді тему «На кого я хочу бути схожим?». Я вважаю, що це неправильно, людина має бути сама собою. Звичайно, можна брати приклад із певного героя, особи, однак людина має стати не кимось, а сама собою, засвоївши найкращий досвід людського розуму.

Я дуже ціную своїх батьків, навіть присвятив їм книжку. Загалом я дуже чутливо ставлюся до рідного села, тож зумів зробити кілька хороших справ. Добився, щоб між Конотопом і Кролевцем проклали дорогу, яка пролягає біля мого села, побудували 100-метровий міст. Адже раніше як було? Навесні ставили дерев'яний міст, а взимку забирали. Тоді їздили в обхід 50 км замість 15. Тож міст — споконвічна мрія селян і мого батька зокрема. А тепер вона здійснилась. По-друге, сприяв тому, що до села підвели газ. Але все одно вважаю, що обов'язок кожного з нас перед рідною землею невичерпний.

— *Українські вчителі живуть і працюють у досить складних умовах: від них багато очікують, ще більше вимагають, водночас їхні ресурси досить обмежені. Три поради від Василя Кременя: як потрібно навчати в умовах змін?*

— Передусім хочу зазначити, що не лише вчителі, а й усе людство об'єктивно ступило в епоху змін. Я дотримуюся думки, що людство зробило крок у бік інноваційного типу прогресу. Інноваційний тип прогресу відрізняється від решти швидкою зміною знань, технологій, ідей. Нині нам, освітянам, необхідно змінити парадигму навчальної діяльності. Раніше єдиною і головною функцією було навчити дитину

певних знань, у кращому випадку — критичного осмислення цих знань. Ця функція, безумовно, залишається важливою, однак вона не єдина. Потрібно виховати в дитини бажання вчитися протягом життя, сформувати в неї вміння, навички і потребу в цьому. Адже інакше людина рано чи пізно буде відставати. Маю на увазі не лише формальну освіту, а й інформальну, неформальну. Ми маємо зрозуміти, що знаннєве суспільство передбачає знаннєву людину. Людину, яка постійно перебуває в знаннєвому середовищі. Окрім того, важливо навчитися використовувати отримані знання на практиці. Знання для людини стають основою життя, поведінки і щоденної діяльності.

Важливо, щоб у педагогічну галузь ішли працювати талановиті люди. Потрібно цінувати й підвищувати престиж педагогічної діяльності. Це відбувається повільно, але перші кроки вже зроблено. Щоб сформувати позитивну громадську думку щодо професії вчителя, варто усвідомити його важливу роль. Крім того, часто кошти, які виділяють на галузь освіти, використовують недоцільно.

Я побажав би, щоб в учителі йшли люди з талантами та здібностями навчати і виховувати. Адже освіта — це таїнство між учителем та учнем. Учителю потрібно більше довіряти і припинити здійснювати прискіпливий контроль за його діяльністю. Учитель має нести відповідальність за кінцевий результат.

Учителям бажаю кращої долі, любові до дітей (якщо є любов до дитини, то такий учитель буде відповідальним за будь-яких умов). Бажаю підвищення заробітної плати, наснаги, більшої незалежності та вічної любові від вдячних учнів.

«Педагогізація суспільства дала б змогу змінити взаємини між людьми» : [інтерв'ю з Василем Кременем / записали: М. Мосієнко та Н. Харченко] // Управління освітою. — 2017. — Черв. (№ 6). — С. 6–15.

«Треба допомогти дитині пізнати себе»*

Якою має бути шкільна освіта у XXI столітті?

Перехід на 12-річне навчання в школі, певно, є найбільш обговорюваною зміною за програмою реформи освіти, яка впроваджується в Україні. 2002 року, коли міністром освіти був Василь Кремень, у країні вже запроваджували 12-річку. Через вісім років, коли цю посаду обіймав Дмитро Табачник, таку систему скасували. «Це завдало великої шкоди, бо були видрукувані підручники для 12-річки і довелося фактично ножицями різати програму, за рік викладати програму двох років», — говорить Василь Кремень, академік Національної академії наук України, президент Національної академії педагогічних наук України, президент Товариства «Знання» України.

* Публікацію підготувала Марія Прокопенко.

Одним з основних завдань НАПН є опрацювання нової філософії освіти. Про це, а ще про виховання інноваційних людей та підготовку вчителів для нової школи ми мали розмову з Василем Кременем, який, до речі, 25 червня відзначає ювілей.

Три функції навчання

— Сучасна освіта має готувати людину до життя і соціальної активності у XXI, а не у XX столітті. Тому за всієї поваги до минулого, ми повинні зберегти краще, що є, і водночас модернізувати освіту. З огляду на це я бачу кілька напрямів, які й становлять філософію сучасної освіти і на які ми мусимо зважати під час зміни освітянської діяльності.

По-перше, людство приходить до інноваційного типу прогресу, якому притаманна швидка зміна знань, ідей, технологій, взагалі — швидкою зміною умов життя й діяльності людини. Ми повинні готувати людину, конкурентну за таких умов. Потрібно готувати інноваційну людину, здатну сприймати зміни, творити їх і бути ефективною в реальному середовищі.

У нас нерідко практично єдиною функцією навчального процесу є те, щоб дитина максимально засвоїла певну суму знань. У кращому випадку — щоб засвоїла їх творчо. Безумовно, ця функція залишиться і в майбутньому. Але в процесі навчання мають формуватися ще як мінімум дві функції. А саме — потрібно навчити дитину вчитися впродовж життя і використовувати отримані знання в практичній діяльності, у побуті. Поки в нас оволодівають знаннями зазвичай тільки для того, щоб продемонструвати їх на іспиті, під час ЗНО тощо.

Від авторитарної педагогіки — до толерантної

— Інша світова тенденція — невпинне розширення інформаційно-комунікативного простору, у якому перебуває людина. Колись була одна газета, одна радіоточка, а нині скрізь є інтернет, мобільні телефони, телебачення. У цьому просторі людина має бути самодостатньою, інакше вона не зможе усвідомлено ставитися до різноманіття всієї цієї інформації і не зможе ефективно її використовувати.

Щоб підготувати людину до існування в сучасному інформаційному просторі, треба перейти від авторитарної педагогіки до толерантної. Важливо, щоб дитина росла як самодостатня особистість, а не така, яка вимагає патерналістських взаємин. Це потрібно не так для освіти, як для суспільства. Бо демократичне суспільство — не там, де демократичні президент та уряд, хоч і це потрібно, а там, де є критична маса людей, здатних жити і працювати в демократичному суспільстві й не здатних — в авторитарному. Цього можемо досягти тільки тоді, коли в освітньому процесі пануватимуть взаємні шанобливі відносини між тими, хто навчається, і тими, хто навчає.

«Комп'ютер може замінити класно-урочну систему»

— Третя тенденція сучасності — цифрове суспільство. Комп'ютер у контексті освіти має щонайменше чотири функції. По-перше, це шлях до комп'ютерної грамотності, без якої дедалі важче бути конкурентним. Друге — у навчальному процесі комп'ютер є способом інтенсифікації та індивідуалізації пізнавальної діяльності людини. Із часом комп'ютер узагалі може замінити класно-урочну систему навчання. Третє — комп'ютер, підключений до інтернету, дає змогу зв'язатися зі світом. По-четверте, комп'ютер відкрив новий тип навчальної діяльності — дистанційну освіту.

Глобалізація та патріотизм

— Важлива тенденція — глобалізація. Нині розвиток будь-якої країни залежить, зокрема, від того, як її громадяни спілкуються зі світом. Людина повинна бути конкурентною у глобальному просторі. На моє переконання, ми маємо готувати глобалістську людину, але патріота України. Для цього потрібні серйозні зміни в освіті. По-перше, треба підготувати людину світоглядно, щоб вона адекватно оцінювала відносини своєї країни і свої особисто — зі світом. Щоб не було, як у нашого північного сусіда, де людей привчають до того, що всі навкруги — вороги і хочуть знищити Росію. Також людина повинна, крім української державної мови, володіти англійською, мовою міжнародного спілкування — щоб забезпечити свої контакти зі світом.

Також наголошу на значенні патріотизму і національного єднання. Саме це — шлях до кращого життя в країні. Бо глобалізація веде до загострення конкуренції, яка набуває планетарного характеру, поширюється не тільки на політику, а й на економіку, інформаційний простір. І лише країна, населення якої найбільше усвідомить свої національні інтереси і буде згуртованим, зможе створити кращі умови для життя. А для нас це взагалі спосіб збереження держави, адже сусідня країна веде гібридну війну проти України.

Важливо визначити місце в геополітиці нашої держави і громадян, формувати відповідну свідомість. Маю на увазі європейський вибір. У моєму баченні, це — прийняття цінностей, які впродовж століть формувалися в Європі, адаптація їх до української дійсності. Другий аспект — вступ до таких організацій, як НАТО і ЄС, членство в яких надало б Україні можливість реалізувати свої інтереси найефективніше.

Чесне багатство — це морально

— У сучасному світі змінюється зміст традиційних категорій. Ми повинні не чіплятися за традиції, адже це стриножує людину, заважає їй реалізуватися. Скажімо, бути багатим. Колись вважали, що це погано. Справді, статки більшості наших багатіїв засновані на несправедливості. Але багатство чесне, отримане завдяки власній праці, є виявом великого внеску людини в розвиток суспільства. Скажімо, Білл Гейтс — найбагат-

ша людина світу. Уявіть, якби того, що він створив, не було. Де було б людство? Тому я вважаю, що авторитарну педагогіку в школі можна замінити на педагогіку мотивації дитини до того, щоб вона була успішною, заможною.

У центрі — людина

— Ми повинні утверджувати дитиноцентризм у школі, в університеті — студентоцентризм, у суспільстві загалом — людиноцентризм. Під дитиноцентризмом я розумію максимальне наближення навчання та виховання дитини до її конкретних здібностей. Ми повинні допомогти дитині пізнати себе, свої таланти і здібності й розвивати їх. Тоді в дорослому віці людина фахово займатиметься улюбленою справою. І країна розвиватиметься максимально ефективно.

Як готувати вчителя нової школи

— Будь-які зміни не будуть дієвими без фахових учителів. Необхідно суттєво підняти авторитет учителя. Щоб у педуніверситети йшли кращі випускники, а не так, як нині, коли туди часто вступають відсталі учні. Під час самого відбору треба враховувати не лише знаннєву складову, а й дивитися на те, чи здатна людина бути вчителем, любити дітей... Для цього потрібні спеціальні тести. У нас в академії вони розроблені, ми готові їх запропонувати.

Сучасного вчителя потрібно готувати дещо інакше, варто посилити психологічний аспект. Учитель має розрізняти сильні й слабкі сторони в кожної особистості, реагувати на кожного учня, а не на клас загалом. Також потрібно посилити інформаційну грамотність учителів. Безумовно, дуже велике значення має практична підготовка, якої в нинішнього випускника університету не досить. Потрібно мотивувати випускників вишів до стажування в кращих учителів. Цей механізм нині не відпрацьований, учитель не зацікавлений у тому, щоб мати стажера.

Національна академія педагогічних наук бере участь у розробленні концепції підготовки вчителя, якою займається Міністерство освіти і науки. Думаю, ми знайдемо порозуміння на цьому шляху.

«Сучасну шкільну освіту неможливо вмістити в 11 років»

— Я абсолютно підтримую повернення до 12-річки в школі. Цей перехід розпочався, коли я був міністром, і майже 10 років в Україні діяла така система. Суто волюнтаристським рішенням цей перехід було ліквідовано.

У Європі, крім України, Росії та Білорусі, більше ніхто не навчається в середній школі так мало — 11 років. Сучасну шкільну освіту неможливо вмістити в 11 років навчання, потрібно щонайменше 12 років. У деяких країнах діти вчаться в школі по 14 років, а в деяких є обов'язковою освіта з 5-ти років.

Філософія для юнацтва

— Коли я був міністром, за 12-річної системи навчання в низці профілів було передбачено викладання філософії. Я разом із доктором філософських наук Володимиром Ільїним підготував підручник, який вийшов у світ. Це посібник для профільної школи в межах 12-річки.

Я — за викладання філософії, особливо на деяких профілях. Але це не має бути повтор вишівської філософії. Це має бути філософія для юнацтва. Можливо, менш системно-наукова і більше системно-пізнавальна. До речі, відкрию невелику таємницю: разом із ректором Київського національного університету імені Тараса Шевченка Леонідом Губерським і Володимиром Ільїним готуємо книжку з популярної філософії для юнацтва, яку можна буде використовувати в школах.

Про власні школи

— Я родом із невеликого села (с. Любитове Сумської області. — *Ред.*). Там була малокомплектна 8-річна школа. Я доволі гарно вчився. Потім 3 роки ходив учитися за 7 кілометрів і закінчив 11 класів. До речі, із того часу маю науку стосовно малокомплектних шкіл. Коли ми, десь 15 учнів із мого села, пішли в старшу школу до сусіднього села, учителька хімії викликала нас до дошки і всім, зокрема мені, поставила двійки. Бо раніше в нас хімію викладав учитель історії. Він не знав хімії, і ми її не знали. Нова вчителька була така серйозна та вимоглива, що під її керівництвом я став переможцем олімпіади з хімії в Конотопському районі та призером в області.

«Майбутнє України залежить від науки та освіти»

— На освіту в Україні йде 6–7 % ВВП. У принципі, це світові норми. На практиці ця сума слабенька, кошти не завжди використовують ефективно, але то вже інше питання. З наукою в нас ситуація взагалі погана. 2016 року її фінансували лише на 0,16 % ВВП, тоді як у розвинених країнах, наприклад в Ізраїлі, на це виділяють 3 % ВВП. Цього року ситуація дещо краща. Уперше за останні роки завдяки урядові ми не маємо скорочень. Бо перед цим працівників Національної академії наук скоротили на 37 %. В інших академіях також була подібна ситуація.

Життя нині таке, що розвиненість суспільства залежить від розвитку людини. А розвиток людини визначаєть наука, яка продукує знання, й освіта, яка олюднює знання і робить їх діяльнісними. Тому майбутнє України — якщо ми хочемо його мати — залежить від науки та освіти.

«Треба допомогти дитині пізнати себе» : якою має бути шкільна освіта у XXI столітті? [Електронний ресурс] / записала М. Прокопенко // День. — Текст. дані. — Київ, 2017. — 22 черв. (№ 107–108).

25 років Національній академії педагогічних наук України: здобутки і перспективи*

Доповідь, виголошена на загальних зборах НАПН України 17 листопада 2017 р.

[...] Виконуючи історичну місію та відповідаючи на виклики часу, зростала й сама академія. У перші 15 років діяльності АПН України значно посилено її інституційний і кадровий потенціал.

Заснована в 1992 р. на базі Інституту педагогіки (організованому в 1926 р.), Інституту психології (1945 р.) і Педагогічного музею (1901 р.), АПН України за урядової і громадської підтримки відповідно до суспільних потреб створила у своєму складі також Інститут педагогічної освіти й освіти дорослих (1993 р.), Інститут спеціальної педагогіки (1993 р.), Інститут соціальної та політичної психології (1996 р.), Інститут проблем виховання (1997 р.), Український науково методичний центр практичної психології і соціальної роботи (1998 р.), Інститут вищої освіти (1999 р.), Інститут інформаційних технологій і засобів навчання (1999 р). Державну науково-педагогічну бібліотеку України імені В. О. Сухомлинського (1999 р.), Інститут професійно-технічної освіти (2006 р.), Інститут обдарованої дитини (2007 р.) та Університет менеджменту освіти (2007 р.) на базі Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти АПН України, історія якого починається з 1952 р. і який належить до відання академії згідно з Законом України «Про загальну середню освіту» (1999 р.).

Це об'єктивно вимагало створення необхідної матеріальної бази та інфраструктури для ефективної діяльності наукових і науково-педагогічних колективів. Багато з вас пам'ятає часи, коли академія навіть й приміщення для президії не мала. Нині НАПН України має три академічні містечка, розташовані на вулицях Січових Стрільців, 52-а, д; М. Берлінського, 9 та Столичному шосе, 98, інші місця дислокації наукових установ.

Підвідомчі установи та університет забезпечують комплексний науково-методичний супровід усіх освітніх ланок, системне вдосконалення кадрів освітян.

Від початку свого заснування НАПН України незмінно відігравала провідну роль у формуванні змісту, стандартів, методів шкільної, дошкільної та позашкільної, професійно-технічної, вищої освіти, освіти осіб зі спеціальними потребами, розробленні програм, підручників і навчальних посібників, розвитку теоретичних і методичних засад практичної психології, підготовці та реалізації нового національного освітнього законодавства, концепцій і стратегій модернізації освіти.

Зокрема, у співпраці з профільними міністерством і парламентським комітетом, навчальними закладами академія взяла активну

* Подано скорочено.

участь у розробленні першого освітнього законодавства незалежної України.

Це Закони України «Про освіту» (у 1991 р. — силами вчених Інститутів педагогіки і психології та в оновленій редакції в 1996 р.), «Про професійно-технічну освіту» (1998 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Про вищу освіту» (2002 р.).

Це — Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), яку схвалено І Всеукраїнським з'їздом працівників освіти в грудні 1992 р. та затверджено постановою Кабінету Міністрів України в 1993 р.

Це — Національна доктрина розвитку освіти, яку схвалено у 2001 р. на ІІ Всеукраїнському з'їзді працівників освіти та в 2002 р. затверджено Указом Президента України Л. Д. Кучми.

Зокрема, доктрина передбачала послідовне впровадження розпочатого в 2001 р. переходу до нового змісту та 12-річного терміну навчання в середній загальній освіті з профільною старшою школою, який, на жаль, був волюнтаристськи зупинений у 2010 р. за крок до завершення. Але, як і стверджувала доктрина, рух до 12-річної загальноосвітньої середньої школи, а також до нового змісту має об'єктивний характер, і тому його відновлено новим Законом України «Про освіту» (2017 р.).

Це також — Державна програма «Вчитель», затверджена урядом у 2002 р., та багато інших нормативно-правових документів.

Учені академії взяли участь у підготовчій роботі щодо приєднання України у 2005 р. до Болонського процесу, ровесником якого є нині відомий у країні Інститут вищої освіти НАПН України.

24 лютого 2010 р. академії, ураховуючи її провідну роль у забезпеченні розвитку національної системи освіти, проведенні фундаментальних і прикладних досліджень з проблем освіти, педагогіки і психології, значний внесок у підготовку наукових і педагогічних кадрів, указом Президента України В. А. Ющенка надано статус національної.

Наступний період 2010–2016 рр. характеризує подальший розвиток академії, посилення її науково-методологічного і методичного супроводу реформ в освіті. У ці роки за ініціативи академії теоретико-методологічно обґрунтовували, експериментально апробували та активно впроваджували у сфері освіти сучасні концептуальні засади щодо:

— дитиноцентризму, формування інноваційної глобалістської людини-патріота України;

— результатної парадигми, компетентнісного підходу, вимірюваної якості освіти;

— навчання впродовж життя та розвитку самостійності в освіті;

— переходу на новий зміст та 12-річну повну загальну освіту;

— запровадження інклюзивної освіти;

— використання інформаційно-комунікаційних і мережевих технологій навчання, медіаосвіти;

— лідерства в освіті та освіти дорослих тощо.

Визначними для освітньої сфери подіями стали:

— у 2011 р. обґрунтування вченими НАПН України і прийняття Кабінетом Міністрів України Національної рамки кваліфікацій та нових стандартів дошкільної, початкової, базової і повної загальної середньої освіти на компетентнісній основі;

— у 2013 р. розроблення і схвалення загальними зборами НАПН України Концептуальних засад національної стандартної класифікації освіти, сумісної з міжнародною класифікацією, шо нині закладена в нові освітянські закони;

— у 2016 р. участь у створенні спільно з Міністерством освіти і науки Концепції нової української школи, що передбачає 12-річнй термін навчання, профільну старшу школу, створення мережі профільних і професійних ліцеїв і коледжів, розвиток інклюзивної освіти.

Ми вдячні нинішньому уряду, який суттєво підвищив фінансування академії у 2017 р., що позитивно позначилося на роботі наших колективів.

У ці складні роки академічні вчені-психологи, окрім виконання традиційної тематики, сконцентрували свої теоретичні, методичні й практичні зусилля на наданні комплексної реабілітаційної допомоги постраждалим від воєнних дій на сході України, переміщеним з тимчасово окупованих територій та анексованого Криму дітям і дорослим.

У 2016 р. у зв'язку з набуттям чинності нового Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» затверджено Статут НАПН України в новій редакції і прийнято Стратегію розвитку Національної академії педагогічних наук України на 2016–2022 рр. Під час виборів дійсних членів і членів-кореспондентів академії у 2016 р. істотно омолоджено й поповнено провідними вченими склад її членів.

Значення 25-річної діяльності НАПН України насамперед у тому, що в історично короткий термін зроблено вагомий внесок у подальший розвиток освіти, педагогіки і психології, оновлено теорію навчання з огляду на її людинотворчу функцію; створено цілісну змістово-методичну систему для дошкільної, середньої, професійно-технічної, вищої, спеціальної, позашкільної та післядипломної педагогічної освіти, нові українські освітні стандарти, програми, підручники кількох поколінь, навчальні технології, орієнтовані на розвиток особистості; запропоновано нову методологію виховання, що ґрунтується на гуманістичних цінностях тощо.

За минулі десятиліття сформовано нову, національно орієнтовану, історію педагогічної науки й освіти, що досліджує невідомі, маловідомі або спотворені сторінки розвитку української освіти, показує широкому

загалу її видатних представників — як теоретиків, так і практиків. У межах цього напряму особлива увага приділяється національній освіті, освіті національних меншин, її регіональним і гендерним аспектам, іншим болючим і травматичним для українців темам. Аналізуючи минуле, історія педагогіки й освіти допомагає врахувати його позитивний і негативний досвід у контексті сучасності, що дає змогу краще передбачити майбутнє.

За 25 років НАПН України стала надійним дослідницько-інноваційним фундаментом національної системи освіти незалежної України.

Своє 25-річчя Національна академія педагогічних наук України зустрічає організаційно креативною, фахово компетентною з продуктивним досвідом теоретико-методологічного і науково-методичного забезпечення вітчизняної освіти, формування інноваційного людського капіталу, громадян-патріотів.

На звітно-виборних зборах 30 березия 2017 р. сформовано оновлений керівний склад НАПН України.

Починаючи діяльність у 1992 р. із граничною чисельністю 70 дійсних членів і членів-кореспондентів, нині академія має у своєму складі 170 академіків і членів-кореспондентів, а також 36 іноземних членів та 14 почесних академіків.

Штатна кількість наукових, науково-педагогічних і педагогічних працівників підвідомчих установ — 1078 осіб, зокрема 177 докторів наук і 525 кандидатів наук.

Дійсні члени і члени-кореспонденти НАПН України виконують понад 150 індивідуальних дослідницьких робіт, колективи підвідомчих установ — близько 120 фундаментальних і прикладних наукових досліджень.

Освітні інновації проходять перевірку в понад 800 експериментальних дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних і вищих навчальних закладах.

У своїй діяльності НАПН України тісно взаємодіє з Міністерством освіти і науки України, іншими центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, Комітетом Верховної Ради України з питань науки й освіти, Національною та національними галузевими академіями наук України, навчальними закладами, громадськими організаціями, об'єднаннями, Національною комісією України у справах ЮНЕСКО, Національним Еразмус+ офісом в Україні, програмою ЄС «Горизонт 2020».

У цьому році затверджено нову Програму спільної діяльності Міністерства освіти і науки України і Національної академії педагогічних наук України на період 2017–2020 рр., що узгоджена із середньостроковим планом пріоритетних дій уряду до 2020 року.

Щорічно академія бере участь у реалізації понад 50 міжнародних проєктів і програм.

Свою діяльність НАПН України будує на основі стратегічного планування з урахуванням актуальної проблематики в контексті викли-

ків, що постають перед Україною, перспектив розвитку й пріоритетів діяльності, визначених законами України, указами глави держави і рішеннями уряду країни, Угодою про асоціацію між Україною та ЄС.

Важливе значення для академії має законодавче посилення її ролі в освітніх справах статтею 75 нового Закону України «Про освіту».

Зокрема, цим законом визначено, що «Національна академія педагогічних наук України є самоврядною науковою організацією у сфері освіти, заснованою на державній власності, яка: 1) здійснює фундаментальні і прикладні наукові дослідження та інноваційні розробки у сфері освіти, педагогіки та психології, бере участь у створенні наукових засад розвитку освіти з урахуванням науково-технічного та соціально-економічного прогресу суспільства, національно-культурних традицій, а також світових тенденцій розвитку та досвіду зарубіжних країн».

Законом також визначено й інші завдання та функції академії.

Висновки

НАПН України має усвідомлювати масштаб і складність нових викликів і завдань. Необхідно чітко розуміти об'єктивні цивілізаційні зміни, поступ суспільного розвитку, нові вимоги до людини.

З-поміж основних характеристик суспільного розвитку зазначу такі.

1. Динамізм, змінюваність, інноваційний тип прогресу.

2. Різноманітність, плюралізм, складність організації життя.

3. Інформаційний вибух і мережевість.

4. Глобалізація, що зближує і водночас загострює конкуренцію людей, країн, регіонів.

5. Зростання ролі та самодостатності окремої людини, підвищення вимог до її компетентності і кваліфікації.

6. Посилення значення державності та національного гуртування для успішного існування в сучасному світі, захисту власних інтересів.

Уже цих характеристик достатньо для висновку, що потрібне перманентне переосмислення цілей і завдань освітньої теорії та практики.

Шановні колеги!

Наполеглива праця вчених НАПН України зі супроводу освітніх реформ слугує поступу освітньої сфери. Створена майже одночасно зі здобуттям незалежності України, академія увібрала найкращі педагогічні традиції української освіти, педагогіки та психології і продовжує їхній розвиток відповідно до вимог часу.

Вітаю вас із 25-річчям спільної продуктивної роботи!

Слава українській освіті й науці!

Слава Україні!

25 років Національній академії педагогічних наук України: здобутки і перспективи / Василь Кремень // Директор школи, ліцею, гімназії. — 2017. — № 3/4. — С. 6–11.

Бути — означає мислити

Вступна стаття до колективної монографії
«Критичне мислення: освіта, творчість, цінності»

Мислення становить велич людини...
Уся гідність людини міститься в її мисленні.
Б. Паскаль

Людина завжди прагне досягати досконалої діяльності розуму, який відкриває світ невідомого шляхом перетворення елементів самосвідомості на ідеї, прагнення, знання. Бажання розуму бачити реальне життя активним є його сутністю, і немає такої думки, яка виявилася б для нього останньою. Докази, концепти й положення розум викладає завдяки своїй здатності мислити. Спокуса осягти достеменність життя змушує розум здійснювати комбінаторику думок, пропонувати нові форми мислення, у яких виникає безліч чудесних речей: він бачить, як хаос, що постає єдиною сутністю дійсності, породжує порядок, як необхідність вибудовується з невизначеності, як унікальний випадок утворює загальне правило, як другорядна деталь розсіює головне. Розум наділяє людину моральною гідністю. «Хто розумний, той добрий», — говорив давньогрецький філософ Сократ. Прагнення добра надає розуму аналітичної могутності, яка дозволяє сміливо йти шляхом пошуку істини.

Мислення і пізнання

У сучасному світі інформації і знання найбільш ефективним способом активізації науки, філософії, освіти, усебічної діяльності людини постає мислення. Воно реагує на людську свідомість та орієнтує на пізнання життя. Розвиток культури мислення становить ключову антропологічну й ціннісну проблему. Відповіді на запитання, які постійно виникають у соціальному світі, можна отримати лише завдяки правильно організованому мисленню. Щоб бути продуктивним, воно повинно постати як система аналізу основних вимірів всіх сфер життя суспільного і людини.

Мислення — складний процес, дослідження якого набувало найрізноманітніших форм в історії філософії та культури. Мислення — це певна форма життя особистості, яке реалізується за допомогою міркувань і роздумів, а також створює умови для знайомства цієї людини з іншими. Водночас це може бути й форма соціального життя, що реалізується через творчість особистості.

Видатні мислителі, починаючи з античності, стверджували, що необхідною умовою справжнього мислення є робота людини над собою, спрямована на конституювання та зміну власної особистості. Філософ — це людина, яка критично ставиться до себе, до всього, що вона робить, до того, як мислить і відчуває, людина, яка постійно відтворює, конститу-

ює, аналізує та з'ясовує свої можливості. Критика, власне, і є аналізом можливостей та рефлексії над ними [1]. Критичне мислення — це «особливий духовний досвід, під час якого людина може збагнути і відкривати інший світ (світи) і вчиться жити в ньому» [2].

Перша характеристика мислення — це спосіб отримання людиною одних знань на ґрунті інших і систематизація уявлень про реальність (схем, понять тощо). Друга властивість — це водночас спосіб пізнання середовища, яке забезпечує становлення та функціонування культури. Вона постає необхідною умовою реалізації особистості, яка в комунікації вирішує проблему загальноприйнятих і власних уявлень про світ і про себе. Третя ознака мислення — це такий спосіб зміни уявлень про середовище, який попри знання про нього та реалізацію особистості є умовою узгодженої соціальної поведінки. Четверта характеристика — розумова активність стає мисленням лише тоді, коли вона нормована (закони, правила логіки, категорії тощо). Водночас мислення створює окрему реальність, інший, ідеальний і конструктивний, світ, на відміну від звичного. У його межах виникають нові пізнавальні явища. Нормування мислення забезпечує можливість, з одного боку, здобувати знання без суперечностей та інших перешкод, з іншого — отримувати знання, яким властива прагматична адекватність (істинність). Необхідною умовою реалізації мислення є надання реальності певної системи (п'ята ознака). Так з'являються картини світу й антропологічні уявлення. У їхніх межах здійснюється пізнання реальності й самопізнання. Особливістю традиційного розуміння середовища є нездатність відрізнити три функції мислення (соціального та персонального середовища, а також комунікації) від його соціальної ролі. Сучасна філософія, навпаки, наполягає на пріоритеті особистості й персонального простору. Шоста характеристика: під час створення нової культури чи вирішення соціальних проблем, а також кризи й становлення особистості мислення — це новий досвід життя і конституювання нової реальності. У функціонуванні культури й особистості мислення працює як своєрідний механізм [3].

Наведені характеристики показують важливу роль мислення в історії науки й культури. Це, зокрема, показує, що велика кількість ідей, які оновлюють наукову картину світу, виникли всупереч відомим фактам. Така невідповідність теорій і концепцій динамізує поле науки, дає можливість виявити нові факти й переглядати старі. Отже, обмежувати наукову чи академічну діяльність лише пізнанням, зазначає М. Епштейн, тобто накопиченням і примноженням знань (фактів, закономірностей, спостережень і узагальнень), — означає вилучити те ціле, частиною якого є знання і мислення. Правильніше було б визначити завдання наукових і академічних закладів не як дослідження, а як мислезнання, інтелектуальну діяльність у формі пізнання та мислення, тобто «установлення наявних факторів і принципів, а також виник-

нення нових понять та ідей, які можна продуктивно використовувати в розвитку цивілізації. Знання є інформацією про наявні факти та зв'язки світобудови; мислення — трансформація цих зв'язків, створення нових ідей і уявлень, які можуть бути перетворені в предмети, властивості й можливості навколишнього світу» [4]. Мислення переробляє відомі факти, перетворює їх у фікції, щоб деякі з них могли стати новими фактами. Що в підсумку і є прогресом науки й культури.

Культура мислення у філософії

Розум людини сміливо й рішуче стверджує, що немає у світі багатшого джерела для творчості й натхнення, ніж інтелектуальне життя. У його просторі відбуваються всі події і драми соціального та індивідуального буття, для нього ніщо людське не є чужим. Розум стверджує, що існує цілий світ безмежного інтелектуального бачення. Це особливий світ, світ мислення, який відкриває простір від таїни свідомості до розуміння її наукової чіткості, світ відкриття неочікуваної випадковості, яка наближає до правди життя. Через інтелектуальні зусилля, які входять у глибини наших можливостей, розгортаючись на полях абстракції, мислення відкриває людське в людині.

Мислення виникає в лоні філософії. Очевидно, безмежність зоряного неба й моральних принципів, про що з поетичним натхнення говорив видатний німецький філософ І. Кант, покликали до життя інтелектуальні зусилля перших античних філософів. Їхні ідеї сформували основи європейської цивілізації, фундаментом якої стала культура раціонального мислення. «Для того щоб побачити предмет або явище, потрібні очі, — говорив видатний представник філософії Еллади Платон. — Однак щоб зрозуміти сутність речей і подій, потрібно мати розум і вміти мислити». Ця настанова проходить через усю історію філософії, визначає її рівень і параметри. Одні філософи, які прагнули до розуміння природи й творчості, намагалися перевершити те, що зробили інші, і стати нарівні з найбільш знаменитими попередниками. Інші, навпаки, ставали на шлях самозречення і відмови від слави. Причому самі обставини мисленнєвої дії породжують калейдоскоп сподівань: очікування, коли як дар з'явиться форма або якась ідея; звичайне слово, здатне перетворити неможливе на факт реальності; бажання і втрати; перемоги й поразки, нескінченність терпіння та осяяння знайденої істини. Радість мислення як творчої дії у своїх найвищих формах здатна пробуджувати високі духовні прагнення, як і розуміння пафосу й драматизму звичайного життя. «Наукове пізнання або філософські поняття й усезагальні істини, — писав Г. В. Ф. Гегель, — вимагають основи, насамперед мислення, яке розвивається з невиразного відчуття життя до рівня вільної свідомості... Людина, котра володіє здоровим глуздом і розсудливістю, має цю свою дійсність *(*тобто *мислення)*, яка становить конкретне здійснення її індивідуальності, знання, набуте нею шляхом самосвідомості й розсудливості» [5].

За філософією залишається право шукати й знаходити відповіді на найбільш актуальні та важливі питання, які ставить життя. Це право зумовлене її здатністю надавати мисленню сили енергії, можливості вести суто інтелектуальні справи на високому рівні категоріального узагальнення. У наш час, в епоху прагматизму й «чистого розрахунку», заміни мислення і міркування «технологізмом» і «конструктивізмом», часто можна почути слова про втрату філософією свого значення, про знецінення її теорій, про її заміну конкретними науками. Подібна позиція аргументована тим, що пізнавальний процес відбувається занадто швидко, зростає потреба все уточнювати, отримувати вигоду «тут» і «тепер». У результаті імена видатних мислителів залишаються в шкільних або університетських підручниках і програмах. Проте видатний французький поет і філософ П. Валері вважав: для того щоб побачити, як імена цих мислителів знову знаходять свою енергію, силу, твердість, завдяки якій колись з'явилися, достатньо подумати про живу активність їхніх носіїв і про форму, якої набула ця активність, про їхню життєву необхідність. «Тоді ми зрозуміємо, — робить висновок П. Валері, — при всьому тому, що повне спростування, виявлення хиб, остаточне забуття, відсутність адептів і навіть велика кількість витлумачень можуть виснажити, спустошити й перетворити на руїни, вичерпати філософію, зробити її неприйнятною та навіть зарозумілою для більш пізньої епохи, вони все ж не можуть не визнавати її оригінальну конструкцію і твердість справжнього твору мистецтва, якщо вона хоч одного разу ними володіла» [6].

Твором мистецтва філософії постає мислення. Воно відкриває колосальні можливості для розуміння й перетворення існуючого простору соціуму й культури. Сутність мислення полягає саме в цьому. Фактично все розпочинається з мислення. Великий німецький поет Г. Гейне стверджував, що у Франції перед тим, як відсікли голову королю, відсікли голову Богу. Тобто Велика французька революція не виникла сама собою, стихійно, а була підготовлена тривалою мисленнєвою роботою видатних філософів-просвітителів — Вольтера, Руссо, Дідро, Гольбаха, Монтеск'є та інших. Вони спиралися на досвід критичного аналізу попередньої філософії та науки, який здійснили М. Монтель, Р. Декарт, Б. Паскаль, котрі виплекали ідею свободи духу й слова для європейської людини. Знамените декартівське *«Cogito ergo sum»* — «Я мислю, отже, існую» — стало предтечею відповідного інтелектуального середовища, у якому могли виникнути ідеї необхідності знання, розуму, виховання. А в їхньому лоні — свободи, рівності, братства — цінностей, заради яких і потрібно жити, боротися та вмирати.

Спосіб мислення як критерій визначення епохи

Можна сказати, що в мисленні людський дух знаходить найбільш повну реалізацію, завдяки якій визначається епоха й узагалі вся історія. Нагадаємо, що вже представники німецької класичної філософії

вважали, що насамперед мислення, причому всього народу, відіграє визначальну роль в історії. Раціональне зерно тут полягає в тому, що епоха визначається мисленням, яке розвивається історично, тобто мисленням, яке досягає певного рівня історичного й соціокультурного розвитку. Отже, епоха створюється людиною завдяки творчій силі мислення. Іншими словами, повнота епохи визначається тим, що її «сутність переміщається всередину людини — у її спосіб мислення, яке досягло певного історичного рівня» [7].

Критерієм, який визначає епоху й виокремлює її з-поміж інших епох, є сфера мислення та ідей людини. Важливість цього положення підкріплює те, що епоху визначають ідеї і спосіб мислення, життєвість яких засвідчена часом і дієвістю впливу на соціально-культурний, політичний, економічний процеси. Спосіб мислення епохи — це водночас концепція внутрішньої «історичної логіки», на основі якої формується відповідна часу і його запитам культура мислення. У процесі її функціонування виробляють поняття, на основі яких дають відповіді на питання, поставлені навколишнім світом перед людиною. Вироблені поняття оформлюють у парадигму, яка надає можливість знайти потрібні відповіді на різні питання, утворювати різні ідеї, образи, враження, систему понять і уявлень. Це і є діяльністю мислення, котре потрібно розглядати не лише як систему чи інструмент, але і як спосіб управління речами, соціокультурними феноменами та історичними й політичними процесами.

Вирішення питання про те, яке місце в структурі, у системі способу мислення займає те чи інше поняття або ідея, залежить від часу, епохи. Нині ми говоримо про інформаційну епоху, головним структурним елементом якої є суспільство, засноване на знаннях. В індустріальному суспільстві основним стратегічним ресурсом був капітал, а в інформаційному суспільстві — знання. «На відміну від інших природних енергій, — зазначає Дж. Нейсбіт, — знання не підлягає закону збереження: його можна створити, його можна знищити, але головне — знання синергічне, тобто ціле, як правило, більше суми своїх частин... Продуктивність знання вже стала основним моментом для продуктивності праці, конкурентоспроможності й економічних досягнень. Знання вже стало базовою галуззю, тобто такою, котра забезпечує економіку істотним і центральним ресурсом виробництва» [8]. Безумовно, не лише економіку, а й усі інші сфери суспільства, оскільки додаткова вартість створюється не працею, а знанням.

Ситуація домінування знання наповнює сучасну епоху новим змістом, що вимагає нового способу мислення. Сутність сучасної епохи становлять революційні зміни в житті людини, які зумовлені нестримним потоком нових ідей і постійно зростають. Потрібно зауважити, що в історії, як говорить Е. Тоффлер, відбувалися нескінченні «революції», які змінювали стару техніку на нову, змінювали уряди. Але при

цьому саме суспільство залишалося практично незмінним, як і люди, що його утворюють. Однак справжні революції змінювали не лише техніку, а й соціальні інститути, повністю перетворювали рольові структури суспільства. Не всі нові ролі й нові права будуть залишатися в майбутньому в той час, як до нас нестримно приходитимуть усе нові економічні, технологічні й соціальні зміни. Причому паралельно з «трансформацією суспільних ролей та їхніх меж відбувається ще швидша трансформація інфраструктури наукових знань, база яких швидко розширюється в усіх сферах, на яку спираються соціальні зміни» [9]. Ця обставина надзвичайно актуальна для українського життя.

Мислення як умова розширення індивідуальних та соціальних здібностей

В умовах соціоекономічних і технологічних трансформацій повсюдно утверджуються індивідуальні здібності, що приводить до зміни форм колективності. Не всі люди мають потреби, які відповідають часу. Проте кожний індивід повинен пройти серйозну підготовку, щоб володіти «індивідуальними здібностями» й потребами. Нова форма колективності передбачає відповідні зовнішні та внутрішні умови виникнення і формування, що спостерігається у сфері використання комп'ютерних мереж. Передумовою цього процесу є розосередження людей, чому, без сумніву, сприяє розвиток комп'ютерних технологій. Ідеться про факт зовнішнього «розширення» людини, що досягається завдяки використанню новітніх технологій, зокрема інформаційних мереж. Безмежно розширивши світ людини, вони зняли просторово-часові межі, змінивши відносини людини з реальністю через призму можливостей, що виникають.

Факт «розширення» людини вказує на найважливіший аспект — децентралізацію людей. «Децентралізація створює нові центри, і їх стає дедалі більше, а отже, і більше можливостей і варіантів вибору для окремих особистостей. Бізнес децентралізований, і можна знайти собі роботу там, де хочеш жити, у сільській місцевості або будь-де... Домашній комп'ютер дає можливість працювати усамітнено, якщо ви — один із тих небагатьох, хто обирає таку можливість. Завдяки децентралізації політичної влади зміни можна проводити на місцях, і це, фактично, єдиний спосіб їх проводити. Децентралізація — могутній рушій (генератор) соціальних змін» [10]. У таких нових, створених інформаційними мережами політичних умовах рішення досягаються не за допомогою одержання більшості голосів, а шляхом творчого пошуку, який вимагає нового мислення, нової логіки, нового міркування, одночасно їх породжуючи.

Така ситуація формує тип свободи, який передбачає іншу справедливість — засновану на творчій нерівності. Вона означає винагороду за індивідуальний внесок у розвиток суспільства та його сфер. Отже, визначальна роль належатиме «індивідуальним здібностям». Сучасний

розвиток соціокультурного життя показує, що велику кількість функцій, які в минулому індивід віддавав колективу, він опанував і виконує сам. У багатьох сферах людина перестала бути залежним членом колективу, перетворила на самостійну ланку його функціонування. Результати діяльності колективу тепер залежать від творчих здібностей індивіда або, іншими словами, творчо мислячого індивіда. Те, що з'являється в результаті творчості, — завжди щось нове, непередбачуване, неочікуване порівняно з тим, що уявляла людина мисляча на початковому етапі. Мета, наближаючись, відкриває перед нею іншу картину світу. А мислення та його результати — ідеї, концепції, проєкти, моделі можуть не лише вражати своєю оригінальністю, а й стати реальним підґрунтям подальших соціокультурних та інших трансформацій.

Характер цих трансформацій змінює також і спосіб мислення епохи. Його зміна й перехід на новий рівень займає певний час, здійснюється частинами, оскільки «раптово», «відразу» все справжнє, соціально значуще швидко не здійснюється і не приходить. Необхідно враховувати, що всі основні «чинники майбутнього» вже містилися, як зародки, як атоми, у минулому, створеному людиною. Цей спосіб формування дійсний як для наявних інститутів соціального життя, так і для моральних ідеалів, уключаючи індивідуалізм, сумісний із гуманізмом, і зростаючу свободу індивідів. Така постановка питання може бути застосована й до процесу виникнення та формування способу мислення епохи. Зокрема, спосіб мислення сучасної епохи в явній або неявній формі охоплює також поняття, категорії та логічні зв'язки, що й попередні. Можна зробити висновок, що в одному й тому суспільстві, державі різні групи людей (у переносному самому значенні) належать або до різних епох, або всі належать до однієї епохи, але «сповідують» різні способи мислення, які були досягнуті в різні часові виміри й історичні епохи [11]. Як у навчальному процесі або науковому пізнанні, ми використовуємо знання всіх попередніх епох.

Мисленнєві основи соціально-економічних трансформацій

Сучасна в нашому розумінні людина живе в теперішньому часі, вона володіє інноваційним мисленням, а цінності й прагнення минулих світів тепер цікавлять її лише з «історичної точки зору» (К. Юнг). У такій ситуації виявляється внутрішній і зовнішній зв'язок між способом мислення сучасної епохи і способом розвитку суспільства. Що більше свобод, то більший прогрес у розвитку нового способу мислення. Інформаційне суспільство, яке засноване на перманентних удосконаленнях усіх сфер суспільства, уключає зміну мислення як процес, що забезпечує розуміння суспільних трансформацій та продуктивну діяльність.

Це обумовлено перетворенням інформації і знання на головний ресурс епохи, що якісно змінило також економічні засади життя. Так,

виникнення глобальної електронної грошової системи з вільно «плаваючими» валютами світу, коливання вартості її валюти є результат удосконаленої комп'ютерної технології та супутникового зв'язку. Тепер жодний центр не може домінувати на валютному ринку так, як декілька великих центрів домінують на ринках акцій, на товарних ринках, у банківській справі, зазначає американський історик-економіст Дж. Везерфорд. Більший і швидший прибуток можна одержати на фінансових ринках, ніж на комерційних, тому що фінансову власність можна миттєво передати електронними засобами, у той час як потік товарів між країнами може тривати певний час, тижні або й місяці. Ця обставина вимагає високого рівня інтелекту й мислення в тих, хто веде нині економічну та фінансову діяльність. Перед тим, як діяти, вони повинні приймати миттєві рішення, бути здатними передбачати й адекватно реагувати на проблему, уміти читати послання й символи своїх партнерів і конкурентів. У глобальній економіці виникає нова глобальна еліта, яку стимулює і захищає влада електронної технології; вона не віддана якій-небудь одній країні; вона мислить по-новому з урахуванням нових викликів і умов [12].

Ця ситуація говорить про необхідність переосмислити засади старої економічної системи. «В інформаційній економіці, — зазначає Дж. Нейсбіт, — додаткова вартість створюється не працею, а знанням. Марксова теорія вартості, народжена на початковому етапі індустріальної економіки, повинна бути замінена теорією вартості, яка створюється знанням. В інформаційному суспільстві додаткова вартість створюється знанням» [13]. Помилка традиційного підходу, на якому ґрунтувався марксизм, очевидно, полягала в тому, що не наука детермінована економікою, а, навпаки, економіка детермінована знанням і сформованим на його основі способом мислення. Тепер знання може створювати не лише соціокультурні, а й економічні цінності. На це повинна бути орієнтована також сучасна освіта.

У ситуаціях практичного життя сучасний спосіб мислення утверджується шляхом стабільного, безперервного зростання наукових знань, які приводять до постійного оновлення й удосконалення технологій. А це виводить за рамки вузько зрозумілої наукової теорії та передбачає розгляд її філософсько-методологічних передумов, зокрема реконструювання того духовного контексту, певної смислової мережі, котра в кожну епоху визначає людську діяльність і мислення. Результатом цього є десинхронізація — накладання часових і просторових змін одна на одну. Якщо ці зміни розглядати на тлі революції в системі знань, то ми одержуємо можливість оцінити усе перетворювальне значення подій, що відбуваються. Ці процеси не впливають на саму лише економіку, підприємці не можуть просто впровадити систему заснованого на знанні управління і рухатися далі. Сучасні зміни впливають на процес прийняття рішень, і тому важливо, на яких

посланнях засновані — правильних або неправильних. «Ми живемо в епоху, коли наші перевірені часом критерії визначення істинного й хибного самі виявляються під сумнівом» [14], — зазначає Е. Тоффлер. А сумнів, як відомо, є основою пізнання істини. Боротьба навколо питання про істину є частиною процесу зміни нашого мислення в розумінні глибинних засад нашого життя.

Особливість сучасного мислення зумовлена спектром прояву поліфонії індивідуальних способів організації соціального життя та його стилів. Причому ідея про суспільство різних можливостей проникла в інші сфери: релігію, мистецтво, музику, розваги, створивши культурну, етнічну, расову різноманітність, характерну для країн, чільних у розвитку сучасної цивілізації. Така тенденція поширюється на всі сфери духовного життя людини, яке починає дедалі більше домінувати. У цій різноманітності головним об'єднавчим елементом є бажання реалізувати енергію інтелектуального дослідження, тобто його духовну наснагу. Багатоваріативність, неповторність, охоплення всіх ступенів і градацій, які відокремлюють один полюс цілого від його іншої сторони, неперервність переходів з одного стану в інший як «креативний крок» — такі перші, вихідні ознаки нашої нової епохи. Характерна для неї багатоплановість рішень, оновлення всіх сфер діяльності полягає в застосуванні нових інтелектуально-мисленнєвих підходів. Адже в інформаційному суспільстві для реалізації творчих задумів буде використовуватися знаннєва, а не фізична могутність, і технології майбутнього розширюватимуть і й збагачуватимуть наші інтелектуальні здібності, наповнюватимуть розумінням і спрямованістю на пізнання сутності світу.

Специфіка синергетичного мислення

Важливе значення для розвитку мислення в сучасну інформаційну епоху має її невизначеність, яка породжує безліч можливостей. Невизначеність є імпульсом для творчості, тому постає однією з головних характеристик мислення, яке можна назвати синергетичним. Насамперед це мислення «нелінійне», яке застосовується до складних систем. Для суспільства й людини підхід із позиції методології складних систем і нелінійної динаміки зовсім не заперечує специфіку свідомості, мислення, духу і свободи волі людини. Цей підхід — один з аспектів опису поведінки людини, подій, феноменів соціокультурного життя з позиції загальних патернів поведінки складного у світі взагалі. Це положення відповідає нинішній універсалізації нелінійного (імовірного, поліваріантного) характеру засвоєння природного й соціального життя, а також інтелектуального середовища існування людини, що пов'язано з актуалізацією категорій і смислів сучасної культури.

У контексті міждисциплінарної методології, яка найбільше підходить до розуміння сучасності, для пояснення зростання складності всіх сфер соціального життя, ми приходимо до усвідомлення нелінійності навколишнього світу — природного й соціального. Це означає

невизначеність функцій розподілу ймовірностей, отже, існує можливість здійснення навіть малоймовірних подій. Екстремальні події скоріше норма, ніж виняток із складного світу, у якому ми живемо. Нелінійність означає можливість розростання флуктуацій (випадковостей). Нелінійна система проходить через ситуації неусталеності й безпосередньо залежить від початкових умов; малозначущі події, незначні відхилення, флуктуації можуть привести до колосальних наслідків. «Синергетичні ефекти нелінійних взаємодій, — вважає відомий німецький учений К. Майнцер, — не можуть бути передбачені у віддалених наслідках. Окрім того, нелінійність означає масштабну інваріантність структур світу як у просторовому, так і в часовому аспектах» [15].

З позицій нелінійного мислення суспільства, народи, люди є результатом різновекторної діяльності з більшим або меншим рівнем свободи. Загалом, можна спостерігати окремих індивідів, котрі своєю активністю роблять вагомий внесок у колективне положення суспільства, відображають культурний, політичний, економічний та інші параметри його порядку. Зазначені параметри сильно впливають на індивідів цього суспільства, орієнтують їхню активність, посилюють чи послаблюють їхні настанови та здібності. Цей тип зворотного зв'язку характерний для складних динамічних систем (суспільства, свідомості тощо). Якщо контрольні параметри умов навколишнього середовища досягають певних критичних величин завдяки внутрішнім і зовнішнім взаємодіям, то соціальні перемінні можуть зміщуватися в область нестабільності, з якої можуть виникати різноспрямовані альтернативні шляхи. Ідеться про те, що малі, але непередбачувані випадкові дії (наприклад, дії дуже небагатьох впливових людей, наукові відкриття, нові технології) можуть стати вирішальними у виборі одного з різноспрямованих шляхів, якими буде (можливо) розвиватися суспільство або реалізовуватися людина.

Нелінійне мислення дає можливість усвідомити, що глибокі проникнення в динаміку самоорганізації високорозвинених систем роблять необхідною нашу відмову від парадигми централізованого контролю. Однак самоорганізація може приводити й до небажаних результатів. Так, потрясіння в політичному житті часто виходять з-під контролю, що призводить до негативних наслідків у житті суспільства. Тому необхідно дотримуватися балансу між самоорганізацією і відповідним рівнем контролю. Глобальні кризи (фінансові, духовні, геополітичні, екологічні тощо) мають потребу в розробленні та застосуванні відповідних, також глобальних стратегій і міжнародної кооперації між народами. Управління складністю повинно враховувати невизначеність, що існує в реальному світі, а не ігнорувати її. Управління складністю — це структурований процес, який скорочує індивідуальні затрати і водночас збільшує можливості для соціально-

го, технологічного й наукового пізнання та вивчення досвіду глобального співжиття [16]. У гуманітарних науках, насамперед в освіті, ми повинні прагнути до побудови самоорганізованих систем із контролем нових властивостей. Виявляючи з позицій такого мисленнєвого підходу глобальні тренди й параметри порядку складної динаміки, ми маємо шанс впровадити наші плани реформи освіти в життя, що є, власне, його сенсом.

Отже, синергетичний аспект сучасного мислення зумовлений розумінням складності насамперед природного й соціального життя, яке під час дедалі глибшого вивчення постає у своїй невизначеності, непередбачуваності, можливість неочікуваних змін. У цьому контексті, якщо коротко охарактеризувати сутність синергетичного бачення еволюції мислення, у центрі уваги постають три основні ідеї: а) принципова відкритість систем наукового знання і навчально-пізнавальної діяльності; б) нелінійність еволюції наукового знання та інтелектуальних здібностей людини; в) самоорганізація складних систем, до яких насамперед належать свідомість, пізнання, мислення, творчість тощо. Отже, під еволюцією мислення потрібно розуміти розвиток не лише систем наукового знання, освітньо-культурної діяльності, а й пізнавальних здібностей людини. Сутність еволюції наукового знання в системі нелінійного мислення може бути зрозуміла через ідею поліваріантності, альтернативності шляхів еволюції науки, тобто різноманітності підходів, напрямів, традицій тощо. По-іншому в сучасному світі жити, діяти, творити, реалізовувати програми, проєкти й загалом протистояти дедалі складнішим викликам неможливо.

Методи і способи нелінійного мислення в «суспільстві знання»

Через свій когнітивний характер нелінійне мислення веде до нового конструктивного діалогу між спеціалістами в різних наукових дисциплінах. Зазначивши, що в наш час людство наблизилося до осягнення невиправної невизначеності своєї історії, видатний французький філософ Е. Морен, який, окрім усього, є президентом Асоціації складного мислення (Association pour la pensee complexe), створеної у Франції, ставить завдання навчати розумінню «людських умов». Це означає, що в планетарну еру, у якій ми живемо, пізнання людини передбачає насамперед осмислити її місце у світі. Прогрес знання в космології, геофізиці, екології, біології, дослідженнях доісторичного періоду змінили наші уявлення про Всесвіт, Землю, життя та власне людину. Однак ці знання поки розрізнені, тому виникає епістемологічна проблема. Її сутність у тому, що неможливо осягнути складну єдність людини ні шляхом так званого «розділяючого мислення», яке зображує людську природу поза космосом, у якому ми живемо, поза фізичною матерією і духом, з яких ми утворені, ні шляхом «редукційного мислення», яке зводить людську єдність до суто біоанатомічного

субстрату. Гуманітарні науки поділені на обособлені сфери дослідження, тому людина стає невидимою, зникає, як «слід на піску». Виникає необхідність для системи освіти «великого возз'єднання розсіяних знань, які є результатом досліджень у природничих науках, для осмислення місця людини у світі, а також знань, нагромаджених у гуманітарних науках, щоб пролити світло на багатомірність і складність людини» [17]. Інтеграції в ці досягнення гуманітарного знання і культури досягають через креативи нелінійного мислення, яке може пояснити всі виклики сучасності.

Указуючи на роль і значення синергетичної методології в сучасній освіті, зміст якої охоплює нелінійне мислення, зазначимо її подвійний характер. По-перше, може йтися про синергетичні підходи до освіти, нелінійний спосіб мислення та організацію процесу навчання і виховання; по-друге, можна говорити про освіту через синергетику, шляхом передавання та поширення сучасних знань. У першому випадку синергетика виступає методом освіти, а в другому — її змістом. В обох випадках потрібно спиратися на можливості нелінійного (синергетичного) мислення.

У його контексті синергетичні методи освіти включають насамперед самоосвіту. Одне з основних понять синергетики — самоорганізація — у процесі навчання означає самоосвіту. Інші методи: нелінійний діалог, пробуджувальне навчання, навчання як інактивація, як адаптивна модифікація, гештальт-навчання. Усі названі методи змушують пізнавати, думати, знати, міркувати, творити, уявляти, вступати в діалог, обговорювати й пропонувати своє. Усе це фундаментальні дії, які практикують у найбільш передових навчальних закладах, ставлячи завдання одержати сучасну, творчо мислячу людину. Вона повинна «добре мислити», що означає такий «спосіб мислення, який дозволяє "схопити" текст і контекст, індивіда і його оточення, локальне і глобальне, багатомірне, коротко кажучи, складне ціле, тобто умови людської поведінки», — зазначає Е. Морен [18]. Таке всебічне осмислення дає можливість зрозуміти як об'єктивне, так і суб'єктивне, хибне та істинне, раціональне та ірраціональне, моральне та аморальне в науковому пізнанні й соціальній життєдіяльності.

Нові системи наукового пізнання і нові підходи до освіти вимагають інших, відповідних до вимог сьогодення способів передавання та поширення породжених інформаційною епохою знань. Насамперед ідеться про всебічне розроблення засобів візуалізації знань через систему сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій. Усі способи, методи й аспекти сучасного мислення потребують подальшого розвитку й реформування. Потрібно зважати, що для продуктивного розвитку освіти й наукового пізнання необхідно розуміти мислення як інтерсуб'єктивну діяльність. Серед її основних способів потрібно виокремити діалог, гру й розуміння. За своєю практичною, пізнавальною і комунікативною зна-

чущістю ці способи та здатності мислення як інтерсуб'єктивної діяльності виражають сутнісні, глибинні якості людини. Вони є основою спілкування людей, відрізняються один від одного лише особливою взаємопов'язаністю, регулярністю, правилами й раціональністю. При цьому діалогічні способи мислення містять елементи ігрових дій і процесів розуміння так само, як ігрове мислення набуває діалогічних форм і передбачає взаєморозуміння, а самі способи розуміння опосередковані ігровими й діалогічними засобами. У контексті сучасних соціокультурних потреб і вимог потрібно зауважити, що якими б не були інші інтерсуб'єктивні способи мислення, у них завжди обов'язково присутні елементи діалогу, гри й розуміння [19].

Властивості діалогічного мислення обговорюють і вивчають у термінах найширших філософських, культурологічних, риторичних, логічних, політичних та інших інтерпретацій і тлумачень. Інтерес до вивчення діалогічного мислення зростає через постійні зміни соціальної, політичної, економічної ситуації в сучасному світі, через процеси інформатизації суспільного життя, зміни перспектив культурного й науково-технічного процесу, потребу в нових моделях освіти й навчання. Мислення як гра виражає ідеальний аспект гри як вид людської діяльності, що відбувається повсякденно (у понятійних та емоційних формах). Мислення як розуміння є необхідною умовою і засобом спілкування, діяльності, методом пізнання та відіграє роль пояснення, інтерпретації, тлумачення. Творчу продуктивність мисленнєвої діяльності людини визначає її здатність зрозуміти світ іншої людини й тим самим — зрозуміти саму себе.

У сучасних дослідженнях виокремлюють поняття «методологічна культура мислення». Ідеться про типові для конкретної історичної епохи пізнавальні орієнтири, які виявляють себе як ідеал раціональності; як методологічні навички й «інструменти» дослідження; як форми усвідомлення дослідником себе суб'єктом пізнання. Велике значення має те, що сучасний етап розвитку науки супроводжує визнання дослідницькою та освітянською спільнотою факту співіснування концептуальних систем, які опосередковують різне розуміння, інтерпретацію одних і тих самих явищ, процесів і при цьому не виключають, а взаємодоповнюють одне одного. Унаслідок цього сучасний дослідник і освітянин повинен навчитися формувати достовірне знання в умовах наявності в теоретичному пізнанні та взаємозбагаченні різних теоретико-методологічних систем аналізу й відліку [20]. Можна стверджувати, що в сучасному пізнанні відбувається формування методологічної культури мислення, заснованої на узгодженні різних стилів мислення, різних типів методологічної рефлексії суб'єкта пізнання, різних способів і підходів у навчанні.

У ситуації співіснування в сучасній філософії, освіті та науці якісно різних методів і способів мислення одним із головних чинників збереження наукової раціональності як умови досягнення істини і ціннос-

тей сучасної культури, чинників самозбереження науки й розвитку теоретичного пізнання стає здатність дослідників до взаємоповаги, розуміння значущості праці «близьких» і «далеких» представників наукових товариств. Причому незалежно від змісту їхньої діяльності узгодити чужі уявлення зі своїми власними, виміряти незнайомі форми мислення відповідно до стандартів раціональності та істинності. Сучасна наука, як і освіта, опинилася в ситуації, коли можливість їх самозбереження, відтворення, розвитку залежить від уміння вчених формувати достовірне знання в умовах взаємодії в просторі пізнання і навчання множини концептуальних систем відліку, у процесі формування нових вимог до методологічної культури мислення.

* * *

Мислення — це феномен, завдяки якому людина пізнає, опановує і підкорює світ, одночасно змінюючись сама. «У мислячої людини й совість інша», — кредо класичної філософії. Мислення є запорукою творчої діяльності, яка формує таланти, відкриття і досягнення яких визначають епоху. Мислення «вбудовує» індивіда в культуру й систему знань, які є його продуктом. У сучасному світі, перенасиченому інформацією, мислення позбавляє від непотрібного, наносного, мінливого, від хибних цінностей і стереотипів масової свідомості, відкриваючи тим самим простір для самореалізації людини. Завдяки мисленню людина стає мудрою. За Платоном, мудрий не завжди є всезнавцем. Мудрість — це не актуальне знання, а потенція розуму. Мудрість є могутнім інструментом пізнання, оскільки мудра людина черпає знання з величезної області невиявленого й прихованого в її розумі і душі. Мудрість є джерелом мислення, яке відкриває всі шляхи для продуктивного пізнання та практики.

Література

1. Fuko M. Chto takoe Prosveshchenie? / M. Fuko / Vestnik Moskovskogo universiteta. — Ser. 9. Filologiya. № 2. — M., 1999. — S. 132–149.
2. Mamardashvili M. Filosofskie chteniya / M. Mamardashvili. — SPb. : Azbuka klassika, 2002. — 832 s.
3. Rozin V. M. Mishlenie i tvorchestvo / V. M. Rozin. — M. : PERSE, 2006. — S. 331–332.
4. Epshtein M. Znak probela: O budushchem gumanitarnikh nauk / M. Epshtein. — M. : Novoe literaturnoe obozrenie, 2004. — S. 51.
5. Gegel G. V. F. Filosofiya dukha / G. V. F. Gegel // Entsiklopediya filosofskikh nauk. — T. 3. — M. : Misl, 1977. — S. 145.
6. Valeri P. Dekart / P. Valeri // Voprosi filosofii. — 2005. — № 12. — S. 162.
7. Orudzhev Z. M. Sposob mishleniya epokhi: Filosofiya proshlogo / Z. M. Orudzhev. — M. : Yeditorial URSS, 2009. — S. 230.
8. Neisbit Dzh. Megatrendi / Dzh. Neisbit. — M., 2003. — S. 29–30.
9. Toffler E. Revolyutsionnoe bogatstvo / E. Toffler, Kh. Toffler. — M. : AST ; PROFIZDAT, 2008. — S. 21–22.
10. Neisbit Dzh. Megatrendi. — S. 189.

11. Orudzhev Z. M. Sposob mishleniya epokhi. Filosofiya proshlogo. — S. 378.
12. Vezerford Dzh. Istoriya deneg: borba za dengi ot peschanika do kiberprostranstva / Dzh. Vezerford. — M. : TERRA-Knizhnii klub, 2001. — S. 316.
13. Neisbit Dzh. Megatrendi. — S. 28.
14. Toffler E. Revolyutsionnoe bogatstvo. — S. 546.
15. Maintser K. Vizovi slozhnosti v KhKhI veke. Mezhdistsiplinarnoe vvedenie / K. Maintser // Voprosi filosofii. — 2010. — S. 97.
16. Там само. — С. 97–98.
17. Moren E. Obrazovanie v budushchem: sem neotlozhnikh zadach / E. Moren // Sinergeticheskaya paradigma: Sinergetika obrazovaniya. — M. : Progress-Traditsiya, 2007. — S. 47.
18. Там само. — С. 83.
19. Shilkov Yu. M. Yazik i poznanie: Kognitivnie aspekti / Yu. M. Shilkov. — SPb. : Vladimir Dal, 2013. — S. 396–397.
20. Medvedev V. A. O tendentsiyakh razvitiya metodologicheskoi kulturi mishleniya / V. A. Medvedev // Voprosi filosofii. — 2010. — № 2. — S. 161.

Бути — означає мислити / Кремень В. Г. // Критичне мислення: освіта, творчість, цінності : монографія / за заг. ред. В. Г. Кременя ; [В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, А. В. Сакун та ін.]. — Київ, 2017. — С. 4–18.

2018

Про діяльність НАПН України у 2017 році та завдання на 2018 рік

Доповідь на загальних зборах академії 23 березня 2018 р.

Звітний 2017 р. був особливим у діяльності НАПН України.

По-перше, академія відзначила своє 25-річчя, підбила підсумки зробленого та окреслила завдання на перспективу.

По-друге, 2017 р. став важливим у прискоренні реформ освітньо-наукової сфери країни, подальшій модернізації освітнього законодавства, законодавчому посиленні ролі НАПН України у суспільних перетвореннях.

По-третє, рік позначений істотною активізацією євроінтеграції, уключаючи сфери освіти і науки, де безумовна участь академії.

По-четверте, у 2017 р. не спадало напруження, пов'язане із зовнішньою російською агресією, що потребувало примноження зусиль учених академії в національно-патріотичному вихованні громадян України, подальшій консолідації українського суспільства.

По-п'яте, дедалі актуальнішим є розвиток суспільства на інноваційних засадах, що наголошує на основній ролі академії у формуванні інноваційної людини, розвитку високоінтелектуального людського капіталу, закладенні освітньо-наукових підвалин створення інноваційної моделі розвитку держави, суспільства.

У своїй діяльності НАПН України незмінно тісно взаємодіяла з органами влади, суспільством загалом.

Дозвольте в доповіді коротко охарактеризувати основні здобутки НАПН України у 2017 р. З повним звітом «Про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2017 р.», як і з «Науковими розробками Національної академії педагогічних наук України, рекомендованими для впровадження», можна ознайомитися на сайті НАПН України та в друкованій формі.

За відділеннями та підвідомчими установами, їхніми підрозділами, що у віданні відділень, найвагоміші результати такі.

По Відділенню загальної педагогіки та філософії освіти (академік-секретар — дійсний член академії Світлана Сисоєва) з Інститутом проблем виховання (директор — академік Іван Бех), Державною науково-педагогічною бібліотекою України імені В. О. Сухомлинського (директор — член-кореспондент Лариса Березівська) передовсім це: філософське обґрунтування нових, адекватних часу підходів до розвитку інноваційної людини на принципах людиноцентризму, синергії знання, мислення і свідомості; розширення міждисциплінарного предметного поля загальної педагогіки на засадах освітології; системне узагальнення та переосмислення історико-педагогічного процесу в Україні в контексті євроінтеграції; діяльність щодо відзначення 100-річчя з дня народження видатного українського педагога Василя Сухомлинського, за результатами якої прийнято рішення 39-ї сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО про включення 100-річчя з дня народження Василя Сухомлинського до Календаря пам'ятних дат у 2018 році та ухвалення відповідної постанови Верховної Ради України. Велику роботу тут провели Українська асоціація Василя Сухомлинського на чолі з академіком Олександрою Савченко та особисто академік Ольга Сухомлинська.

Важливий соціальний ефект також мають: аналіз стану, визначення практичних заходів виховної роботи закладів освіти Східного регіону України, соціалізації студентської молоді в умовах гібридної війни на Донбасі; упровадження тренінгових технологій із національно-патріотичного виховання, підтримка дитячого й молодіжного руху; розвиток науково-педагогічної електронної бібліотеки, надання доступу вченим до міжнародних інформаційних ресурсів, науково-методичне забезпечення діяльності мережі освітянських бібліотек України.

По Відділенню психології, вікової фізіології та дефектології (академік-секретар — дійсний член НАПН України Сергій Максименко) включно з Інститутами психології імені Г. С. Костюка (директор — академік Сергій Максименко), соціальної та політичної психології (директор — член-кореспондент Микола Слюсаревський), спеціальної педагогіки (директор — академік В'ячеслав Засенко) та Науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи (директор — доктор педагогічних наук Віталій Панок): досліджено фундаментальні теоретико-методологічні проблеми навчання, виховання і психічного розвитку особистості та психологічного супроводу освітніх

інновацій в умовах суспільних трансформацій; розроблено концепцію врахування громадської думки у здійсненні освітніх реформ, з'ясовано громадський потенціал їхньої підтримки; підготовлено концепцію поетапної та технологічно забезпеченої соціально-психологічної реабілітації особистості після тривалої травматизації, пов'язаної з воєнними діями; розкрито особистісні детермінанти екологоорієнтованої життєдіяльності й економічної соціалізації молоді, розвитку суб'єктної активності дорослих у віртуальному просторі; обґрунтовано перцептивно-мисленнєві стратегії творчого конструювання інформаційних систем у навчальній та трудовій діяльності; визначено психологічні механізми ресоціалізації осіб із девіантною поведінкою, технології підготовки освітнього персоналу до розвитку організаційної культури в умовах соціальної напруженості, особливості професійної самореалізації фахівця в контексті соціально-економічних перетворень.

Особливо відзначимо: створення цілісної змістово-методичної системи для спеціальної дошкільної, початкової та середньої освіти; розроблення програмно-методичного забезпечення навчання всіх категорій дітей з особливими потребами; обґрунтування технологій психологічного супроводу таких дітей та їхніх родин. Значущими результатами науково-експериментальної діяльності стали дослідження в галузі інклюзивної освіти.

За активної участі вчених Відділення загальної середньої освіти (академік-секретар — дійсний член НАПН України Олександр Ляшенко), уключаючи інститути — педагогіки (директор — віцепрезидент НАПН України, член-кореспондент Олег Топузов), інформаційних технологій і засобів навчання (директор — академік Валерій Биков) та обдарованої дитини (директор — кандидат філософських наук Максим Гальченко): розроблено новий Державний стандарт початкової освіти, підготовлено проєкт типової освітньої програми для 1–2 класів, розпочато масштабний експеримент з апробації нового змісту початкової освіти і підходів до його реалізації; удосконалено зміст профільної середньої освіти в напрямі забезпечення його цілісності, посилення компетентнісної орієнтованості, оновлено навчальні програми з більшості предметів, для базової і профільної середньої освіти модернізовано предметні методики; обґрунтовано засади та моделі адаптивного тестування учнів закладів загальної середньої освіти як засобу оцінювання навчальних досягнень, рекомендації з упровадження моніторингових систем оцінювання освітньої якості на основі тестових технологій; запропоновано нові рішення щодо формування інформаційних освітньо-наукових середовищ, моделювання і методичного забезпечення освітнього середовища профільної школи на основі електронних соціальних мереж; розпочато формування та моделювання хмаро орієнтованого навчально-наукового середовища педагогічного навчального закладу; розроблено модель інформаційно-

аналітичної підтримки наукових досліджень психолого-педагогічного спрямування; обґрунтовано підходи до формування інформаційного середовища діагностування обдарованості дітей і молоді, в інтернеті створено платформу соціалізації, упроваджено комп'ютеризовану діагностичну програму для виявлення професійної спрямованості учнів.

По Відділенню професійної освіти й освіти дорослих (академік-секретар — дійсний член НАПН України Н. Ничкало) з Інститутами професійно-технічної освіти (директор — академік Валентина Радкевич) та педагогічної освіти й освіти дорослих (директор — член-кореспондент Лариса Лук'янова) найвагоміші здобутки такі: узагальнено сучасні моделі професійної освіти країн — членів ЄС, обґрунтовано шляхи євроінтеграції вітчизняної професійної освіти; упроваджено інформаційно-комунікаційні технології дистанційної підготовки кваліфікованих робітників; розроблено хмаро орієнтоване середовище освітньо-професійної діяльності та науково-методичні засади інформатизації закладів професійної (професійно-технічної) освіти, експериментально перевірено педагогічну систему консультування з професійної кар'єри учнівської молоді; розпочато дослідження проблеми стандартизації професійної освіти молодших спеціалістів у коледжах і технікумах; спільно з МОН України розроблено проєкт Концепції розвитку педагогічної освіти та проєкт Концепції реформування системи професійного навчання державних службовців, яку схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України 1 грудня 2017 р.; вивчено зарубіжний досвід законодавчого забезпечення освіти дорослих, обґрунтовано теоретичні засади та з'ясовано тенденції освіти різних категорій дорослого населення, здійснено психологічну таксономію його розподілу за онтогенетичними ознаками.

По Відділенню вищої освіти (академік-секретар — член-кореспондент Петро Саух) з Інститутом вищої освіти (директор — доктор педагогічних наук Світлана Калашнікова) та Університетом менеджменту освіти (ректор — кандидат педагогічних наук Микола Кириченко) важливим та актуальним є: наукове обґрунтування змін і доповнень до нової редакції Закону України «Про вищу освіту» щодо вдосконалення методів і механізмів управління закладом вищої освіти й норм, що регулюють ефективну економічну діяльність у сфері вищої освіти; науковий супровід формування національного рейтингу, обґрунтування оптимізації мережі закладів вищої освіти з метою їхнього укрупнення, концентрації організаційно-кадрових, навчально-наукових, матеріально-технічних та інших ресурсів, підвищення конкурентоспроможної якості вищої освіти. (Зокрема, цій темі присвячено змістовний Методологічний семінар НАПН України щодо концептуальних засад розроблення Національного рейтингу закладів вищої освіти.)

Це також: з'ясування дієвих механізмів інтеграції вищої освіти, науки та виробництва, забезпечення інноваційної діяльності та транс-

феру технологій; теоретичне й емпіричне обґрунтування закону базисної організації компетентностей, що має важливе значення для реалізації компетентнісно-кваліфікаційного підходу й оновлення Національної рамки кваліфікацій відповідно до нового Закону України «Про освіту», зокрема в частині вищої освіти. Учені Інституту вищої освіти виступили експертами проєктів стандартів вищої освіти, підготовлених комісіями і підкомісіями сектору вищої освіти Науково-методичної ради МОН України, розгорнуто роботу з підготовки та реалізації низки проєктів міжнародного співробітництва.

Наукові здобутки всіх відділень використано для обґрунтування концепції та норм нового базового Закону України «Про освіту», що набув чинності 28 вересня 2017 р. У його підготовці та обговоренні взяли активну участь учені всіх підвідомчих установ НАПН України. Цей закон створив умови для оновлення спеціальних освітніх законів, насамперед про загальну середню освіту, професійну (професійно-технічну) освіту, про фахову передвищу освіту, освіту дорослих, національну систему кваліфікацій та відповідних підзаконних нормативно-правових актів. Напрацьовано зміни й доповнення до законів «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність». У формуванні нової моделі розвитку наукової сфери, створенні системи забезпечення якості вищої освіти в Україні — також вагомий внесок учених академії.

У звітному році здійснювалося подальше організаційне зміцнення НАПН України. З метою впровадження Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», Стратегії розвитку НАПН України на 2016–2022 роки загальні збори в листопаді 2017 р. затвердили нову редакцію статуту академії та пріоритетні напрями наукових досліджень НАПН України на 2018–2022 рр.

Раніше, у березні 2017 р., істотно оновлено й омолоджено керівний склад академії, її президії, відділень.

Більш якісним став склад наукових і науково-педагогічних працівників НАПН України, яких нині 1006 (з них за основним місцем роботи — 785 учених, зокрема 131 доктор та 408 кандидатів наук). Нарощенню наукового і науково-педагогічного потенціалу академії сприяло зростання чисельності вчених на постійній основі з науковим ступенем доктора наук на 12 осіб (10,1 %) та зменшення на 28 осіб (10,2 %) — без наукового ступеня.

Кількість членів НАПН України у 2018 р. становить 156 осіб, з них: 70 дійсних членів (академіків) і 86 членів-кореспондентів. До складу НАПН України також входять 34 іноземні члени і 14 почесних академіків. Окрім цього, 8 осіб мають звання «Почесний доктор НАПН України».

Відповідно до планів випуску друкованої продукції НАПН України на 2017 р., підготовленої за результатами фундаментальних і прикладних наукових досліджень за кошти державного бюджету, випущено 54 найменування загальним тиражем 14,8 тис. примірників. Зокрема,

учені НАПН України підготували і опублікували «Національну доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» англійською мовою (National Report on the State and Prospects of Education Development in Ukraine) та до 25-річчя НАПН України — збірник наукових праць «Наукове забезпечення розвитку освіти в Україні: актуальні проблеми теорії і практики», біографічний довідник «Національна академія педагогічних наук України: 1992–2017 роки» та інформаційний довідник «НАПН України — 25 років».

Для синхронізації із Середньостроковим планом пріоритетних дій уряду переглянуто і продовжено до 2020 р. Програму спільної діяльності МОН України та НАПН України, якою передбачено виконання 115 заходів із десяти пріоритетних напрямів співпраці.

Учені НАПН України залучалися до проведення незалежної наукової експертизи проєктів законів, державних рішень і програм, освітніх інновацій. Упродовж 2017 р. до Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України, інших міністерств і відомств підготовлено й подано близько сотні аналітичних матеріалів, експертних оцінок і пропозицій. Наукові працівники НАПН України готували інформаційно-аналітичні матеріали та брали участь у парламентських слуханнях, підготовці документів до виїзних засідань і круглих столів профільного комітету парламенту, заходах Міністерства освіти і науки України.

НАПН України та її підвідомчі установи є засновниками (співзасновниками) 54 наукових періодичних видань, з-поміж яких 44 друкованих та 10 електронних. 45 найменувань (83 %) наукової періодики внесено до Переліку наукових фахових видань України, 26 наукових періодичних видань входять до наукометричних баз даних, 16 з яких пройшли оцінювання в Index Copernicus International.

Активізована робота з представлення діяльності вчених НАПН України в інформаційному науково-освітньому просторі. У 2017 р. до Електронної бібліотеки НАПН України внесено 1,8 тис. ресурсів за результатами фундаментальних і прикладних наукових досліджень. Нині в бібліотеці представлено близько 10 тис. ресурсів, які завантажено понад 1,2 млн разів зі 131 країни світу, зокрема майже 500 тис. завантажень у 2017 р. здійснили орієнтовно 25 тис. користувачів.

Вебсайт Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського включено до бази «Наукові бібліотеки України» проєкту Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Посилено увагу керівництва підвідомчих установ НАПН України до присвоєння цифрових ідентифікаторів їхніх наукових працівників. Зокрема, 344 вчених мають ORCID ID, 20 — номер у Scopus Author ID, 195 осіб — Researcher ID. Важливість цього визначає Рамкова програма ЄС «Горизонт 2020».

Оновлено засади діяльності Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології НАПН України (голова —

академік Олександра Савченко), якою розглянуто 695 тем дисертаційних досліджень. З них скориговано 52 % тем здобувачів наукового ступеня доктора наук і 47 % тем — наукового ступеня доктора філософії.

Розширилася міжнародна діяльність НАПН України. Збільшилася кількість публікацій наукових працівників академії спільно із зарубіжними вченими, 614 (18 %) публікацій оприлюднено у виданнях, які входять до наукометричних баз даних, 349 (9 %) праць опубліковано англійською та іншими іноземними мовами, 521 (12 %) публікація розміщена в зарубіжних виданнях. Чотири видання засновано із зарубіжними партнерами.

У звітному році вчені НАПН України брали участь у реалізації 44 міжнародних освітніх і наукових проєктів Європейського Союзу, Світового банку, ЮНЕСКО, Ради Європи, Європейського фонду підготовки, Американських рад з міжнародної освіти, Британської ради в Україні, Представництва DVV International тощо, а також у роботі багатьох міжнародних організацій та конференцій. Із зарубіжними партнерами проведено 84 науково-практичні заходи, 41 науковий працівник залучався до міжнародної експертної діяльності в 50 зарубіжних виданнях, 43 провідних учених НАПН України є членами іноземних академій та міжнародних наукових товариств. З метою стажування, навчання, підвищення кваліфікації, викладацької роботи та проведення наукових досліджень 139 наукових працівників виїжджали за кордон.

Продовжувалася наукова співпраця з 34 іноземними членами НАПН України, які представляють академію в 10 країнах світу, а також із науковими установами і навчальними закладами у межах 25 угод про співробітництво, укладених НАПН України, та багатьох угод, укладених безпосередньо підвідомчими установами.

Збільшилася публічна відкритість та прозорість академічної діяльності, розширилося її висвітлення різноманітними засобами масової інформації.

Із викладеного видно, що НАПН України у звітному періоді прагнула максимально відповідати сучасним викликам. Зрозуміло: те, що нещодавно задовольняло інноваційний поступ, нині має бути істотно інтенсифіковано, іноді переосмислено, скореговано.

Які нові, закономірно зрослі завдання постають перед НАПН України в цьому році?

1. Законом України «Про освіту» та доповненням до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» розширено і конкретизовано місце та роль академії в освітньо-наукових перетвореннях у країні. До того ж сам факт прийняття нового базового закону про освіту зобов'язує до вдосконалення діяльності НАПН України. Академія має не тільки відповідати високому темпу перетворень в освітній і науковій сферах країни, а й бути реальним їхнім локомотивом, очолювати їх.

Це передовсім потребує подальшої актуалізації тематики наукових досліджень, системного використання їхніх результатів для реформ.

У НАПН України не повинно залишитися жодних наукових відділів чи лабораторій, учені яких не залучені до робочих груп, комісій, рад, що розробляють ефективні способи впровадження вже прийнятого освітньо-наукового законодавства та напрацьовують нову науково обґрунтовану законодавчу базу, відповідні концепції, стратегії, заходи, стандарти, методи, технології.

Тут путівником має виступати Програма спільної діяльності МОН і НАПН України, плани академії та підвідомчих установ на 2018 р., зокрема з реалізації Концепції Нової української школи, проведення в цьому році вперше в Україні обстеження за програмою «PISA» (Програма міжнародного оцінювання учнів). При цьому в умовах розвитку інформаційно-мережевих і громадсько відкритих форм діяльності кожному вченому потрібно бути обізнаним щодо відповідного сектору теорії і практики, виявляти особисту ініціативу, не чекати запрошень і вказівок, а включатися в роботу за власним профілем.

2. У дослідницькій діяльності треба долати інерцію звичного, «накатаного», бачити нові пріоритети досліджень, виявляти фахову мобільність. Це стосується всіх ланок освіти.

У дошкільній освіті, крім традиційної передшкільної освіти, важливо також здійснювати серйозні дослідження освіти дітей раннього віку.

У початковій і середній освіті, в умовах інформатизації життя, поширення різних доступних форм взаємодії з глобальним колективним штучним інтелектом (гугл, вікіпедія тощо), крім класичної класно-урочної системи, необхідно теоретично й емпірично обґрунтовувати та експериментально апробовувати інноваційні форми навчання, що спираються переважно на самостійну контрольовану діяльність учнів, формувати їхню здатність до подальшого самостійного навчання, самоусвідомлення і розвитку своїх індивідуальних обдарувань, здібностей, талантів.

Для дітей з особливими освітніми потребами необхідно забезпечити подальший розвиток інклюзивної освіти.

У позашкільній освіті, виховному процесі потрібно враховувати значну і постійно зростаючу конкуренцію реальному світу діяльності дитини з боку віртуального світу.

У професійній (професійно-технічній) та фаховій передвищій освіті актуальним є розвиток дуальних форм навчання з опорою на сучасне виробництво.

Вища освіта повинна набути природного для неї дослідницького, творчо інноваційного характеру. Головна мета — кардинально підвищити конкурентоспроможність і привабливість вітчизняної вищої освіти, розвинути її лідерський потенціал.

В освіті дорослих важливо обґрунтувати способи й механізми гнучкого акумулювання навчальних досягнень (кредитів, компетентностей, кваліфікацій) упродовж життя.

У педагогічній освіті потрібно враховувати тенденцію до вирівнювання суб'єкт-суб'єктної паритетності вчителя і учня та одночасну об'єктивну їхню належність до різних поколінь.

В умовах глобалізації, євроінтеграції важливо розширити міжнародні порівняльні та національні історико-педагогічні освітні дослідження.

Психологічний сектор академії має посилити теоретичний, прикладний та експериментальний супровід основних реформ в освіті, персоніфікованого становлення особистості учня.

Загалом має відбутися подальше зростання в академії ролі прикладних досліджень та експериментальних розробок, експериментів різних рівнів.

3. Треба продовжити роботу з ідентифікації профілів учених академії, розвитку їхньої дослідницької та публікаційної активності й ефективності сучасними засобами наукометрії та стандартизації наукової діяльності, запобігання проявам академічної недоброчесності.

4. В академії на системну основу необхідно перевести пошук і підтримку молодих дослідницьких талантів, зокрема через аспірантуру й докторантуру. Головна роль у цьому належить науковим колективам підвідомчих установ, їхнім радам молодих учених, а також загальноакадемічній раді молодих учених.

5. Потрібно всебічно розвивати міжнародну проєктну і програмну діяльність наукових колективів та індивідуальну міжнародну інтегрованість учених.

6. В академії мають бути підвищені темпи її інформатизації, зокрема запровадження електронного документообігу.

Нинішня місія НАПН України як ніколи важлива й відповідальна. Дозвольте висловити впевненість, що вчені академії свідомі цього та докладуть необхідних зусиль для блага і процвітання України, українського народу!

Про діяльність НАПН України у 2017 році та завдання на 2018 рік : доповідь на заг. зборах академії 23 березня 2018 р. / Василь Кремень // Пед. газета. — 2018. — Берез. — квіт. (№ 2). — С. 2–3.

Навчити вчитися

Ми живемо в глобальному суспільстві змін, які вражають і водночас лякають масштабами та непередбачуваними наслідками.

Середньостатистична людина боїться змін і, свідомо чи ні, намагається їм протистояти. Згідно з дослідженнями класика теорії інновацій американського професора Еверетта Роджерса, лише 2,5 % осіб є прихильниками змін, інноваторами по суті, 13,5 % осіб готові підтримати зміни на початковому етапі. Більшість же ставиться до змін із підозрою або ж відверто вороже. У традиційних суспільствах зміни взагалі вважалися чимось вкрай негативним, своєрідним диявольським посяган-

ням на усталений і зрозумілий порядок буття. Звідси стародавнє китайське прокляття: «Щоб ти жив в епоху змін!»

Однак у нинішніх умовах інноваційного типу прогресу, що характеризує сучасну цивілізацію, змінність стає об'єктивною реальністю для всіх: держав, суспільств, націй, колективів і, найголовніше, — людей. Скажемо більше: здатність творити назрілі зміни або хоча б слідувати їм є необхідною умовою прогресивного розвитку. Ось чому так важливо, завдяки системі освіти й суспільства загалом, формувати інноваційну людину — з інноваційним мисленням, інноваційною культурою (у широкому розумінні цього слова) і здатністю до інноваційної діяльності — тобто бути ефективною в середовищі, що постійно змінюється. Таку людину неможливо сформувати навіть у найпрестижнішому університеті, якщо не прищепити їй бажання, уміння й потребу постійно отримувати знання, інформацію та активно їх використовувати у власному житті й діяльності. Це має стати сутнісною ознакою способу життя сучасної людини. Згадуючи відоме класифікаційне визначення *Homo sapience* — Людина розумна, можна продовжити, що такою нині є тільки людина, яка постійно навчається.

Маємо пам'ятати, що процес навчання — це соціально зумовлений процес перманентних змін. Ці зміни відбуваються як на макрорівні, коли формується певний тип свідомості, світорозуміння, закладаються етичні принципи, уявлення про сенс життя та його пріоритети, так і на мікрорівні, коли отримані компетентності дають людині змогу успішно адаптуватися до змін у професійному середовищі, до стрімкого розвитку інформаційних і комунікаційних технологій, а отже, бути успішною, незалежно від віку та базової освіти. Невипадково концепція освіти впродовж життя стала одним із фундаментальних принципів формування Європейського простору вищої освіти (ЕНЕА).

Розглядаючи принцип освіти впродовж життя у вітчизняному контексті, ми стикаємося з парадоксом: освіта в нас традиційно «прив'язана» переважно до молодої людини та відповідної специфіки процесів її соціалізації, важливими етапами якої є навчання в середній школі й закладах вищої освіти. Різноманітні курси підвищення кваліфікації та тренінги значна частина населення все ще сприймає як щось другорядне порівняно з отриманням атестата про середню освіту або диплома про вищу. Навчання дорослого населення маргіналізоване в суспільній свідомості, і це є небезпечним для майбутнього українського суспільства. Заклади вищої освіти здебільшого теж орієнтовані на потреби молодіжної аудиторії і не завжди враховують перспективні можливості роботи з дорослим населенням. Тому можемо говорити про ментальний спротив концепції навчання впродовж життя як на індивідуальному, так і на інституційному рівні. І треба думати, як цей спротив подолати вже найближчим

часом, щоб підвищити конкурентоспроможність нашого суспільства на європейському та світовому рівнях.

До речі, за результатами останньої версії Індексу глобальної конкурентоспроможності (2017–2018 рр.), який розраховується експертами Всесвітнього економічного форуму, вища освіта України посіла 35-те місце у світі, і це є найкращим показником серед інших критеріїв цього індексу. У цілому ж за цим індексом наша країна посідає 81-ше місце серед 137 країн світу, які до нього входять.

Треба розуміти, що радикальні трансформаційні процеси в галузі освіти в наш час відбуваються не лише в Україні, а й у провідних країнах світу. В ухваленому 25 травня 2018 року Паризькому комюніке конференції міністрів освіти європейського континенту наголошується, що впродовж останніх 20 років підвищення якості освіти та рівня її відповідності суспільним потребам було основою як Болонського процесу, так і інших структурних реформ у цій галузі. У майбутньому ж, на думку авторів комюніке, важливо зробити акцент на співробітництві в запровадженні інноваційних практик викладання і навчання, їхній підтримці, стимулюванні та поширенні. Студентоцентроване навчання й відкрита освіта в контексті навчання впродовж життя розглядається в цьому документі як своєрідний мейнстрим сучасної академічної політики. Особливу увагу приділено цифровому та змішаному навчанню, а також дигіталізації освітнього процесу як такого.

Справді, нині як ніколи інноваційний по суті процес навчання вимагає інноваційних засобів і методів його реалізації. Навряд чи традиційні для нашої навчальної аудиторії крейда та дошка можуть відкрити людині вікно в інформатизоване цифрове майбутнє. Але сучасне технічне обладнання для навчальної аудиторії можна придбати або ж виграти в рамках численних програм підтримки освітніх реформ в Україні, проте з умовними крейдою та дошкою у свідомості сучасних викладачів боротися значно важче, адже йдеться про певні ментальні патерни, дидактичні стереотипи й кліше, які формувалися роками й десятиліттями. Тому так важливо нині аналізувати та застосовувати до українських реалій найбільш прогресивні й інноваційні навчальні практики, які розробляються в провідних країнах Західної Європи і США.

Потрібно зазначити, що автор терміна «інновація» — американський соціолог та економіст австрійського походження Йозеф Шумпетер — уперше застосував його для аналізу економічних змін у підприємницькому середовищі. Нині економічний вимір освітньої діяльності є чи не головним під час обговорення її сучасного стану та перспектив подальшого розвитку. Комерціалізація освітньої сфери є визначальним чинником, який, попри негативні моменти, несе могутній потенціал для прогресивної трансформації освітньої сфери. Тому так важливо знати реальні очікування від освіти лідерів глобального підприємницького середовища та їхнє бачення, як тут можна застосу-

вати новітні технології. Представники глобального бізнесу чудово розуміють значення освіти й намагаються впливати на трансформаційні процеси, які в ній відбуваються.

Так, іще 1993 року провідні транснаціональні компанії світу, які працюють у сфері високих технологій, серед яких Apple Computer, Sony, Adobe Systems, ініціювали створення мережі центрів нових медіа (NMC), головна мета яких — сприяти поширенню інновацій в освітній галузі. 2017 року в рамках цієї ініціативи було розроблено й опубліковано 14-ту редакцію доповіді, присвяченої ситуації у вищій освіті, — NMC Horizon Report 2017 Higher Education Edition. Партнером NMC у здійсненні цього проєкту виступила неприбуткова асоціація EDUCAUSE в рамках EDUCASE Learning Initiative. Розробники доповіді ідентифікували короткострокові (один — два роки), середньострокові (три — п'ять років) та довгострокові (понад п'ять років) тренди, які визначатимуть розвиток освітніх технологій у найближчому майбутньому.

Так, у короткостроковій перспективі нас очікує активний розвиток нових форм змішаного навчання (blended learning), яке поєднує найліпші ознаки як очного, так і онлайн-підходу й уже довело власну ефективність. На особливу увагу заслуговує форма змішаного навчання, яка заснована на принципі «перевернутої класної кімнати» *(the flipped classroom)*. При цьому радикально змінюється розподіл навчального часу, вивчення нового матеріалу відбувається онлайн у зручний для студента час із залученням найсучасніших технологій, а очний компонент навчання зводиться до активного обговорення викладачем і студентами набутих знань.

Іншим трендом, який визначає розвиток освітніх технологій у короткостроковій перспективі, є розвиток спільного навчання (collaborative learning), яке базується на чотирьох принципах: 1) студентоцентрований характер навчання; 2) активна взаємодія викладача і студентів; 3) груповий характер навчання; 4) розв'язання реальних проблем сьогодення.

Середньострокова перспектива передбачає більший акцент на оцінюванні результатів навчання, які дадуть змогу викладачам адекватно оцінити процес опанування студентами нових знань, умінь та компетентностей і водночас з'ясувати їхні освітні потреби. Також ідеться про своєрідне переформатування навчального простору, коли на зміну традиційним лекціям приходить активна взаємодія студентів як із викладачами, так і представниками професійного середовища. За допомогою сучасних інформаційних і комунікаційних технологій й це можна зробити якісно, ефективно й відносно дешево.

У довгостроковій перспективі очікується формування розвиненої інноваційної культури, коли заклад вищої освіти перетворюється на рушійну силу розроблення та поширення інновацій на основі органічної імплементації в освітнє середовище принципів підприємницької культури. А отже, потрібно переглянути наявні навчальні програми щодо їх

відповідності інноваційним підходам і практикам, водночас легітимувати «право на помилку» як необхідний компонент процесу навчання. Також передбачається поглиблення навчальних стратегій на основі посилення елементів критичного мислення, орієнтації на розв'язання реальних проблем, групову та проєктну роботу, запровадження індивідуальної навчальної траєкторії кожного студента.

Керуючись принципом критичного мислення, можна впевнено стверджувати, що ідентифіковані вище тренди розвитку інноваційних освітніх технологій у жодному разі не є імперативом. Швидше навпаки. Тому маємо тепер завдання уважно проаналізувати означені підходи, виявити конструктивні моменти, які варто впровадити в програму реформування вітчизняної системи освіти і спробувати аргументовано відкинути моменти, які категорично неприйнятні з погляду освітянської спільноти й несуть загрозу гуманістичним цінностям і принципу людиноцентризму. До того ж кілька тисячоліть історії існування навчальних закладів і майже тисячолітня історія університетів свідчать про те, що відносно молодим підприємницьким структурам є теж чого в них повчитися на інституційному рівні в плані адаптації до карколомних історичних змін!

Тож активна взаємодія, діалог підприємницької та освітянської спільнот — це запорука успішного розвитку освіти й суспільства, а також підвищення власної конкурентоспроможності в процесі глобальних трансформацій, які переживає сучасний світ.

Навчити вчитися [Електронний ресурс] / Василь Кремень // Дзеркало тижня. — Текст. дані. — Київ, 2018. — 17 серп.

2019

Про діяльність НАПН України у 2018 році та завдання на 2019 рік*

Повний звіт «Про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2018 році», як і довідник «Наукова продукція Національної академії педагогічних наук України, рекомендована для впровадження», традиційно видано й оприлюднено на сайті НАПН України. Тому дозвольте в доповіді коротко висвітлити основні здобутки академії в минулому році та окреслити завдання на 2019 р.

Звітний 2018 р. став етапом подальшого зростання ролі й ефективності академії в теоретико-методологічному та науково-методичному забезпеченні реформ освітньої і наукової сфер.

Результативній роботі академії сприяла взаємодія з Міністерством освіти і науки, іншими міністерствами й відомствами, Комітетом Верховної Ради України з питань науки і освіти, Національною радою

* Доповідь на загальних зборах НАПН України 5 квітня 2019 р.

України з питань розвитку науки і технологій, Національною і національними галузевими академіями наук, Спілкою ректорів вищих навчальних закладів й ін.

Ми постійно відчували підтримку Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України.

Європейський вектор розвитку — впровадження положень Угоди про асоціацію між ЄС та Україною щодо освіти і науки — був забезпечений, зокрема, співпрацею з Національним Еразмус+ офісом в Україні, участю в Рамковій програмі ЄС із досліджень та інновацій «Горизонт 2020», Британською радою, іншими міжнародними організаціями.

Усі п'ять відділень НАПН України, а це — Відділення загальної педагогіки та філософії освіти (академік-секретар С. О. Сисоєва), Відділення психології, вікової фізіології та дефектології (академік-секретар С. Д. Максименко), Відділення загальної середньої освіти (академік-секретар О. І. Ляшенко), Відділення професійної освіти і освіти дорослих (академік-секретар Н. Г. Ничкало) та Відділення вищої освіти (академік-секретар П. Ю. Саух) — координували зусилля щодо залучення членів відділень і вчених підвідомчих установ до розроблення концептуальних засад модернізації освітньої та наукової сфер.

Насамперед це стосується розроблення нових спеціальних законів України «Про повну загальну середню освіту», «Про фахову передвищу освіту», «Про освічу дорослих», інших законодавчих і нормативно-правових актів, Концепції розвитку педагогічної освіти тощо з урахуванням провідних світових і європейських тенденцій, власних національних особливостей.

На загальних зборах НАПН України у 2018 р. розглянуто питання «Проблеми модернізації змісту освіти в умовах реформування української школи». Проведено два важливі методологічні семінари: «Концептуальні засади розроблення Національного рейтингу закладів вищої освіти» та «Концептуальні засади розвитку освіти дорослих: світовий досвід, українські реалії і перспективи». Рекомендації семінарів направлено органам державної влади.

На основі узагальнення найновішої світової, європейської та національної освітньо-наукової теорії та практики видано Національний освітньо-науковий глосарій, який містить близько 500 сучасних та актуальних для реформ освітньої і наукової сфер термінів та їхніх визначень (розширену версію розміщено на сайті та в Електронній бібліотеці академії).

Учені всіх відділень брали участь в експертній діяльності, робочих групах із розроблення законодавства, науково-методичних комісіях зі створення державних стандартів тощо.

Під головуванням першого віцепрезидента НАПН України академіка В. І. Лугового міжнародна Конкурсна комісія з відбору членів Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти сформу-

вала новий склад агентства, який після затвердження урядом приступив до роботи. Від НАПН України до агентства обрано доктора педагогічних наук, завідувачку відділу Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна Наталію Авшенюк.

До програмного комітету «Європа у мінливому світі — інклюзивні, інноваційні та свідомі суспільства», відповідального за моніторинг виконання Рамкової програми ЄС із досліджень та інновацій «Горизонт 2020», за конкурсом обрано та затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України Олену Локшину, доктора педагогічних наук, завідувачку відділу Інституту педагогіки НАПН України.

У відділеннях і підвідомчих установах, їхніх підрозділах, що у відданні відділень, найвагоміші наукові здобутки за минулий рік такі.

У Відділенні загальної педагогіки та філософії освіти разом з Інститутом проблем виховання (директор — академік І. Д. Бех), Державною науково-педагогічною бібліотекою України імені В. О. Сухомлинського (директор — член-кореспондент Л. Д. Березівська):

— актуалізовано творчий доробок В. О. Сухомлинського в контексті розбудови Нової української школи. Під час відзначення 100-річчя від дня народження видатного педагога відповідно до пам'ятних дат ЮНЕСКО за рішенням 39-ї сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО опубліковано та презентовано в Україні та Китаї його авторські тексти. Вагому роботу провели Українська асоціація Василя Сухомлинського на чолі з академіком О. Я. Савченко й особисто академік О. В. Сухомлинська;

— обґрунтовано принцип людиноцентризму й дитиноцентризму як базовий для розвитку інклюзивної освіти;

— розкрито виховний потенціал філософської педагогіки Тараса Шевченка;

— проаналізовано пріоритети освітньої політики в країнах ЄС, США, КНР в інтерпретації європейських, американських і китайських учених;

— з'ясовано особливості інформаційно-психологічного впливу на українську молодь у різних регіонах України, включаючи тимчасово окуповані, та розроблено засоби протидії російській пропаганді;

— розроблено Концепцію підтримки та сприяння розвитку дитячого громадського руху в Україні, схвалену урядовим розпорядженням;

— тривало науково-методичне забезпечення діяльності мережі освітянських бібліотек України.

У Відділенні психології, вікової фізіології та дефектології, включно з Інститутами — психології імені Г. С. Костюка (директор — академік С. Д. Максименко), соціальної та політичної психології (директор — член-кореспондент М. М. Слюсаревський), спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка (директор — академік В. В. Засенко) та Українським науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи (директор — доктор педагогічних наук В. Г. Панок):

— створено концепцію функціонування та розроблено рекомендації щодо стимулювання творчого сприймання в умовах надлишкової інформації;

— розроблено концепцію розвитку та технології формування суб'єктної активності дорослих у віртуальному просторі, зокрема для користувачів соціальних мереж;

— напрацьовано загальні технології психофізіологічного забезпечення професійного самоздійснення фахівців різних професій в умовах соціально-економічних перетворень;

— створено концепцію формування в громадській думці позитивного образу освітніх інновацій, розроблено організаційні форми та методичні засоби соціально-психологічного супроводу впровадження освітніх реформ;

— адаптовано міжнародну класифікацію функціонування, обмеження життєдіяльності, здоров'я дітей і підлітків для визначення характеристик розвитку дитини. Розроблено критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з інтелектуальними порушеннями, а також програми та рекомендації щодо навчання і розвитку дітей з особливими потребами;

— упроваджено модель, програми та методики психосоціальної підтримки дітей, постраждалих унаслідок військового конфлікту, і механізм взаємодії фахівців у наданні психотерапевтичної, психіатричної, реабілітаційної допомоги; розроблено методичні засади психодіагностичної роботи працівників психологічної служби.

За провідної участі вчених Відділення загальної середньої освіти, включаючи Інститути — педагогіки (директор — віцепрезидент НАПН України, член-кореспондент О. М. Топузов), інформаційних технологій і засобів навчання (директор — академік В. Ю. Биков) та обдарованої дитини (директор — кандидат філософських наук М. С. Гальченко):

— здійснено дидактико-методичне обґрунтування модернізації змісту початкової освіти на засадах компетентнісного підходу, що відображено в Державному стандарті та в побудованій на його основі типовій освітній програмі, яка рекомендована МОН України, а також в 11 підручниках і 8 навчальних посібниках із грифом МОН України. Підготовлено методичні розробки й рекомендації з вивчення предметів, організації освітнього процесу, підготовки вчителів;

— подальшого розвитку набула теорія і методика компетентнісно орієнтованого навчання в основній і старшій школі. Обґрунтовано компонентний склад і змістове наповнення предметних компетентностей з біології і хімії для базової середньої освіти; з'ясовано стратегії, види і форми навчальної діяльності з формування історичної компетентності учнів; обґрунтовано засади компетентнісно орієнтованого навчання української мови і літературного читання для закладів із національними мовами навчання, української мови і літератури в профільній школі;

— обґрунтовано принципи і методи формування адаптивних хмаро орієнтованих систем навчання і професійного розвитку вчителів; з'ясовано особливості застосування комп'ютерних моделей у навчанні учнів природничо-математичних предметів; окреслено можливості використання відкритих електронних науково-освітніх систем у науково-дослідній діяльності;

— розроблено методики педагогічного й психологічного діагностування різних видів обдарованості учнів і створено програмний онлайн-комплекс, що дає змогу виявити особистісні чинники розвитку інтелектуальної обдарованості старшокласників, схильних до дослідницької діяльності, з'ясувати рівні розвитку практичного інтелекту. Запропоновано форми і методи супроводу процесу соціалізації обдарованих старшокласників у мережі «Інтернет».

У Відділенні професійної освіти і освіти дорослих з Інститутами — професійно-технічної освіти (директор — академік В. О. Радкевич) і педагогічної освіти і освіти дорослих (директор — член-кореспондент Л. Б. Лук'янова) — найвагоміші здобутки такі:

— розроблено концептуальні основи сучасної педагогічної освіти й освіти дорослих;

— обґрунтовано та внесено до класифікатора професій професію «Андрагог»;

— розроблено засади педагогічної системи консультування учнівської молоді з професійної кар'єри;

— розроблено комплекс методик і технологій проєктної професійної підготовки кваліфікованих робітників аграрної, будівельної та автотранспортної галузей;

— обґрунтовано систему дистанційної підготовки кваліфікованих робітників.

У Відділенні вищої освіти з Інститутом вищої освіти (директор — доктор педагогічних наук С. А. Калашнікова) та Університетом менеджменту освіти (ректор — кандидат педагогічних наук М. О. Кириченко):

— обґрунтовано концептуальні засади розроблення Національного рейтингу закладів вищої освіти та механізми його реалізації, унесено відповідні пропозиції до доповнення чинного Закону України «Про вищу освіту»;

— розроблено й апробовано на колегіях МОН України, Мінекономрозвитку України та засіданні Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти нову модель економічної діяльності у сфері вищої освіти;

— спільно з Британською радою та британськими університетами реалізовано Програму розвитку лідерського потенціалу університетів України із залученням 40 вітчизняних закладів;

— обґрунтовано нову модель сучасного університету «Університет 3.0», що базується на синергії «Освіта — наука — інновації — бізнес» і

має слугувати розвитку регіонів, галузей, країни, підвищенню глобальної конкурентоспроможності вітчизняної вищої освіти;

— обґрунтовано механізм реалізації дуальної «викладацько-дослідницької» функції науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, у яких за основним місцем роботи зосереджено понад 70 % наявних в Україні докторів і кандидатів наук;

— секцією фізичного виховання і спорту відділення (керівник — почесний академік Є. В. Імас) розроблено здоров'язбережувальну систему фізичного виховання учнів і студентів;

— в Університеті менеджменту освіти розроблено модульну програму підвищення кваліфікації керівників Нової української школи та створено Орієнтовну навчальну програму підготовки тренерів для навчання педагогічних працівників.

У звітному році в контексті реалізації Стратегії розвитку НАПН України на 2016–2022 рр., Пріоритетних напрямів наукових досліджень НАПН України на 2018–2022 рр. та оновленого у 2018 р. статуту було суттєво підвищено організаційний і дослідницький потенціал академії. Оптимізовано склад наукових, науково-педагогічних і педагогічних працівників. Їхня чисельність становить 1039 осіб. З них майже 76 % працюють за основним місцем роботи, 68 % мають наукові ступені (131 доктор і 406 кандидатів наук).

За пропозицією колективу Інституту спеціальної педагогіки його перейменовано на Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка. А Інституту педагічної освіти і освіти дорослих присвоєно ім'я Івана Зязюна.

Активніше стала працювати Рада молодих учених академії та ради окремих інститутів, зокрема Інституту інформаційних технологій і засобів навчання.

У звітному році проведено 14 засідань президії академії, на яких розглянуто 387 питань, а саме:

— комплексно проаналізовано діяльність Інституту професійно-технічної освіти;

— розглянуто виконання наукових досліджень у шести інших наукових інститутах, Університеті менеджменту освіти, Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського;

— обговорено впровадження результатів досліджень та експериментальна робота, підготовка докторів філософії та вдосконалення нормативних документів НАПН України;

— реалізовано заходи з усунення недоліків за результатами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм. Особливу увагу приділено представленню наукових періодичних видань і публікацій учених академії у світовій та національній системах наукових комунікацій.

У жовтні 2018 р. відбулося виїзне засідання президії спільно із вченою радою Луганського національного університету імені Тараса Шевченка у м. Старобільську.

Учені підвідомчих установ виконували 97 наукових досліджень, з яких: 61 (63 %) фундаментальні і 36 (37 %) прикладних. У 2019 р. це співвідношення стало 50 : 50. Окрім цього, дійсні члени і члени-кореспонденти виконували 154 індивідуальні теми.

Загалом члени НАПН України та вчені підвідомчих установ опублікували понад 2,5 тис. праць, у тому числі 99 монографій, 109 підручників і навчальних посібників, 2 тис. статей. Порівняно з 2017 р. майже вдвічі — до 122 — зросла кількість розроблених науковими працівниками академії інноваційних освітніх педагогічних і психологічних технологій.

У 2018 р. присуджено Державну премію України в галузі освіти за комплексну науково-прикладну роботу «Освітня технологія “Радість розвитку” — партнерська взаємодія дорослих та дітей» ученим лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г. С. Костюка: завідувачеві лабораторії, доктору психологічних наук Т. О. Піроженко та кандидатам психологічних наук С. О. Ладивір і О. Ю. Хартман.

Премію Президента України для молодих учених за наукову роботу «Міграція сільської молоді до міста як соціально-психологічна проблема трансформаційного суспільства» отримала кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології І. Г. Губеладзе; ряд молодих вчених отримують стипендію Кабінету Міністрів України.

Результати наукових досліджень, проведених підвідомчими установами за кошти державного бюджету, упроваджено в закладах освіти, установах, організаціях, на підприємствах, в органах державної влади й органах місцевого самоврядування.

У 2018 р. тривало 110 експериментів, включаючи 45 експериментів всеукраїнського рівня, у понад 1,3 тис. закладів.

За кошти Державного бюджету видано 58 найменувань друкованої продукції, підготовленої за результатами наукових досліджень. Цю продукцію постачали закладам освіти, науковим установам, управлінським органам, методичним організаціям тощо.

НАПН України та її підвідомчі установи є засновниками (співзасновниками) 54 наукових періодичних видань, з-поміж яких — 46 друкованих і 8 електронних. Електронне видання «Інформаційні технології і засоби навчання» (головний редактор — академік В. Ю. Биков) віднесено до категорії «А» Переліку наукових фахових видань України, представлено в базі даних Web of Science Core Collection. 43 найменування (80 %) наукової періодики зараховано до категорії «В». З-поміж них 19 видань надають статтям назви DOI, 30 — представлено в наукометричних базах даних.

У 2018 р. за ініціативи академіка С. О. Сисоєвої засновано англомовний науковий рецензований журнал НАПН України «Education: Modern Discourses» («Освіта: сучасні дискурси»), який позитивно сприйняла міжнародна фахова спільнота.

Покращилися показники публікаційної активності вчених академії у світовій системі наукових комунікацій. Частка публікацій у зарубіжних виданнях зросла до 15 %; кількість публікацій у виданнях, які містяться в наукометричних базах даних, — до 635, або 22 %.

Учені підвідомчих установ у 2018 р. опублікували 48 статей, члени академії — 39 статей у наукових періодичних виданнях і матеріалах конференцій, що індексуються наукометричними базами даних Scopus та Web of Science Core Collection.

Посилено роботу з представлення діяльності вчених в інформаційному науково-освітньому просторі. У 2018 р. до Електронної бібліотеки НАПН України внесено 1,8 тис. ресурсів, підготовлених за результатами наукових досліджень. Загалом у бібліотеці зосереджено близько 14 тис. ресурсів, які тільки у 2018 р. завантажено майже 1 млн разів, що вдвічі більше, ніж у 2017 р. Протягом звітного року зафіксовано понад 33 тис. користувачів, 460 тис. переглядів сторінок, близько 70 тис. сеансів із 136 країн світу.

Істотно зросла чисельність учених яким присвоєні цифрові ідентифікатори, а в Інститутах — психології імені Г. С. Костюка, спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка та професійно-технічної освіти — вона досягла 100 %.

Тепер понад 800 (96 %) наукових працівників підвідомчих установ мають профілі у Google Scholar, 80 % з яких представлено в системі «Бібліометрика української науки». Роботу зі створення профілів завершено в п'яти Інститутах — психології імені Г. С. Костюка, проблем виховання, вищої освіти, інформаційних технологій і засобів навчання та професійно-технічної освіти. В Університеті менеджменту освіти кількість профілів зросла від 3 % до 90 %. Індекс Гірша 11 і більше має 71 учений, у тому числі 20 і більше — 17 учених. Продовжено роботу зі створення і наповнення профілів в Google Scholar членів НАПН України, які працюють за межами підвідомчих установ.

Учені академії є членами наукових рад і редакційних колегій 46 зарубіжних періодичних видань, зокрема від Інститутів — психології імені Г. С. Костюка і соціальної та політичної психології НАПН України — п'яти зарубіжних видань, що індексуються наукометричними базами даних Scopus та/або Web of Science Core Collection.

Десять підвідомчих установ представлено на 25–147 місцях Рейтингу університетів і науково-дослідних інститутів країни, що підготовлений Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського.

Ученим, аспірантам, докторантам НАПН України за кошти Державного бюджету надано доступ до зарубіжних повнотекстових і реферативних баз даних фірми EBSCO Publishing (ЕБСКО паблішінг) у режимі онлайн на базі Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. Здійснено понад 3 тис. сеансів, майже 13 тис. пошукових запитів, завантажено понад 7 тис. публікацій.

Учені НАПН України брали активну участь у науковій експертизі законопроєктів, інших державних актів, освітніх інновацій. Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти підготовлено та направлено понад 110 пропозицій, висновків, аналітичних матеріалів до парламентських слухань, засідань і круглих столів. Надіслано численні експертні висновки на запити МОН, Мінмолодьспорту, Мінсоцполітики, інших органів та організацій.

У 2018 р. тривало виконання Програми спільної діяльності МОН України та НАПН України на 2017–2020 рр., яка синхронізована із середньостроковим планом пріоритетних дій уряду до 2020 р. та забезпечує реалізацію законодавства щодо реформ у сфері освіти і науки.

Упродовж 2018 р. вчені академії брали активну участь у чотирьох міжнародних виставках, провели 184 конференції, педагогічні читання, семінари, круглі столи, були організаторами й співорганізаторами 430 науково-комунікаційних заходів і 2,8 тис. разів брали участь у масових заходах — з'їздах, конгресах, симпозіумах, конференціях тощо.

Окремої уваги заслуговує організований НАПН України, Відділенням загальної середньої освіти, Інститутом педагогіки круглий стіл із проблем природничо-математичної освіти за участі МОН України, Інституту модернізації змісту освіти, НАН України, учителів, представників громадських організацій.

Підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в НАПН України здійснювалась через аспірантуру і докторантуру 11 підвідомчих установ у чотирьох галузях знань за 10 спеціальностями в рамках 62 наукових шкіл. Починаючи з 2016 р. провадиться прийом аспірантів для підготовки докторів філософії.

В аспірантурі навчалося 286 осіб, з них 65 за державним замовленням; у докторантурі 34 особи, у тому числі 23 за державним замовленням. Зменшення показників прийому до аспірантури за державним замовленням у звітному році компенсовано дедалі більшими обсягами прийому аспірантів за контрактом.

У 16 спеціалізованих учених радах десяти підвідомчих установ за минулий рік захищено 106 дисертаційних робіт: 31 докторську і 75 кандидатських. Порівняно з 2017 р., більше захищено дисертацій докторантами й аспірантами підвідомчих установ — відповідно 14 і 36 осіб. Ефективність підготовки в аспірантурі НАПН України, порівняно із загальнонаціональним показником для наукових установ України (11,6 %), вища і становить 14,6 %.

Діяльність Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (голова — академік О. Я. Савченко) здійснювалася за участю 92 провідних учених наукових установ і закладів вищої освіти України в рамках чотирьох секцій. Розглянуто близько 600 тем дисертаційних досліджень. З огляду на актуальність і пріоритетність, скориговано теми 56 % докторських і 48 % кандидатських дисертацій.

Підготовку бакалаврів і магістрів проводили в Університеті менеджменту освіти та Інституті професійно-технічної освіти за 9 спеціальностями. Усього за кошти фізичних та юридичних осіб підготовлено 310 бакалаврів і магістрів, прийнято 460 осіб, навчається 1,2 тис. осіб.

Підвищення кваліфікації здійснювалося в Університеті менеджменту освіти та Інституті спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка. Підвищили кваліфікацію понад 6 тис. керівників освіти, науково-педагогічних і педагогічних працівників, з них 5 тис. — за державним замовленням. Інститути вищої освіти, професійно-технічної освіти та спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка розширили провадження освітньої діяльності у сфері післядипломної освіти.

Важливим для європейської та світової інтеграції академії стало зростання міжнародної діяльності підвідомчих установ. У 2018 р. реалізовувалося 45 міжнародних проєктів і програм (найбільше: по 5 — Інститутами психології імені Г. С. Костюка, вищої освіти, спеціальної педагогіки та психології імені Миколи Ярмаченка, соціальної та політичної психології).

Разом із зарубіжними партнерами проведено 117 науково-практичних заходів, що на 33 заходи більше, ніж у 2017 р.

Збільшилася чисельність учених НАПН України, які стали членами іноземних академій, міжнародних наукових товариств: із 43 у 2017 р. до 50 у 2018 р.

Продовжувалася наукова співпраця з 37 іноземними членами НАПН України, які представляють 13 країн світу, науковими установами й закладами освіти в межах 28 угод, укладених НАПН України, та в межах сотень угод підвідомчих установ із установами й закладами зарубіжних країн, міжнародними організаціями та фондами. У 2018 р. наукові установи уклали 15 нових угод.

Водночас зменшилася чисельність учених, які виїжджали за кордон для стажування, навчання, підвищення кваліфікації, викладацької і дослідницької роботи, відповідно зі 139 до 85 осіб.

Розширилося інформування освітньої громадськості й суспільства про діяльність академії в освітянських виданнях, через інтернет-сайти, радіо і телебачення. Кількість публікацій у друкованих ЗМІ та мережі «Інтернет» збільшилася із 600 до 850.

З метою ефективного висвітлення становлення і сучасної діяльності академії створено Науково-інформаційний центр НАПН України та модернізовано академічний сайт.

Фінансування академії в 2018 р. із загального фонду Державного бюджету становило 188,6 млн грн, зокрема: на фундаментальні і прикладні дослідження –136,3 млн грн, на підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів — 6,5 млн, підвищення кваліфікації — 23,9 млн грн. Порівняно з 2017 р., фінансування збільшилося на 15 %, що пов'язано зі збільшенням посадових окладів на 10,1 %, мінімальної заробітної плати — на 16,3 %, виділенням капітальних видатків.

Також отримано 24,6 млн грн за спеціальним фондом бюджету, що на 10,6 % більше, ніж у 2017 р., і становить 11,5 % від консолідованого бюджету академії.

Виділені кошти реалізовано повною мірою із дотриманням законодавства. Як і інші головні розпорядники державних коштів на науку, академія звітувала в Науковому комітеті Національної ради України з питань розвитку науки і технологій.

Зазначене свідчить, що у звітному періоді академія активно діяла та розвивалася.

Що потребує системної уваги й поліпшення в цьому році?

1. Ще більшою мірою треба зосередитися на пріоритетах державної освітньо-наукової політики, зокрема на Плані пріоритетних дій уряду на 2019 р., постійно тримати в полі зору основні інтереси українського суспільства та громадян України. Це насамперед стосується формування засобами освіти інноваційної людини відповідно до її задатків і здібностей, конкурентоспроможного людського капіталу шляхом підвищення якості освіти, її доступності для всіх категорій громадян від народження, застосування інноваційних форм і методів навчання.

2. Ураховуючи, що цей рік є дуже важливим у розробленні системи спеціальних освітніх законів, учені академії мають максимально сприяти врахуванню у законодавчих документах найсучасніших світових, європейських, національних досягнень і тенденцій у сферах освіти й науки. Участь у робочих групах, науково-методичних комісіях, інших експертних і консультаційних групах і комісіях повинна стати фаховим обов'язком кожного академічного вченого.

3. Посилення інтернаціоналізації і потреба підвищення національної конкурентоспроможності вимагають продовження курсу на осучаснення діяльності і академії в цілому, і окремих установ, і кожного вченого.

Тут важливо таке:

— по-перше, активізувати участь у підготовці й виконанні міжнародних проєктів і програм, насамперед Еразмус+ та «Горизонт 2020». інших двосторонніх проєктах;

— по-друге, продовжити представлення профілів усіх учених і підвищення їхньої публікаційної активності й ефективності у вітчизняному та міжнародному наукометричному просторі. Це стосується як наукових установ, так і їхньої наукової періодики;

— по-третє, необхідно більш динамічно просуватися до фахово достатнього оволодіння англійською мовою, засобами і методами доступу до джерел сучасної наукової інформації, опанування інформаційно-комунікаційних технологій;

— по-четверте, ефективніше використовувати і далі розвивати Електронну бібліотеку НАПН України.

4. Необхідно наполегливо готуватися до повномасштабного запровадження в науковій і науково-технічній діяльності конкурсних засад функціонування наукових установ, їхніх підрозділів (відділів і лабораторій) та грантового розподілу коштів.

Із цією метою важливо:

— по-перше, продовжити практику відбору і делегування представників академії, наукових установ до органів, що регулюють якість освіти, досліджень і розробок Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, Науково-методичної ради МОН України, Наукового комітету Національної ради України з питань розвитку науки і технологій, Наукової ради Національного фонду досліджень, Експертної комісії з проведення державної атестації наукових установ тощо;

— по-друге, моніторити підготовку і брати участь у фаховій експертизі проєктів нормативно-правових документів, що стосуються освітньої, наукової і науково-технічної, інноваційної діяльності.

5. Особливу увагу приділити рівню виконання наукових досліджень, конкурентоспроможності отриманих результатів, створеної продукції, недопущенню академічної недоброчесності.

Необхідно:

— по-перше, активізувати участь учених у здобутті державних премій України в галузі освіти, науки і техніки, а також премій і стипендій Верховної Ради України, Президента України і Кабінету Міністрів України для молодих учених;

— по-друге, розширити практику отримання правоохоронних документів (авторських свідоцтв, патентів) на об'єкти права інтелектуальної власності, що підтверджують високий рівень результатів (продукції) наукових досліджень;

— по-третє, запровадити в наукових відділах і лабораторіях, установах, в академії систему мотивації до конкурентоспроможної діяльності шляхом кадрової та фінансової підтримки ефективних колективів учених, які працюють на рівні кращих світових і вітчизняних зразків;

— по-четверте, показник упровадження продукції за результатами наукових досліджень має стати головним підтвердженням вагомості, актуальності та значущості наукової і науково-технічної діяльності.

6. Основну увагу приділити становленню й розвитку молодих учених, їхньому швидкому й повноцінному включенню в життя колективів наукових установ та академії в цілому.

Час висуває дедалі вищі вимоги до діяльності НАПН України. Дозвольте висловити переконання, що вчені академії зроблять усе можливе для розвитку освіти і науки України, для зміцнення нашої держави та створення достойних умов життя українців.

Про діяльність НАПН України у 2018 р. та завдання на 2019 р. : [доповідь на заг. зборах НАПН України 5 квітня 2019 р.] / В. Г. Кремень // Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України. — 2019. — № 2. — С. 5–14.

Освіта як гуманітарна складова безпеки

Суспільні науки від початку виникнення досліджували проблемні й конфліктні питання, аналізували стан економіко-політичних систем, вивчали соціальні можливості. На думку відомих соціологів — Іммануїла Валлерстайна, Рендалла Коллінза й інших, — відсутність точності в суспільних прогнозах означає не просто випадковість історії, а те, що ми маємо певну свободу дій у шерезі досяжних альтернатив. Альтернативи у звичайний час є дещо обмеженими, хоча й тоді існує політичний вибір між кращим і гіршим результатами. Проте кількість альтернатив різко збільшується у кризові періоди, коли руйнуються звичні механізми підтримання статус-кво. Такі часи вимагають свідомої стратегії трансформації. Люди визначають своє майбуття в конфліктах і співробітництві з іншими людьми, навіть якщо вони роблять це в обставинах, успадкованих від минулих поколінь. Суспільні науки мають пояснювати, якими є обставини і якими є шанси, що виникають, особливо тоді, коли вони швидко з'являються і так само швидко зникають[1].

Виходячи із сучасного дискурсу й позиції України у вирі політичних подій, вважаємо необхідним опрацювання гуманітарної концепції безпеки, яка враховувала б культурні та соціальні аспекти. Поставлене завдання вимагає дослідження різноманітних сфер життєдіяльності людини й мобілізації значних наукових ресурсів. У статті обмежимося лише деякими аспектами гуманітарної складової суспільної безпеки, які безпосередньо стосуються сфери освіти, що і є в компетенції Національної академії педагогічних наук України. На нашу думку, видається продуктивним вичленити з усього спектра освітніх проблем пріоритетні, розв'язання яких могло б суттєво зміцнити ступінь довіри спільноти та держави і тим самим зробити свій внесок у нагромадження соціального капіталу.

Чільне місце в національних пріоритетах посідає, безумовно, проблема здоров'я. Відтак у цій царині вкрай необхідним є: широке впровадження здоров'язберігальних технологій у навчальний процес; виховання в дітей культури здорового способу життя; різке посилення боротьби з наркоманією в середовищі учнівської та студентської молоді, з ВІЛ / СНІД-інфікуванням; посилена увага до дітей-інвалідів і

[1] Yest li budushchee u kapitalizma? : Sb. statei I. Vallerstaina, R. Kollinza, M. Manna, G. Derlugyana, K. Kalkhuna / per. s angl. pod red. G. Derlugyana. Moskva: Izdatelstvo Instituta Gaidara, 2017. S. 311.

дітей з обмеженими можливостями здоров'я, створення умов для максимальної їх інтеграції у звичайні освітні заклади.

Другою важливою проблемою є підготовка молоді до ринку праці. Тут освітні наукові структури повинні подбати про складання прогнозів щодо потреби в спеціалістах (професіях) на середньо- і довгострокову перспективу, унесення відповідних коректив у передпрофесійну підготовку студентів, а також у діяльність закладів професійної освіти; докласти зусиль для створення спеціалізованих служб працевлаштування молоді та молодих спеціалістів; формування банків даних відповідної інформації.

Третя проблема стосується комп'ютеризації та інформатизації освіти. Вона потребує різкої інтенсифікації роботи в усіх напрямах — від шкільної освіти (електронні підручники, бібліотеки, системи дистанційної освіти тощо) до освіти дорослих, аби й для цього контингенту користування комп'ютером і комп'ютерними мережами увійшло у звичку на побутовому рівні.

Четверта пріоритетна проблема — оволодіння мовами, досягнення вже в школі певного рівня вільного оволодіння поряд із державною українською та рідною (якщо остання є мовою національних меншин України) хоча б ще однією іноземною мовою, насамперед англійською.

П'ята щонайважливіша проблема — модернізація змісту освіти, удосконалення освітніх програм з метою допомогти учневі та студенту в їхній культурній, громадянській, творчій (трудовій) самоідентифікації, максимального звільнення юні від накопичення знань заради знань на користь набуття компетенцій із пошуку і засвоєння потрібної інформації, що, врешті-решт, забезпечить перехід від уніфікованої до індивідуальної освітньої моделі.

На перший погляд, у кожній із зазначених тез немає якоїсь принципової новизни. Однак ефективна реалізація зазначених пріоритетів могла б, на нашу думку, призвести до синергетичного ефекту, створивши точку біфуркації, своєрідну зону прориву як важливий елемент втілення соціальної справедливості, нарощування суспільної довіри.

Ще один аспект гуманітарної складової, який безпосередньо стосується чинника соціальної справедливості у сфері освіти, полягає у виборі найбільш доцільної моделі здобування освіти впродовж усього життя. В епоху глобалізації на українську систему освіти дедалі більший вплив чинять європейські тенденції освітньої політики. Тут, зокрема, ідеться про протиборство двох концепцій участі держави в сфері вищої освіти: неоліберальної концепції «доходу від освіти» і концепції «соціальної користі». Перша орієнтована на зменшення фінансових зобов'язань перед вищою освітою, оскільки людина з вищою освітою має певні (прямі чи опосередковані) вигоди, іншими словами — «дохід від освіти». За час навчання, мовляв, людина набуває культурних і професіональних кваліфікацій, які відрізняють її від

людей малокваліфікованих, що й забезпечує їй більш високу продуктивність праці і, відповідно, більш високий прибуток. Звідси робиться висновок, що нібито несправедливо покладати на суспільство основні витрати щодо фінансування освіти, оплачуючи її значною мірою за рахунок тих, хто не здобув вищої освіти.

Така концепція здобуття вищої освіти за власний кошт, на нашу думку, могла б призвести до ще більшої соціальної диференціації в українському суспільстві та посиленні й без того гострої соціальної напруженості. Та й проповідувані неоліберали погляди й аргументи викликають заперечення з боку багатьох економістів. Зокрема, ідеться про те, що самі по собі знання не можуть бути підставою для стягнення своєрідного «податку на освіту», оскільки прибуток від освіти створюється поза самою системою освіти. Він не знаходить свого втілення в процесі підготовки студента, а виявляє себе як: 1) особистий дохід людини з дипломом про вищу освіту, отриманий ним на ринку праці; 2) збільшення продуктивності підприємства чи установи, що прийняли на роботу людину з вищою освітою; 3) збільшення продуктивності праці тих, хто прямо чи опосередковано користується результатами науково-технічного прогресу; 4) збільшення продуктивності праці суспільства в цілому в результаті науково-технічного прогресу і на основі кваліфікації, отриманої конкретним індивідом у вищому навчальному закладі.

Отже, поняття «доходу від освіти» треба замінити концепцією «соціальної користі», яка відбивала б опосередковані вигоди всього суспільства від здобуття вищої освіти конкретною людиною. Адже підвищення рівня знань, загальної компетентності працівників впливає на темпи економічного росту й конкурентоспроможність усієї країни. До того ж інвестиції, зроблені попередніми поколіннями, неминуче принесуть користь майбутнім поколінням, а підвищення рівня освіти безпосередньо сприятиме розвитку культури, її подальшої демократизації, що дасть можливість Україні подолати пережитки тоталітаризму, протистояти сваволі й маніпуляціям.

У цьому нам може посприяти утвердження освіти культури та миру. Хоча система вищої освіти в Україні нині є багатоступеневою, проте своєрідним символом її був і залишається університет. Найбільш фундаментальний виклик університету як освітній інституції було кинуто добою глобалізації — у звичному для нас стані університет міг продуктивно функціонувати в епоху вищої освіти, навіть масової. Однак чи зуміє він вижити під час переходу до неперервної освіти, яка стає справою багатьох найрізноманітніших структур, організацій та інститутів, що займаються проблемами освіти й перенавчання дорослих?

Університетам доведеться виявити достатню гнучкість, щоб, з одного боку, адаптуватися до викликів глобалізації та прийняти виклик гонитви за новизною постійно змінюваного інноваційного виробни-

цтва, а з іншого — не зрадити своїм фундаментальним цінностям, що загрожувало б їм перестати бути власне університетами. Щоб виявити здатність обслуговувати освітні запити найбільш висококваліфікованих спеціалістів (а це дорослі люди!), університети змушені будуть рано чи пізно вдатися до серйозної трансформації та реконфігурації. Не виключено, що замість шліфування моноліту безперервної чотири- / п'яти- / шестирічної освіти їм доведеться, врешті-решт, піти по лінії організації «човникового» руху молодих людей з їхніх робочих місць у вищий навчальний заклад і назад на виробництво. Поки що, через брак інноваційного виробництва в Україні, ця проблема ще не стала повною мірою на порядок денний, але у Європі вже з тривогою спостерігають, як щоразу збільшується розрив між рівнем освіти, у якому має потребу сучасне виробництво, і тим рівнем знань, який фактично надають вищі навчальні заклади.

Щодо контексту забезпечення суспільної безпеки, то тут потенціал вищої освіти може бути використаний насамперед для розв'язання фундаментальних етичних і наукових проблем, з якими нашому суспільству ще доведеться зіткнутися в добу глобалізації. Тут університети можуть послужити інтегрувальним елементом системи освіти як навчальні центри, які зберігають і збагачують культуру. Масштабність і темпи перетворень у сучасному світі такі, що суспільство дедалі більше ґрунтується на знаннях, а отже, вища освіта й наукові дослідження віднині є щонайважливішими компонентами культурного, соціально-економічного й екологічно стійкого розвитку людини, співтовариств і націй.

Це насамперед важливо для України, де в політичних верхах віддавна відчувається брак довгострокових програм розвитку суспільства, коли практично кожен із численних урядів за часів незалежності змушений був працювати в режимі «від бюджету до бюджету». Із цієї причини потенціал і відносна автономія освітян від партійних і вузько корпоративних замовлень покладає на них особливу місію за трактування минулого, неупереджений аналіз сьогодення та побудову концептуального образу майбутнього. І цю роль освітян неможливо переоцінити. У своєму служінні суспільству вища освіта має стати активним учасником розв'язання актуальних, невідкладних проблем сучасності: ліквідації злиднів, нетерпимості, жорстокості, неписьменності, голоду, збереження довкілля і, безумовно, пошуку шляхів збереження цілісності країни та її захисту від агресивних устремлінь Росії. За словами Генерального директора ЮНЕСКО Федеріко Майора, місія вищої освіти виходить далеко за рамки простого передавання знань. Зараз вища школа покликана готувати таких громадян, які вміли б самостійно мислити і вбачати в культурній різниці хорошу можливість для плідного діалогу, а не загрозу[2].

[2] Strategicheskie orientiri razvitiya visshego obrazovaniya. URL: http://charko.narod.ru/tekst/an8/I_1.htm (дата звернення 04.02.2019).

На нашу думку, в утвердженні системою вищої освіти соціального капіталу довіри й забезпечення суспільної безпеки має спрацьовувати принцип «універсальності вищої освіти», проголошений низкою документів ЮНЕСКО про вищу освіту[3]. Насамперед універсальність вищої освіти в добу глобалізації означає те, що за умов кризи усталеної соціонормативної культури освіта покликана відігравати спрямувальну роль в утвердженні етичних норм і моральних цінностей, робити все залежне, щоб служити Істині — діяти відповідно до загальновизнаних основних прав людини і громадянина, збереження довкілля та утвердження соціальної справедливості. За умов росту егоїстичних інтересів і колосального релятивізму вища освіта має гучно проголосити принципи соціального солідаризму, у рамках яких всезагальне «МИ» має превалювати над «Я», а наука й техніка мають служити інтересам усього людства, а не егоїстичним потребам купки сильних світу цього.

Універсальність вищої освіти обумовлює, що остання покликана не лише давати знання, а й передусім виховувати. Не обмежуючись підготовкою, необхідно йти далі, зміцнювати освітню місію у справі розквіту творчих можливостей особистості в усіх її проявах, сприяти підвищенню добробуту людей, утверджувати соціальну справедливість. Головна місія вищої освіти — підготовка й виховання людей з орієнтацією на довгострокову перспективу, а не на розв'язання лише короткотермінових завдань, пов'язаних із адаптацією робочої сили для потреб ринку. Найвища ціль освіти — розвиток людини та підвищення її внеску у зростання соціально-економічного добробуту через виховання в дусі громадянства та створення умов для навчання впродовж усього життя.

Що особливо важливо для України, то це універсальність вищої освіти. Вона означає, що провідні науково-освітні центри мають взяти на себе функцію вивчати магістральні тенденції майбутнього суспільного розвитку, визначати шляхи його досягнення й альтернативні сценарії реалізації визначених цілей. Лише це й може забезпечити необхідні передумови для вибору оптимального шляху небезпідставно, що наше майбутнє певною мірою залежить і від технічних можливостей, і від соціальних.

Універсальність вищої освіти в документах ЮНЕСКО передбачає, що будь-яка здійснювана під його егідою діяльність має сприяти культурі миру та взаєморозуміння, а ця культура починається з поваги й урахування інтересів і побажань іншого. Культура миру, яка і стає запорукою суспільної безпеки, має на увазі участь, причетність, почуття відповідальності, дотримання взятих на себе зобов'язань. Сприяти встановленню культури миру означає широке здійснення необхідних досліджень у цій сфері (вивчення, наприклад, чинників, що призводять до виникнення воєнних і громадянських конфліктів, проявів

[3] Strategicheskie orientiri razvitiya visshego obrazovaniya. URL: http://charko.narod.ru/tekst/an8/I_1.htm (дата звернення 04.02.2019).

насилля, безладу, поширення ненависті тощо), приділяючи цій проблематиці належне місце в навчальних планах.

Отже, відповідність освіти сучасним вимогам означає здатність забезпечувати стійкий розвиток людства і становлення культури миру. Суспільна безпека та стійкий людський розвиток не можуть бути забезпечені без утвердження культури миру. Таку культуру неможливо реалізувати в умовах, коли особливі й короткострокові інтереси починають превалювати над сферою наукових досліджень. Однак не все в цьому житті вирішують лише фінанси та матеріальні ресурси. Є ще такий чинник, як соціальний капітал, на значимості якого наголошував ще у 2006 р. під час своєї лекції в Києві відомий американський політолог доктор Френсіс Фукуяма.

Поняття «соціальний капітал» у його розумінні є певною мірою економічною метафорою для означення досить широкого комплексу певних норм і моральних цінностей, що забезпечують ефективність колективних дій у групах населення: це ті «неформальні норми або цінності, які роблять можливими колективні дії у групах людей», що породжують, своєю чергою, «суспільну довіру»[4]. У діалектиці історичного поступу, зазначав він, суспільна довіра, у тому числі й довіра до влади як прояв дієвості соціального капіталу, є одночасно і причиною, і наслідком, і запорукою успіху нормального функціонування як економіки, так і соціальних аспектів життя. Альтернативою встановлення в країні законності й порядку, обстановки суспільної довіри може бути лише анархічна та безплідна «війна всіх проти всіх», яка виснажує життєвий потенціал, поглиблює розкол між регіонами, провокує стихію формальних претензій одних груп політиків до інших, що доводить до «сутяжницького абсурду» та правового хаосу. А це, врешті-решт, спричиняє суспільний параліч.

Саме тому система освіти України, її навчальні та дослідницькі заклади мають проводити випереджувальну політику щодо цього, пропонуючи відповіді на важливі проблеми розвитку країни та її регіонів, використовуючи всі наявні можливості для боротьби зі злиднями, подолання соціального розколу, укріплення моралі, збереження навколишнього середовища, підтримання екологічної рівноваги з урахуванням різного роду фобій та лих, викликаних наростанням конфліктів. У цьому і є одне з важливих покликань гуманітарного потенціалу освіти в забезпеченні суспільної безпеки.

Освіта як гуманітарна складова безпеки / В. Г. Кремень // Реформування юридичної освіти: виклики часу : зб. ст. до ювілею д-ра юрид. наук, проф. Н. С. Кузнецової / відп. ред.: О. В. Кохановська, О. О. Кот. — Київ, 2019. — С. 63–72.

[4] *Фукуяма Ф.* Соціальний капітал. URL: http://www.ji.lviv.ua/n53texts/fukuyama.htm (дата звернення 04.02.2019).

Освіта як запорука миру: шлях до людини*

[...] У сучасному глобальному світі знання стали найважливішим чинником розвитку цивілізації. Конкурентоспроможність і стабільність розвитку будь-якої країни зумовлені реалізацією потенціалу знань, ринків, кадрів, інновацій та інвестицій у сферу освіти, що за темпами зростання повинні випереджати швидкість економічної ефективності. Знання впливають на всі сторони життя людини. «Потрібно також враховувати безпрецедентний тиск глобалізованого світу на нашу індивідуальну поведінку й мораль, — зазначає Ю. Харарі. — Кожного з нас упіймали у свої тенета всеохопні павутини, які, з одного боку, обмежують наші рухи, але водночас передають на далечезні відстані наші найменші потуги»[1].

Цей глобальний вимір нашого особистого життя означає, що нині значно важливіше відкрити перспективи подальшого розвитку людства, яке дедалі більше потрапляє під вплив нових технологій. Вони, полегшуючи життя людини, одночасно створюють загрози й небезпеки. Особливо щодо винайдення нових видів озброєння, які створюють можливість війни. Україна вже більше п'яти років перебуває в стані нехай гібридної, але все ж таки війни. У цій ситуації як ніколи зростає роль освіти, яка показує шлях вирішення проблем, породжених техногенною цивілізацією.

Важливо враховувати, що освіта завжди готувала людину для життя в сучасному для неї світі. Отримані знання допомагали долати виклики і випробування, які завжди виникають в суспільному житті. На сьогодні таким викликом є дедалі більше значення миру. Зумовлено це такими обставинами.

По-перше, світ набув здатності для самознищення (або через термоядерну війну, або через екологічні катастрофи), і тому мир є запорукою існування людства. Людство вийшло за межі часу завдяки досягненням науки. «Люди сперечалися про сенс життя тисячі років. Ми не можемо продовжувати ці суперечки нескінченно. Екологічна криза, що посилюється, усе більша загроза використання зброї масового знищення, розвиток нових руйнівних технологій не лишають часу для такого задоволення»[2], — вважає Ю. Харарі.

По-друге, на початку XXI ст. прогрес будь-якої країни передбачає тісну співпрацю. Тому мир є передумовою успішного розвитку кожної країни. Причому в ситуації, коли йде об'єктивно зумовлений процес розширення інформаційно-комунікаційного простору. Інформаційну мережу розглядають як організаційну основу глобального планетарного суспільства або суспільства «електронних комунікацій»[3], — зазначає А. Гальчинський. Вона визначає глобально-цивілізаційні трансформа-

---

* Подано скорочено.

[1] *Харарі Ю. Н.* 21 урок для XXI ст. / Ю. Н. Харарі. — К. : Форс Україна, 2018. — С. 15.

[2] Там само. — С. 12.

[3] *Гальчинський А. С.* Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань / А. С. Гальчинський. — К.: Либідь, 2013. — С. 255.

ції, у яких живуть і діють люди з різною культурою і світосприйняттям. Це посилює завдання формування необхідної культури миру.

До цього додамо формування європейської цивілізаційної спільноти, входження до якої проголошено Україною. Перехід українського суспільства до нового етапу розвитку в контексті вибору європейської моделі зумовив повну переоцінку смислів соціального, політичного та культурного життя, а також певних стереотипів діяльності та поведінки в кардинально змінених суспільно-економічних і геополітичних умовах. Ідеться не лише про реформування самої системи освіти, але й про роль освіти у розв'язанні завдань модернізації України для входження в економічний, політичний і соціокультурний простір Європейського Союзу. Адже інформаційне суспільство не ліквідує монополію на знання, не усуває нерівності населення в доступі до знань та інформаційних ресурсів, а навпаки: ще більше посилює залежність соціальної стратифікації, тобто можливість тієї чи іншої соціальної групи отримати загальну та професійну освіту високого рівня. Для того щоб перейти до неї, потрібно перейняти європейські цінності, зокрема толерантні відносини. А це означає — виховувати високу повагу до людини.

Для розуміння вказаної проблеми потрібно враховувати особливу соціокультурну, духовну, політичну ситуацію сучасного світу, у якому активно здійснюються освітні стратегії та процес наукового пізнання. «Навчати розумінню математики або іншій подібній дисципліні, — зазначає Е. Морен, — це одне, а навчати людському розумінню — зовсім інше. У цьому полягає власне духовна місія освіти: навчити розумінню між людьми як умові та гармонії інтелектуальної і моральної солідарності людського роду»[4].

Треба зазначити, що освіта в наші дні — це більш, аніж соціальний інститут. Одне з її призначень полягає в тому, що їй належить залучити до вирішення актуальних проблем інші соціальні інститути. Тим самим будуть розкриті справжні традиційні та нові можливості освіти, спрямовані на формування моралі, солідарності, людяності, політики миру в умовах поглиблення невизначеності та глобалізації всіх сторін нашого життя.

Важливо враховувати, що освіта нині серед інших соціальних інститутів виходить на передній план, і вона покликана виконати інтегративну місію щодо реально здійснюваних інновацій у всіх сферах соціально-культурного й економічного розвитку, об'єднавши їх в оновлювану цілісність. По суті, у сучасному суспільстві окреслюється «принципово інша картина функціональної характеристики інституту освіти, що має інші підходи, акценти і нюанси. Вони вимагають розгляду освіти не як традиційно-підготовчого (а отже, певною мірою, допоміжного), а як провідного соціального інституту, що цілеспрямо-

[4] *Moren E.* Obrazovanie v budushchem: sem neotlozhnikh zadach [Tekst] / E. Moren // Sinergeticheskaya paradigma. Sinergetika obrazovaniya. — M.: Progress-Traditsiya, 2007. — S. 78.

вано впливає на всі сфери суспільного життя і перетворюється в найбільш важливу структуру»[5].

У глобалізованому світі соціальний інститут освіти має нейтралізувати певні негативні прояви суспільного життя. Зокрема, прояви агресії в міжнародному й індивідуальному житті. Долати їх потрібно послідовно, тому що вони, окрім соціальних наслідків, призводять до відчуження людей один від одного, протиставляють їх один одному.

Важливо також враховувати «товарність» освіти як особистісного капіталу людини й людських спільнот, оскільки саме він забезпечує справжній прогрес суспільства та запобігає суперечностям і кризовим явищам у ньому. Без володіння особистісно-творчим потенціалом, особистісно-креативними ресурсами неможливим є становлення людей, які досягають поставлених цілей і впевнено вдивляються в майбутнє. На думку В. Колесникова, «доцільно виокремити завершальний елемент сучасної конфігурації освіти — ціннісну складову економічної вираженості освіти, що розкриває її толерантну спрямованість. Толерантність нині — стрижневий зміст цінності освіти»[6].

Значення толерантності в освіті полягає в забезпеченні нею розуміння процесів, які відбуваються в соціальному житті. Цивілізація на сьогодні вражена «кризою нерозуміння». Людство дуже багато знає, проте багато чого вже не в змозі зрозуміти. Трагедія полягає в тому, що ми не усвідомлюємо, не розуміємо світ, що змінюється. Нині розуміння — це складний процес міжособистісної взаємодії у світі, в якому вирішальна сила належить інформації та знанням. Інформація, якщо вона належно концептуалізована й передана, несе зрозумілість, але цього недостатньо для розуміння. Існує два типи розуміння: інтелектуальне (об'єктивне) і людське інтерсуб'єктивне розуміння. Інтелектуальне розуміння здійснюється через зрозумілість інформації та її пояснення. Останнє є необхідним для розуміння, але недостатнім. Розуміння завжди інтерсуб'єктивне, оскільки передбачає пізнання суб'єктом іншого суб'єкта. Розуміння обов'язково охоплює процес емпатії, ототожнення себе з іншим, вимагає відкритості, поваги та уважності[7].

У процесі реалізації суб'єкт-суб'єктних відносин важливою перешкодою є така глобально відтворена реальність, що формується в контексті досягнень сучасних технологій. Їхня небезпека полягає в тому, що відтворена ними глобалістика здійснює також глобально виражений динамічний, нерівноважний стан. Людству нав'язується підміна дійсних суб'єкт-суб'єктних відносин таким варіантом, коли глобаліс-

---

[5] *Kolesnikov V. A.* Obrazovanie v XXI vek: k novomu kontseptualnomu videniyu [Tekst] / V. A. Kolesnikov // Filosofiya obrazovaniya. — 2008. — № 1. — S. 8.

[6] Там само. — С. 10.

[7] *Moren E.* Obrazovanie v budushchem: sem neotlozhnikh zadach [Tekst] / E. Moren // Sinergeticheskaya paradigma. Sinergetika obrazovaniya. — M.: Progress-Traditsiya, 2007. — S. 79.

тика підміняє собою справді людські цінності та стверджується як посередник між людиною і навколишнім соціальним середовищем, витісняє це середовище із системи дійсних суб'єкт-суб'єктних відносин. У цих умовах однією з найважливіших проблем сучасної освіти залишається людина, яка постійно розвивається і вдосконалюється, а також цілеспрямовано й осмислено посідає чільне місце в суб'єкт-суб'єктних відносинах, що формуються[8].

Зважаючи на це, зазначимо, що нові параметри освіти вимагають практичної діяльності з реалізації низки концептуально визначених векторів, які забезпечують, окрім усього, збереження миру:

— врахування теоретичних і методологічних вимог щодо вибору гуманітарно виражених варіантів пізнання, що дає змогу змістити акценти в напрямі розкриття нових можливостей людського мислення (міждисциплінарне знання та синтетичне спрямування щодо розвитку думки);

— не спостереження, а участь у цьому процесі;

— перехід від «розірваності» існування у свідомості людини до холістичного світорозуміння;

— діалогічний розвиток як взаємозв'язок між системою та її частинами;

— не протиставлення, а взаємодія, узгодженість;

— осмислення нового цивілізаційного досвіду, його перспектив;

— творчого використання в сучасному освітньому процесі ідей і методів інших («непедагогічних» за своєю суттю) наук, що сприяють формуванню суб'єктної складової людини. Ідеться про методи емпатії — співчуття, співпереживання; герменевтики — тлумачення, інтерпретації контексту, духовного зв'язку автора тексту із читачами; синергетичного підходу — перетворення неорганізованих і спонтанних устремлінь учня на творчу діяльність, що народжує інновації; пробудження, відкриття себе як індивіда; використання відкритого діалогу, прямого та зворотного зв'язку в нелінійних ситуаціях;

— необхідність подолання обмеженості поширеної знаннєво-трансляційної концепції навчання та виховання як такої, що орієнтована на «масову пересічність тих, хто навчається». Підходами щодо подолання цієї ситуації може слугувати свобода особистісного розвитку індивіда, його здатності до виокремлення себе як об'єкта самопізнання і самовиховання, подолання самовідчуження;

— для нової конфігурації освіти суттєвим є оволодіння методами наукового дослідження, що необхідно для забезпечення принципу фундаментальності знання;

— освіта має стати процесом вільного вибору, що потребує від того, хто навчається, схильності до філософської рефлексії. Людина не лише отримує знання, але й завдяки ним сама перетворює світ, формує

[8] *Кремень В. Г.* Світ знання: людина, наука, освіта / В. Г. Кремень. — К.: Знання України, 2016. — С. 80–81.

його теоретичне осмислення. У такому варіанті освіта стає способом проєктування людиною своєї життєдіяльності;

— реалізація підходів і технологій самоосвіти впродовж усієї професійно-освітньої діяльності для осягнення все нових рубежів (а не відтворення усталених стереотипів щодо практики навчання та виховання)[9].

Новий погляд на освіту та її місію допоможе подолати обмеженість її застосування, недооцінювання в збереженні миру. Призначення освіти нового століття полягає в становленні індивідуально-особистісного начала в людині як соціально-відповідального суб'єкта життєдіяльності. Саме це і дасть змогу їй, діючи мобільно, гнучко й нестандартно в постійно мінливих соціальних реаліях, долати труднощі, життєві проблеми, шукати сенс життя, не дозволяючи негативу та дедалі більш штучному оточенню людини диктувати людській спільноті нелюдські умови життя. Людські умови — це насамперед духовне усвідомлення свого призначення у світі[10].

Важливою умовою сучасного освітнього процесу є завдання не протиставляти універсальне (глобальне) і національне. Навчання має спрямовуватися на те, щоб концентровано пов'язувати все близьке для нас: сімейне, регіональне, національне, європейське. Воно також має інтегрувати всі ці сфери в конкретний план мирного розвитку нашої цивілізації.

У пошуках цілісності світу сучасна наукова думка прагне надати йому завершеності. У цьому аспекті головним завданням постає виявлення основних властивостей соціуму як загального цілого, його найбільш повних характерних ознак. Це дає змогу виокремити потоки, що становлять світовий суспільний рух, розглянути їхню взаємодію в процесі розгортання людської історії, порушити питання щодо причин розвитку соціального світу з позицій нового знання та досвіду. Тому в сучасних умовах у глобальному масштабі набуває актуальності проблема перехідних процесів. І визначається ця глобальність не просто зламом тисячоліть, а трансформацією типів цивілізацій, рангів культури та самого історичного буття, що її супроводжує.

Помітним чинником глобалізаційних процесів як сутності сучасного цивілізаційного простору є поширення відкритості політичних і соціальних інститутів у всьому світі. Соціальні системи на всіх рівнях виявляють дедалі більшу відкритість. Їхні межі втрачають охоронні функції, стають усе більш проникливими для «переливів» капіталу, технологій, продукції, людських ресурсів, культурних моделей і практик, незалежно від їхньої користі або небезпеки для реципієнтів. На противагу стабільності, характерній для початкового етапу, становлення сучасних суспільств, неусталеність соціуму на сьогодні досягла

[9] *Гальчинський А. С.* Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань / А. С. Гальчинський. — К.: Либідь, 2013. — С. 15–16.

[10] *Кремень В. Г.* Світ знання: людина, наука, освіта / В. Г. Кремень. — К.: Знання України, 2016. — С. 82–83.

таких меж, що навіть незначні впливи призводять до швидких і непередбачуваних наслідків.

Соціальні, економічні та культурно-інтелектуальні процеси нашого часу не є однозначними. Нове суспільство нині кваліфікується не лише як «суспільство знань», інформації, послуг, а і як «суспільство ризику», несподіваних викликів, страху, небезпеки війни. Зокрема, У. Бек висловлює нове розуміння ризику, носієм якого є не людина, яка ризикує, а соціальна дійсність, створена новою епістемологічною та інтелектуальною культурою. Ризики тепер стають непідвладні людині, вони більше не залежать від її сміливості або недбалості. Ризикам підлягають усі соціальні групи й категорії людей. Вони кардинально руйнують основи життя та загрожують цивілізації самознищенням. Крім того, відбувається «виснаження» наявної інтелектуальної культури, яку заступає система нових за змістом і смислом ідей, моральних та інтелектуальних імперативів. Тобто людство почало усвідомлювати, що опинилося в «пастці» власної могутності: розвиток науки породив загрозу термоядерного, нейтронного знищення, антична «любов до істини» була підмінена «цинізмом знання», позбавленого моральних критеріїв. І, головне, життя як вищий дар долі перетворили в інструментальний засіб технічної стратегії людства[11].

Унаслідок цього сучасна соціально-культурна реальність є меншою мірою двозначною та суперечливою. Нині вона зумовлюється динамічними, нерівноважними процесами в суспільстві, яке швидко трансформується. З огляду на це, кожна криза, особливо та, про яку говорять нині, є важливою віхою, певним каталізатором — актом «творчого зруйнування», що символізує перехід від одного стану до іншого, від того, що застаріло, вичерпало себе, до нового, яке народжується. Тобто до нової системи знань і цінностей, які потребують нової системи інтелектуальних, методологічних принципів і підходів. У своїй єдності вони становлять запоруку збереження миру на Землі.

У результаті можна говорити про формування й утворення нової цивілізації, яка вже «проросла» й почала стверджувати себе. Щоправда, рудименти старого не дозволяють сприймати це нове як нове. Воно сприймається «як забуте старе», а тому найбільш поширеним прагненням є таке — «підігнати» це старе під нове. Причина полягає в небажанні активно включатися в це нове. Хоча таке включення відбувається не так легко, а іноді його навіть неможливо здійснити. Адже нова епоха, нові люди, нові враження створюють суперечність, що сприймається як криза — суперечність між звичним до рамок методології мисленням та уявою, мета якої — досягнення не просто іншого, а кращого буття. Усе це є свідченням приходу нової цивілізації, контури якої мають нетрадиційний, звичний вигляд. З точки зору прогресу в техніці

[11] *Bek U.* Obshchestvo riska. Na puti k drugomu modernu [Tekst] / U. Bek. — M.: Progress-Traditsiya, 2000. — 384 s.

та технологіях, світ і людина також мають духовно-морально вдосконалюватися.

Розвиток людства, сам світ дедалі більше набувають глобального характеру. Глобальний світ потребує для свого регулювання адекватних глобальних інститутів (звідси необхідність реформування ООН, зокрема Ради національної безпеки і оборони України, з тим, щоб одна держава не могла ветувати будь-яке рішення), відповідного зближення духовних основ аж до об'єднання релігій (наприклад, християнських), формування «людини світу», що органічно б поєднувала в собі особисте, національне та загальнолюдське.

Як необхідно діяти в таких умовах? На нашу думку, важливо цілеспрямовано здійснювати такі заходи:

— органічно поєднувати в людині особистісне, національне, загальнолюдське;

— посилювати смисложиттєву складову в освіті;

— формувати «глобалістську» людину з урахуванням її здатності почувати себе комфортно в глобалізованому просторі, бути в ньому ефективною «людиною світу»;

— перебудувати викладання історії, включивши в її зміст аспекти війни і миру (мир — у процесі формування толерантної людини. Предмет історії все більше має переходити із національної платформи на загальнолюдську);

— розширювати співпрацю в підготовці людини до життя (стажування, обмін, спільні освітні програми);

— здійснювати перехід освітнього процесу від завдання оволодівати знаннями до вироблення здатності їх використовувати — формування людини знаннєвої;

— підтримувати європейську ментальність, з огляду на необхідність життя в спільному європейському домі, і враховувати необхідність протистояння іншим регіональним культурам (зокрема, крайнім проявам ісламу);

— досконало володіти англійською мовою, що є продуктивним шляхом до взаємодії і взаєморозуміння людей;

— у формуванні світогляду зміцнювати спільну платформу загального бачення як минулого, так і сьогодення та майбутнього.

Освіта покликана вивести людину на постійну і традиційну, цивілізаційну платформу європейського та світового спілкування. І тут важливу роль відіграє спілкування українців і поляків як європейців, сусідів, близьких за ментальністю, історією і сучасними національними цілями обох народів.

Цього можна досягти на основі освітньої діяльності, реалізуючи такі принципи, як людиноцентризм, толерантність, інноваційність, цифровізація, гуманність і відповідальність.

Враховуючи це, доцільно продовжити реформування освіти в наших країнах. Обмін думками на VIII українсько-польському / польсько-українському науковому форумі «Освіта для миру» має велике значення для формування в наших країнах громадян, здатних жити в мирі.

[...]

Освіта як запорука миру: шлях до людини / Василь Кремень // Освіта для миру : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, НАПН України, Від-ня проф. освіти і освіти дорослих [та ін.]. — Київ; Переяслав-Хмельницький, 2019. — Т. 1. — С. 13–21.

2020

Формула Кременя*

У січні 2000 року до кабінету міністра освіти і науки України зайшов Василь Кремень і уперше — як керівник цієї установи. За п'ять років один одного змінювали три прем'єр-міністри, але Василь Григорович незмінно залишався в урядовій «обоймі» (і це — найкращий результат серед усіх профільних міністрів незалежної України). І хоча, за його словами, робота на цій посаді серйозно додала сивини і «скорегувала» тиск, він вважає саме цей період найбільш продуктивним, зважаючи на досягнуті результати. Про них, а також про відповідальність, важливість зворотного зв'язку та бачення майбутнього ми розмовляємо з Василем Григоровичем.

Досвіду Василю Кременю, як кажуть, не позичати: перед тим, як стати міністром, він працював керівником Служби гуманітарної політики Адміністрації Президента України, був народним депутатом, очолював підкомітет з фахової освіти Комітету з питань науки і освіти. Показово, що «злітним майданчиком» для нього стала звичайна сільська школа у с. Любитовому Кролевецького району Сумської області. До речі, Василь Григорович пишається своїм походженням, а нещодавно написав книжку про рідне село.

— Як це — бути стільки років на «арені», де визначаються напрями розвитку освітньої галузі країни?

— Як і в кожній великій справі, у цьому є плюси і мінуси. Із плюсів: маючи великий досвід, досить добре знаєш освітню сферу, особисто знайомий із багатьма освітянами, їхньою точкою зору. З огляду на це, приймати рішення в освітянській сфері було легше, та й вони були зрозуміліші загалу. З мінусів: із часом, розуміючи стан речей в освіті, боляче сприймати ті процеси, які йдуть усупереч потребам українця, суспільства і держави.

— *Як Ви отримали посаду міністра?*

* Інтерв'ю записав Максим Короденко.

— На цю посаду мене порекомендував президент Національної академії наук України Борис Патон — під час наради за участі громадськості під головуванням прем'єр-міністра Віктора Ющенка.

Але те, що тебе призначили міністром, — це лише початок шляху. Незважаючи на весь мій попередній досвід, повинен був пройти певний час для ґрунтовного входження в особливості виконання функцій міністра. Мені знадобився приблизно рік перебування на посаді, доки не «занурився» в усі проблеми, які виникали: це боротьба за бюджет для освітньої й наукової сфери (а я став першим міністром міністерства, в якому об'єдналися освіта й наука), осучаснення змісту навчання й освітнього середовища тощо.

Питання фінансування

— *Яке найсерйозніше питання довелося вирішувати насамперед?*

— У перші дні січня 2000 року найбільшою проблемою галузі була заборгованість із заробітної плати. У багатьох регіонах України вона сягала пів року, тож передусім треба було вирішувати це.

Заборгованість ми ліквідували, але тогочасна заробітна плата не відповідала ні значимості роботи педагогічних працівників, ні її складності. Учителі ледь зводили кінці з кінцями. У педагогічні виші не йшли найкращі випускники середньої школи, а саме якість молодого спеціаліста на десятиліття вперед програмує розвиток навчальних закладів. Я чудово розумію, що жодні реформи не будуть результативними, якщо немає достатньої поваги до професії та її відповідного матеріального вираження. Тож постійним стало бажання зробити все можливе для підвищення заробітної плати освітян. Пригадую, коли у 2001 році прем'єром став Анатолій Кінах (мене тоді перепризначили міністром), я одразу звернувся до нього із проханням терміново підвищити зарплату працівникам галузі. І ми в липні (а це — дуже складно, бо не передбачено чинним річним Держбюджетом) прийняли рішення, що з вересня заробітна плата усіх освітян зросте на 15 %. Уперше за роки незалежності підвищилася заробітна плата не всім бюджетникам, а лише освітянам. Звісно, було надзвичайно складно доводити необхідність такого кроку на нарадах із Президентом України, опонувати іншим міністрам, які не надто раділи цій ініціативі. А в 2004-му, теж посеред року, ми добилися того, що Президент України підписав указ про значне підвищення стипендій — і для студентів вишів, і для учнів закладів профтехосвіти. Можна додати і про початок виплат освітянам згідно зі ст. 57 Закону України «Про освіту».

— *Тобто важливо було не тільки мати бачення подальшого розвитку, а й уміти відстояти фінансові інтереси своєї галузі?*

— Без сумніву, це — надзвичайно важливо. Адже всі зміни потребують відповідного фінансового забезпечення. І відстоювали інтереси освітян ми дуже потужно. Наприклад, перед тим, як уряд сформує

проєкт Держбюджету і скерує його до Верховної Ради України, відбуваються засідання урядових комітетів. І потрібна дуже принципова позиція, щоб захистити видатки галузі, запропоновані на наступний рік, отримати максимально повне фінансування цільових програм тощо. Часто доводилося йти на конфлікт, не погоджуватися на компроміси, якщо вони ставили під удар поступ галузі.

Коли мене призначили міністром, я вже знав особливості проходження законів, зокрема закону про держбюджет. Ми результативно працювали з освітянськими профспілками, які своїми масовими заходами могли дати поштовх до глибшого розгляду найбільш гострих і неоднозначних рішень, особливо — щодо фінансування. Я вітав таку активність і зауважував, що, образно кажучи, треба турбуватися не про те, що в школі немає крейди й ганчірок, а про те, що там немає комп'ютерів: адже проблему з крейдою розв'язати простіше, а боротися варто за перспективніші цілі. І профспілки допомагали вирішувати певні проблеми, які навіть міністру самотужки розв'язати було майже неможливо.

— *Розкажіть про основні вектори змін, які ви вважали найперспективнішими.*

— Я постійно думав про те, що на основі нашої освітньої спадщини і сучасних освітніх і цивілізаційних тенденцій ми повинні змінювати й освіту, й наукову сферу в умовах молодої української держави. Системне уявлення про напрями зміни в галузі ми відобразили в Національній доктрині розвитку освіти, яка приймалася на активному, демократичному форумі — II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти, що відбувся 8 жовтня 2001 року. Цей форум прийняв доктрину, а пізніше — у квітні 2002 року — Президент України Леонід Кучма затвердив її указом. Доктрина базувалася на аналізі стану освіти у країні, її перспективних потребах. Я розумів, що школа має орієнтуватися на прогресивні європейські методики, на перехід до нового змісту і термінів навчання — до 12-річної освіти.

І ми його розпочали, сформували чіткий план реалізації. Визначалося, що старша школа має бути профільною, були розроблені відповідні документи, зокрема перелік профілів. У центрі уваги повинна бути дитина, її здібності й таланти. І тоді, ставши дорослою, така людина максимально самореалізується. Зауважу: ми передбачали, що повинен зберегтися й уніфікований профіль, тобто безпрофільне навчання, адже у невеликій сільській школі навряд чи вдасться повноцінно реалізувати профільне.

Тож була розроблена чітка система переходу до 12-річної освіти з новим змістом. Можна сказати, що базові ідеї дуже перегукуються з теперішньою Новою українською школою. Але, на превеликий жаль, у 2010 році, за результатами парламентських слухань «Запровадження 12-річної загальної середньої освіти в Україні: проблеми та шляхи їх

подолання», цей перехід відмінили. Тогочасне керівництво міністерства й уряду виступило проти, для мене це було неочікувано. Думаю, що якби не той популістський крок, то ми б уже мали 12-річку із профільною старшою школою. Але трапилося як трапилося. До речі, після цього довелося скоротити старшу школу із трьох до двох років, що негативно позначилося на якості освіти, особливо фізико-математичної і природничої.

Комп'ютер — у кожну школу

Я розумів, що майбутнє освіти — за комп'ютеризацією. Коли ми почали працювати, то лише 1–2 % закладів загальної середньої освіти мали відповідну техніку. Мені вдалося переконати прем'єр-міністра Віктора Ющенка у 2000 році внести зміни до розподілу капітальних вкладень, аби виділили кошти на обладнання сучасною технікою приблизно 150 класів. Пізніше ми змогли прийняти програму комп'ютеризації, усього за п'ять років мого перебування на посаді комп'ютеризували 75 % шкіл. У 2003 і 2004 роках технікою обладнали відповідно близько 1700 і 1500 шкіл лише за рахунок Держбюджету.

Наступне нововведення — шкільний автобус. До початку відповідної роботи у країні навіть не вживали такого словосполучення. У січні 2003-го з нашої подачі КМУ видав постанову «Про затвердження Державної цільової соціальної програми "Шкільний автобус"», у 2004 році вперше придбали близько 400 машин. То був великий прорив, адже автобус у школі — це не просто засіб підвезення дітей, а одна з ознак нової якості життя школи, яка дає змогу періодично організовувати екскурсії тощо. Хоча були і критики, котрі казали: мовляв, це запроваджується, щоб закрити школи. До того ж у той час більш як 300 тис. дітей ходили до шкіл, що знаходилися за межами пішохідної доступності.

Мовою калиновою

Ми з командою намагалися не лише всіляко осучаснити навчальний процес, а й зробити освіту в країні максимально україноцентричною. Я пишаюся, що за п'ять років без скандалів удалося збільшити відсоток дітей, які навчалися українською мовою в школах, з 62 до 75 %. Таку роботу виконували без яскравих гасел — працювали з обласними управліннями, чітко визначали, які школи щороку переходять до українськоомовної освіти. У грудні 2003 року в Донецьку відбулася спільна колегія МОН і ОДА, на якій ми прийняли програму українізації освіти в Донецькій області, де визначили конкретні показники збільшення українськомовної освіти із затвердженням главами РДА, мерами міст. На жаль, реалізувати цю програму ми не встигли.

Ба більше, я запропонував у неукраїнськомовних школах передбачити викладання частини предметів українською. Отримав критику від угорської меншини, а підтримку від кримських татар.

Важливим бачив завдання забезпечення підручниками. Нагадаю, що в радянські часи в Україні взагалі не готували підручників, окрім української мови та літератури, — усе це робилося в Москві, а потім перекладалося українською. Великою була роль учених НАПН України, які очолили роботу з підготовки нових підручників, у ті часи ми зробили реальні кроки для здешевлення випуску та доставляння такої літератури, аби збільшити наклад. І встановили своєрідний рекорд, який, думаю, не перевищили і нині: у 2004 році за кошти держави було видано понад 20 млн підручників.

Я намагався максимально гуманізувати освіту, добитися пошанування дитини і вчителя. Замінити авторитарну педагогіку педагогікою толерантною, де обидві сторони процесу були б активними його учасниками. Ми заборонили залишати учнів на другий рік. Досвід показував, що особливих знань за другий рік такі діти не здобували, проте зневірювалися, отримували психологічні травми, відтак воліли самоствердуватися на вулиці.

Початок ЗНО

Ми дозволили складати іспити і вступати одночасно до кількох університетів. Так, не всі ректори зраділи упровадженню цього нововведення, бо регулювати вступ стало значно важче. Дуже зацікавила ідея зовнішнього незалежного оцінювання, і за фінансової допомоги фонду «Відродження» у 2003 році ми розпочали експериментальне запровадження ЗНО, яке складали 1,5 тис. дітей. А у 2004-му — вже 15 тис. у чотирьох областях, із правом вступати до місцевих університетів за результатами цього тестування. Цю роботу доручили Лілії Гриневич, і вона дуже багато зробила для того, аби ЗНО в Україні відбулося. Водночас я думаю, що тестування мало б бути більше розповсюджене в школі: не дуже правильно, коли дитина вперше має справу з тестом під час випуску із закладу — у вирішальний для її майбутнього момент. Широке запровадження тестування (без відмови від інших форм контролю) може суттєво поліпшити навчальний процес, звільнить час для творчої роботи вчителя. Вважаю, що з кожного предмета повинен бути банк запитань, відповіді на які показували б рівень засвоєння навчального матеріалу. НАПН має напрацювання і в цьому.

Я брав курс на максимальне збільшення кількості дітей, які навчаються — в університетах, коледжах, закладах ПТО. І в ті роки спостерігався найбільший приріст кількості студентів в Україні. Відсоток осіб, які навчалися, був дуже великим. Зокрема, ми добилися рішення Кабміну про відкриття нового типу забезпечення коштами — як додаток до державного фінансування і фінансування за кошти фізичних та юридичних осіб. Мова йде про беззаставне державне кредитування студентів — у ті часи кілька тисяч дітей вступили до закладів на цій основі. Потім, на жаль, така практика припинилася.

Намагаючись осучаснити вищу освіту, я активно відгукнувся на ідею вступу до Болонського процесу. Перший досвід, щоправда, вдалим не був, бо в 2003 році ми дуже швидко оформили і подали документи, але наше прохання не задовольнили. На початку вересня 2003-го на Конференції міністрів країн Європи, відповідальних за сферу вищої освіти, до Болонського процесу прийняли Росію. Вона на той час узагалі намагалася представляти країни СНД у європейських структурах. Я був проти цього, не підписав угоду про єдиний освітній простір у СНД. А в 2004 році ми ознайомили європейські структури з нашою вищою освітою і переконали, що гідні долучитися до Болонського процесу.

Я вважав, що осучаснення потребують усі ланки освіти, зокрема і професійно-технічна. У профільній школі ми розглядали професійні ліцеї, коледжі й технікуми як професійний профіль старшої школи, куди можна було б вступати після отримання базової шкільної освіти. Усі ці заклади мають стати ланкою єдиної професійної освіти. Відтак ми дозволили у більш як 100 закладах ПТО готувати молодших спеціалістів, і досвід показав, що такий підхід був правильним.

— *Які Ваші рішення освітянська спільнота сприйняла неоднозначно?*

— Максимум дискусій викликав перехід до 12-річної школи. Найбільше галасу наробив перехід до 12-бальної системи позитивного оцінювання у закладах загальної середньої освіти. Раніше був такий підхід: ти не знаєш того то й того-то, тому тобі — така оцінка. А за нової передбачалося навпаки: ти знаєш ось це і ось це, тому отримуєш відповідну оцінку. Для освітян це було неочікуваним, адже відповідне рішення прийняли на колегії МОН у серпні, а з першого вересня — запровадили. Багатобальна система давала змогу точніше оцінювати дітей, а відтак краще спонукати їх навчатися.

Також неоднозначну реакцію спільноти викликала ідея скасування абсолютизації значимості золотої медалі, яка давала суттєві пільги при вступі до університету. Я й сам у школі був золотим медалістом, тож мене не можна запідозрити у негативній упередженості, однак я побачив, що із часом медалей стало дуже багато. Ми підрахували, що у Житомирській області випускників-медалістів більше, ніж місць державного замовлення в університетах області! Тобто якщо у випускника не було медалі, то перспективи його вступу до вишу були примарними. Був і негативний моральний аспект питання: для отримання відповідного документа потрібно було заздалегідь подавати дані, щоб виготовили саме такий диплом. І після цього вчителі змушені були ставити вищі оцінки таким дітям, які їх не заслуговували, і це бачили інші. До того ж кращі учні більше часу приділяли не вивченню предметів, із якими вони пов'язували майбутнє навчання, а «підтягували» ті, які стали для них складними. Спочатку ми хотіли медалі відмінити, але деякі директори шкіл були проти, тож ми пішли на компроміс: медалі зберегли, проте ліквідували занадто широкі преференції, які вони давали при вступі до вишів.

— *Нині в інформаційному просторі активно висвітлюються ініціативи Національного антарктичного центру МОН і науковців, що перебували на станції «Академік Вернадський». Ви є активним учасником української «антарктичної» історії, розкажіть про це.*

— Так, приємно, що мені випала честь долучитися до її становлення. У 1995 році, працюючи керівником Служби гуманітарної політики Адміністрації Президента України, я приймав делегацію Британського антарктичного союзу, яка визначала, кому передати антарктичну станцію «Фарадей» (основними претендентами були Україна та Південна Корея). Запевнив, що Україна зацікавлена в цьому і що ми продовжуватимемо дослідження, які проводили британські вчені. Запропонував їм поїхати до Харкова, щоб особисто впевнитися у високому рівні наших наукових досліджень і технічного оснащення. Це допомогло нашим гостям ухвалити остаточне рішення про передання станції Україні. Пізніше я був у складі нашої делегації у Лондоні, де й підписали відповідну угоду. Активно займався вирішенням проблем станції впродовж усіх п'яти років перебування на посаді міністра. Найголовніше, і це зрозуміло, було забезпечити фінансування — далеко не всі високопосадовці розуміли значимість набуття Україною статусу антарктичної держави. Доводилося розв'язувати проблеми і на міжнародному рівні: у 2004 році відбулася чергова зустріч країн–учасниць Антарктичного договору, на якій вирішувалося питання надання Україні права голосу в цій організації. Мені як керівнику делегації від нашої держави довелося розв'язувати проблеми, пов'язані з небажанням Нової Зеландії і Росії підтримати цю ініціативу, адже голосування мало бути одностайним. Завдяки злагодженій роботі команди це вдалося зробити — тож нині Україна є державою, яка має статус консультативної сторони.

— *Чи не найважливіше в роботі на посаді міністра — це відчуття відповідальності та зворотний зв'язок, який отримуєш. На якому рівні вони мають бути?*

— Я — з того покоління, в якого виховували високу відповідальність. Переконаний, що порядній людині не можна її «вимкнути», коли це вигідно. Відповідальність має бути і «бюрократична» — тобто треба вчасно приймати потрібні рішення, — і громадянська, і людська. Я вболівав душею за всю ту сферу, якою опікувався — у контексті інтересів української держави. Так, на тій роботі я «заробив» і тиск, і сивину. Але відповідальність має бути основним поняттям для кожної людини, яка обіймає високу посаду. Так, хтось може працювати певний час безвідповідально. Але це — неправильно і не по совісті.

Про зворотний зв'язок: я дуже багато спілкувався і спілкуюся з освітянами. Скажімо, будь-хто з ректорів, який заходив до приймальні міністра, навіть без попередження, не залишався без уваги — я знаходив хоча б декілька хвилин, аби прийняти його. Адже посадовцю дуже

важливо відчувати пульс галузі, її проблеми. Я також розумів, що, поставивши певні запитання, розповівши про проблеми, ректор повернеться у колектив і розповість, що про проблему знають у міністерстві й принаймні є намічені шляхи її вирішення. І навіть це — важливо.

Я намагався брати участь у багатьох зібраннях, з'їздах, колегіях тощо. Це давало змогу й отримати зворотний зв'язок, і інформувати про плани подальших змін. У мене було бачення розвитку освіти, і його я намагався донести до широкого загалу, щоб люди свідомо ставилися до змін.

На посаді важливим є лідерство: бачиш перспективний напрям руху — рухайся. Так, по дорозі, найімовірніше, доведеться на кілька градусів скорегувати маршрут, але лише рухаючись, ми зможемо досягти поставлених цілей. У формулі по-справжньому хорошого керівника, крім лідерства, мають бути і три «п»: професійність, порядність і патріотизм. Саме тоді ти будеш чесним із людьми, країною та самим собою.

Формула Кременя : [інтерв'ю з В. Г. Кременем / спілкувався М. Короденко] // Сучас. освіта України. — 2020. — 27 січ. (№ 3–4). — С. 10–11.

Всесвітній саміт миру в Сеулі*

На запрошення Всесвітньої федерації миру президент НАПН України В. Г. Кремень взяв участь у World Summit 2020 (2–8 лютого 2020 р.), що відбувся у Сеулі та присвячений 100-річному ювілею з дня народження його засновника — доктора Мун Сон Мьона. Основною метою створення та широкомасштабної діяльності World Summit визначено реалізацію ідеалу мирного світу у глобальному вимірі. Для цього необхідно мати майданчик для дискусії, де лідери й експерти (політики, фінансів, релігії, суспільства, культури та мистецтва) можуть працювати спільно для вирішення проблем міжнародних конфліктів. У 2020 р. головна тема World Summit полягала у «Реалізації світового миру та об'єднання Корейського півострова на базі взаємодопомоги, спільного процвітання та універсальних цінностей». На відкритті World Summit 2020 були присутні 5 тис. громадян із понад 170 країн світу.

4 лютого 2020 р. у рамках World Summit 2020 відбувся Всесвітній конгрес президентів університетів "The Peace of Humankind and the Role of University in the Next 100 Years", на якому пріоритетними в обговоренні були питання щодо проведення університетами необхідних заходів для зміцнення миру. На конференції виступив В. Г. Кремень і наголосив на важливості збереження миру в умовах, коли людство набуло здатності до самознищення. Зокрема, звернуто увагу, що для України проблема миру особливо актуальна з огляду на те, що шість років тому в результаті агресивної політики Росії анексовано Крим і розв'язано війну в Донбасі. Загинуло майже 14 тис. людей, 28 тис. поранено, 1,5 млн

* Подано скорочено.

біженців, серед них багато дітей. Більше десяти університетів евакуйовано. В. Г. Кремень подякував країнам, що підтримують Україну в її намаганні зупинити війну і поновити територіальну цілісність, та висловив своє бачення щодо завдань університетів, з-поміж яких основоположними є такі.

Передусім рівень прогресивності будь-якої країни в сучасних умовах вимірюється рівнем розвитку людського капіталу, який відповідно визначає і подальший прогрес країни, бо саме від цього залежить розвиток науково-інформаційних технологій. Ураховуючи це, необхідно:

— по-перше, надати якісну освіту максимальній кількості молодих людей;

— по-друге, забезпечити інноваційний тип прогресу, коли в суспільстві відбувається швидка зміна ідей і знань. Тому треба готувати інноваційну людину — з інноваційним мисленням, інноваційною культурою і здатністю до інноваційного типу діяльності;

— по-третє, максимально використовувати цифрові технології в освіті, що зумовлено вимогами цифрового суспільства та підготовкою до життя в ньому;

— по-четверте, формувати не лише патріота своєї країни, а й людину глобалістську, що є конкурентоспроможною в глобальному просторі і забезпечує так національну конкурентоспроможність;

— по-п'яте, формувати розвинену самодостатню особистість, яка б усвідомлено ставилась до зовнішнього впливу, була носієм демократичних і гуманних цінностей, оскільки сучасна людина знаходиться у все більш потужному інформаційно-комунікативному просторі, де зростають можливості різноманітного впливу на неї.

Провідною ідеєю в освіті повинен бути дитиноцентризм у школі, студентоцентризм — в університеті. Тобто максимальне врахування особистих здібностей та особливостей кожного учня і студента в його навчанні. Це неможливо без толерантної педагогіки, взаємного пошанування професора і студента. Дитиноцентризм в освіті відкриє шлях до утвердження людиноцентризму в суспільстві, де людина буде найвищою цінністю і кожен громадянин отримає найліпші умови для самопізнання, саморозвитку і самореалізації. А отже — для особистого щастя і забезпечення динамічного і несуперечливого розвитку своєї країни. Саме таке суспільство буде мирним і не створюватиме загрози для інших держав. [...]

Всесвітній саміт миру в Сеулі / В. Г. Кремень // Вісн. Нац. акад. пед. наук України. — 2020. — Т. 2, № 1. — С. 1–3. — За матеріалами Педагогічної газети України, № 1 (275), січень — лютий 2020, с. 1.

Освіта дітей з особливими потребами — реформування триває*

Наукова доповідь на слуханнях у Комітеті Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій «Реформування спеціальних закладів освіти України та стан впровадження інклюзивної освіти: проблеми і шляхи вирішення» 19 лютого 2020 р., м. Київ, Україна

[...] Приєднавшись до основних міжнародних договорів у сфері прав людини (Декларації ООН про права людини, Конвенції ООН про права інвалідів, про права дитини та ін.), Україна взяла на себе зобов'язання із дотримання загальнолюдських прав, зокрема щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими потребами. У цій галузі держава має забезпечити доступність якісної освіти відповідного рівня дітям із особливими потребами з урахуванням здібностей, можливостей, бажань та інтересів кожного, фактично втіливши при цьому принцип дитиноцентризму і компетентнісний підхід.

У рамках теми слухань треба зазначити, що Національна академія педагогічних наук України, зокрема Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка, провела істотну роботу.

1. Розроблено та впроваджено в практику нове покоління навчальних (150 назв) і корекційних (78 назв) програм, критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів із особливими освітніми потребами, що суттєво оновило зміст освіти і дало змогу відстежувати розвиток таких школярів і моніторити рівень засвоєння ними знань, планувати відповідну роботу, у т. ч. в умовах сім'ї.

2. Визначено теоретико-методологічні й методичні засади жестової мови та окреслені шляхи подальшого її вивчення не лише як засобу комунікації нечуючих та їхнього навчання, а й як навчальної дисципліни. Саме завдяки цим розробкам українську жестову мову вперше введено до навчального плану закладів, де здобувають освіту особи з порушеннями слуху, як окрему дисципліну і засіб навчання.

3. Підготовлено серію методичних посібників (близько 20 назв) для батьків і фахівців, які виховують дитину з особливими потребами.

4. Розроблено Типовий перелік спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку дітей із особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних та спеціальних групах закладів дошкільної освіти (затверджено наказом МОН України від 1 квітня 2019 р. № 423).

5. На постійній основі проводяться безкоштовні консультації родин, які мають або планують всиновити дітей із особливими освітніми потребами.

Дослідження вчених змінюють стереотипи в розумінні проблем навчання і виховання дітей із особливими потребами, зумовлюють необхідність переходу від концентрації уваги на порушеннях особис-

* Подано скорочено.

тості (медична модель) до акцентування на особливостях і можливостях розвитку (соціальна модель).

Надзвичайно важливим напрямом діяльності наукових установ НАПН України є науково-методичне забезпечення впровадження інклюзивного навчання (пункт 49 Плану заходів).

Серед зробленого:

1. Підготовлено та поширено в початковій школі узагальнені матеріали щодо специфіки розвитку дітей із особливими освітніми потребами в умовах інклюзії.

2. Розроблено низку спеціальних методик роботи з дітьми з дитячим церебральним паралічем (ДЦП), розладами аутистичного спектра (РАС), затримкою психічного розвитку (ЗПР), порушеннями інтелектуального розвитку, тяжкими порушеннями мовлення тощо.

3. Розроблено методики діагностування (визначення рівня розвитку) дітей окремих категорій, реабілітаційно-оздоровчу програму з комплексної фізичної реабілітації, яку успішно використовують у закладах із інклюзивним навчанням.

4. Розроблено навчальні курси та відповідні навчально-методичні матеріали для педагогічних університетів та інститутів підвищення кваліфікації, які здійснюють підготовку й перепідготовку педагогів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного середовища, де закладено формат системних знань у новій інклюзивній парадигмі на основі практик передових країн світу та сучасної наукової термінології.

Усі ці методичні матеріали, навчальні курси схвалені чи мають гриф МОН України.

Також за підтримки МОН України ГО «Смартосвіта» і EdEra створено онлайн-курс «Робота вчителя початкових класів із дітьми з особливими освітніми потребами». За допомогою цього курсу вчителі початкових класів можуть у режимі онлайн опановувати теоретичні знання та практичні вміння для роботи в інклюзивному класі.

Серед нерозв'язаних проблем відзначу такі:

— необхідність раннього виявлення та корекційного впливу на дітей із особливими потребами (упровадження так званої переддошкільної освіти);

— уведення в практику соціально-педагогічного патронату, що забезпечив би взаємодію освітніх закладів, сім'ї і суспільства в навчанні дітей із особливими освітніми потребами;

— створення відповідних умов для осіб із особливими освітніми потребами при незалежному оцінюванні (сурдопереклад, рельєфно-крапковий шрифт тощо);

— забезпечення організаційних умов здобуття особами з особливими потребами професійної та вищої освіти;

— нестача фахівців-практиків у закладах, де здійснюється інклюзивне навчання, і необхідність перепідготовки й підвищення їхньої кваліфікації;

— недостатня поширеність сімейних форм виховання — усиновлення, опіки / піклування, прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, а також максимально наближених до сімейних (наприклад, малих групових будинків);

— відсутність у територіальних громадах мультидисциплінарних послуг та / або програм, що базуються на індивідуальному оцінюванні потреб дітей та їхніх сімей;

— нерозвиненість сімейного консультування і програм підвищення батьківської компетентності тощо.

У розв'язанні цих та інших проблем Національна академія педагогічних наук України та її наукові установи готові й надалі брати активну участь.

І останнє. Цікавими виявилися результати проведення психолого-педагогічної діагностики учнів 1–10-х класів Київської спеціальної школи інтернату № 26. Зокрема, встановлено, що 2/3 дітей за об'єктивними показниками можуть навчатися в умовах інклюзії, але 1/3 потребує навчання у спеціальних закладах освіти. Хочу зазначити, що є окремі категорії дітей із особливими освітніми потребами, які через свої психофізичні особливості мають перебувати в умовах інтернатних закладів або спеціальних навчальних закладів. Тому у відповідь на дискусію наголошую, що всі трансформації мають відбуватися на основі принципу дитиноцентризму, тобто орієнтації на здібності, можливості, бажання й умови життя дітей.

Щодо інституційних змін у навчанні та впровадженні інклюзії зазначу, що інклюзія — це стрижень змін у навчанні дітей з особливими потребами. Але для дітей, які не можуть навчатися разом з іншими, потрібно створити найбільш оптимальні умови. [...]

Освіта дітей з особливим потребами — реформування триває : наук. доп. на слуханнях у Комітеті Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій «Реформування спеціальних закладів освіти та стан впровадження інклюзивної освіти: проблеми і шляхи вирішення», 19 лют. 2020 р., м. Київ, Україна / Кремень Василь Григорович // Вісн. Нац. акад. пед. наук України. — 2020. — Т. 2, № 1. — С. 1–4.

Національна ідентичність як умова самоздійснення української нації*

[...] Кожна епоха, кожний історичний час демонструє наявність провідних ідей, які хвилюють інтелектуальну спільноту, формують світоглядні принципи, соціальні програми. Національна ідея є логічним виразом соціокультурного життя, що дає змогу зробити потужний крок до створення держави-нації. Аналітичне входження в сутність національної ідеї потребує не лише опису іноді не усвідомлених, не

* Подано скорочено.

реалізованих внутрішніх можливостей, а й виокремлення її зовнішніх впливів. Тому національна ідея зберігає значущість і виконує свої функції навіть тоді, коли є ще не до кінця усвідомленою і не набула форми загальноприйнятих принципів.

Досвід історії переконує — держава не може бути поза нацією. Попри процеси глобалізації, які впевнено заповнюють економічну, політичну, культурну сфери життя соціуму, національне залишається визначним і визначальним фактором суспільного прогресу. Людство впевнюється у важливості національної ідеї і національної держави й нині, у XXI столітті. В умовах посилення тенденцій світового зближення, взаємозалежності держав світу, формування загального світового соціоекономічного простору й планетарного інформаційного поля, інтенсивного обміну результатами матеріального й духовного виробництва національна ідентичність залишається оберегом людської особистості.

Українська духовна культура, що є підґрунтям національної ідентичності, створювалася протягом віків і, незважаючи на політичні та соціальні негаразди, невпинно йшла по шляху прогресу. Філософська, естетична, моральна, правова, соціально-політична думка України існувала не внаслідок «штучного насадження», а як результат глибокої потреби, зумовленої національним буттям української людини. У XIX столітті відкриваються Харківський, Київський, Новоросійський (Одеський) університети, у яких відразу утворюються наукові, філософські школи різних спрямувань. Творчість українських учених, мислителів і діячів культури орієнтована не лише на осягнення західноєвропейської теоретичної спадщини, а й на вироблення власної національної духовності. Це період активного народження й відродження України, який постав після доби руїни. У цих умовах український народ продовжує відтворювати себе, «утримуючи в пам'яті як драматичні події історії, так і обстоюючи право на людську й національну індивідуальність. Саме народна творчість, народне життя закладають світоглядну основу української культури, до якої звертається нова демократична інтелігенція, ідеї романтизму для якої стають співзвучними з прагненням національного відродження України» [1].

З'являється нове ставлення до української мови, появи ідей народності, кола філософських питань. Михайло Грушевський витоки українського романтизму вбачав в англійському і німецькому середовищі. Репрезентували романтизм в Україні М. Максимович, молодий М. Гоголь, харківські інтелігенти П. Гулак-Артемовський, Г. Квітка, М. Костомаров. Діяльність Кирило-Мефодіївського братства і Тараса Шевченка стала першою спробою теоретичного оформлення української ідеї в політичній і суспільній сферах. У Галичині, стверджує І. Крип'якевич, молоді ентузіасти-романтики сприймали ідеї романтизму та ліберально-демократичних доктрин як основу для пробудження національного життя. Д. Чижевський пов'язує ідеї романтизму

з розвитком філософської думки в Україні. Вітчизняний романтизм він виводить із впливу Ф. Шеллінга, називаючи його послідовників: Д. Белланського, Д. Дудровича, М. Максимовича, професорів Рішельєвського ліцею К. Зеленецького, М. Курляндцева, наголошуючи, що універсалізм романтичного світогляду мав вплив на Т. Шевченка, П. Куліша, а також на П. Юркевича, О. Потебню, М. Гоголя. Вікопомним в історії відродження української культури став вихід у 1798 р. «Енеїди» І. Котляревського, яка завершила попередню еволюцію національного життя в Україні і стала вихідним пунктом для подальшого його розвитку, боротьби за право людини і нації [1].

Сформувавшись як модерна нація та самореалізувавшись у національній державі [2; 3; 4], українці продовжили національний культурний розвиток. Вітчизняна інтелектуальна культура отримує розвиток завдяки оригінальності мислення її представників, які на національному ґрунті вносять свої думки і погляди, що стимулюють розвиток філософії людиноцентризму як національного надбання, надаючи їй світової масштабності.

Становлення Української держави в суперечності подій, фактів, тенденцій переконує у всеосяжній силі національної ідентичності, яка стверджує народ як субстанцію соціокультурного буття, як суб'єкт історичного і політичного процесу. Про це йдеться у методологічних працях з історії української культури й української філософії Л. Губерського, С. Кримського, І. Огородника, М. Поповича, М. Русина, В. Табачковського, В. Ярошовця та ін. Сегмент українознавчих культурологічних та політологічних досліджень складають праці А. Бичко, І. Бичка, Т. Кононенка, В. Крисаченка, О. Майбороди, М. Обушного, С. Пролєєва, О. Салтовського, В. Скуратівського й ін.

У сучасних умовах українська ідентичність не може бути однозначно прив'язаною до якихось фетишів, спроєктованих у теоретичних дискусіях і утопічних мріях. Національна ідентичність — синкретичне й багатопланове утворення. За умов нинішнього історичного періоду національна ідентичність виступає не лише духовною опорою, а й сукупністю переконань, світоглядних принципів. Із них складається система програм для практичної дії, що утворює нові смисли національного буття, яке перманентно реформується і відроджується. Практичний зміст ідеї національної ідентичності полягає у реалізації загальнонаціонального ідеалу планів державного будівництва.

Динаміка суспільного існування реалізовується через систему соціальних інститутів і форм духовних практик. До кола таких практик належить філософія, релігія, політика, право, мистецтво, загалом будь-який вид людської діяльності, організований як процес самовизначення людини, через який вона досягає своєї сутності.

Ствердити себе людина не може інакше, як «привносячи себе у світ». Соціальним засобом цього привнесення завжди є інтелектуальна

й національна ідентичність. Інтелектуальна реалізує родову сутність людини, вона постає універсальною умовою визначення людської сутності буття взагалі, у центрі якого — особистісна самоідентифікація. Національна ж зумовлює вироблення оптимальних моделей соціально-економічного, суспільного й духовно-культурного розвитку у межах конкретної національної держави, що зумовлено культурними цінностями конкретного народу.

Актуалітет національної ідентичності детермінований динамікою сучасного суспільного розвитку. Розуміння його сутності людиною можливе завдяки аналізу крізь призму національної ідентичності, що вкрай важливо для України. Специфіка української культури демонструє здатність вистояти в історичних випробуваннях, вибудувати власну духовність на ґрунті взаємодії з різними культурними типами, наявними на її теренах. Зараз така здатність усвідомлюється як імператив, ігнорування якого приховує загрозу позбавлення майбутнього не лише українського народу, а й людства загалом.

У вирі подій, які несе нестримний плин часу, суспільство завжди прагне досягти найважливіших цінностей для своїх громадян — свободи, добробуту, щастя. Це основна мета й сенс життєдіяльності, те, заради чого людина творить, за що бореться й про що мріє.

Це є особливо важливим для сучасної України, яка стоїть на шляху здійснення своєї історичної місії з реалізації національної ідентичності в соціальній, політичній, економічній і духовно-культурній сферах на шляху входження до світового співтовариства.

Література

1. Огородник І. В., Огородник В. В. Історія філософської думки в Україні. — Київ : Вища шк.: Т-во «Знання», КОО, 1999. — 543 с.
2. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство. Основні поняття чистої соціології. — Київ : Дух і літера, 2005. — 424 с.
3. Khabermas Yu. V poiskakh natsionalnoi identichnosti: Filosofskie i politicheskie stati / Yu. Khabermas. — Donetsk : Donbass, 1999. — 123 s.
4. Smith, Antony D. National Identity and the Idea of European Unity // International Affairs, 1992. — Vol. 68. — No. 1. — P. 55–76.

Національна ідентичність як умова самоздійснення української нації / В. Г. Кремень // Національна ідентичність як проблема науки й освіти : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 12 берез. 2020 р.). / Ін-т обдар. дитини НАПН України. — Київ, 2020. — С. 36–38.

Про Програму спільної діяльності Національної академії наук України та Національної академії педагогічних наук України на 2020–2022 роки*

Доповідь на засіданні Президії НАПН України 19 березня 2020 р.

[...] Створення в 1992 р. Національної академії педагогічних наук України було визначною подією для українського суспільства, становлення незалежності нашої держави. Це відбулося, зокрема, завдяки ініціативі та активній підтримці президента НАН України академіка Б. Є. Патона. З того часу розпочалася довголітня і змістовна співпраця Національної академії наук України і Національної академії педагогічних наук України. Об'єднання зусиль двох академій особливо важливе на новому етапі прискореного розвитку людства на інноваційній основі, в умовах зростання ролі освіти і науки для формування інноваційної людини, конкурентоспроможного людського капіталу, забезпечення стійкого прогресу українського суспільства. Тож вчені НАН та НАПН України разом підготували, розглянули й запланували конкретні спільні наукові й науково-практичні розробки. Програму спільної діяльності Національної академії наук України та Національної академії педагогічних наук України на 2020–2022 роки нещодавно підписали президент НАН України академік Б. Є. Патон і президент НАПН України академік В. Г. Кремень.

Від Національної академії наук України до спільної діяльності залучено вчених Інституту соціології, Інституту філософії імені Г. С. Сковороди, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса, Інституту української мови, Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка, Інституту історії України, Інституту всесвітньої історії, Інституту досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки імені Г. М. Доброва, Інституту ботаніки імені М. Г. Холодного, Інституту географії, Інституту проблем природокористування та екології, Інституту кібернетики імені В. М. Глушкова, Інституту проблем моделювання в енергетиці імені Г. Є. Пухова, а також Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національного центру «Мала академія наук України», Міжнародного науково-навчального центру інформаційних технологій та систем НАН України та МОН України, інших установ НАН України. У реалізації програми братимуть участь усі підвідомчі установи НАПН України.

У проєкті програми передбачено діяльність вчених НАН та НАПН України за такими напрямами:

— аналіз змісту шкільних програм і його оновлення відповідно до нових стандартів освіти і наукових досягнень та технологічних рішень;

— тестування підручників для Нової української школи на основі методики фіксації неусвідомлюваних психофізіологічних реакцій за

* Подано скорочено.

допомогою використання апаратурних методик (нейроінтерфейси, окулографи, міографи, системи фіксації лицевої експресії, гальванометри та відповідне програмне забезпечення);

— збір, обробка й аналіз статистичних даних щодо кількості дітей з порушеннями психофізичного розвитку раннього і переддошкільного віку, в тому числі з інвалідністю, в Україні;

— науково-методичне забезпечення психологічного супроводу професійної діяльності наукових працівників;

— комунікація та взаємодія дослідницької інфраструктури НАПН України й науково-дослідних інститутів гуманітарного спрямування НАН України (проведення наукових досліджень, обмін інформацією, проведення спільних масових заходів, підготовка пропозицій органам влади);

— координація бібліометричних технологій і наукознавчих досліджень;

— науково-методичне забезпечення підготовки здобувачів на другому (магістерському) та третьому (освітньо-науковому) рівнях вищої освіти;

— організація підвищення кваліфікації / стажування наукових працівників;

— спільна експертна діяльність у складі експертних рад, комісій, робочих груп тощо;

— рецензування видавничої продукції (друкованих та електронних видань);

— підготовка і здійснення спільних публікацій, участь у складі редакційних колегій, рецензування рукописів статей для наукових періодичних видань;

— участь у загальних зборах і засіданнях президій НАН та НАПН України;

— організація і проведення науково-практичних конференцій («Освіта в сучасному інформаційному суспільстві: світовий досвід, українські реалії і перспективи», «Наукова молодь»), форумів («Інноваційні трансформації в сучасній освіті: виклики, реалії, стратегії»), семінарів («Екологічна складова концепції сталого розвитку: кращі практики дитячих громадських організацій та об'єднань», «Голодомор в Україні у проєкції світової інформаційно-освітньої рефлексії», «Медіаосвіта як чинник соціалізації особистості в умовах системних змін», «Породжені війною спільноти як соціальні донори і реципієнти»), «круглих столів» («Громадянсько-патріотичні ідеї Т. Г. Шевченка в соціокультурному та освітньому просторі України», «Наукова школа як точка росту наукового знання», «круглий стіл» з питань глобалізації вищої освіти), вебінарів («Рідномовна і багатомовна освіта у контексті сталого розвитку суспільства»), симпозіумів (молодіжний симпозіум з історії науки, техніки та освіти «Пріоритети української науки»), заходів до Всеукраїнського фестивалю науки тощо;

— проведення реставрації документів на паперових носіях із фонду рідкісних видань тощо.

За результатами співпраці вчених НАН і НАПН України передбачається розроблення:

— інформаційно-аналітичних матеріалів та рекомендацій Національній раді з питань розвитку науки і технологій, МОН України, Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій;

— методик створення підручників та навчальної літератури для закладів початкової, середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти;

— створення сучасних технологій і методик підвищення кваліфікації практичних працівників спеціальних і інклюзивних закладів освіти, а також осіб з порушеннями психофізичного розвитку;

— експериментальної освітньої програми спеціалізованої освіти наукового спрямування для обдарованих дітей;

— освітніх і навчальних програм для підготовки фахівців, зокрема майбутніх кваліфікованих робітників аграрної, будівельної та автотранспортної галузей;

— спільних навчальних програм для підготовки докторів філософії за відповідними напрямами, силабусів;

— науково-методичних посібників, навчально-методичних комплексів проєктного професійного навчання, електронних навчальних засобів, методичних рекомендацій, статей тощо.

Така спільна діяльність сприятиме науково обґрунтованій імплементації кращого досвіду реалізації законів про освіту та наукову і науково-технічну діяльність, принципів і практик наукової освіти як нової освітньої парадигми, концептуальних засад і технологій цифровізації усіх ланок освіти.

[...]

Про Програму спільної діяльності Національної академії наук України та Національної академії педагогічних наук України на 2020–2022 роки : доп. на засіданні Президії НАПН України 19 берез. 2020 р. / Кремень Василь Григорович // Вісн. Нац. акад. пед. наук України. — 2020. — Т. 2, № 1. — С. 1–4.

Візуальна грамотність навчального процесу: теорія і практика*

1. Вступ

Актуальним завданням педагогічної діяльності є осмислення практики освітнього процесу, в якому візуальний аспект набуває дедалі більшої ваги. Це означає трансформацію традиційних форм і способів навчання до вимог візуальної культури, котра нині набирає сили впливу і значення, оскільки демонструє перехід до нових педагогічних технологій.

* Подано скорочено.

Проблема візуальних способів навчання зумовлена щораз більшим обсягом візуальної інформації, активним «зануренням» молоді в споживання візуальної медіапродукції. Разом з тим людина психологічно не підготовлена до цих змін. Розв'язання вказаної проблеми можливе шляхом упровадження медіаосвітніх і візуальних знань в освітніх закладах. Необхідно активно включати в загальноосвітню практику заняття з візуальної грамотності, що допоможе молодій людині продуктивно вибудувати свою життєдіяльність в умовах розвитку інформаційних технологій.

Постановка проблеми. Реформа вітчизняної освіти зумовлює якісний перехід у формах і методах навчання. Це означає здатність людини ефективно діяти в інформаційно-мережевому середовищі. У контексті візуальної культури візуальна грамотність означає: по-перше, візуальну та медіаобізнаність; по-друге, широку візуальну освіченість; по-третє, візуальну компетентність. На цій основі постає завдання визначити головні напрями становлення візуальної грамотності, що передбачає вміння: сприймати знання у процесі медіаосвітнього навчання; обирати візуальну інформацію; бути готовим протистояти негативним впливам візуалізації; розуміти свої візуальні потреби. Спроможність усвідомленого візуального сприйняття ставить завдання переосмислити візуальні образи в освітньому процесі, показати реалізацію власних образно-смислових конструктів для ствердження візуальної грамотності як засобу бачення сучасності в усіх її проявах, закономірностях і тенденціях існування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури з проблем візуальних студій засвідчив наявність низки публікацій у наукових часописах і монографічній літературі, де висвітлено проблеми візуалістики в різних контекстах. Візуально орієнтовані способи навчання, обумовлені активним процесом становлення «візуальних студій» *(«visual studies»)*, репрезентують роботи Т. Мітчелла, Н. Мірзоєва, М. Диковіцької, Д. Елкінга. Сформований у контексті візуальних досліджень дискурс «візуальної культури» аналізують К. Дженкс, М. Штуркен, Л. Картрайт, Н. Брайсон та інші. Головна увага дослідників візуальної культури зосереджена на феномені «візуальної події», що трактується як динамічний і нефіксований процес між видимим і глядачем, між візуальним артефактом і спостерігачем за допомогою медіа та інформаційно-візуальних технологій. Теорію та практику соціальної візуалістики досліджує К. Батаєва, зокрема особливості інтернет-візуальності, соціальної феноменології кіберкомунікації, теорію соціального образу в різних контекстах. Історико-філософський аналіз становлення візуальності здійснюють у своїх роботах Г. Ільїна, М. Ямпольський, А. Бергер, М. Джей, Е. Грабінер та інші.

Динаміка постійного оновлення інформаційного ресурсу, широке застосування комп'ютерно-мережевих технологій і вагомість візуального забезпечення освітнього процесу в контексті подальшого реформування вітчизняної освіти виокремлюють необхідність дослідження візуальної грамотності.

Мета статті обумовлена повсюдним включенням здатності «бачення» через технологічні досягнення інформаційних технологій. Зрозуміти їх неможливо без входження в змістовний вимір візуальної культури. Ефективним способом сучасної подачі навчального матеріалу є концепт візуальної грамотності, що відкриває можливості залучення в освітній процес інформаційно-комп'ютерних технологій. Необхідно з'ясувати сутність візуальної грамотності, її вплив на процес сучасної освіти всіх рівнів, на її розвиток і трансформацію.

2. Методи дослідження

Для аналізу візуальної грамотності в умовах інформаційного світу в статті використано загальнонаукові методи доказу, пояснення, інтерпретації. Застосування методу аналізу виокремило проблему візуальності у процесі становлення та показало перспективи її подальшого розвитку; системний метод сприяв узагальненню концептів «візуальних студій», «візуальної культури», «візуальної грамотності» в їхній тотожності та відмінності. Метод компаративістики дозволив здійснити порівняння епістемологічних засад візуалістики в культурології, філософії та педагогіці. Проблемно-категоріальний аналіз сприяв виявленню особливостей «візуальних студій» сучасності в їхній кореляції з освітнім процесом.

3. Результати дослідження

Нині в соціально-філософський, освітній дискурс увійшли поняття «візуальність», «візуальна медіакультура», «візуальні студії». Як вважає Ф. Джеймісон, візуалізація стає «знаком» нашого часу, «симптоматичним індексом духу часу» [3]. На думку Н. Брайсона, зміст візуальності формується під впливом соціальної дискурсивності, а також ментальних, мовних, культурних практик поведінки, зумовлених конкретним соціальним середовищем. «Між суб'єктом і світом, — зазначає дослідник, — розміщено безліч дискурсів, які формують візуальність, цей культурний конструкт, який відрізняється від бачення *(vision)*, що розуміється як безпосередній візуальний досвід» [8].

Ствердження візуальності як одного з найважливіших чинників сучасності є закономірним результатом «інформаційного буму». Він «перевантажив» людину інформацією, на оброблення якої не вистачає знаннєвих, психічних, темпоральних і соціальних ресурсів. У результаті змінюється і спосіб сприйняття, і аналіз реальності. Завдання з підготовки індивіда для оброблення нескінченного потоку інформації «взяло» на себе «око» — погляд.

Розширення простору впливу візуального як способу пізнання і мислення обумовлено також деонтологізацією самого знання. Нині воно втрачає свою повсюдність, оскільки завдяки комп'ютерам, смартфонам, телебаченню тощо з'явилися більш доступні способи одержання знань, але вже у формі інформації [7]. У результаті ми переходимо до нової перспективи розвитку освіти й освітнього процесу. Це означає перехід від модерно-просвітницької візуалістики, основу якої становить дистанційний розгляд предметів зовнішнього світу, до сучасної візуалістики, в якій долається «дистанція» між «Я» і зовнішнім світом («Іншим»). Сучасна «практика бачення передбачає усунення суб'єкт-об'єктної розірваності, стверджуючи злиття споглядача і того, що споглядається, у феномені уважного та зацікавленого погляду» [2].

Стосовно погляду *(visio),* то він одночасно і нейтралізує дистанцію між тим, хто дивиться, і тим, на що він дивиться, але не в змозі її усунути. Це означає перехід до залежності індивіда від погляду, його «сутнісного виміру».

Ще донедавна філософію, педагогіку, психологію, науку цікавила насамперед природа людського зору, методи його вдосконалення, способи організації кращої перспективи бачення *(visio)* зовнішніх об'єктів. В усталених традиціях освітнього процесу це знаходило реалізацію в застосуванні «наочного обладнання», картин, схем, діаграм, малюнків, макетів тощо. У нову, інформаційну, епоху відбувається спроба відійти від проблематики «як» дивитися (бачити) і зосередитися на питаннях «що» бачити, на «що» дивитися. У результаті індивід (спостерігач) поміщає себе у світ образів і речей, розглядає їх і намагається проникнути в їхню середину.

У цій ситуації завдання освіти полягає в тому, щоб «вийти» із традиційного ставлення до використання «наочних засобів» і увійти в реальність «візуального повороту». Його результат — візуальний світ, *alter ego* інформаційного світу. Психологи зазначають, що максимальну більшість оброблюваної інформації людина одержує через зір. Здатність до візуального сприйняття накладає відбиток і на процес мисленнєвої діяльності, зокрема на її здатність мислити творчо та креативно. Творчість зазвичай започатковується з образів і уявлення. З подальшим розвитком особистості, її знаннєвого потенціалу зростає рівень її сприйняття, відбувається перехід до аналогових метафор, порівнянь. У результаті розум (інтелект, здатність судження) продукує свої, чіткі особистісні «фільтри», що «відмежовують» людину від світу, відкриваючи можливості для більш продуктивної діяльності. Тобто «ускладнення структури свідомості та розумової діяльності є результатом зростання її візуальної вибірковості та сприйняття» [4].

Водночас є зворотний зв'язок між зоровим сприйняттям і світом, який людина сприймає і пізнає. Образ світу, знання про нього, як і кожного об'єкта пізнання, залежать від його візуального сприйняття. Це передбачає: переосмислення одержаних відео- і медіатекстів, вибудовування на їх основі власних образів та ідей для реалізації особистих

задумів; утворення своїх образно-змістовних конструктів; глибинне розуміння не лише візуальних образів, а й загальне осмислення візуального медіаповідомлення; автономне ставлення до медіавізуальної інформації, як і до будь-якої іншої; здатність зважувати користь або непридатність візуальної інформації [6].

Цей процес створює нові, специфічні умови для навчання та творчості. Йдеться про такі продукти людської свідомості, в яких поєднані, «переплетені» відчуття і розум, образ і його розуміння, аналіз та інтерпретація одержаних результатів пізнання. Тобто інтегрально представлені ментальні, перцептивні, інтелектуальні, чуттєві компоненти. Це обумовлює більш поглиблене розуміння природи творчості, оскільки нове знання в науці, гіпотези та здогадки побудовані на основі та з допомогою мисленнєвих образів, які з'являються, постають першими завдяки баченню *(visio)* [4]. Так візуальність входить в освітній процес, що є умовою ствердження візуальної грамотності.

У контексті візуальної грамотності необхідно враховувати здійснений аналіз теорії сприйняття і когнітивної діяльності загалом, концептуально близької до теорії «активності уяви». Вона постає активною діяльністю всього організму в його тілесності й духовності, обумовлює сприйняття видимого середовища, його запитування та пошук відповіді у взаємодії відчуттів (зору, слуху, дотику) в кореляції з елементами переосмислення і трансформації цього досвіду.

Створені уявою «видимі» образи стають не лише об'єктами осмислення й аналізу, а й умовою конструювання, творення спочатку мислимого, а потім і реального. «Бачити, уявляти — це перетворювати» [5, с. 278], — наголошував видатний психолог С. Рубінштейн. Зауважимо, що ментальний образ створюється «оком розуму» *(minds eye)*. Помислити — означає побачити. Або, як говорив С. Далі, «уважно дивитися — означає мислити». Художник завдяки своїй уяві умів мисленням, розумом бачити невидиме і незвичне [1, с. 19].

У цій ситуації головне завдання освітньої діяльності — максимально включити засоби візуального процесу, або «візуалістики» *(«visual study»)*, в освітній процес. Проблема полягає в організації медіаосвіти, яку у форматі спецкурсу доцільно впроваджувати для учнів старших класів. «Шкільна медіаосвіта, — зазначає Н. Череповська, — має бути спрямованою передусім на виховання свідомого, компетентного і творчого споживача медіапродукції та має стимулювати розвиток спеціальних знань, умінь, навичок у світі сучасних медіа. Основне завдання медіаосвіти полягає в системному та компетентному вихованні молодого покоління, яке має навчитися не лише адекватно користуватися різноманітними медійними засобами, а й розумітися на закономірностях їх функціонування, знатися на особливостях технологій впливу засобів масової комунікації на емоції, свідомість, поведінку, комунікацію людини, а головне — критично мислити, оцінювати

сприймане, творчо переосмислювати переглянуте, автономно ставитися до продукції масмедіа загалом» [6, с. 16].

Досвід підтверджує, що сучасна шкільна медіаосвіта засновується на візуальних технологіях, під якими розуміються, на думку Н. Мірзоєффа, різні способи передачі «відеоінформації, від масляних фарб до телебачення та інтернету» [9, с. 3].

На відміну від попередніх епох, бачення, або візуальність, у контексті візуальної культури розширюється від мови текстів до мультимедійної, екранної мови, що активно входить в освітній процес. Водночас візуальні типи комунікації трансформують освіту в глобальних масштабах, в якій відбувається перехід від друкованих засобів ретрансляції інформації до візуальних форм. Ця обставина закономірно зумовлює розширення впливу візуалізації на освітній процес, на освіту загалом. В основі цієї освіти лежить не мовна, а мультимедійна екранна комунікація, що формує основу сучасної освіти — грамотність XXI століття. У загальному плані вона є комплексом здібностей і навичок, в яких поєднуються візуальна, аудіальна, цифрова грамотності. Це означає розуміти вплив зображень, візуальних картинок, вставок, звуків, маніпулювати і трансформувати цифрові медіа, адаптуватися до їх нових форм.

Сучасний освітній досвід показує, що візуально грамотні учні та студенти мають володіти такими компетентностями: мати практичні знання зі створення або відтворення візуальних ефектів у електронних медіа; розуміти базові елементи візуального дизайну, техніки та медіа; бути обізнаними в емоційному та психологічному впливах на сприйняття візуальних ефектів; розуміти репрезентаційні, пояснювальні, абстрактні та символічні зображення; застосовувати знання візуальних ефектів у електронних медіа; бути поінформованими глядачами, критиками, споживачами візуальної інформації; стати обізнаними дизайнерами, творцями та продюсерами візуальної інформації; а також ефективними візуальними комунікаторами; бути експресивними, креативними особистостями, які успішно розв'язують проблеми мультимедійної, візуально-цифрової реальності.

Візуальна грамотність — це не лише вміння розуміти візуальні зображення. Це також екранна мова як нова цінна якість навчання. Реальність сьогодення засвідчує: якщо ти невправний з екранною (візуальною) мовою, ти неграмотний. Учні та студенти, які орієнтуються в цифрових технологіях, рухаються у віртуальному світі з надзвичайною вправністю і швидкістю.

Значення візуальної грамотності в сучасній вищій освіті зростає, оскільки сучасні учні та студенти живуть у візуально наповненому світі, де вони постійно стикаються з творенням сенсів і знань засобом зображень і візуальних медійних комунікацій. Необхідність формування компетенцій для пошуку, інтерпретації, оцінки, створення

візуальних матеріалів у науковому середовищі є важливою складовою освіти XXI століття.

4. Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, «візуальні студії» *(«visual studies»)* як результат розвитку інформаційно-цифрових технологій обумовили перехід освіти на новий рівень інноваційного поступу. В результаті впливу візуалізації на освіту її основу становить мультимедійна екранна комунікація, що формує візуальну грамотність. У цифрову епоху «грамотність» є комплексним поняттям, що охоплює низку складових: базова, наукова, економічна, технологічна, інформаційна, глобальна, мультикультурна і візуальна грамотність. Сучасна педагогіка і філософія освіти мають орієнтуватися на візуальну спрямованість сучасних освітніх практик, котрі породжують екранно-образну реальність.

Формування візуальних компетенцій для пошуку, інтерпретації, оцінки, творення знання у цифровій реальності є необхідною складовою освіти XXI століття. Перспективний аспект візуальної грамотності як нової парадигми освіти полягає в спрямуванні розробки культури візуального мислення та визначенні моделей педагогічної активності. В її контексті важливим завданням постає розробка спеціальних стандартів візуальної грамотності, призначених для використання в академічних проєктах, педагогічних дослідженнях, освітніх технологіях. [...]

References (translated and transliterated)

1. Basin Ye. A. Art and imagination. M.: Slovo, 2011. 358 s. (in Russian).
2. Batayeva Ye. V. Visible society. Theory and practice of social visualism. KH.: FLP Lysenko I. B., 2013. 349 s.
3. Dzheymison F. Postmodernism, or the Logic of the Culture of Late Capitalism. K.: Vyd-vo «Kurs», 2008. 504 s.
4. Ilyina H. V. Genesis of the culture of thinking: logo, ration, vision: monohrafiya. Kyiv, Nizhyn: Vydavets' PP Lysenko M. M., 2018. 368 s.
5. Knyazeva Ye. N. Anactivism: A New Form of Constructivism in Epistemology. M., SPb.: Tsentr gumanitarnykh initsiativ; Universitetskaya kniga, 2014. 352 s.
6. Cherepovska N. Visual media culture: the development of critical thinking and creative perception. K.: Milenium, 2014. 117 s.
7. Shchedrovitskiy P. G. Changes in Thinking at the Turn of the 21st Century: Social and Cultural Challenges. Voprosy filosofii. № 1. 2007. S. 36–54.
8. Bryson N. The Gaze in the Expanded Field. Vision and Visuality; [Edited by Hal Foster]. Seattle: Bay Press, 1988. S. 87–108.
9. Mirzoeff N. An Introduction to Visual Culture. New York: Rout ledge, 1999. 274 s.

Візуальна грамотність навчального процесу: теорія і практика / Кремень Василь Григорович // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. — Київ ; Вінниця : Планер, 2020. — Вип. 55. — С. 5–10.

Гносеологія мультимодальності як потреба цифрової сучасності

На початку XXI століття найяскравішим проявом, характерним для життя всіх країн світу, був глобалізм, який охопив економічні, фінансові, політичні та культурні сфери. Він дедалі більше впливав на всі сфери життя сучасної людини і суспільства й створив безпрецедентну комунікацію, міграцію, міжнародну економіку й політику. Глобалізація не виникла раптово — упродовж другої половини XX століття відбувалося постійне підвищення рівня взаємозалежності, інтеграції та регіоналізації країн, головними причинами були економічні. Хоча людство винайшло засоби для обговорення й розв'язання й інших завдань, що є спільними для всього людства і прикладом чого можна вважати останній Всесвітній саміт 2020 [3; 7]. Форум підтвердив, що головним для світового співтовариства є збереження миру, взаємне підвищення соціально економічного добробуту, забезпечення міжнародного економічного порядку, який базується на відкритості економіки, вільній торгівлі та співпраці між державами.

Глобалізація соціально-економічної діяльності є однією з головних тенденцій в розвитку сучасного світу, вона не лише вирішальним чином впливає на економічне життя, але й спричинює політичні (внутрішні й міжнародні), соціальні, демографічні, культурно-цивілізаційні наслідки. Їх дедалі більше відчуває й Україна, яка цілком усвідомлено, активно й цілеспрямовано рухається до інтеграції у європейську і світову спільноту. З багатьох вимірів поняття глобалізації виокремлюють два найочевидніших: загальнопланетарний масштаб інтернаціоналізації практично усіх сфер діяльності країн, коли міжнаціональна взаємодія набуває вигляду взаємного проникнення і переплетіння, та універсалізація або гомогенізація культурних проявів, яка під впливом обміну товарами, знаннями, культурними цінностями, а також завдяки інформатизації та ІТ-технологіям дедалі більше набуває єдиних стандартів, принципів і цінностей [5, с. 18–19]. Основною філософською течією і соціальним праксисом, що стає на заваді глобальній уніфікації, є мультикультуралізм та діалог культур. Проте в останні десятиріччя кількісні зміни, що накопичувалися впродовж досить тривалого часу, привели до якісного стрибка, до нового статусу соціально-економічного життя, до нового наповнення понять «державна політика», «комунікація», «освіта», «культура» й ін.

Пандемія COVID-19 підтвердила об'єднавчі тенденції й прагнення до взаємної допомоги, підкреслила спільність долі людства, але водночас і змусила замислитися, переглянути готовність держав, суспільств і окремих соціумів до подолання викликів, що постають перед громадою у процесі життєдіяльності. Перед освітою, зокрема, постав виклик дистанційного навчання,

контролю знань, впливу на учня й батьківське середовище і спілкування у дистанційному режимі, пов'язаному із усеукраїнським карантином [6].

До честі української наукової педагогічної і психологічної спільнот і, відповідно, наук, які мають глибокі традиції розвитку, а отже, передбачення й прогнозування на основі аналізу тенденцій поступу соціуму, інноваційних технологій і техніки, цивілізаційний виклик загального карантину у зв'язку із пандемією COVID-19 й необхідності дистанційного навчання не призвів до колапсу освітньої системи. Було актуалізовано напрацювання вчених Національної академії педагогічних наук України, що в межах повноважень та відповідно до суспільного замовлення були накопиченими в останні роки й що стали науково-методичним підґрунтям організації дистанційного навчання в умовах встановлення карантину на всій території України.

Треба зазначити, що водночас було актуалізовано проблему, якій не надавалося глобального значення, але яка яскраво постала в світлі останніх подій, пов'язаних із COVID-19, — опанування так званою грамотністю XXI сторіччя. Уперше голосно про неї було заявлено за результатами Міжнародного саміту, що відбувся 26–28 квітня 2005 року у Сан-Хосе (Каліфорнія). На форум зібралися провідні фахівці, дослідники, освітні діячі, практики освіти, митці з усього світу, аби дослідити це явище та виклики, які воно породжує.

Більшою мірою у науці звично застосовувати й обговорювати інформаційну грамотність *(Information Literacy)*, комп'ютерну грамотність *(Computer Literacy)*, цифрову грамотність *(Digital Literacy)*, візуальну грамотність *(Visual Literacy)* (як приклад [4]) тощо. І це пояснюване, оскільки наука за «старою звичкою» і задля вичерпного вивчення і витлумачення феноменів, чи то природних чи соціальних, розчленовує їх за вузькою проблематикою. Але саме зараз ми постали перед необхідністю повернутися до явища, названого грамотністю XXI століття, окресленого у документі форуму «Глобальний імператив: звіт про саміт з питань грамотності XXI століття» *(«A Global Imperative: The Report of the 21st Century Literacy Summit»* [8]), і вивчити його в неподільній єдності.

Коротко окреслимо, про що йдеться. Грамотність XXI століття — це сукупність здібностей та навичок, у яких звукова, візуальна й цифрова грамотність перетинаються (є синтезом останніх). Сюди входить здатність розуміти вплив зображень і звуків, розпізнавати й використовувати цей вплив [8, с. 2]. Деякі характеристики означеної грамотності можна чітко визначити.

По-перше, грамотність XXI століття є мультимодальною. На відміну від тестових та словесних форм спілкування, які залучають один або щонайбільше два шляхи спілкування, нові форми спілкування є синтетичними. Молодь не лише вміє інтерпретувати значення звуків, музики, нерухомих та рухомих зображень та інтерактивних компонентів, не

лише здатна впоратися з повідомленнями, в яких поєднано відразу кілька шляхів подання інформації, а й у багатьох випадках надає їм перевагу.

По-друге, грамотність XXI століття передбачає творчу свободу, а також інтерпретацію. Тобто формулювати та створювати ідеї в нових формах, а також розуміти шари значень, які вони можуть передати.

По-третє, застосування нових вмінь має свої правила побудови за допомогою інструментів мультимедіа, а їх застосування дає можливість експериментувати, вчитися, ризикувати — ставати вільним.

По-четверте, мова грамотності XXI століття забезпечує інтерактивне спілкування в реальному часі, вона заохочує взаємодію, що, зауважимо, є важливим аспектом передавання знань.

Наступне — ця мова, що є надзвичайно цінним, викликає емоційні реакції і може використовуватися як потужний засіб комунікації. Мистецтво, музика, кіно, фотографія, малювання — усе це має запас притягальності, який перевершує традиційну мову та викликає емоційний відгук.

І останнє. Грамотність XXI століття має потенціал щодо перетворення системи навчання на більш ефективну. Якщо навчання приємне — осягнення нових знань стає швидшим. Ця сучасна мова є привабливою для молоді, вона пов'язана зі світом поза школою та з інтересами учнів.

Сприйняття й застосування «нової мови» для сучасного молодого покоління є схожим по всьому світу, і це дає системі освіти безпрецедентну можливість [8, с. 3–4].

Зазначене відкриває перспективу не лише зрозуміти й вивчити наведений феномен як захоплення сучасної дитини / підлітка, а й як систему компетенцій сучасного учня, за допомогою яких він не лише отримує знання, а й відображає власне його осягнення, а відтак і ймовірне створення знання інноваційного. Це дає нам право окреслити новий філософсько-освітній напрям — гносеологію мультимодальності синтетичної грамотності, яка враховуватиме нові, інформаційні, реалії і множинні феномени сучасного цифрового світу.

Література

1. Електронні освітні ресурси для вчителів різних предметів з організації дистанційного навчання. Інформаційний бюлетень. № 1.

2. Онлайн-інструменти для організації дистанційного навчання в умовах карантину. Інформаційний бюлетень. № 2.

3. Кремень В. Г. Всесвітній саміт миру в Сеулі 2020. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2 (1).

4. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Презентація візуальної грамотності в освітньому процесі та її експлікація в культурі мислення. Інформаційні технології і засоби навчання. 2020. Том 75, № 1.

5. Kuvaldin V. B. Globalnii mir — ekonomika, politika, mezhdunarodnie otnosheniya. Moskva : Magistr. 207 s.

6. Постанова Кабінету Міністрів України № 211 від 11 березня 2020 р. «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2».

7. Ткаченко Л. World Peace Summit 2020. Освіта і суспільство. 2020. 2–3 (23–24). С. 1.

8. A Global Imperative: The Report of the 21st Century Literacy Summit. NMC: The New Media Consortium. 2005. 32 p.

Гносеологія мультимодальності як потреба цифрової сучасності / В. Г. Кремень // Історія та філософія освіти в незалежній Україні: здобутки і стратегії : зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Київ, 20 трав. 2020 р.) / редкол.: Топузов О. М. та ін. ; Ін-т педагогіки НАПН України. — Київ : Авторитет, 2020. — С. 12–15.

Формування інноваційного фахівця — головне завдання фахової передвищої освіти*

Сучасні світові реалії вимагають від фахівця нових компетенцій, які неможливо отримати без постійного розвитку, зважаючи на динаміку соціально-економічних змін. Тому сьогодні суб'єкт освітньої діяльності — це особистість принципово нової якості з інтелектуально-творчим і професійно-кваліфікаційним потенціалом, котрий постійно вдосконалюється в умовах безперервної освіти — освіти впродовж життя.

Нині коледж як заклад фахової передвищої освіти акумулює елементи професійно-технічної та вищої освіти, що в комплексі сприяє формуванню в майбутнього фахівця гнучкої системи інноваційних компетенцій і подальшому професійному розвитку. Перевагою фахового коледжу є відмова від механічного поєднання етапів традиційної системи «школа — заклад вищої освіти» поряд із постійним моніторингом потреб ринку праці, удосконаленням набутих професійних компетентностей і підготовкою до вузької спеціалізації на етапі здобуття вищої освіти. Саме фаховий коледж готує майбутнього фахівця до професійної діяльності, що є результативною, утім, не обов'язково завершальною стадією безперервної системи освіти в Україні й в усьому світі. Сучасний коледж покликаний здійснювати підготовку висококваліфікованих фахівців нової генерації, усебічно розвивати їхні професійні компетентності під час навчання й, безумовно, підвищувати конкурентоспроможність випускників на ринку праці та створювати умови для подальшої освіти з урахуванням принципів академічної мобільності.

Як добре відомо, технікуми та коледжі впродовж майже ста років здійснюють підготовку фахівців для середньої ланки економіки. На різних історичних етапах вони неодноразово реформувалися залежно від соціально-економічного устрою. Цей тип закладів створювався ще в 1930-ті роки.

У 1990-х роках із переходом на нові форми господарювання в підготовці техніка (нині — молодшого спеціаліста, молодшого бакалавра)

* Подано скорочено.

інтегровано практичну та теоретичну підготовку, у якій практична складова є досить ефективною. Такий підхід помітно вирізняє цей рівень підготовки, що дає змогу швидко адаптуватися до першого робочого місця, а сьогодні, в умовах активного розвитку бізнесу, коли дедалі частіше не освіта визначає посаду людини, а здатність креативно й оперативно реагувати на виклики виробництва, роботодавці частіше працевлаштовують випускників коледжів.

Сьогодні в системі фахової передвищої освіти нашої держави — 708 технікумів і коледжів, де навчається 350 тис. студентів. Порівняно з 1990 роком кількість студентів зменшилася майже у два рази. І це в той час, коли кількість закладів освіти цього типу майже не змінилась.

Перехід до 12-річної загальної середньої освіти та профільної старшої школи відкриває нові можливості для фахового коледжу — він забезпечує професійний профіль і стає більш популярним для випускника базової школи.

Варто зазначити, що у фаховому коледжі відбувається «м'який», поступовий перехід від школяра до студента. Заклади фахової передвищої освіти сприяють вихованню та соціалізації молоді. Діти віком 15 років у коледжі мають можливість завершити цикл навчання за програмою «повної загальної середньої освіти», скласти ЗНО та отримати свідоцтво про здобуття повної загальної середньої освіти. Ці молоді люди найчутливіші до навколишнього середовища, спілкування, ставлення до них з боку викладачів. Період навчання в технікумах і коледжах — це час визначення їхнього майбутнього світосприйняття, моралі, життєвих пріоритетів на доросле життя. Тому суспільство та держава мають цінувати ці заклади освіти за виконання такої надзвичайно важливої функції.

Серед чинників, які задовольняють потреби студента в здобутті якісної освіти, доцільно виокремити: актуальність і затребуваність на ринку праці обраної спеціальності; перспективи опанування професією та продовження навчання; статус, престижність закладу освіти; організація освітньо-виховного процесу, що дозволяє сформувати необхідні компетенції, а також академічна мобільність та інтегрованість у міжнародну освіту та практику.

Аналіз потреб ринку праці та вимог тих роботодавців, які останніми роками все більше шукають фахівців серед випускників саме коледжів і технікумів, доводить потребу розширення освітніх послуг і орієнтує на вдосконалення необхідних компетенцій випускника. Це підтверджує думку про нерозривне поєднання таких ланок безперервної освіти, як професійна (професійно-технічна), передвища фахова та вища освіта. У цьому контексті коледж має органічно поєднувати різні етапи професійної підготовки фахівця. Такий підхід сприятиме подальшому професійному розвитку студента, формуватиме в нього нові компетенції. А це неможливо без поєднання теоретичних знань і прикладних умінь.

У підготовці фахівців надзвичайно важливо враховувати об'єктивний процес глобалізації у світі. Тут є чимало аспектів, утім найважливіший — підготовка людини-фахівця, котра буде конкурентоспроможною в глобальному світовому просторі, а не лише в національному. Це не для того, щоб він поїхав за кордон працювати, а для того, щоб міг на належному рівні працювати в нашій країні. Тобто національна конкурентність передбачає здатність до конкуренції в глобальному просторі. Скажімо, відповідна світоглядна підготовка, іншомовна підготовка тощо. Ми зобов'язані поступово рухатися до цієї мети.

Останніми роками актуалізувався процес глобалізації, який неможливо зупинити. Але глобалізація — це не лише зближення держав, націй і народів, передусім — це загострення конкуренції, що спостерігається не тільки в економіці, а й у різних сферах. У такій конкуренції успішною є та країна, яка максимально згуртована, єдина, усвідомлює свої національні інтереси в різних сферах. І тому доцільно наголосити на важливості національно-патріотичного виховання української молоді. Бо єдина нація, єдине суспільство веде до кращого розуміння національних інтересів і до їх захисту у співпраці чи суперництві з іншими країнами. Це особливо важливо для України, оскільки вона відносно недавно стала суб'єктом геополітичного простору. Буквально три десятиліття тому, коли і світ, і Європа були вже поділені на сфери впливу, для України надзвичайно важливим було зайняти ту нішу, яка є ефективною з огляду на національні інтереси.

За таких умов значно зростає важливість професійної гнучкості молодшого спеціаліста (молодшого бакалавра), його здатності швидко перепрофілюватися, постійно навчатися, бути мотивованим, цілеспрямованим і комунікабельним. В умовах нових викликів на ринку праці помітно зросла потреба у випускниках бакалаврату, а також у залученні до праці на виробництві студентів, котрі навчаються дистанційно.

Важливою подією для України стало ухвалення в 2019 році Закону України «Про фахову передвищу освіту», реалізація якого потребує творчого врахування інтеграційних процесів, особливостей ступеневої освіти та кредитно-модульної системи, а також нових підходів до організації освітнього процесу.

Спонукають до роздумів і конкретної дії найважливіші положення цього Закону:

— збереження інтеграційних процесів у вищу освіту;
— підтвердження потреби у фахівцях відповідного рівня;
— перейменування технікумів і коледжів у фахові коледжі, які здійснюють підготовку фахових молодших бакалаврів;
— збереження статусу студента;
— розширення прав і можливостей наглядових рад.

Усім нам добре відомі болючі проблеми фахової передвищої освіти, серед них:

— неврегульованість порядку фінансування коледжів. Спроба передати всі коледжі на місцевий бюджет зустрічає супротив як із боку закладів освіти, так і місцевого самоврядування. Головна причина — регіональне замовлення, зорієнтоване винятково на потреби області, хоча перші два курси навчання (загальноосвітній цикл) в коледжі оплачує держава;

— оптимізація мережі закладів фахової передвищої освіти. Навіть без передачі коледжів на місцевий бюджет, унаслідок демографічної ситуації, втрати актуальності підготовки певних спеціальностей, однопрофільності вже сьогодні можна сказати, що заклади освіти, які мають малу кількість студентів, повинні бути приєднані до інших закладів або ліквідовані;

— зміна потреб ринку праці, що спровокована зниженням потреб у фахівцях окремих напрямів, зокрема сфери обслуговування;

— збереження майнових комплексів закладів освіти (приміщення, лабораторне, аудиторне оснащення, земельні ресурси, їдальні, гуртожитки). З одного боку, МОН України забезпечує на законодавчому рівні збереження майна, з іншого — у зв'язку зі зменшенням контингенту вивільняються площі, які можна здавати в оренду, перепрофілювати на житловий фонд тощо.

Сьогодні ми маємо самодостатню потужну систему фахової передвищої освіти, що впродовж багатьох років успішно функціонує всупереч складнощам і проблемам, має авторитет серед роботодавців [...].

Не можемо не сказати, що підготовці фахівців нової генерації середньої ланки НАПН України завжди приділяла значну увагу. На цьому неодноразово наголошувалося в Білій книзі національної освіти (2009 р.), у Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (2010, 2011 рр.), аналітичних матеріалах і науково-методичних рекомендаціях, розроблених ученими НАПН України.

Ухвалення Закону України «Про фахову передвищу освіту» об'єктивно потребує посилення уваги до вдосконалення науково-методичного забезпечення підготовки фахівців нової генерації в коледжах і технікумах. У 2017 році президія НАПН України, незважаючи на скорочення чисельності штату працівників, прийняла рішення щодо створення в Інституті професійно-технічної освіти НАПН України (директор В. Радкевич) лабораторії науково методичного супроводу підготовки фахівців у коледжах і технікумах.

За ці три роки виконано фундаментальне дослідження «Методичні основи стандартизації професійної освіти молодших спеціалістів у коледжах і технікумах». За його результатами видано монографію «Стандартизація професійної освіти: теорія і практика», посібник «Методичні основи стандартизації підготовки молодших спеціалістів у коледжах і технікумах» та мето-

дичні рекомендації «Стандартизація професійної підготовки молодших спеціалістів аграрної, будівельної та машинобудівної галузей», які впроваджено серед закладів фахової передвищої освіти.

З 2020 року в цьому ж академічному інституті здійснюється прикладне наукове дослідження з проблеми оцінювання якості підготовки фахівців у коледжах і технікумах. За результатами наукового дослідження передбачається видання низки посібників («Методичні основи оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти», «Оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти аграрної, будівельної та машинобудівної галузей», методичних рекомендацій «Методичні рекомендації щодо розроблення валідних тестів у закладах фахової передвищої освіти» та бібліографічного покажчика «Якість підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти»).

Науковці широко практикують проведення навчальних тренінгів, вебінарів, «круглих столів», семінарів із проблем організації методичного супроводу стандартизації фахової передвищої освіти, інноваційних технологій підготовки молодших спеціалістів у технікумах і коледжах, професійного становлення особистості фахівців аграрної, будівельної та машинобудівної галузей економіки.

Хочеться з приємністю зазначити, що в технікумах і коледжах працює чимало талановитих людей, серед них — доктори та кандидати наук, передусім педагогічних наук. Міжвідомча рада з координації педагогічних і психологічних досліджень, що діє при НАПН України, координує теми з проблем підготовки фахівців на базі закладів фахової передвищої освіти.

Усі ми є свідками того, скільки за останні роки з'явилося інновацій у коледжах і технікумах. Це сприяє пробудженню творчої думки та подальшій інноваційній діяльності педагогів, зокрема конкурс професійної майстерності педагогічних працівників технікумів і коледжів «Педагогічний ОСКАР», що проводиться щорічно з 2018 року на виконання Меморандуму про співпрацю Національної академії педагогічних наук України й Державної установи «Науково-методичний центр вищої та фахової передвищої освіти» (НМЦ ВФПО). Основна мета конкурсу — підтримка творчої діяльності педагогів, залучення широкого кола освітян до створення, вивчення та поширення сучасних інноваційних освітніх технологій і кращих педагогічних практик. Оптимістично, що з кожним роком все більше відчутною є тенденція до збільшення кількості учасників цього конкурсу.

Чимало коледжів і технікумів є учасниками двох етапів: відбіркового — у закладі освіти, і заключного — у НМЦ ВФПО.

На заключний етап конкурсу було представлено 1378 творчих робіт за десятьма номінаціями із 139 закладів фахової передвищої освіти. На нашу думку, такий вияв творчої активності свідчить про інноваційн-

ність і креативність багатьох педагогів коледжів і технікумів, їхню відданість педагогічній справі та прагненню сприяти становленню нової генерації робітників і молодших спеціалістів.

Формування інноваційного фахівця — головне завдання фахової передвищої освіти / Кремень В. Г. // Фахова передвища і професійна освіта: теорія, методика, практика : зб. тез Всеукр. наук. конф. (м. Київ, 18 черв. 2020 р.). — Київ : Наук.-метод. центр ВФПО, 2020. — С. 5–11.

Distance Education in the Context of Visuality: Pro and Contra*

[...] **Urgency of research.** Analysis of education in its epistemological, cognitive, cultural, social dimensions remains today the most important matter of philosophical research. Furthermore, education retains its peculiarities, which gain now concretization, is filled with unusual meanings and, at the same time, reveals the relationship with the achievements of the information age, and with the field of visual culture in particular. The emergence and spread of the Internet has given a new revolutionary leap in the field of learning, which aims to understand visual culture as one of the most important factors in the educational process. The experience of social life shows that the spectacle in its diversity affects all spheres of life, including education, politics, cognition, psychology, and so on. The world of spectacles and vision is not limited to the circus, theater, cinema, television. Modern information technologies demonstrate the gap with traditional forms of spectacles, which lose the specific character of direct contact and communication. Society in the information age enters the world of visual environment, which is realized for most people not only in the individualized space, but also in the system of communications — socio-cultural, political and educational features. Today, the achievements of visual culture and visual studios in general are actively correlated with distance learning, which has become extremely relevant in relation with the spread of COVID-19.

The purpose of the article is to identify and study the main strategies for the development of the educational process, in which distance learning is gaining priority, in the context of visual culture, which determines the nature and specifics of perception of knowledge and information, identifies and actualizes new forms of education, which create the virtual self and virtual space in which the differences between the real world and the imaginary world are lost, generates new images and visual schemes that are autonomous in relation to the object of sober perception.

The state of scientific elaboration of the problem. The problem of "visuality" was posed by H. Foster, who tried to distinguish it from the concept of "vision". According to N. Bryson, the nature of visuality is formed under the influence of social discursiveness, mental and linguistic practices of behavior caused by the needs of the socio-cultural situation

* Подано скорочено.

[8, p. 91–92]. The condition for understanding the postmodern form of visuality, according to V. Rozin, is media visuality, which has absorbed many different visual nuances [4, p. 155]. In the context of visuality, a "visual culture" is emerging, which studies the visual aspects of social life, including education, in the sociological aspect. The most famous representatives of this area are N. Bryson, K. Jenks, L. Cartwrites [11, p. 4–5]. In the new theoretical trend, "visual studies", which represent the works of T. Mitchell, N. Mirzoeva, M. Dykovytska [10], are studied in combination with the history of art, culture, theory of literature, which have developed in line with the "pictorial turn" [11, p. 4–5]. Research of strengthening the content of theoretical and practical classes by means of multimedia presentations in the process of formation and development of critical thinking of students and cognitive perception of educational material in modern visual media reality, using information-visual presentations, etc., is performed by N. Cherepovska [6, p. 6–7]. In addition, existing visual research includes new concepts, including ocular centrism, vision hegemony, visual paradigm, rational vision, visual communication, and others. G. Ilyina studies visual thinking in existential, phenomenological, postmodernist discourses [2]. In this situation, it is important to fill distance learning with opportunities and ways of visual culture in its numerous manifestations.

The scientific novelty of the study is determined by the mainstream visuality of the modern era, deviation from which leads to a misunderstanding of social reality, its institutions and prospects for development. The problem of visual culture is a new area that allows us to study the structure of modern education and the learning process in its various forms, including distance learning practices. Its productivity today is determined by the active introduction of achievements of visual culture in interaction with verbal thinking in its various manifestations into the field.

Research methodology. In the process of analyzing the problem, the methods and principles of social philosophy, philosophy of media, visual sociology, sociology of mass communications are used. The main focus is made on the principle of interdisciplinarity, which is the ability of the researcher to work at the "junctions" of sciences, with the ability to integrate concepts, approaches, scientific methods and methodological reflections. The principle of reification allows to load visuality and distance with an ontological status that is independent of human activity. The address to the sociology of knowledge allows to "see" special processes in the field of functioning of the theory of cognition as a specific virtual phenomenon. Semantic synergy led to the cognition of concrete-practical and abstract-theoretical semantic aspects in their proportionality.

Research results. In the dynamics of information technology development, education is increasingly incorporating and applying their achievements for a better quality educational process. One example of such

new forms is distance learning. It is the product of the information world, in which, along with the virtual reality, the visual-digital reality is asserted, the deep basis of which is the ability to obtain knowledge and meanings by means of vision, to make them "visible". Visuality appears in the world of "active eyes", which open reality for a person from the standpoint of clarity, understanding, creating new parameters for cognition and thinking. After all, "overloading" people with information changes their way of perceiving, as well as knowledge, mental, cognitive abilities and resources. At the same time, computers, smartphones, televisions, etc. have become ways to make knowledge more accessible. As a result, there was a transition to a new perspective of science, education, cognitive and educational processes. This means the transition to educational practices in which the distance between the "Self" and the outside world is overcome. Modern "practice of vision involves the elimination of subject-object rupture, asserting the merger of the observer and what is being observed" [1, p. 59], while neutralizing the distance between them. As a result, the individual (observer) places himself in the world of images, the world of what is observed, trying to penetrate "inside of their visual flesh" [1, p. 50].

The possibilities of "informationalism" (M. Castells) in the condition of pandemia, due to the spread of the COVID-19 virus, have expanded the option of distance learning, which has become widely accepted for most schoolchildren and students around the world. There is another question of the day: will distance education be able to completely replace the traditional forms of learning that are practiced primarily in secondary schools, colleges and universities? From R. Godon's point of view, the task of education is to introduce children to learning by means of the real, social world; the task of pedagogical science is to develop an adequate to the present day concept of human learning by means of the contexts that most optimally lead to it. The concept which emphasizes the importance of their own existence in the world and combines educational theory and practice under this idea. This way the "openness" of thinking is achieved in pedagogical activity, adequate to the "open" society (against one-sided perception), and the intersubjective nature of cognition as a factor of cognitive diversity [12, p. 593–599].

Such diversity is, of course, revealed by distance education, among the obvious advantages of which is its accessibility, flexibility and variability. In particular, pupils and students are able to independently choose the time and place of study. This is a valuable opportunity for people who combine education and work, want to learn from different courses and even in several educational institutions, live in hard-to-reach places, raise young children or due to limited opportunities can not attend classes. Training materials are also becoming more accessible. The teacher, departing from the usual form of lecturing, creates educational and methodological support of the discipline in electronic form. This may not be just the text of the lecture — the variability of audiovisual material also increases, which

undoubtedly has a positive effect on the perception of information by pupils and students. Moreover, access to all necessary scientific, educational, methodological, visual materials remains open throughout the course. Thus, there are no problems with the lack or absence of textbooks, monographs, necessary books, articles, etc.

Along with this, a number of educational platforms that make knowledge more accessible to a wide range of people, regardless of age, gender, nationality or other characteristics emerge. Many students use video platforms for foreign language classes (although online learning is not limited to them), especially for native speakers. Coursera, one of the most popular online educational platforms is an example. It is the project that provides thousands of online courses (free and paid ones) in a variety of disciplines, authored by professionals from the world's leading universities.

The subjects of the courses vary — humanities, natural sciences, courses on personal development, business, politics, learning foreign languages, etc. The number of those who have already taken advantage of Coursera training is more than 50 million. These facts confirm the popularity of this platform. The enormous possibilities of using visual images (pictures, diagrams, schemes, films, photos, etc.) are important for mastering the material in the process of conducting a remote lesson. Vision in distance learning is understood as the process of obtaining information from the outside world about images and ideas, which as a result of intellectual activity are transformed into something new, cognitive and meaningful. By analogy, visuality is rooted in education and "shows" educational activity, therefore, it is a way of intellectual intelligence, associated with creative thinking. Based on Aristotle's assessment of vision as a property that elevates it above other senses, G. Jonas proposes to consider the features of vision by three characteristics of images or vision: simultaneity in the presentation of diversity; neutralization of the causality of sensory attachment; distance in spatial and mental senses [13, p. 507].

An important factor and result of the process of distance learning is "spatial distance", which is a characteristic of visual orientation, because "vision is the only sense, the advantage of which lies not in proximity, but in distance, — says H. Jonas. — The best view is, by no means, the closest view; to get the right view, we take the right distance, which may be different for different objects and different purposes, but which is always realized as a positive rather than a defective feature in the phenomenal presence of the object" [13, p. 518]. No other mode of perception than sight benefits from spatial distance. And in the process of conducting a distance lesson, the individual (subject of study) is able to determine the correct distance for the most appropriate visual contemplation of a particular object. However, the distance in space that exists during a distance lesson, which is covered or not covered by the gaze, gives rise to the idea of infinity, that is important to open a certain perspective for the objects of visual

contemplation and study, in which it is impossible to establish or identify boundaries [2, p. 179].

Proponents of distance learning believe that it is one of the main areas of education reform, as its traditional foundations are outdated and unable to prepare the child for modern life. The priority goal of general education from now on should be the development of students' ability to independently set learning goals, design ways to implement them, monitor and evaluate their achievements. In other words, today the most important task is to teach students the ability to learn. This skill is a significant factor in improving the effectiveness of students' mastery of subject knowledge, the formation of their competencies, a holistic picture of the world and value-semantic orientations. The teaching technologies may be different. An approach based on the principle of "More knowledge in less time / resources / money" is important. It is not worth spending three years on what can now be learned in three months [5].

According to V. M. Spivakovsky, an active adept of radical reforms in the education system, it is necessary to change everything in modern educational institutions from technology and content to infrastructure, personnel, governing and funding. Modern education must move from the presentation of educational material to its understanding, from subject lessons to case studies, from offline to online, from general to individual. from tradition to design, from local to general, from processes to results, and so on. In contrast to the current state of education, he offers an 80 by 20 formula, where 80 % of the learning process takes place online. While only 20 % of all training is devoted to offline classes. First of all, these are 3D lessons. They are gradually displacing half of the teachers' work. Second, the attention to nanotechnology, which provides the replacement of the old with new. Since the work with updating knowledge "manually" is too slow and unsystematic, the computer program is developed and patented to search for such new knowledge that can be automatically taken from open sources: world scientific journals, reports, research, dissertations, popular science literature, books-articles of famous journalists and popularizers of science [5, p. 113].

However, to what extent can the proposed ratio (80 to 20) in favor of online learning give the desired result? Even with regard to the psycho-emotional component, because the student is in a comfortable atmosphere and can choose the most comfortable pace of learning, being able to pay more attention to complex and unclear issues. There is also no need to adjust to the schedule of the educational institution, there are no (especially for pupils) problems with the peers, which also have a negative impact on the educational process.

In the same time, despite the undeniable advantages, distance learning, firstly, does not provide direct communication between students and teachers. Instead, there is an impersonal transfer of information, and the methods of subject-object communication make it less effective. As a result,

students and especially pupils do not develop the necessary communication skills and teamwork. After all, a school or university has always been a kind of mini-model of society for students. This allows the child or young person to learn to interact with a large number of different people, to make agreements or compromises necessary to achieve a common or individual goal. In addition, during schooling, children are instilled with cultural norms, they get their first skills of behavior in the team. Obviously, the traditional form of education is designed not only to present, deliver certain educational material, but also to instill the necessary cultural models of social behavior, the system of social values.

Taking it into consideration, modern pedagogical theory and practice should focus on the return of man to the learning system, with a view to overcoming the impersonal approach and the formation of a holistic person, rather than a "solver" of educational problems; it is necessary to focus on the formation of a "living" individuality in the context of social requirements and subjective potentials. Such education-formation reveals a fundamental connection with the "creation" of the individual. In this regard, it is necessary to take into account the influence of socio cultural factors on the content of knowledge and the educational process [3, p. 207–210]. One of such factors is visual culture.

In this context, the thesis that a child can better socialize by attending clusters of his or her interest or communicate online, because there are cases of bullying at school, the child experiences many stressful situations, is not very convincing. After all, a young person who enters "adult life" after school and university must be able to interact with society. It should be borne in mind that society does not and can not consist of identical or similar people. For a healthy society to function, each of its members must be aware of the importance of the existence of the "Other", its difference, the factor of natural variability. Schools, in this case, aim to show children this diversity and instill tolerance, which usually reduces (both in the past and in the future) the existence of national, religious, racial or any other intolerance. Along with this, the responsibility for the quality of the mastered material, its timely processing depends entirely on the student. Hence, there is difficulty of assessing such knowledge and its objectivity. Apart from that, distance learning becomes a real challenge, requiring considerable willpower and responsibility, which not every pupil or student possesses.

Given the difficulty of distance learning at this stage, we note that one of the effective ways to improve it is the active introduction of achievements, opportunities, methods and forms of visual culture, on the basis of which visual literacy is formed. The inclusion of selected visual materials will expand the range of online lessons, get to the heart of its problems, to involve visual thinking in the learning process. Coexisting with verbal thinking, it helps to enhance the perception of the material being studied.

Conclusions. An important indicator of modern socio-cultural life is the active development of visual practices, objectified in the discourse of visual culture, which has a cardinal influence on the educational process. Active introduction of distance learning in it, despite its positive significance, creates a number of problems of social, psychological, cognitive, moral nature. Given the lack of necessary resources and its significant shortcomings, it is difficult to talk about its complete replacement of traditional forms and methods of teaching. It is more expedient to distribute online classes as a supplement to the established traditional methods, during advanced training courses, etc., but not to use them as the only form. In order to increase the effectiveness of distance learning it is important to fill its content with the achievements of visual studios, visual culture, video lessons that can help better understand the material, to form visual literacy along with verbal and linguistic one, the literacy one can not be considered an educated person in information and digital reality.

References

1. Bataeva, E. V. 2013. Visible society. Theory and practice of social visualization: a monograph. Kharkiv: FLP Lysenko I. B.
2. Ilyina, G. V. 2018. Genesis of the culture of thinking: logos, ratio, vision: monograph. Kyiv, Nizhyn: Publisher P. P. Lysenko M. M.
3. Mikeshina, L. A. 2008. Philosophy of cogninion. Problems of epistemology of humanitarian knowledge. Moscow: Canon + ROOI "Rehabilitation".
4. Rosin, V. M. 1996. Visual culture and perception. How a person sees and understands the world. Moscow: URSS Editorial.
5. Spivakovsky, V. M. 2011. Educational explosion. Kiev: Grand Expo.
6. Cherepovska N. 2014. Visual media culture: the development of critical thinking and creative perception. Kyiv: Millennium.
7. Elkins, D. 2010. Exploring the visual world. Vilnius: EHU.
8. Bryson, N. 1988. The Gaze in the Expanded Field. Vision and Visuality; [Edited by Hal Foster]. Seattle: Bay Press.
9. Coursera. Official site: https://coursera.org.
10. Dikovitskaya, M. 2005. Visual Culture: The Study of the Visual after the Culture Turn. Massachusetts: MIT Press.
11. Elkins, J. 2003. Visual Studies. A Skeptical Introduction. New York: Routledge.
12. Godon, R. 1993. Understanding, Personal Identity and Education. Journal of Philosophy of College Press, Columbia University. Vol. 38, No. 4.
13. Jonas, H. 1954. The Nobility of Sight. Philosophy and Phenomenological Research. Vol. 14, No. 4.

Distance education in the context of visuality: pro and contra / Vasyl Kremen // Міждисциплінарні дослідження складних систем. — 2020. — № 17. — С. 14–20.

Вічний кролевецький рушник

Цьогоріч виповнилося чверть століття з часу започаткування фестивалю «Кролевецькі рушники». Цей захід було приурочено до Дня працівників сільського господарства в Україні — 15 листопада, і пізніше фестиваль перетворився на всеукраїнське свято, а відтак — і міжнародне.

Наразі обставини пандемії не дозволили організувати й провести фестиваль традиційно широко, та, віддаючи повагу й шану його організаторам і учасникам, публікуємо спогади одного з ініціаторів «Кролевецьких рушників» — академіка Василя Кременя.

До національної ідентичності

Час летить швидко... Нібито нещодавно започатковували фестиваль «Кролевецькі рушники», а нині фестивалю вже 25 років. Надзвичайно вдала й розумна ініціатива, що виникла й впродовж усіх цих років була реалізованою.

Передусім вдала через те, що в 1990-ті українська держава робила свої перші кроки і, безумовно, одним з перших завдань було виокремлення складника духовної культури українства, яка б лягла в основу ідентичності нації, яка була б опорою для формування молодих поколінь українців і сприяла б тому, аби українці стали собою. І з цього погляду зосередженість фестивалю на творчості жителів Кролевця і мешканців Кролевецького району, а також і творчості гостей із різних регіонів України, які слугували взірцем для багатьох самодіяльних митців, мала важливе значення. До того ж пізніше до фестивалю долучилися й гості із зарубіжних країн — більш ніж півтора десятка країн відвідали цей форум, який став міжнародним фестивалем. Тому ця ідея концентрації уваги навколо художньої культури українства надзвичайно важлива.

Я хотів би ще зазначити — фестиваль розпочинав роботу, коли була велика економічна скрута, й не тільки на Кролевеччині (хоча й зараз є багато проблем, але тоді вони були непорівнянно більшими). Тобто проводити це свято — приймати гостей, готувати приміщення, зустрічати глядачів — було досить складно.

Надзвичайно влучно було визначено назву (навіть гасло!) фестивалю — «Кролевецькі рушники». Сам рушник Кролевеччини має кількасотлітню історію, він неповторний і єдиний у світі у виконанні й зовнішньому вигляді — червона нитка по білому полотну. Кролевецький тканий рушник занесений до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України. І сам кролевецький рушник, і назва фестивалю є символом згуртованості українців нашого краю. Вони є символом боротьби козаків Кролевеччини, Глухівщини, Чернігівщини за незалежність України, краще життя. І кролевецькі рушники й зараз є практично в кожній хаті нашого краю.

Ось таке поєднання об'єктивно затребуваної вимоги духовного оберегу із середини 1990-х років, незважаючи на економічні труднощі й негаразди, у поєднанні з таким символом, як кролевецький рушник, на мій погляд, стало об'єктивною передумовою цього проєкту.

Ентузіасти

Проте, крім об'єктивних передумов, зазначу й суб'єктивні чинники. Передусім хочу віддати належне моєму земляку і доброму товаришу, поету, члену Національної спілки письменників України Михайлу Шевченку, який був ініціатором такого фестивалю. Скажу, що ця прекрасна ідея не була б реалізованою, якби не підтримка владних структур у Кролевці, передусім очільника Кролевеччини того часу Анатолія Петрусенка, який усіляко сприяв, аби цей фестиваль започаткував свою роботу і закоренився. Я пишаюся, що й мені довелося долучитися певним чином до становлення цього фестивалю, зокрема набуття ним статусу міжнародного. У цьому була велика підтримка й тодішнього міністра культури України Юрія Богуцького. Неодноразово я бував на фестивалях і бачив, як тепло їх сприймають і кролевчани, і гості.

Нагадаю, що спочатку фестиваль проходив на День працівників сільського господарства України, яке відзначають у третю неділю листопада, коли вже досить холодно. Незважаючи на це, сільські клуби (у 1990-ті часто нетоплені й погано обладнані) були переповненими, і люди з великою увагою і вдячністю слухали артистів.

Духовне єднання

Якось у моєму рідному селі Любитові виступав квартет «Гетьман». Пам'ятаю, як селяни щиро вітали учасників гурту, як зібралися й пригостили їх нехитрою вечерею.

Або, скажімо, згадую приїзд великого артиста, видатного українця Дмитра Михайловича Гнатюка, який назавжди вписав своє ім'я в історію села Алтинівки, де виступав з концертом — без гонорарів, без зручностей столичного життя. Після закінчення останнього концерту в Кролевецькому районному будинку культури й вечері у місті ми виїхали близько півночі на старому службовому авто «Волга» на Київ. Дмитро Михайлович, дві співачки і я. Гостинні господарі на дорогу нам дали якийсь шмат сала-м'яса і пляшку горілки. Під'їжджаємо до Батурина, і я запитую в артиста:

— Дмитре Михайловичу! А Ви коли-небуть вечеряли в Батурині?

— Ні, ніколи... — відповідає.

— Так давайте повечеряємо?! — кажу.

— Давайте!

І ми серед ночі зупинилися біля траси в Батурині, на капоті розклали нехитрий харч, налили по стопці. Випили за Батурин славний, за Україну, за козацтво. Тут у мене інша ідея:

— Дмитре Михайловичу! А Ви коли-небуть співали в славному Батурині?!

— Ніколи не співав...

— Давайте заспіваємо!

Дмитро Михайлович завів, дівчата-хористки підхопили, і я, незважаючи на слабкі співочі таланти (але вже достатньо сміливий), заспівав. І ми виконали кілька народних пісень — заздоровних, величальних — за славу України.

Після того я до Дмитра Михайловича:

— Тепер я маю право говорити: «Коли ми співали з Дмитром Гнатюком...» — так, начебто це бувало досить часто!

Близько години линули до зірок українські пісні, потім ми поїхали до Києва.

Епілог

Зазначу, що ось уже 25 років — змінюються і покоління мешканців, і покоління керманичів Кролевеччини — увага до цього фестивалю залишається незмінною, і я з великою приємністю приїжджаю завжди на свято. Сподіваюся, що й цього року, попри карантин, шляхом перенесення дати проведення, відзначимо офіційний ювілей фестивалю — 25 років, започатковуючи наступну. Думаю, що цей фестиваль триватиме вічно, як є вічними українська пісня і кролевецький рушник!

Вічний кролевецький рушник / Василь Кремень // Освіта і сусп-во. — 2020. — Листоп. (№ 11/12). — С. 4.

2021

Про стан виконання НАПН України Рекомендацій слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій на тему «Реформування спеціальних закладів освіти України та стан впровадження інклюзивної освіти: проблеми і шляхи їх вирішення», які відбулися 16 лютого 2020 року*

Виступ на засіданні Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій 3 лютого 2021 р.

[...] Розгляд питання щодо виконання Рекомендацій слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій на тему «Реформування спеціальних закладів освіти України та стан впровадження інклюзивної освіти: проблеми і шляхи вирішення», які відбулися 16 лютого 2020 р. (далі — Рекомендації), вважаю цілком слушним. Адже це питання є вкрай важливим для організації життя і навчання осіб із особливими потребами.

Національна академія педагогічних наук України, зокрема Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка, беруть активну участь у цьому процесі.

* Подано скорочено.

За рік, що сплинув, зусилля науковців було спрямовано на вирішення проблем і розв'язання завдань, означених у принципово важливих пунктах Рекомендацій, зокрема щодо інноваційних технологій і навчально-методичного забезпечення процесу здобуття освіти особами з особливими потребами.

Назву лише окремі позиції.

На виконання п. 3.2 Рекомендацій, у контексті сприяння підвищенню кваліфікації педагогічних працівників закладів освіти та фахівців інклюзивно ресурсних центрів (ІРЦ) щодо роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, Інститутом спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України розроблено програму курсів «Організаційно-методичні умови діяльності інклюзивно-ресурсних центрів», яка отримала гриф МОН України та широко впроваджується у практику. Також створено авторські програми підвищення кваліфікації — «Інноваційні технології моделювання мовлення в умовах психолінгвістичного дефіциту» *(Данілавічютє та ін., 2020)*, «Сучасні технології психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами» *(Бабяк, 2020)*, «Індивідуальна освітня траєкторія дитини з особливими освітніми потребами» *(Ярмола, 2020)*, «Психолого-педагогічний супровід дітей з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах Нової української школи».

Принагідно зазначу, що протягом 2020 р. на базі інституту було організовано та проведено курси підвищення кваліфікації для фахівців інклюзивно-ресурсних центрів щодо роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, у яких взяло участь близько 300 осіб.

Для підтримки працівників ІРЦ, підвищення їхнього фахового рівня розроблено навчально-методичні матеріали та проведено серію навчально-методичних семінарів. Так, протягом 2020 р. проведено 12 тематичних заходів.

Щодо методичних матеріалів. Розроблено навчально-методичний посібник «Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів» *(Порошенко та ін., 2018),* в якому розкрито організаційні засади утворення та функціонування ІРЦ, надано відповідні рекомендації щодо реалізації їх основних функцій.

У процесі реформувань, зокрема запровадження інклюзивного навчання, інклюзивно-ресурсні центри відіграють неабияку роль. Це новостворені установи, що сприяють забезпеченню права дітей з особливими освітніми потребами на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти, зокрема у закладах професійної (професійно-технічної) освіти та інших закладах освіти.

У 2020 р. на базі інституту створено Психологічний консультативно-тренінговий центр, де запроваджено систему постійного консультування педагогічних працівників з питань інклюзивного навчання, корекційно-розвивальної роботи та консультування батьків як онлайн,

так і офлайн. Також запроваджено постійно діючий семінар-практикум «Науково-методичні засади діяльності ІРЦ».

Розроблено комплекти навчально-методичних посібників (серія «Інклюзивне навчання» за нозологіями) для фахівців і батьків дітей з особливими освітніми потребами «Дитина із порушенням інтелектуального розвитку» *(Чеботарьова та ін., 2018)*, «Дитина із синдромом Дауна» *(Чеботарьова та ін., 2018)*, «Гіперактивна дитина» *(Сухіна, 2018)*, «Дитина із церебральним паралічем» *(Чеботарьова та ін., 2018)*, «Дитина з порушеннями слуху» *(Литовченко та ін., 2018)*, «Дитина з порушеннями зору» *(Костенко, 2018)*, «Дитина з труднощами у навчанні» *(Прохоренко, 2018)*, «Дитина з розладами аутистичного спектра» *(Душка, 2018)*, матеріали яких сприятимуть підготовці фахівців інклюзивно-ресурсних центрів до роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби.

Важливим є питання методик, що можуть бути використані для забезпечення комплексної оцінки з метою визначення особливих освітніх потреб дитини дошкільного віку в ІРЦ, зокрема коефіцієнта її інтелекту, а це п. 3.3 Рекомендацій. Ученими інституту розроблено і методики узагальнення результатів комплексної оцінки розвитку дитини з порушеннями слуху (визначення індивідуальних особливих потреб дитини) та оформлення висновку ІРЦ; рекомендації щодо адаптації та модифікації діагностичного матеріалу для дітей незрячих і з порушеннями зору; механізми оцінювання (діагностики) на основі міжнародної класифікації функціонування (МКФ); рекомендації до узагальнення результатів оцінювання та визначення особливих освітніх потреб дитини, стратегій підтримки / супроводу та рекомендації щодо створення найоптимальніших умов для здобуття якісної освіти.

Підготовлено методичний посібник «ABCID: скринінг поведінки» (скринінг-діагностика особливостей поведінки дітей та підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку) *(Орлов, 2017)*.

Розроблено діагностичну методику та рекомендації щодо створення освітньо-розвивального середовища для дітей з особливими мовленнєвими потребами та дітей з особливостями опорно-рухового апарату.

Разом із фахівцями представництва ЮНІСЕФ в Україні підготовлено розділи електронного інструментарію «Використання МКФ для забезпечення освіти для всіх», який спрямовано на визначення особливих освітніх потреб дитини та їхнє задоволення за допомогою міжнародної класифікації функціонування.

У тісній співпраці з Міністерством освіти і науки України здійснено категоризацію освітніх труднощів дітей з особливими потребами, створено характеристику ступенів їхнього прояву та розроблено критерії визначення. Підготовлені матеріали відображено в проєкті постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з особливими освітніми потребами та

рівнів підтримки в освітньому процесі в інклюзивних класах (групах) закладів освіти», що наразі активно обговорюється із зацікавленими сторонами *(МОН України, 2020)*.

На виконання п. 3.7 Рекомендацій, а це забезпечення методичним інструментарієм практичних працівників інклюзивно-ресурсних центрів і закладів освіти щодо надання якісного психолого-педагогічного супроводу, розроблення методики раннього втручання (ранньої допомоги) дітям з особливими освітніми потребами (2020–2021 рр.), створено та апробовано: Програму розвитку соціального інтелекту дошкільників з аутизмом; Програму розвитку дошкільного віку дітей із затримкою психічного розвитку від 3 до 7 років «Віконечко» *(Сак та ін., 2018)*; Модель партнерської взаємодії між фахівцями та батьками учнів з порушенням слуху, за якої сім'я — основний агент впливу на розвиток дитини. Також обґрунтовано систему корекційно-розвивального супроводу дітей з порушеннями слуху раннього та дошкільного віку, яка спирається на сучасні підходи в освіті та враховує соціокультурні та освітні новації, розроблено та адаптовано методики раннього втручання для незрячих дітей і рекомендації щодо їхнього використання практичними працівниками ІРЦ і закладів освіти.

До п. 3.8 Рекомендацій, на основі оновлених державних стандартів, продовжено розроблення навчально-методичного забезпечення (навчальні програми, критерії оцінювання навчальних досягнень, підручники, методичні посібники для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, слуху, зору, розладами аутистичного спектра та ін.) закладів, що реалізують державну політику в галузі освіти осіб з особливими потребами. Розроблене та апробоване наукове, програмне та навчально-методичне забезпечення спеціальних закладів освіти та закладів з інклюзивним навчанням нині становить основу змістовно методичного забезпечення освіти дітей з особливими освітніми потребами в Україні. Усі представлені навчально-методичні розробки затверджено або схвалено МОН України й поширено в закладах освіти.

Так, відповідно до Державного стандарту початкової освіти модернізовано зміст навчання дітей з особливими освітніми потребами через розроблення нового покоління програм, критеріїв оцінювання і навчально-методичних посібників. Створено навчально-методичні посібники «Стандартизація навчання школярів із порушеннями когнітивного розвитку» *(Прохоренко та ін., 2020)*, «Стандартизація навчально-методичного забезпечення навчання молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення», «Особливості стандартизації змісту освіти дітей з порушеннями зору» *(Костенко та ін., 2019)*, видано методичний вісник для педагогів і батьків «Бар'єри в навчанні та участі дітей з когнітивними порушеннями: особливості розвитку дітей із ЗПР, РАС, ГРДУ» *(Прохоренко та ін., 2018)*, навчально-методичні посібники «Навчання дітей з порушеннями когнітивного розвитку в умовах компетентнісного

підходу» *(Прохоренко та ін., 2020)*, «Учні з особливими потребами початкових класів: навчання та супровід» *(Прохоренко та ін., 2020)*.

Підготовлено та затверджено: Типові освітні програми навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку для 1–4 класів *(МОН України, 2018–2020)*; Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів початкових, 5–10 класів з порушеннями інтелектуального розвитку *(Чеботарьова та ін., 2019)* відповідно до концептуальних положень Нової української школи; навчально методичні посібники «Психолого-педагогічний супровід навчання дітей з інтелектуальними порушеннями» *(Чеботарьова та ін., 2018)*; «Особливості реалізації компетентнісного підходу в освіті дітей з інтелектуальними порушеннями» *(Чеботарьова та ін., 2019)*; «Психологічно-дидактичні технології діагностики й подолання мовленнєвих порушень у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовленнями»; «Учні початкових класів із тяжкими порушеннями мовлення: навчання та розвиток» *(Рібцун, 2020)*; «Особистісно орієнтовані технології навчання дітей із порушеннями зору в загальноосвітньому просторі» *(Костенко та ін., 2020)*; «Навчально-методичний практикум ІРЦ — перша ланка в інклюзивній системі»; «Освітньо-професійна програма підвищення кваліфікації працівників інклюзивно-ресурсних центрів» *(Колупаєва та ін., 2020)* та ін.

У контексті виконання п. 3.9 Рекомендацій, з метою якісної організації інклюзивного навчання, розроблено сучасні програми з надання психолого педагогічних та корекційно-розвивальних послуг, залежно від категорій осіб з особливими освітніми потребами, зокрема розроблено шість комплектів корекційно-розвивальних програм для 1–4, 5–9 (10) класів для дітей із затримкою психічного розвитку, з тяжкими порушеннями мовлення, з порушеннями інтелектуального розвитку, з порушеннями опорно-рухового апарату, з порушеннями зору та слуху (понад 150 назв) *(МОН України, 2014–2020)*.

Згадані вище програми отримали гриф МОН України та впроваджені в практику спеціальних закладів загальної середньої освіти та закладів загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням.

Варто зауважити, що в умовах особливого навчального року, який обумовлений уведенням карантинного режиму в країні, спричиненого наслідками пандемії COVID-19, надзвичайно важливим є розроблення дистанційної моделі психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами і їхніх родин. Ураховуючи це та на виконання п. 3.9 Рекомендацій, інститутом розроблено матеріали дистанційного психолого-педагогічного супроводу та надано інформаційні матеріали педагогам, психологам, батькам. Проведено низку дистанційних заходів щодо підготовки фахівців до надання психологічної допомоги сім'ям, які виховують дітей з особливими потребами.

Започатковано соціальний проєкт «Психологічний супровід родин дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами в умовах соціальної ізоляції», метою якого є розроблення цілісної та апробованої системи, надання психологічної допомоги родинам дітей з особливими потребами дошкільного віку в умовах кризових ситуацій. Наразі розпочалося розроблення нової перспективної теми «Психолого-педагогічний супровід родин дітей з особливими потребами в умовах кризових ситуацій».

Варто відзначити активну співпрацю Національної академії педагогічних наук України з Міністерством освіти і науки України, зокрема розроблення концептуальних та нормативних документів щодо освіти дітей з особливими освітніми потребами. Зокрема, підготовлено пропозиції до проєктів законодавчих і нормативно-правових документів: Професійного стандарту за професією «Практичний психолог» МОН України; проєктів постанов Кабінету Міністрів України: «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 12 березня 2003 р. № 305», «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про спеціальну школу та Положення про навчально-реабілітаційний центр» від 6 березня 2019 р. № 221, «Про затвердження категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з особливими освітніми потребами та рівнів підтримки в освітньому процесі в інклюзивних класах (групах) закладів освіти» тощо; наказів МОН України «Про затвердження Порядку надання грифів навчальній літературі та навчальним програмам», «Про внесення змін до Критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти» (від 23 липня 2020 р.), «Про умови допуску асистента учня до освітнього процесу та вимоги до нього» (від 9 липня 2020 р.) *(МОН України, 2020)*.

На думку фахівців, до основних проблем чи завдань, які потрібно вирішувати в контексті поступу освітньої галузі і її доступності для осіб з особливими потребами, можна віднести такі:

— переддошкілля — необхідність подальшого розроблення сучасних вітчизняних технологій раннього виявлення і діагностики та корекційно-розвивальної роботи з дітьми, які мають особливі потреби;

— потребують фахової підготовки і підвищення кваліфікації працівники інклюзивно-ресурсних центрів;

— те саме стосується і працівників новостворених центрів професійного розвитку, де фахову допомогу мають отримувати вчителі загальноосвітніх закладів;

— підвищеної уваги заслуговує такий освітній щабель, як професійна підготовка осіб з особливими потребами. Більшість закладів професійно технічної освіти не готова приймати і навчати осіб з особливими потребами, зокрема з інвалідністю, через відсутність організаційних

умов, методик роботи з цією категорією, низький рівень профорієнтаційної роботи зі вступниками;

— щодо вищої освіти, то є потреба у створенні ресурсних центрів при закладах вищої освіти (до речі, ця практика широко поширена за кордоном), де надавалися б консультації професорсько-викладацькому складу з питань організації і методичної роботи зі студентами з особливими потребами;

— як свідчить досвід, потребують невідкладного розроблення технології дистанційного навчання осіб з особливими потребами на всіх щаблях освіти, а також надання онлайн-послуг їхнім родинам і педагогічним працівниками, до чого, до речі, вже долучено науковців НАПН України.

Більш ґрунтовно з матеріалами щодо виконання Рекомендацій можна ознайомитись на сайтах Міністерства освіти і науки України, Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» МОН України, Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України та Електронної бібліотеки Національної академії педагогічних наук України.

Література

1. Бабяк О. О. (2020). Сучасні технології психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами : освітньо-професійна програма.

2. Бабяк О. О., Баташева Н. І., Душка А. Л., Недозим І. В., Орлов О. В., Прохоренко Л. І. (2019). Стандартизація навчання школярів з порушеннями когнітивного розвитку. Київ: Наша друкарня.

3. Данілавічютє Е. А., Ільяна В. М., Трофименко Л. І., Рібцун Ю. В., Грибань Г. В., Мартинюк З. С. (2020). Інноваційні технології моделювання мовлення в умовах психолінгвістичного дефіциту : освітньо-професійна програма.

4. Душка А. Л. (2018). Дитина з розладами аутистичного спектра. Серія «Інклюзивне навчання». Харків: Ранок, ВГ «Кенгуру».

5. Електронна бібліотека НАПН України. (2021). Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України.

6. Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. (2021). Головна.

7. Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. (2020). Науково-методичні засади діяльності ІРЦ : онлайн-семінар.

8. Колупаєва А., Таранченко О. (2020). Освітньо-професійна програма підвищення кваліфікації працівників інклюзивно-ресурсних центрів. Особлива дитина: навчання і виховання, 1 (90). С. 18–27.

9. Костенко Т. М. (2018). Дитина з порушеннями зору. Серія «Інклюзивне навчання». Харків: Ранок, ВГ «Кенгуру».

10. Костенко Т. М., Гудим І. М., Легкий О. М., Кондратенко С. В. (2019). Особливості стандартизації змісту освіти дітей з порушеннями зору. Київ: ФОП «Симоненко О. І.».

11. Костенко Т. М., Кобильченко В. В., Довгопола К. С. (2020). Особистісно орієнтовані технології навчання дітей з порушеннями зору в загальноосвітньому просторі.

12. Кремень В. Г. (2020). Освіта дітей з особливими потребами — реформування триває. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 2 (1).

13. Литовченко С. В., Жук В. В., Таранченко О. М. (2018). Дитина з порушеннями слуху. Серія «Інклюзивне навчання». Харків : Ранок, ВГ «Кенгуру».

14. Орлов О. В. (2017). ABCID: скринінг поведінки. Київ: Фенікс.

15. Порошенко М. А., Колупаєва А. А., Ярошук М. В., Таранченко О. М., Гудим І. М., Федоренко О. Ф., Данілавічютє Е. А., Рібцун Ю. В., Мельник А. Ю., Воробей О. В., Яров Г. О., Заруденко Ю. В., Болкун М. О., Новосад В. Є., Макарук О. О., Самойленко Л. А. (2018). Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів (Порошенко М. А., ред.). Київ: ВБО «Благодійний фонд Порошенка».

16. Прохоренко Л. І. (2018). Дитина з труднощами у навчанні. Серія «Інклюзивне навчання». Харків: Ранок, ВГ «Кенгуру».

17. Прохоренко Л. І., Бабяк О. О., Баташева Н. І., Душка А. Л., Недозим Н. І., Омельченко О. М., Орлов О. В. (2020). Навчання дітей з порушеннями когнітивного розвитку в умовах компетентнісного підходу. Київ: Наша друкарня.

18. Прохоренко Л. І., Бабяк О. О., Засенко В. В., Ярмола Н. А. (2020). Учні початкових класів із особливими освітніми потребами: навчання та супровід.

19. Прохоренко Л. І., Бабяк О. О., Недозим І. В., Баташева Н. І. (2018). Бар'єри в навчанні та участі дітей з когнітивними порушеннями: особливості розвитку дітей із ЗПР, РАС, ГРДУ : метод. вісник. Чернівці: Букрек.

20. Сак Т. В., Прохоренко Л. І., Соколова Г. Б., Дмітрієва М. В., Бабяк О. О., Баташева Н. І., Недозим І. В. (2018). Програма розвитку дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку від 3 до 7 років «Віконечко».

21. Сухіна І. В. (2018). Гіперактивна дитина. Серія «Інклюзивне навчання». Харків: Ранок, ВГ «Кенгуру».

22. Трикоз С. В., Блеч Г. О. (2018). Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку. Серія «Інклюзивне навчання». Харків: Ранок, ВГ «Кенгуру».

23. Чеботарьова О. В., Блеч Г. О., Бобренко І. В., Гладченко І. В., Мякушко О. І., Трикоз С. В., Сухіна І. В., Ярмола Н. А. (2019). Особливості реалізації компетентнісного підходу в освіті дітей з інтелектуальними порушеннями : навч.- метод. посібник.

24. Чеботарьова О. В., Блеч Г. О., Гладченко І. В., Трикоз С. В., Бобренко І. В., Ярмола Н. А. (2019). Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів 5–10 класів з порушеннями інтелектуального розвитку.

25. Чеботарьова О. В., Блеч Г. О., Гладченко І. В., Трикоз С. В., Сухіна І. В., Ярмола Н. А. (2018). Психолого-педагогічний супровід навчання дітей з інтелектуальними порушеннями.

26. Чеботарьова О. В., Гладченко І. В., Василенко-ван де Рей А., Ліщук Н. І. (2020). Дитина із синдромом Дауна. Серія «Інклюзивне навчання». Харків: Ранок, ВГ «Кенгуру».

27. Чеботарьова О. В., Коваль Л. В., Данілавічютє Е. А. (2018). Дитина із церебральним паралічем. Серія «Інклюзивне навчання». Харків: Ранок, ВГ «Кенгуру».

28. Ярмола Н. А. (2020). Індивідуальна освітня траєкторія дитини з особливими освітніми потребами : освітньо-професійна програма.

[...]

Про стан виконання НАПН України Рекомендацій слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій на тему «Реформування спеціальних закладів освіти України та стан впровадження інклюзивної освіти: проблеми і шляхи їх вирішення», які відбулися 16 лютого 2020 р. : виступ на засіданні Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій 3 лютого 2021 р. / В. Г. Кремень // Вісн. Нац. акад. пед. наук України. — 2021. — Т. 3, № 1. — С. 1–7.

Партнерський форум «Освіта України 2021: стратегічні цілі та пріоритетні напрями»*

Доповідь 9 лютого 2021 р., м. Київ

[...] Наука як сфера, що продукує нові знання, й освіта, що через навчання дітей олюднює ці знання, робить їх діяльнісними — саме ці сфери можуть забезпечити динамічний прогрес суспільства. Але є одна передумова — освіта повинна готувати людину до життя і діяльності не для минулого часу, як у нас це ще нерідко буває, а для сучасних умов. А вони під впливом об'єктивного розвитку цивілізації змінюються.

1. Світ вступив в інноваційний тип прогресу, коли відбувається швидка зміна ідей, знань, технологій, що вимагає формування інноваційної людини — з інноваційним мисленням, інноваційною культурою і здатністю до інноваційного типу діяльності. Людини, яка б могла творити нове, сприймати нове, відрізняти нове позитивне від негативного.

2. Відбувається цифровізація суспільства. Звідси завдання — формування по суті «цифрової» людини, яка була б компетентною у нових обставинах життя і діяльності.

3. Світ об'єктивно стає дедалі більш глобалізованим, і успіх країни в цих умовах залежить від здатності людини працювати на світовому рівні, бути конкурентоспроможною в міжнародному вимірі. Тому потрібно готувати глобалістську людину, але, безумовно, патріота України.

4. Глобальний світ — це світ гострої конкуренції, а то й протиборства. Тому залишається архіважливим національне єднання, патріотичне виховання. Бо лише єдиний народ зможе найкраще усвідомити свої національні інтереси в різних сферах життя і відстояти їх, а то й захистити власну незалежність, як це стало актуальним для України.

На ці та інші вимоги часу ми повинні обов'язково орієнтуватися в усій освітянській діяльності, у здійсненні будь-яких змін. Залишаючи при цьому осердям реформування освіти принцип дитиноцентризму — тобто максимальне наближення навчання і виховання дитини до її суті, конкретних здібностей і талантів, життєвих планів і психологічних особливостей.

Ці та інші сучасні підходи лежать в основі діяльності Національної академії педагогічних наук України щодо наукового і методичного забезпечення розвитку освіти.

Така робота стала значно ефективнішою з нинішнім керівництвом Міністерства освіти і науки України, яке очолив фаховий, досвідчений, сучасний і відповідальний керівник.

За цей час підготовлено і підписано трирічну програму спільної діяльності міністерства і академії (НАПН України, 2020), спільно підготовлено і затверджено Кабінетом Міністрів України Державний стандарт базової середньої освіти (5–9 класи), спільно підготовлено проєкти законів «Про професійну (професійно-технічну) освіту» та

* Подано скорочено.

«Про освіту дорослих», спільно підготовлено Стратегію розвитку вищої освіти України на 2021–2031 роки, йде активна робота з підготовки типових освітніх програм для базової школи.

Тісну співпрацю з установами академії налагоджено на рівні департаментів міністерства.

Академія вітає рішучі й конструктивні дії міністерства з реформування освітньої та наукової сфери, зокрема загальної середньої освіти, чому присвячений і Меморандум про співпрацю між Міністерством освіти і науки України та Національною академією педагогічних наук України, який буде підписаний сьогодні.

Наша академія налагоджує тісну співпрацю з Комітетом Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій. Спільно з підкомітетом, який очолює народний депутат В. А. Воронов, розроблено Концепцію освіти дітей раннього та дошкільного віку. Вчені академії щороку проводять, переважно для Верховної Ради України, наукову експертизу близько 100 нормативно-правових актів.

В останній період НАПН України істотно вдосконалила свою діяльність.

По-перше. Підвищено публікаційну ефективність вчених установ академії і членів НАПН України. У 2020 р. здійснено понад 330 публікацій у виданнях, що індексуються Scopus і Web of Science Core Collection, що вчетверо більше, ніж у 2018 р.

Збільшилася кількість свідоцтв на реєстрацію авторського права.

Ученим академії присуджено державні премії в галузі освіти (2018 р.) та в галузі науки і техніки (2019 р.).

По-друге. Активізовано роботу з молодими вченими. У 2020 р. ними додатково виконано сім прикладних досліджень. В останні роки премії Президента України та стипендії уряду України отримали 13 молодих учених.

По-третє. З 2020 р. зміщено акцент з фундаментальних на прикладні дослідження. Нині 60 % досліджень є прикладними. Започатковані конкурсні річні дослідження для розв'язання проблем, які потребують невідкладного розгляду.

По-четверте. За конкурсом Національного фонду досліджень у 2020 р. перемогу отримали три проєкти установ НАПН України загальним фінансуванням понад 14 млн грн.

По-п'яте. За результатами досліджень у 2018–2020 рр. ученими підготовлено 94 підручники, майже всі з грифом МОН України, 122 посібники, 66 навчальних програм і 9 освітніх стандартів. Загалом щороку видається понад 3 тис. праць.

По-шосте. Йде активний процес цифровізації роботи академії. Створено Електронну бібліотеку НАПН України, у якій розміщено 23 тис. праць учених академії, що завантажувалися понад 7 млн разів користувачами із 134 країн світу.

Електронний журнал «Інформаційні технології і засоби навчання» індексується у Web of Science Core Collection. У 2020 р. здійснено 1 млн переглядів користувачами з України та зарубіжних країн. Це видання входить до 10 журналів наукової періодики України.

Розпочато створення Електронної енциклопедії освіти типу Вікіпедії.

По-сьоме. Розширено міжнародну діяльність шляхом участі у майже 50 проєктах і програмах. Зокрема, Інститутом вищої освіти НАПН України розпочато європейський проєкт співпраці вартістю 1,5 млн євро, у якому Інститут виступає грантоотримувачем. Проєкт спрямований на підтримку діяльності переміщених університетів.

Особливу увагу вчені академії приділили допомозі освітянам в умовах коронавірусу. Це і матеріали «Використання системи комп'ютерного моделювання в умовах дистанційного навчання», це і цифрові зошити для практичних і лабораторних робіт з математики, фізики, біології і хімії, це і активна праця вчених у соціальних мережах із роз'яснення використання ІКТ в освітньому процесі. Також підготовлено оглядове видання «Відповідь світової спільноти на виклики COVID-19 в освіті» та багато іншого.

Низку актуальних науково-аналітичних матеріалів направлено в МОН України та профільний комітет Верховної Ради України.

У загальній середній освіті є досить багато проблем, які потребують всебічного аналізу. Заслуговують на увагу такі.

1. Конституцією України передбачено обов'язкову повну загальну середню освіту. Це, безумовно, прогресивна норма. Її мають лише декілька європейських країн. Хоча зазначу, що фактично середню освіту там отримують більше 90 % дітей. Але ж ми знаємо, що не всі діти через певні причини бажають навчатися, скажімо, в старшій школі. Освітяни ж змушені спонукати їх це робити чи в школі, чи в профтехзакладі. І там, і там такі діти перебувають формально і часто заважають навчатися іншим. Разом із тим, на базі 9-ти класів вони можуть отримати потрібну їм і суспільству професію і самореалізуватись. А чи не треба нам трактувати норму Конституції України про обов'язковість повної загальної середньої освіти як таку, що може бути пролонгована впродовж життя людини? Тобто держава створить умови кожній людині для її отримання тоді, коли вона виявить бажання це зробити.

2. Я є послідовним прибічником профільної старшої школи. Це можуть підтвердити ті, хто пам'ятає часи мого керівництва Міністерством освіти і науки України в 2000–2005 рр.

Нинішньою реформою школи передбачено запровадження профільної старшої школи з 2027 року. Для її успішного здійснення необхідно провести суттєві зміни в мережі закладів освіти, зокрема створити академічні ліцеї, оптимізувати мережу професійних ліцеїв і професійних коледжів. Зробити це скрізь і вчасно дуже важко. До того ж є місцевості, як наприклад, гористі, сільські, що дуже малонаселені,

де об'єктивно важко це зробити взагалі. Забезпечити ж профільне навчання з врахуванням інтересів дітей в школі, де є один 10 і т. д. клас, неможливо.

Пропозиція — передбачити для таких випадків, хоча б на певний період, можливість уніфікованого профілю, тобто іншими словами — безпрофільне навчання. Це краще, ніж займатися псевдопрофільністю на шкоду дитині. До того ж, це б заспокоїло громадську думку щодо побоювань чи зможуть діти навчатися в 10 класі. Подібна конструкція була у нас у реформуванні на початку 2000-х років.

Системний і ґрунтовний аналіз освіти буде здійснено в Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти України, що готується вченими академії до 30-річчя незалежності України. Такі доповіді ми традиційно готуємо кожні п'ять років і видаємо українською та англійською мовами.

Національна академія педагогічних наук України і надалі буде робити все можливе для якісного наукового і методичного забезпечення розвитку освіти та всебічно допомагати освітянам у такій важливій їхній діяльності, зокрема у сфері загальної середньої освіти.

Література

1. Вітренко Ю. М., Ворона В. О. (2020). Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки: економічний аспект. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 2 (2).

2. Кремень В. Г. (2021). Законодавче забезпечення і шляхи реформування Національної академії наук та національних галузевих академій наук. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 3 (1).

3. Кремень В. Г., Луговий В. І., Топузов О. М., Регейло І. Ю., Базелюк Н. В. (2020). Про виконання Програми спільної діяльності Міністерства освіти і науки України та Національної академії педагогічних наук України на 2017–2020 роки. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 2 (2).

4. Кремень В. Г., Ляшенко О. І., Локшина О. І. (2020). Загальна середня освіта України в контексті освіти країн Європи: тривалість і структура. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 2 (2).

5. Локшина О. І., Глушко О. З., Джурило А. П., Кравченко С. М., Нікольська Н. В., Тименко М. М., Шпарик О. М. (упоряд.). (2020). Відповідь світової спільноти на виклики COVID-19 в освіті (лютий — червень 2020 р.) : оглядове видання (О. І. Локшина, наук. ред.). Національна академія педагогічних наук України, Інститут педагогіки НАПН України. Київ: Авторитет.

6. Лук'янова Л. Б. (2020). Законодавче забезпечення освіти дорослих в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 2 (2).

7. Сисоєва С. О., Рейпольська О. Д. (2020). Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку: новий погляд. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 2 (1).

[...]

Партнерський форум «Освіта України 2021: стратегічні цілі та пріоритетні напрями» : доповідь президента НАПН України 9 лютого 2021 р. / В. Г. Кремень // Вісн. Нац. акад. пед. наук України. — 2021. — Т. 3, № 1. — С. 1–5.

Про Програму спільної діяльності Міністерства освіти і науки України та Національної академії педагогічних наук України на 2021–2023 роки*

[...] Програму спільної діяльності Міністерства освіти і науки України та Національної академії педагогічних наук України на 2021–2023 роки розроблено з метою реалізації законодавства у сфері освіти і науки, Указу Президента України «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 вересня 2019 р. № 722/2019, Поступу команди Міністерства освіти і науки України на зміцнення системи освіти і науки України (липень — вересень 2020) й Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. 21 грудня 2020 р. міністр освіти і науки України С. М. Шкарлет та президент Національної академії педагогічних наук України В. Г. Кремень під час засідання колегії МОН України підписали програму, попереднє обговорення проєкту якої відбулося на засіданні Президії НАПН України 18 листопада 2020 р.

У Програмі виокремлено вісім пріоритетних напрямів співпраці:

1. Доступна та якісна дошкільна освіта.
2. Нова українська школа.
3. Сучасна професійна (професійно-технічна) і фахова передвища освіта.
4. Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих.
5. Розвиток науки та інновацій.
6. Цифровізація освіти.
7. Психологічний супровід освіти.
8. Загальні проблеми розвитку освітнього простору.

У кожному розділі визначено заходи, спрямовані на реалізацію нагальних завдань із реформування вітчизняної освіти.

За пріоритетним напрямом «Доступна та якісна дошкільна освіта» заплановано:

— оновлення програм розвитку дітей відповідно до нового Базового компонента дошкільної освіти;

— розроблення методичного забезпечення для центрів раннього розвитку для дітей від народження і до двох років та закладів дошкільної освіти, зокрема для дітей з особливими потребами та ін.

У межах напряму Нова українська школа передбачено:

— розроблення проєкту Державного стандарту профільної середньої освіти та типової освітньої програми для профільної середньої освіти (зокрема, для наукових ліцеїв);

— навчально-методичне забезпечення для дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивних закладах освіти (методик комплексної оцінки розвитку, раннього втручання і ранньої допомоги,

* Подано скорочено.

корекційно-розвивального супроводу дітей з особливими освітніми потребами), розроблення інноваційних навчальних матеріалів з медіаосвіти тощо;

— науково-методичний супровід впровадження STEM-освіти в Україні, розвитку інформаційно-цифрового навчального середовища Нової української школи.

За напрямом «Сучасна професійна (професійно-технічна) і фахова передвища освіта» планується:

— проведення експериментів всеукраїнського рівня: з розвитку публічно-приватного партнерства у сфері професійної (професійно-технічної) освіти з використанням технологій стратегічного менеджменту; організації професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників за дуальною формою здобуття освіти; для сфери обслуговування систем відновлювальної сонячної та теплової енергетики; формування їхньої готовності до підприємницької діяльності;

— науково-методичний супровід професійної підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти та ін.

За пріоритетним напрямом «Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих» заплановано:

— оновлення змісту вищої освіти;

— підвищення якості викладання у вищій освіті, ефективності врядування закладами вищої освіти та дослідницької спроможності університетів в умовах інтеграції вищої освіти і науки;

— розроблення концептуальних засад підготовки педагогічного персоналу до роботи з дорослими;

— науково-методичне забезпечення професійного й особистісного розвитку майбутніх учителів та вчителів-практиків;

— підвищення кваліфікації керівних, наукових, науково-педагогічних та педагогічних працівників закладів освіти та установ тощо.

За напрямом «Розвиток науки та інновацій» заплановано:

— оновлення пріоритетних напрямів (тематики) розвитку науки та інноваційної діяльності, орієнтованих на досягнення Цілей сталого розвитку;

— удосконалення інструментів оцінювання якості наукової діяльності;

— науково-методичний супровід інноваційних проєктів, пілотних досліджень, педагогічних експериментів;

— проведення спільних науково-методичних конференцій, освітянських виставок, науково-практичних семінарів, круглих столів, вебінарів тощо, зокрема з проблем подолання наслідків пандемії COVID-19 та ін.

У межах напряму «Цифровізація освіти» передбачено:

— науково-методичний супровід дистанційного та змішаного навчання;

— впровадження електронних освітніх ресурсів, хмаро орієнтованих навчальних та інформаційно-освітніх середовищ у системі загальної середньої освіти в Новій українській школі;

— формування інформаційно-комунікаційної компетентності вчителів;

— створення науково-освітніх онлайн-платформ для дітей з особливими освітніми потребами;

— акумуляцію повнотекстових документів щодо освіти та розширення відкритого доступу користувачам до електронних ресурсів.

За напрямом «Психологічний супровід освіти» заплановано:

— розроблення методичного забезпечення діяльності практичних психологів, соціальних педагогів і методистів у закладах освіти, методичних матеріалів щодо психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами;

— створення безпечного освітнього середовища, вільного від будь-яких форм насильства та дискримінації;

— дослідження стану психологічної готовності педагогічного персоналу до професійної діяльності в умовах Нової української школи;

— підвищення готовності й технологій підготовки учасників освітнього процесу до дій у надзвичайних ситуаціях;

— забезпечення ефективної підтримки педагогічною спільнотою та громадськістю реформ у сфері загальної середньої освіти;

— розроблення моделей діяльності психологічної служби в умовах децентралізації;

— визначення алгоритмів роботи спеціаліста психологічної служби щодо роботи в онлайн-режимі та розроблення методичних рекомендацій щодо застосування технологій дистанційних форм надання психологічних та соціально-педагогічних послуг учасникам освітнього процесу тощо.

За напрямом «Загальні проблеми розвитку освітнього простору» передбачено:

— участь вчених НАПН України у розробленні законодавчих і нормативно-правових документів у галузі освіти, стандартів освіти, програм тощо; у роботі колегій, рад, комісій, робочих груп, конкурсних комісій МОН України;

— експертизу навчальної, навчально-методичної літератури, засобів навчання та навчального обладнання для закладів дошкільної, початкової, середньої (зокрема, для дітей з особливим освітніми потребами), позашкільної, професійної (професійно-технічної) освіти тощо, засобів навчання і навчального обладнання для надання грифів і свідоцтв МОН України;

— забезпечення доступу вчених та науково-педагогічних працівників до джерел наукової і науково-технічної інформації та ін.

Об'єднання зусиль фахівців МОН України та учених НАПН України відкриває нові можливості в науковому, методичному та інформаційному супроводі розвитку сучасної освіти, сприятиме ефективному розв'язанню актуальних проблем, що постали перед національною системою освіти в нових умовах розвитку українського суспільства в контексті європейської інтеграції і світової глобалізації.

Література

Програма спільної діяльності МОН та НАПН на 2021–2023 роки.

Поступ команди МОН на зміцнення системи освіти і науки України (липень–вересень 2020 р.).

Програма спільної діяльності Міністерства освіти і науки України та Національної академії педагогічних наук України на 2021–2023 роки.

[...]

Про Програму спільної діяльності МОН України та НАПН України на 2021–2023 рр. / В. Г. Кремень // Вісн. Нац. акад. пед. наук України. — 2021. — Т. 3, № 1. — С. 1–4.

Україна як цивілізаційний суб'єкт: нова методологія розвитку людини та суспільства*

Рецензія на монографію С. І. Пирожкова, Н. В. Хамітова «Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини»

Монографію присвячено осмисленню цивілізаційної суб'єктності України — такого стану розвитку, коли наша країна сама вирішує свою цивілізаційну долю, обирає ідентичність і партнерів. Автори ставлять і вирішують проблему віднайдення ефективної методології осягнення країни як суб'єкта історії та геополітики, пропонують розробку гуманістичного цивілізаційного проєкту, який сприяв би гідній самореалізації людини. У роботі обґрунтовано необхідність формування нової системи безпеки в умовах гібридної війни, а також розглянуто євроатлантичний вектор як каталізатор суб'єктності України.

Наприкінці 2020 р. у видавництві «Наукова думка» побачила світ монографія Сергія Івановича Пирожкова і Назіпа Віленовича Хамітова «Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини». Це надзвичайно актуальна сьогодні наукова праця, адже зараз перед Україною стоїть низка геополітичних і економічних викликів, відповісти на які вона може лише як суб'єкт світової цивілізації.

Під цивілізаційним суб'єктом автори розуміють країну, розвиток якої зумовлений переважно внутрішніми, а не зовнішніми чинниками, що дає їй можливість відігравати на міжнародній арені роль повноцін-

* Подано скорочено.

ного партнера чи сильного опонента, виходити на світовий рівень зі своїми економічними, військово-політичними, духовно-культурними здобутками. Справедливо зазначено, що будь-яка країна в процесі свого розвитку може поставати як суб'єктом, так і об'єктом історії, точніше мати домінанту першого чи другого. Історія таких держав, як Велика Британія, США, Іспанія, Німеччина, Туреччина, Росія, Китай, Японія, переконливо свідчить, що ці країни в різні періоди часу різною мірою проявляли себе як цивілізаційні суб'єкти.

Дослідники чітко визначають поняття «суб'єктність» як міру буття країни як суб'єкта. Суб'єктність країни вони осмислюють як стан її розвитку, коли вона сама вирішує свою цивілізаційну долю, обирає ідентичність і партнерів. Автори наголошують, що коли говорять про суб'єктність, то йдеться саме про цивілізаційну суб'єктність як стан органічної розвиненості всіх сфер суспільного буття і на цій основі — незалежності, свободи і суверенітету. Цивілізаційна суб'єктність — це така якість соціального буття країни, коли вона не просто є об'єктом впливу «сильних світу цього», а зусиллями своєї наукової, мистецької, релігійної і політичної еліти конструює власне цивілізаційне майбутнє, свій спосіб життя, усвідомлює власні, а не нав'язані ззовні цінності і формулює справжні національні інтереси. Подібне конструювання й усвідомлення, яке здійснюється елітою країни, — чинник автентичності цивілізаційної суб'єктності, а отже — її дієвості.

Не можна не погодитися з висновком, який роблять автори, що суб'єктність країни може бути меншою чи більшою, мінімальною або максимальною, слабкою чи сильною. Евристично продуктивною є ідея про те, що головним критерієм сили чи слабкості суб'єктності країни є здатність створювати власний цивілізаційний проєкт та втілювати його в життя.

Головний інноваційний потенціал монографії С. І. Пирожкова і Н. В. Хамітова полягає в розробленні нової методології, яка може бути корисною при осмисленні багатьох актуальних проблем соціогуманітарного знання сучасності. Зокрема, це дозволяє коректно визначити умови набуття і способи реалізації Україною цивілізаційної суб'єктності, а також перспективи її розвитку у XXI ст. Автори зазначають, що така методологія, по-перше, має бути потенціалізмом — способом розвитку реальних можливостей країни в усіх цивілізаційних вимірах, а по-друге, спрямовувати розвиток країни у річище гуманізації — бути антропологічно орієнтованою. Проте цього замало, адже йдеться і про креативну персоналізацію людини, здатність виходити за межі буденності, тому така методологія є не просто антропологічною, а метаантропологічною, методологією розвитку людини, а не лише країни.

Запропонована в монографії методологія визначається як метаантропологічний потенціалізм — теоретичний і практичний спосіб розвитку життєвого потенціалу і посилення суб'єктності особистості, нації, людства від буденних до вищих граничних та метаграничних проявів.

Ця методологія поєднує концепцію потенціалізму, яку в 80–90-х роках XX століття розробив академік С. І. Пирожков і яка дає змогу оцінювати багатоманітні можливості, закладені в тій чи іншій системі, з метаантропологією, яку розвиває професор Н. В. Хамітов, спираючись на творчу спадщину М. Шелера, М. О. Бердяєва, В. І. Шинкарука. Метаантропологію можна осмислити як теорію буденного, граничного і метаграничного вимірів буття людини чи соціальної системи, яким відповідають буденний, особистісний та філософський типи світогляду. Поєднання потенціалізму і метаантропології як методологічних стратегій розвитку системи підсилює можливості кожної з них. Потенціалізм набуває світоглядно-ціннісного вектора, а метаантропологія долає відстороненість від реальних процесів розвитку людини і суспільства.

Не можна не погодитися також і з висновком авторів, що народ України тяжіє до гуманістичної якості суб'єктності з достатньо вираженою орієнтацією на християнські моральні цінності. Важливо, що в цьому контексті дослідники осмислюють роль українських науковців та освітян у досягненні інноваційної й гуманістичної суб'єктності нашої країни.

У монографії переконливо показано, що саме діяльність науковців і освітян породжує демократичну й гуманістичну якість суб'єктності, яка може дати їй нову силу і життєздатність у реаліях гібридного світового порядку. Це потребує нової якості суб'єктів реформ соціального буття, що, у свою чергу, може відбутися за умови нової якості їхнього світогляду. В цьому контексті автори ставлять дуже важливе питання світоглядного виміру суб'єктності країни і зазначають, що це передусім вимір ціннісний. Треба погодитися, що цінності у структурі світогляду сьогодні відіграють головну роль, адже вони визначають вектори розвитку і можливість єднання як для особистостей, так і для цивілізаційних спільнот.

Автори дають цікаве визначення поняттю «світоглядний вимір суб'єктності», що означає актуалізованість тих чи інших цінностей, які зумовлюють консолідованість, активність і спрямованість країни на цивілізаційний розвиток. Світоглядна суб'єктність країни — це свободу вибору і розвитку основоположних цінностей, які визначають ідентичність країни та напрями її розвитку. Можна цілком погодитися з тим, що в демократичному суспільстві світоглядна суб'єктність формується гуманітарною елітою країни у відкритій взаємодії з народом. Унаслідок такої взаємодії актуалізуються цінності, які органічно поширюються в суспільстві. С. І. Пирожков та Н. В. Хамітов ставлять питання про ті основоположні цінності, які стосуються не лише сфери моралі, а й усього спектра цивілізаційного розвитку, називаючи їх світоглядними цінностями.

У координатах методології дослідників світоглядна суб'єктність постає обов'язковою умовою і параметром цивілізаційної суб'єктності. Проте якщо вона будується на основі ідеологічного протистояння і в

разі домінування однієї з ідеологій, то спричинює втрату гуманістичного вияву суб'єктності в усій її цивілізаційній повноті. У XXI ст. це означає послаблення суб'єктності, адже призводить до антагоністичних відносин як усередині держави, так і з іншими країнами. А це може зумовити втрату країною своїх перспектив і цивілізаційних можливостей. Натомість, якщо світоглядна суб'єктність є результатом вільного ціннісного діалогу, вона посилює цивілізаційну суб'єктність, адже діалог на цьому рівні сприяє свободі думки у поєднанні з толерантністю, а тому веде до продуктивної інноваційності в усіх сферах особистісного й суспільного життя.

Автори роблять важливий висновок, що справжню світоглядну суб'єктність країни може актуалізувати не політична ідеологія, а філософія. Так, саме філософія здатна актуалізувати спільні для країни структури світогляду, в тому числі й цінності. На відміну від релігії, яка часто-густо стає фактором конфронтації, філософія по суті своїй спрямована на діалог, примирення, спільний співтворчий пошук істини. Всі протилежні приклади лише підтверджують правило: якщо всередині філософії маємо конфронтацію, боротьбу за владу під маскою боротьби за істину, то це завжди є виходом за межі філософії.

Важливо, що автори монографії не лише говорять про філософію як про методологію науки чи інтегральну соціальну теорію, а зосереджуються на філософії в її людиноцентричних вимірах — передусім у вимірах філософської антропології. Переконаний, що в цій праці маємо нову якість практичної філософії людини, яка органічно поєднується із соціальною філософією, філософією історії, політичною філософією, філософією освіти.

Ставлячи питання про філософію, яка здатна актуалізувати світоглядну суб'єктність України, автори піднімають надзвичайно важливу проблему філософії людяності, спроможної до креативної актуалізації й гуманізації цінностей, що й зумовлює певну якість консолідації країни, зокрема її суб'єктності. Під людяністю дослідники розуміють «життєво-практичний порив, а не просто гуманізм як теорію чи ідеологію» (с. 216) і підкреслюють, що філософська антропологія є не лише філософією людського в його наявності і буденності, і навіть не лише філософією гуманізму, а й філософією життєвого людського прагнення до духовності й душевності в їх поєднанні, власне — філософією людяності. Не можна не погодитися з С. І. Пирожковим і Н. В. Хамітовим, що для реалізації цього має бути здійснено поворот від соціоцентризму до людиноцентризму, зроблено акцент на людській особистості як вищій цінності.

Це глибинно відповідає традиції людиноцентризму, яку започаткував ще Г. С. Сковорода і яка пронизує всю українську філософську думку. Людиноцентричні тенденції простежуються у творчості П. Д. Юркевича, Т. Г. Шевченка, М. О. Бердяєва, В. І. Шинкарука, М. В. Поповича. У цьому контексті методологічно продуктивним є підхід авторів моно-

графії до філософії, який виводить її розуміння за межі лише теоретичного знання до духовно-практичних проявів у культурі — філософської есеїстики, філософської публіцистики, філософського мистецтва.

Автори особливо підкреслюють значення єдності філософської науки, освіти і публіцистики в набутті світоглядного виміру суб'єктності. Вони справедливо зазначають: якщо філософська наука створює концепції, які з часом стають основою філософської освіти, а філософська освіта спрацьовує в майбутньому — через студентів і аспірантів, то філософська публіцистика реалізується тут і тепер і дає результат, необхідний уже сьогодні.

Евристично цінним є усвідомлення того, що філософська публіцистика — це публіцистика, яка порушує важливі світоглядні проблеми в актуальному суспільному контексті, а постановка, розв'язання та відкрите дискусійне обговорення цих проблем — «це і є реально працюючий у демократичному суспільстві механізм консолідації, який працює тут і тепер, впливаючи на свідомість і поведінку дорослих соціально активних людей різних професій, соціальних чи етнічних груп; це щоденно сприяє розвитку суб'єктності країни» (с. 218).

Дослідники доводять, що філософія людини і людяності у формі пов'язаних між собою філософської науки і освіти спрямовує імпульс суб'єктності та консолідації у майбутнє, натомість в іпостасі філософської публіцистики вона актуалізує суб'єктність і необхідне для неї єднання навколо гуманістичних цінностей уже сьогодні, тут і тепер. Це зумовлено природою науки, яка висуває нові способи усвідомлення й розв'язання проблем у понятійній формі, та похідної від неї освіти, а також природою публіцистики, що в усвідомленні й розв'язанні проблем використовує поняття і метафори, а тому є зрозумілою сучасникам, більше того, зачіпає їхню чуттєву сферу і тим самим впливає на сьогодення.

Автори демонструють значення філософського мистецтва для розвитку світоглядного виміру суб'єктності країни; вони мають на увазі передусім філософську прозу і поезію, які здатні об'єднувати не лише навколо ідей гуманізму, а й навколо практик людяності — завдяки героям творів, які реалізують ці практики у вчинках та відносинах.

Особливо хотілося б відзначити творчий розвиток авторами концепції ноосфери Володимира Вернадського — введення концепту «ноосферна цивілізація» в контексті проблеми суб'єктності України. Ноосферну цивілізацію вони визначають як «нову якість діяльності та життя людства на основі гармонійних відносин з природою, гуманістичних наукових, духовно-культурних і технологічних інновацій, консенсусу і всесвітньої консолідації задля подолання глобальних проблем і воєн в ім'я гідного розвитку й самореалізації людини» (с. 246). Автори протиставляють її глобальній цивілізації, в якій одні країни визначають своє право бути суб'єктами геополітики, тоді як іншим відводиться безальтернативна роль об'єктів, які використовуються для

впливу на суб'єктів-конкурентів та опонентів. Характеризуючи сучасний стан глобальної цивілізації, дослідники вводять цікаве поняття «гібридної цивілізації», в якій, «з одного боку, маємо публічно проголошену, але абстрактну толерантність, а з іншого — ксенофобію і агресію до всіх, хто має іншу зовнішність, традиції, мову, цінності і спосіб життя» (с. 245).

Натомість ноосферна цивілізація означає нову цілісність людства. На думку авторів, це нова якість цілісності — гуманістична цілісність людства, де панують справжня толерантність, партнерство, безумовна повага до гідності людини, народу, країни. Евристично цінним є висновок: «Лише ініціюючи ноосферну цивілізацію, Україна здатна набути справжню цивілізаційну суб'єктність у світі» (с. 246), який спонукає до нових глибоких роздумів щодо перспектив нашої країни.

Вважаю, що монографія С. І. Пирожкова і Н. В. Хамітова «Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини» є фундаментальним та інноваційним науковим дослідженням, яке до того ж викладено зрозумілою і ясною мовою, а тому книга буде цікавою як науковцям різних галузей, так і широкому колу читачів.

[...]

Україна як цивілізаційний суб'єкт: нова методологія розвитку людини та суспільства : рецензія на монографію С. І. Пирожкова, Н. В. Хамітова «Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини» / В. Г. Кремень // Вісн. Нац. акад. наук України. — 2021. — № 2. — С. 44–48.

Звіт Національної академії педагогічних наук України про використання коштів на наукову і науково-технічну діяльність та отримані результати за 2020 р.*

Наукова доповідь на засіданні робочої групи Національної ради України з питань розвитку науки і технологій 16 червня 2021 р., м. Київ

[...] За законодавством НАПН України здійснює наукове і методичне забезпечення освітньої сфери, дослідницьку діяльність у галузі освіти, педагогіки і психології, підготовку і підвищення кваліфікації освітянських кадрів із метою розвитку національної сфери світи, людського потенціалу країни.

Сьогодні у цій найбільшій гуманітарній сфері функціонує 33 тис. закладів, навчається 7 млн здобувачів освіти, зайнято 1,3 млн освітян.

Академія утворена Указом Глави держави у 1992 р., статус національної їй надано Указом Президента України у 2010 р.

Основні завдання і функції НАПН України визначено законами, указами, іншими актами законодавства та статутом, зокрема Законами України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2015 р.) та «Про освіту» (2017 р.).

* Подано скорочено.

Нині НАПН України об'єднує 10 наукових інститутів, а також Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи, Університет менеджменту освіти та Державну науково-педагогічну бібліотеку України імені В. О. Сухомлинського.

Середньооблікова чисельність штатних наукових та науково-педагогічних працівників академії в еквіваленті повної зайнятості становить 796 осіб, з них 567 (71,2 %, у 2019 р. 70,4 %) з науковими ступенями, зокрема докторів наук — 169 (21,2 %). З-поміж академіків і членів-кореспондентів три чверті представляють зовнішні заклади, установи, організації освітньо-наукового простору всієї України. Зокрема, необхідність ефективної координації їх діяльності і масштабність основних ланок освіти та їх представництва в академії, зумовлюють чинні структуру і склад її п'яти відділень.

У цьому році 12 підвідомчих установ НАПН України успішно пройшли атестацію: 10 установ отримали І категорію, 2 установи — ІІ категорію. За результатами атестації будуть прийматися рішення щодо модернізації академії, реформування її установ.

Академія посилила роботу з молодими вченими. У 2020 р. ними виконано 7 прикладних наукових досліджень.

У звітному році збільшена частка прикладних досліджень, тепер вони домінують у загальній науковій тематиці. За рахунок загального фонду бюджету виконувалося 60 прикладних і 43 фундаментальні дослідження.

Крім того, у 2020 р. три прикладні дослідження проводилися за рахунок спеціального фонду, що фінансувалися за грантами Національного фонду досліджень України.

Також виконувалося чотири міжнародні проєкти за грантовими угодами за програмою Європейського Союзу Еразмус+. За проєктом «Відродження переміщених університетів: посилення конкурентоспроможності, підтримка громад» вартістю 1,5 млн євро Інститут вищої освіти академії є грантоутримувачем.

За результатами досліджень видано понад 3 тис. праць. Зокрема, це — 128 монографій, 35 підручників, 202 навчальні програми і посібники, 66 методичних посібників і рекомендацій, 6 словників і довідників, 455 збірників наукових праць, 1,7 тис. статей у фахових виданнях та понад 500 інших видів видавничої продукції.

Загалом створено 159 методик, програм, концепцій, моделей. Отримано 75 свідоцтв на реєстрацію авторського права на твір.

Наукові результати завершених у 2020 р. фундаментальних та прикладних наукових досліджень використано у підготовці понад 90 законодавчих та нормативно-правових документів з питань регулювання державної освітньої політики, а також в 140 рекомендаціях міжнародних, всеукраїнських та інших науково-практичних заходів.

За звітний рік академія подвоїла кількість публікацій (323) у виданнях, що індексуються базами Web of Science Core Collection та/або Scopus. Подвоїлась і кількість (230) учених, які мають такі публікації.

Найважливіші здобутки за 2020 р. зазначено у звітній анкеті. Назву лише окремі з них.

1. Розроблено інноваційну Концепцію освіти дітей раннього та дошкільного віку та оновлено Базовий компонент (Державний стандарт) дошкільної освіти.

2. Сформовано науково-методичне і дидактичне забезпечення освітньої програми для 3–4-х класів, розробленої під керівництвом академіка О. Я. Савченко, за якою працює понад 50 % початкових шкіл України: створено й опубліковано 14 нових підручників для 3-го класу з мов, математики, інтегрованого курсу «Я досліджую світ», у яких реалізовано новий зміст освіти та інноваційні підходи до його вивчення, видано методичні посібники з організації освітнього процесу в початковій школі згідно з Концепцією Нової української школи.

3. Розроблено новий зміст і концептуальні засади базової частини Нової української школи, що знайшло втілення в оновленому Державному стандарті базової середньої освіти та інноваційних методиках компетентнісно орієнтованого навчання української мови, української літератури, окремих мов національних меншин, математики, історії, на основі яких ученими академії створено 23 підручники з різних предметів, що за результатами Всеукраїнського конкурсу і вибору педагогів отримали державне фінансування, видані масовим тиражем і використовуються в освітній практиці.

4. Забезпечено подальшу цифровізацію освіти та дистанційного навчання, розроблено архітектуру і складники адаптивної інтелектуальної інформаційної системи навчання; створено програмні засоби, що реалізують функції персоналізованого інтелектуального тьютора; обґрунтовано моделі адаптивного хмаро орієнтованого навчання і професійного розвитку вчителів, а також концептуальну модель комп'ютерного моделювання для формування компетентностей учнів з природничо-математичних предметів; розроблено й розміщено в мережі Інтернет низку навчальних і методичних матеріалів для дистанційного і змішаного навчання, зокрема в умовах пандемії COVID-19.

5. Розроблено навчально-методичне забезпечення переходу освіти дітей з особливими освітніми потребами до інклюзивного навчання, зокрема для дітей з порушеннями когнітивного розвитку; визначено основні напрями модернізації змісту освіти незрячих дітей та з порушеннями зору, обґрунтовано принципи побудови діагностичних методик для цієї категорії дітей.

6. Розроблено концепції проєктування і створення SMART-комплексів для закладів професійної (професійно-технічної) освіти аграрної, будівельної та машинобудівної галузей; проєктування освітньо-

виробничого середовища в умовах дуальної форми навчання; оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти; підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності.

7. Обґрунтовано стратегії вищої освіти в умовах інтернаціоналізації; розроблено підходи, показники і критерії для оцінювання діяльності університетів України, запропоновано систему механізмів оцінювання освітньої якості, а також механізми розширення фінансової автономії закладів вищої освіти. Зазначені дослідницькі результати використані при підготовці проєкту Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки, що розробляється відповідно до Указу Президента України від 3 червня 2020 р. № 210.

8. Розроблено спільно з МОН України проєкт Закону України «Про освіту дорослих», а також навчальну програму курсу «Професійна компетентність андрагога», освітню платформу «Професвіта» як інноваційне навчально-цифрове середовище для безперервного професійного розвитку фахівців через формальну, неформальну та інформальну освіту.

9. Розроблено теорію і методики психологічної підтримки людини в умовах складних соціальних обставин, зокрема у ситуаціях гібридної війни, вимушеної міграції переселенців, соціальних і економічних трансформацій перехідного суспільства; концепції захисної поведінки групи в умовах колективної травми і групових інформаційних травм.

10. Теоретично обґрунтовано стратегію розвитку психологічної служби системи освіти в умовах децентралізації, запропоновані моделі управління і науково-методичного забезпечення служби на рівні «заклад освіти — територіальна громада», «територіальна громада — район», «район — область».

У звітному році підвищено рівень наукових друкованих (39) та електронних (10) періодичних видань НАПН України у контексті європейських ініціатив відкритої науки, відкритих цитувань та анотацій. До категорії «А» і «Б» віднесено 29 (60 %) найменувань наукової періодики. Більшість (86 %) друкованих і електронних періодичних видань публікують статті різними мовами, зокрема українською, англійською, польською, німецькою, французькою тощо. Чотири видання — лише англійською мовою, три — тільки українською.

Електронне видання — журнал «Інформаційні технології і засоби навчання» — представлено в базі даних Web of Science Core Collection, має категорію «А», за даними Бібліометрики української науки входить до переліку 10 періодичних видань України. У 2020 р. його переглядали майже 1 млн раз понад 26 тис. користувачів зі 193 країн світу (найбільше з України, США, Японії, Сполученого Королівства, Німеччини, Іспанії).

У НАПН України створено сучасну Електронну бібліотеку, у якій розміщено праці за результатами наукових досліджень учених академії. У бібліотеці представлено 23 тис. повнотекстових ресурсів, з них

99 % у вільному доступі. Їх завантажували 7,2 млн разів, з них 2,5 млн — у 2020 р., що істотно більше порівняно з попереднім роком. Кількість користувачів бібліотеки становила 67 тис. із 146 країн.

Успішно функціонує профіль НАПН України у Scopus.

У рейтингу Бібліометрики української науки 11 підвідомчих установ НАПН України посідають місця, починаючи із 7-го місця цього рейтингу.

НАПН України посилила співпрацю з Комітетом Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій, МОН України, Національним агентством забезпечення якості вищої освіти, Державною службою якості освіти, Національним агентством кваліфікацій, Національною академією наук України та національними галузевими академіями наук, закладами освіти всіх рівнів, іншими міністерствами і відомствами тощо. Завершено виконання Програми спільної діяльності МОН та НАПН України на 2017–2020 рр. та підписана нова Програма на 2021–2023 рр. Розпочато виконання Програми спільної діяльності НАН і НАПН України на 2020–2022 рр. тощо.

Вчені НАПН України систематично проводять незалежну наукову експертизу. Щороку подаються експертні висновки до понад 90 законодавчих, нормативно-правових актів, державних рішень і програм, освітніх інновацій та інформаційно-аналітичних матеріалів, до понад 900 рукописів видавничої продукції, до понад 120 одиниць навчальної літератури, засобів навчання та навчального обладнання для закладів дошкільної, початкової, базової, профільної і середньої освіти, а також до понад 220 дисертацій і 180 авторефератів. Понад 130 провідних учених НАПН України брали участь у діяльності експертних, акредитаційних, робочих груп і комісій, агентств, програмних комітетів.

Вчені НАПН України провадять експериментальну діяльність у понад 1,4 тис. закладів освіти України. Більшість закладів (836), які беруть участь у всеукраїнських експериментах, затверджено наказами МОН України.

У НАПН України забезпечено підготовку здобувачів наукових ступенів доктора філософії та доктора наук через аспірантуру та докторантуру у галузях знань «01 Освіта / Педагогіка», «05 Соціальні та поведінкові науки», «23 Соціальна робота», «28 Публічне управління та адміністрування» у межах 65 наукових шкіл вчених академії. У 2020 р. досягнуто зростання ефективності аспірантури і докторантури. До роботи Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології, а також атестації у 14 спеціалізованих вчених радах залучено понад 80 провідних учених України.

В Університеті менеджменту освіти та двох наукових установах підвищено кваліфікацію 8 тис. керівних, науково-педагогічних і педагогічних працівників освіти, що на 2 тис. більше, ніж у 2019 р.

У НАПН України здійснюється міжнародна діяльність шляхом участі у майже 40 міжнародних освітніх і наукових проєктах і програмах

Американських рад з міжнародної освіти, Британської ради в Україні, Еразмус+ Європейського Союзу, Європейського фонду підготовки, Представництва ООН в Україні, Представництва DVV International (Інституту міжнародного співробітництва Німецької асоціації народних університетів) в Україні, Ради Європи, Світового банку, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ; наукової співпраці з науковими установами і закладами освіти світу; провадження експертної діяльності в рамках міжнародних організацій; проведення міжнародних науково-практичних заходів; підвищення професійного розвитку та стажування вчених НАПН України.

На 16 % збільшилася кількість вчених НАПН України, які є членами понад 50 міжнародних організацій, та на 19 % зросла кількість міжнародних науково-практичних заходів, що проведені спільно із зарубіжними партнерами. На 9 % зросла кількість учених академії, які виїжджали за кордон з метою стажування, навчання, підвищення кваліфікації, викладання, досліджень.

НАПН України є активним організатором чотирьох щорічних міжнародних виставок з питань освіти, а також близько 200 інших науково-практичних масових заходів.

В академії збільшилися на 8,5 % надходження за спеціальним фондом бюджету.

До нерозв'язаних проблем треба, як і раніше, віднести:

1. Хронічне недофінансування академії з огляду на складність і масштабність завдань та об'єктивно незначні можливості комерціалізації результатів діяльності в освітянській сфері.
2. Неконкурентоспроможність заробітної плати. Середньомісячна заробітна плата на повну ставку працівників за загальним фондом у 2020 р. була майже удвічі менша, а наукових працівників — в 1,7 раза менша за середню заробітну плату в м. Києві.
3. Кількаразове зниження прийому в аспірантуру і докторантуру через брак коштів, що не сприяє омолодженню наукових колективів.
4. Дефіцит фінансових можливостей для участі вчених, аспірантів і докторантів у повноцінній міжнародній науковій діяльності, закордонних конференціях, стажуваннях, публікаціях тощо.
5. Обмежені можливості в оновленні дослідницького обладнання.

Перспективи розвитку НАПН України ми пов'язуємо з об'єктивно затребуваною потребою її роботи для розвитку освітньої сфери. Це вимагає певних змін у нашій діяльності.

Попри те, що результати атестації наукових установ НАПН України виявилися досить позитивними, академія останнім часом веде постійний діалог і співпрацює з МОН України щодо реформування НАПН України з метою подальшого підвищення її ефективності.

У протоколі Наукового комітету Національної Ради України з питань розвитку науки і технологій від 3 липня 2020 р. висловлена

думка про «необхідність докорінної реорганізації» НАПН України. Ми готові розглянути на загальних зборах можливість такої реорганізації і прийняти відповідні рішення. Скажімо, про реорганізацію в Національну академію освіти України або Національну академію освітніх наук України.

Не перейменування, а саме реорганізацію.

Це зумовлено рядом об'єктивних причин. Передусім, що об'єктом досліджень все більше стає вся освіта як система в сукупності усіх її аспектів, де педагогіка є лише одним із важливих сегментів. Окрім педагогічних є проблеми економіки, управління освітою, її цифровізації, побудови оптимальної мережі закладів освіти, європейської інтеграції, взаємозв'язку із роботодавцями та інші.

У таку академію легше було б, скажімо, залучити не тільки доктора педагогічних наук, який колись закінчив фізичний факультет і вважається фахівцем із викладання фізики, а й доктора фізико-математичних наук, який добре обізнаний із сучасною фізикою і має своє бачення щодо змісту і методів викладання цього предмета.

Реорганізація дала б також змогу провести кардинальні структурні зміни в академії, звільнитися від неефективно працюючих науковців і окремих підрозділів. І зробити роботу академії більш результативною.

Національна академія педагогічних наук України і надалі буде зосереджувати всі зусилля на гідному науковому і методичному супроводі розвитку освіти країни з тим, щоб вона стала дійсно сучасною і ефективною та забезпечила динамічний прогрес нашої країни.

[...]

Звіт Національної академії педагогічних наук України про використання коштів на наукову і науково-технічну діяльність та отримані результати за 2020 р. : [наукова доповідь на засіданні робочої групи Національної ради України з питань розвитку науки і технологій 16 червня 2021 р.] / В. Г. Кремень// Вісн. Нац. акад. пед. наук України. — 2021. — Том 3, № 1. — С. 1–8.

Українська школа як відкрита соціальна система*

Доповідь на Всеукраїнському серпневому форумі «Освіта України 30 без бар'єрів: вектори якості та успіху», 19 серпня 2021 р., м. Київ

[...] Одним із важливих завдань реформування освіти в Україні є утвердження української школи як відкритої соціальної системи. Системи, яка активно взаємодіє з громадою, батьками, учнями, різними закладами і громадськими організаціями, забезпечує «безбар'єрну» соціалізацію учнів, рух школи у напрямах якості та успіху. Українська школа все більше набуває рис громадсько активної

* Подано скорочено.

школи. У цьому контексті привернемо увагу до таких актуальних проблем.

1. Одним із пріоритетних завдань у створенні відкритого простору активної взаємодії української школи є реальне запровадження державно громадського управління.

Ученими Національної академії педагогічних наук України розроблено організаційно-методичні засади та зміст такого управління. Вивчення практики та чинного законодавства показало, що в цьому важливому питанні є невирішені проблеми, зокрема:

— реальний механізм здійснення децентралізації управління загальною середньою освітою, передусім розвитку громадської складової в управлінні, в освітньому законодавстві хоч і передбачено, але потребує удосконалення й запровадження відповідно до базового Закону України «Про освіту» (2017 р.);

— нормативно-правова база закладів загальної середньої освіти недостатньо сприяє реальному втіленню законодавчо визначеної автономії (кадрової, фінансової, організаційної та змістової), розподілу повноважень і сфер відповідальності суб'єктів управління на різних рівнях управління освітою та територіальних громад;

— забезпеченню високої ефективності демократичних підходів до управління могло б сприяти розроблення Освітнього кодексу України. Тут доцільно використати досвід Франції, де було прийнято у 2000 році Кодекс освіти (Code de l'education), який об'єднав усі чинні правові норми, що стосуються освіти.

2. Окремо варто зупинитися на особливостях простору активної взаємодії української школи. Сучасна взаємодія людини в цифровому просторі відмінна від взаємодії минулого часу, що безпосередньо пов'язане з розширенням сфери застосування цифрових рішень і сервісів, доступністю ґаджетів, інтенсивним розвитком соціальних медіа.

Природно, що така ситуація зумовлює необхідність змін в усталених методичних практиках як на рівні школи, так і сім'ї.

За даними Державної служби статистики України за 2020 рік, інтернетом користуються щодня 94 % дітей віком від 15 до 18 років та 80 % дітей до 15 років. Оскільки інтернет повністю інтегрований у життя підлітків і старшокласників, цифровий і фізичний світи не можна розглядати окремо. З огляду на це, потрібна державна освітня політика у створенні безпечного, інклюзивного, дитиноцентрованого простору з можливістю отримання індивідуально підібраного контенту, побудованого на нормах загальнолюдської та національної моралі й етики.

Принципово важливими інформаційно-методичними ресурсами цифрового освітнього простору української школи мають стати: вебсайт або портал; віртуальний методичний кабінет, мережеві методичні

об'єднання педагогічних працівників; електронні портфоліо керівників, педагогічних працівників і здобувачів освіти; структурована медіатека; віртуальна бібліотека.

Хочу зазначити, що 10 років тому Інститутом інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України на базі системи EPrints було створено Електронну бібліотеку НАПН України (lib.iitta.gov.ua), в якій у відкритому доступі представлено результати наукових досліджень установ Національної академії педагогічних наук України і яка активно використовується педагогами: близько 25 тис. ресурсів, кількість завантажень — понад 8 млн. До речі, цим ресурсом послуговуються фахівці зі 181 країни світу.

3. Для активного використання можливостей цифрового простору, вільного орієнтування в сучасному світі необхідно сформувати цифрову компетентність як здобувачів загальної середньої освіти, так і вчителів, і батьків.

Ученими НАПН України з метою підвищення рівня цифрової компетентності педагогів розроблено та запроваджено освітні курси «Виховні можливості цифрового простору», «Основи медіаграмотності та критичного мислення як складові цифрової компетентності», «Плюси і мінуси інтернет-колаборації» та ін.

На допомогу керівникам, учителям, батькам вчені академії у співпраці з практиками розробили Концепцію виховання дітей та молоді у цифровому просторі як систему науково обґрунтованих положень, що визначають суспільні виклики й стратегічні напрями виховання молодого покоління в умовах цифрової реальності. Концепцію розміщено на сайті академії для громадського обговорення, і ми будемо вдячні за слушні пропозиції та зауваження.

4. Міжнародне співробітництво є невід'ємною складовою діяльності школи. Його пріоритетним завданням є підготовка та реалізація міжнародних проєктів у сферах освітнього та культурного обмінів, залучення коштів міжнародних фондів та організацій із метою підвищення ефективності освітньої діяльності та якості навчання до рівня кращих світових практик. Ми повинні сповна використати в інтересах України розширення на сферу загальної середньої освіти нової програми ЄС Еразмус+ на 2021–2027 роки.

Осмислення європейських та загальнолюдських цінностей у процесі активного діалогу з однолітками, викладачами, експертами з країн ЄС є важливим механізмом формування європейської ідентичності та свідомої підтримки українською молоддю європейського і євроатлантичного курсу нашої держави.

Пандемія COVID-19 виступила потужним каталізатором розвитку інтернаціоналізації освітніх процесів у дистанційному та цифровому форматі. Водночас необхідною передумовою успішної цифрової інтернаціоналізації освіти української учнівської молоді є забезпечення

належного рівня матеріально-технічної бази закладів освіти для інтенсивної комунікації із закордонними колегами.

5. Треба зазначити, що впродовж останніх двох років збільшилися майже всі інтернет-ризики.

У 2020 році понад 80 % дітей наражалися хоча б на один із видів кібербулінгу. За нашими дослідженнями, небезпечними є рольові комп'ютерні ігри, які здатні сформувати психологічну залежність. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) внесла комп'ютерну залежність у розряд категорій патологічних пристрастей. Доведено, що до 14 % користувачів інтернету мають психологічну залежність. Така ситуація перетворила кібербулінг на гостру освітню проблему.

Дослідження вчених НАПН України показали, що головною стратегією протидії кібербулінгу наявних і прогнозованих видів залишається комплексне охоплення профілактикою та просвітою всіх суб'єктів.

Необхідно підкреслити, що ефективне виховання в цифровому просторі потребує керування принципом реальності, опертя на дослідження, а не на суб'єктивні, часто хибні, уявлення і відчуття щодо профілактики кібербулінгу та зменшення кібервіктимізації дітей і підлітків.

6. Вважливим суб'єктом простору активної взаємодії школи є батьки. Вчені академії розробляють науковий психолого-педагогічний супровід розвитку здоров'язбережувальної сімейної медіаосвіти як форми підтримки системи освіти дитини в цифровому середовищі.

Ми пропонуємо інтегрувати зусилля для створення на національному і локальних (місцеві громади, заклади освіти) рівнях проєктів сімейної медіаосвіти, які сформували б потужний громадський рух обізнаного цифрового батьківства.

7. Учені академії дослідили тенденції, які стали характерними в суспільстві та є значущими для активної взаємодії української школи в освітньому й соціальному просторах в умовах функціонування онлайн. Серед них: тенденція до переосмислення трудової діяльності в режимі онлайн. Робота колективів проілюструвала їхню здатність до змін, мобільність або ж, навпаки, невміння швидко реагувати на виклики часу. Запорукою успішності стала професійна мобільність та адаптивність. Більшість педагогів і учнів певною мірою в обмежені терміни оволоділи необхідними знаннями, закріпили навички та знайшли ресурси для того, щоб продовжити працювати в умовах, що змінилися.

Стала очевидною роль мотивації до навчання та педагогічної діяльності.

Утверджується роль учителя як тьютора, але й поглибилося розуміння ролі педагогічного супроводу, особистого спілкування, впливу педагога на особистість дитини.

Зросла роль спільнот — однодумців людей, які не обов'язково пов'язані професійними інтересами або працюють в одній організації, а орієнтовані на досягнення спільно значущого результату. Такі спільноти можуть включати в себе батьків, педагогів, волонтерів, методистів, науковців, програмістів, психологів.

Відбувається створення реально функціонуючої системи дистанційної взаємодії, формується банк навчальних матеріалів і ресурсів.

Стало очевидним, що цифрова компетенція є головною для людини і суспільства в XXI столітті.

Аналіз свідчить, що більш яскравою буде палітра складових простору активної взаємодії української школи, то більш потужною і якісною буде наша освіта.

У єднанні різноманіття — наша сила!

Українська школа як відкрита соціальна система : доповідь на Всеукраїнському серпневому форумі «Освіта України 30 без бар'єрів: вектори якості та успіху», 19 серпня 2021 р. / В. Г. Кремень // Вісн. Нац. акад. пед. наук України. — 2021. — Т. 3, № 2. — С. 1–4.

Ювілейна сесія загальних зборів Національної академії наук України за участю національних галузевих академій наук України, присвячена 30-й річниці незалежності України*

Доповідь 20 серпня 2021 р., м. Київ

[...] ЮНЕСКО справедливо визнає освіту в глобалізованому світі основним чинником розвитку людини і стійкого суспільного прогресу.

Водночас для України освіта — запорука становлення суверенної і самодостатньої Української держави, розкриття потенціалу її громадян.

Створена Указом Глави держави менше ніж через рік після проголошення незалежності, Академія педагогічних наук мала науково і методично забезпечити формування ефективної національної системи освіти. Сьогодні можна стверджувати, що ця місія здійснена і продовжує виконуватися.

Первісно організована на базі трьох інституцій — Інституту педагогіки, Інституту психології та Педагогічного музею — тепер академія у своєму складі має 12 наукових установ, які охоплюють усі ланки освіти — від дошкільної до освіти дорослих. Усі наукові установи, включно з Державною науково-педагогічною бібліотекою України імені В. О. Сухомлинського, в цьому році підтвердили свою високу репутацію, успішно пройшли атестацію, 10 із них отримали І категорію. Крім того, в академії функціонує Університет менеджменту освіти, історія

* Подано скорочено.

якого починається з 1952 р. і який щороку здійснює підвищення кваліфікації 5 тис. освітян.

На сьогодні в освіті функціонує 33 тис. закладів, на системній основі навчається 8 млн здобувачів освіти, зайнято 1,3 млн освітян.

У роки незалежності України за активної участі вчених НАПН України, її підвідомчих установ створено два покоління освітянських законів. У 1991–2002 рр. розроблено перше покоління освітнього законодавства держави, з 2014 р. і дотепер формується друга, осучаснена система законів про освіту.

Якість і доступність, орієнтація на потреби людини — незмінно були основними напрямами рекомендацій академії щодо розвитку національної освіти.

Для їх здійснення за участі вчених НАПН України розроблена й реалізована концепція стандартів освіти всіх рівнів: дошкільної, початкової, базової і старшої (тепер профільної) середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої і вищої.

Відповідно до стандартів сформовано новий зміст та інноваційні методики навчання, підготовлено навчальні програми, підручники, навчальні посібники. Понад 70 % підручників для загальної середньої освіти створено вченими академії. А для освіти дітей з особливими потребами — майже 100 % підручників авторства академічних учених.

На початку 2000-х років учені НАПН України активно підтримали впровадження в освіту принципів людиноцентризму, компетентнісного підходу, концепції вимірюваної якості в освіті. На цих засадах розроблено або розробляються нові освітні стандарти. Зокрема, на компетентнісній основі нині створено 195 стандартів вищої освіти за новим переліком спеціальностей, 99 % із них пройшли методичну експертизу в НАПН України.

З-поміж освітніх інновацій, обґрунтованих і підтриманих НАПН України, — законодавче визнання формальної, неформальної та інформальної освіти, а також упровадження Національної рамки кваліфікацій. Це, а також приведення структурної організації вітчизняної освіти відповідно до Міжнародної стандартної класифікації освіти, створює в Україні умови для безперервної освіти впродовж життя від народження, побудови в Україні суспільства, що безперервно навчається.

Інша інноваційна трансформація освіти — її інформатизація і цифровізація. Із цією метою в НАПН України утворено Електронну бібліотеку *(lib.iitta.gov.ua)*, де розміщено 25 тис. праць учених академії, вони завантажувалися понад 8 млн разів користувачами із 181 країни світу. Електронний журнал Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України *(journal.iitta.gov.ua)* — один із найкращих за цитуванням з-поміж 82 українських журналів, що знахо-

дяться в базі Web of Science Core Collection, має понад 1 млн переглядів із 196 країн. Інститут розробляє електронну вікіпедію освіти. Учені установи впровадили ефективну методику підвищення цифрової компетентності вчителів.

Ще один важливий напрям освітньої модернізації — створення за роки незалежності під науково-методичним проводом академії розгалуженої мережі психологічної служби освіти. Психологічна служба сприяє кращому особистісному розвитку здобувачів освіти. Методичні розробки учених-психологів також дають змогу дітям і молоді протистояти шкідливій інформації в інтернет-мережах, а також забезпечити реабілітацію дітей і дорослих, постраждалих унаслідок російських агресивних дій.

Особливо значущий напрям освітніх перетворень 2000-х років — євроінтеграція. Першим результатом стало приєднання України в 2005 р. до Болонського процесу в рамках створення Європейського простору вищої освіти. Ця діяльність активізована після підписання у 2014 р. Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом. Треба зазначити результативну участь учених академії в реалізації проєктів за програмою ЄС Еразмус+, за програмою «Горизонт 2020», що сприяє інтеграції у європейські простори освіти та професійної освіти і підготовки, а також у європейський дослідницький простір.

Уся багатогранна реформаторська діяльність освітян за підтримки вчених за 30 років становлення України як суверенної держави підсумована в Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні, підготовленій вченими НАПН України до 30-річчя незалежності України.

Найближчим часом важливо завершити створення системи нового освітнього законодавства — законопроєктів «Про професійну освіту» та «Про освіту дорослих».

Законопроєкт «Про дошкільну освіту» отримав хорошу основу — інноваційну концепцію освіти дітей раннього і дошкільного віку.

У загальній середній освіті необхідно розробити державний стандарт профільної середньої освіти, над чим активно працюють вчені нашої академії і долучені вчені НАН України. І тут важливим є голос вчених НАН з кожного предмета. Реалізація стандарту потребуватиме відповідної модернізації мережі закладів профільної середньої освіти. І безумовне посилення уваги до вивчення фізико-математичних і природничих дисциплін.

У професійній освіті важливо максимально зблизити професійно-технічну і фахову передвищу освіту, інтегрувати відповідні заклади, створити укрупнені багаторівневі і багатопрофільні, гнучкі професійні коледжі згідно з кращою світовою практикою.

Заклади вищої освіти так само мають бути значно укрупнені з метою істотного підвищення їх конкурентоспроможності.

Ми повинні провести такі зміни в освіті, які забезпечили б підготовку людини до життя і діяльності в умовах XXI ст. Серед них такі, що обумовлені загальноцивілізаційними змінами.

1. Людство вступило в інноваційний тип прогресу, що вимагає формування інноваційної людини — людини з інноваційним типом мислення, інноваційною культурою і здатністю до інноваційного типу діяльності. Людини знаннєвої, діяльність якої в усіх сферах життя базується на знаннях.

2. Відбувається цифровізація усіх сфер життя і діяльності людини. Значить, нам потрібно готувати людину, що компетентна в цифровому суспільстві.

3. Поглиблюється глобалізація людства, яка, зокрема, означає, що дійсно конкурентоспроможною є людина, обізнана з кращими практиками життя і діяльності в різних країнах світу. Тому треба готувати глобалістську людину, але патріота України.

4. Саме патріотизм, національне єднання дозволять найліпше усвідомити і захистити національні інтереси України і відстояти їх. І таким чином не тільки створити ліпші умови для життя громадян, а й захистити саму державу в умовах глобалізаційних загроз і гібридної війни, яка ведеться проти України.

5. Головним напрямом, серцевиною освітньої діяльності має стати дитиноцентризм — максимальне наближення освіти кожної окремої дитини до її здібностей і талантів. Педагоги разом із батьками повинні допомогти дитині самопізнати себе, саморозвинути, і тоді, ставши дорослою, така людина максимально себе самореалізує, що є основою особистого щастя і запорукою динамічного і несуперечливого прогресу країни.

Шановні колеги! З метою сучасного забезпечення розвитку освіти НАПН України продовжує реформаторські заходи з метою подальшого посилення власного наукового і методичного потенціалу, зокрема відповідно до урядового розпорядження щодо реформування національних галузевих академій наук.

Вчені НАПН України готові всіляко сприяти створенню в Україні структурованого і євроінтегрованого, людиноцентрованого простору безперервної освіти впродовж життя, що відповідав би запитам громадян і суспільства, інтересам української держави.

Ювілейна сесія загальних зборів Національної академії наук України за участю національних галузевих академій наук України, присвячена 30-й річниці незалежності України : доповідь 20 серп. 2021 р. / В. Г. Кремень // Вісн. Нац. акад. пед. наук України. — 2021. — Т. 3, № 2. — С. 1–5.

VII Міжнародний конгрес зі спеціальної педагогіки та психології «Діти з особливими потребами: від рівних прав — до рівних можливостей»*

Виступ 7 жовтня 2021 р., м. Київ

[...] Дорогі учасники VII Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки та психології, дозвольте мені від президії Національної академії педагогічних наук України і від себе щиро та сердечно привітати вас із початком роботи конгресу!

Цей конгрес надзвичайно важливий, оскільки він присвячений розвитку дітей, які потребують особливої уваги і, я б сказав, поваги з боку суспільства та держави до дітей з особливим потребами.

Ми є свідками, що в Україні в останні роки посилено увагу до таких дітей, до їхньої освіти, виховання. І я б тут відзначив дуже позитивну роль першої леді України пані Олени Зеленської. Щиро дякую пані Олені та всім державникам, Міністерству освіти і науки України, Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій за постійну увагу до виховання дітей з особливим потребами.

Хотів би зазначити, що в Національній академії педагогічних наук України є невеликий але, на мій погляд, дуже ефективний Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка, який забезпечує левову частку науково-методичного і методологічного супроводу розвитку цього напряму освіти. Програми, підручники, стандарти щодо навчання таких дітей відпрацьовуються перш за все у цьому колективі. Я щиро вдячний усім співробітникам інституту та всім колегам з інших установ, з інших інституцій, котрі працюють заради розвитку освіти, навчання і виховання дітей з особливим потребами.

Багато зроблено, але, на мій погляд, попереду ще дуже значна ділянка роботи для усіх нас із вами. І тут я б назвав декілька напрямів цієї роботи.

По-перше, я думаю, що нам потрібно продовжувати поновлювати, осучаснювати законодавчу і нормативну базу навчання і виховання таких дітей. І, безумовно, тут значуща роль народних депутатів України, Міністерства освіти і науки України, нас із вами у формуванні цієї законодавчої бази.

По-друге, нам потрібно продовжувати змінювати ставлення в суспільстві до таких дітей. Ми повинні утвердити в суспільстві розуміння, що це абсолютно такі ж, а іноді ще більш талановиті діти, як і всі інші діти. І ми маємо створити передумови, щоб кожна дитина знайшла своє місце в житті. А вона зможе це зробити, якщо буде ефективно жити і навчатися з перших років свого життя. Це вже наша з вами відповідальність.

По-третє, однією з основних проблем у сфері освіти дітей і молоді з особливими освітніми потребами є недостатньо ефективне фахове

* Подано скорочено.

адміністрування цього напряму, зокрема щодо підготовки педагогів та викладачів до роботи з дітьми означеної категорії, укомплектованості сучасними засобами навчання та реабілітації, обмеженості фінансування спеціальної навчально-методичної літератури та наочно дидактичних посібників тощо. У цьому напрямі дуже важливо допомогти вчителям, вихователям у розумінні особливостей роботи з такими дітьми. Створити найсучасніші, з огляду на модерні цифрові технології, методичні посібники та забезпечити можливість вчителеві на найвищому рівні спілкування із цими дітьми.

По-четверте, потребує подальшого вдосконалення законодавче унормування контролю за дотриманням закладами вищої освіти законодавства щодо студентів з інвалідністю, зокрема в питаннях доступності до відповідної інфраструктури, навчально-методичного забезпечення, працевлаштування випускників з особливими потребами, існує й проблема у професійно-педагогічний підготовці майбутніх викладачів вищої освіти в умовах інклюзивного навчання тощо.

Надзвичайно важлива, безумовно, підтримка інклюзивної освіти в Україні. Нам приємно відзначити, що Інститут спеціальної педагогіки і НАПН України постійно сповідували цю ідею. І те, що в останні роки її реалізація набирає чимраз більшої активності, — дуже добре.

Безумовно, ми повинні турбуватися про підготовку вчителів для роботи із цими дітьми, оскільки тут незвичайний випадок, виняткова увага має бути, і терпіння, і любов. Тож дуже багато роботи перед усіма нами. І я сподіваюся, що робота конгресу буде сприяти тому, щоб кожен із вас почув про позитивний педагогічний досвід своїх колег, щоб кожен відчув турботу з боку суспільства до цієї проблеми і щоб ми створили максимально сприятливі умови для навчання, виховання і життя таких дітей у дорослому віці.

[...]

VII Міжнародний конгрес зі спеціальної педагогіки та психології «Діти з особливими потребами: від рівних прав — до рівних можливостей» : [виступ 7 жовтня 2021 р.] / В. Г. Кремень // Вісн. Нац. акад. пед. наук України. — 2021. — Т. 3, № 2. — С. 1–3.

Освіта дітей раннього та дошкільного віку в контексті їх безперервного розвитку*

Наукова доповідь загальним зборам НАПН України 19 листопада 2021 р.

[...] Сучасний глобалізований і конкурентний світ перейшов до інноваційного типу розвитку, який обумовлює необхідність формування особистості з інноваційним типом мислення, інноваційною культурою, спроможної по-новому вирішувати наявні проблеми й

* Подано скорочено.

уникати потенційних ризиків економічного, технологічного, політичного та соціокультурного характеру. Закономірно, що ці та інші цивілізаційні зміни зумовлюють трансформаційні процеси в системі освіти України, переосмислення державних освітніх пріоритетів, змісту освіти, видозмінюють підходи до розв'язання традиційних освітніх проблем, активізують упровадження інноваційних педагогічних практик.

Інноваційний розвиток, національний добробут будь-якої держави, якість життя кожного пересічного громадянина глибоко пов'язані зі знаннями, компетентностями, творчими можливостями та світоглядом особистості, які повноцінно формуються і розвиваються переважно в межах освітнього процесу. За роки незалежності українське суспільство ще більше усвідомило значення впливу освіти на становлення особистості, розвитку її здібностей. Якісне й змістовне життя людини можливе виключно в контексті її безперервного розвитку і самореалізації, розуміння цінності освіти.

Первинним етапом освіти, що закладає підґрунтя розвитку особистості, її здатності навчатися упродовж життя, є освіта дітей раннього та дошкільного віку. Першою інвестицією держави у формування людського капіталу країни є підтримка раннього освітнього розвитку дітей від народження до виповнення 3-х років. Перші три роки життя є вирішальними у найбільш інтенсивному розвитку організму дитини, що в подальшому є визначальним для цілісного становлення людини на всіх етапах її життя.

Відповідно до Міжнародної стандартної класифікації освіти (International Standard Classification of Education, ISCED), нульовий рівень освіти «рання дитяча освіта» (level 0 — Early childhood education) охоплює два стратегічно важливих для всього подальшого неперервного розвитку життя людини періоди:

1) ранній вік — від народження до виповнення 3-х років;
2) дошкільний вік (від 3-х до виповнення 6–7-ми років).

Водночас особливе місце посідає передшкільний період, що збігається зі старшим дошкільним віком.

За роки незалежності в Україні сформувалося значне законодавче та нормативне підґрунтя, що регулює функціонування системи дошкільної освіти.

Базовими для цієї сфери є Закони України «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Про освіту» (2017 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.). Ці нормативно-правові акти є засадничими у реалізації конституційного права дитини на освіту. Відповідно до норм освітнього законодавства дошкільна освіта (з 5-ти років) є обов'язковою первинною ланкою освіти впродовж життя. Наразі підготовлено проєкт нового закону про дошкільну освіту, який закладає фундаментальні засади розвитку дошкільної освіти у нових умовах, зокрема в добу цифровізації.

НАПН України приділяє значну увагу питанням інноваційного концептуального, науково-методичного та програмно-навчального супроводу розвитку дошкільної освіти в Україні.

З метою реалізації експертно-аналітичної функції НАПН України із науково-методологічного і методичного забезпечення розвитку дошкільної освіти постановою президії НАПН України від 2 квітня 2018 р. № 1-2/5-119 створено наукову раду «Проблеми дошкілля», до якої увійшли вчені НАПН України, наукові та науково-педагогічні працівники різних закладів освіти, наукових установ і організацій, провідні фахівці у галузі дошкільної освіти. Діяльність наукової ради спрямовано на моніторинг та дослідження актуальних проблем дошкільної освіти, здійснення аудиту наукових досягнень лабораторій, відділів, інших підрозділів установ академії, їхнє впровадження в освітню діяльність закладів дошкільної освіти.

Важливими здобутками національної системи дошкільної освіти є:

1. Функціонування широкої мережі різних типів закладів дошкільної освіти. Це заклади комбінованого, загального, компенсаторного типів; ясла-садки, центри розвитку дитини, навчально-виховні комплекси з дошкільними відділеннями, дитячі будинки сімейного типу.

За даними Державної служби статистики України, станом на 1 січня 2021 р. в Україні функціонує понад 15 тис. закладів дошкільної освіти (юридичних осіб), у яких виховується понад 1 млн дітей. Із них у міській місцевості — приблизно 6 тис. закладів, у яких 885 тис. дітей. У сільській місцевості функціонує майже 9 тис. закладів, у яких 266 тис. дітей. Додатково при закладах середньої освіти організовано майже 2 тис. груп для дітей дошкільного віку, якими охоплено майже 24 тис. дітей.

У 2020 р. зросла кількість приватних закладів дошкільної освіти — 85 закладів (юридичних осіб) на 3,4 тис. місць та 31 заклад, заснований ФОП, на 813 місць. На кінець 2020 р., уже в умовах пандемії, додатково створено 13,3 тис. місць у закладах дошкільної освіти. Відкрито 24 новобудови закладів дошкільної освіти, з яких 16 — завдяки програмі Президента України «Велике будівництво».

Станом на 1 травня 2021 р. відкрито чотири новобудови закладів дошкільної освіти: дві в Київській області та по одній в Івано-Франківській області та місті Києві.

2. Прийняття нового Державного стандарту дошкільної освіти в Україні (Базовий компонент дошкільної освіти, 2021 р.) та системи оцінювання якості дошкільної освіти (2020, 2021 рр.), у розробленні яких брали участь учені НАПН України.

За роки незалежності тричі оновлено Базовий компонент дошкільної освіти (1998, 2012, 2021 рр.), що відображає загальні тенденції соціальних, економічних змін у державі. Оновлений Державний стандарт дошкільної освіти (2021 р.) визначає вимоги до обов'язкових компетентностей та результатів освіти дітей дошкільного віку, умови,

за яких вони можуть бути досягнуті відповідно до міжнародних стандартів якості освіти, щодо особистісного становлення дитини, розвитку її фізичних, інтелектуальних і творчих здібностей.

Необхідно більше звертати увагу на проблему забезпечення наступності між дошкільною та початковою ланками освіти у контексті орієнтації на формування основних компетентностей, які схвалені Рамковою програмою Європейського парламенту та Ради ЄС (2018 р.).

3. Проведення моніторингових досліджень у системі дошкільної освіти за фінансової підтримки ЮНІСЕФ.

Дитячий фонд ООН — ЮНІСЕФ підтримав діяльність МОН України, спрямовану на забезпечення якісної дошкільної освіти — впровадження в Україні шкали ECERS (Early Childhood Environment Rating Scale), яка містить міжнародний інструментарій оцінювання якості освітнього процесу в закладах дошкільної освіти. Це є важливим кроком для посилення всіх аспектів забезпечення якості дошкільної освіти, зокрема дітей із найбільш вразливих категорій, дітей, які постраждали внаслідок війни, дітей із сільської місцевості, дітей з особливими потребами.

4. Створення інклюзивного освітнього простору у закладах дошкільної освіти для дітей з особливими освітніми потребами.

На реалізацію державної політики із забезпечення інклюзивної освіти розширено мережу закладів дошкільної освіти компенсаторного типу: понад 1 тис. закладів дошкільної освіти із спеціальними групами, де здобувають освіту майже 61 тис. дітей; 284 заклади дошкільної освіти із санаторними групами, у яких понад 23 тис. дітей; майже 2 тис. закладів дошкільної освіти з інклюзивними групами, у яких більше 73 тис. дітей (з них понад 7 тис. з особливими освітніми потребами).

НАПН України здійснює науково-методичний супровід розвитку дошкільної освіти на засадах дитиноцентризму та гуманної педагогіки з урахуванням новітніх освітніх підходів.

Систематично розробляється та оновлюється інноваційне програмне, навчальне та методичне забезпечення освітнього процесу для закладів дошкільної освіти.

Серед вагомих здобутків учених НАПН України:

— підготовка програм для дітей дошкільного віку, які отримали схвалення МОН України: «Впевнений старт», «Вчимося жити разом» (Т. О. Піроженко);

— «Світ дитинства», програма та навчально-методичний посібник «Навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах національних спільнот», «Оберіг» (А. М. Богуш);

— «Україна — моя Батьківщина», «Я у світі» (О. Д. Рейпольська);

— програми для дітей з особливими освітніми потребами: програмно-методичний комплекс «Корекційна робота з розвитку мовлен-

ня дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення» (Ю. В. Рібцун);

— програма розвитку дітей з порушенням опорно-рухового апарату (А. В. Шевцов);

— програма розвитку дітей дошкільного віку з порушенням слуху (К. В. Луцько).

11 програм для дітей дошкільного віку, створених вченими НАПН України, отримали схвалення МОН України. У жовтні цього року МОН України рекомендовано ще одну програму освіти дітей раннього та дошкільного віку «Освіта і піклування», яку розроблено за підтримки вчених НАПН України.

Колектив учених НАПН України (під керівництвом Т. О. Піроженко) розробив освітню технологію психолого-педагогічного проєктування взаємодії дорослого з дитиною «Радість розвитку», за яку науковці Інституту отримали Державну премію України в галузі освіти (2018 р.). Цю технологію впроваджено в 11 областях України (Вінницька, Волинська, Донецька, Житомирська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Миколаївська, Сумська, Хмельницька, Чернігівська).

Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України розробляє науково-методичне забезпечення дошкільної освіти дітей з особливими освітніми потребами та технології раннього втручання. Створено:

— навчально-методичний посібник щодо раннього втручання й корекції поведінки;

— програми розвитку для дітей раннього та дошкільного віку з особливими освітніми потребами (для дітей з порушенням зору «Маленькі долоньки», «Світ на долоньках», «Пізнання на долоньках», «Дієві долоньки»);

— програму підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів освіти та фахівців інклюзивно-ресурсних центрів «Сучасні технології психолого педагогічного супроводу дітей з особливими потребами».

На виконання Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 рр. розроблено і впроваджено посібники для батьків та фахівців щодо роботи з дітьми (з дитячим церебральним паралічем, розладами аутистичного спектра, затримкою психічного розвитку, порушеннями інтелектуального розвитку, тяжкими порушеннями мовлення), програму розвитку дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку від 3-х до 7-ми років «Віконечко».

Розпочато дослідження психолого-педагогічного супроводу родин дітей з особливими освітніми потребами у кризових ситуаціях.

НАПН України ініціює проведення наукових заходів різного рівня. Це міжнародні й всеукраїнські науково-практичні конференції, методо-

логічні й навчально-методичні семінари, вебінари, майстер-класи тощо. Тематична спрямованість таких заходів формується з урахуванням актуальних проблем дошкільної освіти. До участі в заходах залучаються науковці, педагогічні працівники закладів дошкільної освіти, керівники. Такі заходи демонструють конструктивний результат синергії зусиль НАПН України, МОН України, підкомітету з питань раннього розвитку та дошкільної освіти профільного Комітету Верховної Ради України, Державної служби якості освіти України.

НАПН України організувала та провела методологічний семінар «Дошкільна освіта в контексті ідей Нової української школи» (30 жовтня 2020 р.), вебінар «Забезпечення якості освіти дітей раннього та дошкільного віку у приватному секторі: наука і практика» (6 квітня 2021 р.).

Незважаючи на складний час соціального дистанціювання у зв'язку з пандемією COVID-19, заходи стали наріжними для формування солідаризованої позиції вчених, законодавців, освітян щодо сучасних пріоритетів у сфері освіти дітей раннього та дошкільного віку.

Понад 1,6 тис. учасників об'єднала Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Освітній процес у закладах дошкільної освіти: сутність та інноваційний потенціал» (9 червня 2021 р.). Вона стала дискусійною платформою, де предметно проаналізовано вплив та наслідки для вітчизняної дошкільної освіти пандемії COVID-19, висвітлено освітні інновації, зокрема систему освіти дітей раннього та дошкільного віку «Освіта і піклування» (розроблена за ініціативою голови підкомітету з питань раннього розвитку та дошкільної освіти Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій В. А. Воронова). На конференцію надійшло понад 1,5 тис. питань з різних проблем реалізації освітнього процесу у закладах дошкільної освіти. Це засвідчило надзвичайно високу затребуваність наукового супроводу як модернізації дошкільної освіти, так і реалізації її засадничих завдань. Трансляція конференції у мережі «Facebook» зібрала понад 4 тис. переглядів.

Дошкільна освіта — це сфера, де починають утілюватися засадничі напрями сучасного виховання особистості, спрямовані на формування у дитини духовних цінностей і моральних якостей, патріотизму й національно-культурної ідентичності. Академія організувала та провела Всеукраїнський вебінар з національно-патріотичного виховання «Україна — моя Батьківщина» (22 червня 2021 р.), під час якого учасники розглянули актуальні проблеми виховання національної ідентичності в дошкільному віці.

Відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України спільно з Волинським національним університетом імені Лесі Українки та Інститутом проблем виховання НАПН України започаткували циклічну міжнародну науково-практичну конферен-

цію «Освіта дітей раннього та дошкільного віку в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку». Перша така конференція відбулась у червні цього року.

НАПН України спільно з МОН України та профільним Комітетом Верховної Ради України започаткували Всеукраїнський тиждень дошкілля, у рамках якого відбулася Всеукраїнська конференція працівників дошкільної освіти (20 вересня 2021 р.). У роботі конференції взяли участь вчені НАПН України, працівники МОН України, Державної служби якості освіти України, представники закладів вищої освіти, директори, методисти та педагогічні працівники закладів дошкільної освіти державної та приватної форм власності.

Упродовж тижня проведено серію вебінарів, підготовлених ученими НАПН України:

— «Освіта дітей раннього та дошкільного віку: виклики та перспективи» і «Проєктування цифрового освітньо-виховного середовища для раннього розвитку дітей» (Інститут проблем виховання НАПН України);

— «Прийняття дитиною дошкільного віку цінностей: досвід впровадження» та «Вихователь і дитина: визначення динаміки досягнень у педагогічній системі “Впевнений старт”» (Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України);

— «Новий формат освітнього середовища для дітей дошкільного віку» та «Послуги раннього втручання для дітей з особливими освітніми потребами: успішний досвід» (Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України).

НАПН України взяла активну участь у написанні Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку, створення якої ініціював голова підкомітету з питань раннього розвитку та дошкільної освіти Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій народний депутат В. А. Воронов.

Концепція окреслює стратегічні напрями освітнього розвитку дітей від народження до шкільного віку відповідно до викликів глобалізованого світу, цифрового суспільства, очікувань громадян України щодо державницької позиції підтримки дошкільного дитинства. Вона визначає провідні ідеї та принципи забезпечення системних змін в освіті дітей раннього та дошкільного віку на засадах дитиноцентризму, управлінні системою дошкільної освіти на різних її рівнях. Концепцію спрямовано на створення загального соціокультурного простору солідарної відповідальності батьків, педагогів і державних працівників за якість освіти дітей раннього та дошкільного віку як стратегічного ресурсу реалізації цілей сталого розвитку суспільства.

До першочергових невирішених проблем освіти дітей раннього та дошкільного віку насамперед необхідно віднести ті, що визначені Національною економічною стратегією до 2030 року:

1) неспроможність мережі закладів дошкільної освіти охопити всіх дітей дошкільного віку якісними та інклюзивними послугами;

2) застарілість змісту дошкільної освіти;

3) відсутність механізмів стимулювання відкриття та функціонування приватних закладів дошкільної освіти.

У Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні, підготовленій ученими НАПН України до 30-ї річниці незалежності України, зазначено, що наразі проблемне поле у сфері дошкільної освіти є досить широким. З метою дослідження проблем освіти дітей раннього і дошкільного віку Президія НАПН України ініціювала утворення державної наукової установи «Інститут раннього розвитку дитини та дошкільної освіти».

Утворення такої установи зумовлене потребою в досягненні стратегічних цілей державної освітньої політики в контексті реалізації конституційного права дитини на доступ до якісних та інклюзивних освітніх послуг від народження. Утворення Інституту раннього розвитку дитини та дошкільної освіти НАПН України сприятиме розв'язанню завдань у сфері дошкільної освіти, які визначено Національною економічною стратегією до 2030 року, вирішенню проблем раннього втручання.

Важливою є модернізація нормативно-правової бази функціонування системи дошкільної освіти та участь вчених НАПН України в її оновленні.

Необхідно внести зміни в тематику наукових досліджень із проблем освіти дітей раннього та дошкільного віку відповідно до Пріоритетних напрямів (тематики) наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок НАПН України на 2022–2026 рр.

Доцільно поглибити розуміння актуальних проблем та викликів, які на сьогодні властиві цій сфері, і визначити, якою мірою діяльність учених, що здійснюють науково-методичний супровід освіти дітей раннього та дошкільного віку, відповідає суспільному запиту. Системне й цілеспрямоване дослідження таких проблем становитиме найближчу перспективу для обґрунтування сучасних напрямів розвитку дошкільної освіти.

Розвиток дошкільної освіти України відбувається в контексті цивілізаційних змін у взаємодії з локальними дошкільними підсистемами інших країн (Європи, США, Азії тощо), в інноваційному руслі світових освітнього і наукового просторів, під їхнім впливом. Осмислення фундаментальних сучасних зарубіжних практик дошкільної освіти, державних політик у сфері освіти дітей раннього та дошкільного віку, інноваційних моделей їхнього виховання дає змогу визначити ефективні механізми модернізації дошкільної освіти в Україні.

Актуалізується потреба в розробленні наукових засад взаємодії між владою, наукою, бізнесом та громадянським суспільством у вирішенні стратегічних питань дошкільної освіти.

Зокрема, потребують наукового розв'язання такі проблеми, як скорочення мережі закладів дошкільної освіти в сільській місцевості та її зростання в міській внаслідок міграції населення до великих міст, функціонування закладів дошкільної освіти в об'єднаних територіальних громадах та сільській місцевості. Модель фінансового забезпечення системи дошкільної освіти на регіональному рівні частково діє за залишковим принципом, що спричинює зменшення фінансових нормативів на утримання однієї дитини.

Існує потреба розбудови державно-громадського та державно-приватного партнерства в управлінні дошкільною освітою. Така організаційно-правова форма управління закладами дошкільної освіти потенційно може сприяти більш ефективному розвитку дошкільної освіти, підвищенню її якості. Адже у такому разі з'являються додаткові умови не лише для створення нових закладів, а й для використання інструментів ендавменту та фандрайзингу для їх фінансування, організації господарської діяльності.

Результати сучасних наукових досліджень у сфері освіти, педагогіки та психології, на жаль, ще не повною мірою впроваджено у реальну практику життєзабезпечення дитини раннього та дошкільного віку, функціонування сучасної сім'ї. Відсутність ефективних механізмів взаємодії між наукою, владою, бізнесом та громадянським суспільством ускладнюють запровадження ефективних політик у сфері дошкільної освіти, розроблення та впровадження інноваційних технологій освіти дітей раннього та дошкільного віку.

З-поміж гострих проблем — розроблення освітніх програм підготовки фахівців дошкільної освіти, зокрема на III (освітньо-науковому) рівні вищої освіти.

Розроблення таких програм є необхідною умовою якісних змін, оскільки від професійної компетентності педагогічних працівників закладів дошкільної освіти залежить і якість дошкільної освіти. Статистичні дані демонструють потребу в необхідності змін у системі підготовки та перепідготовки педагогічних працівників дошкільної галузі.

Своєчасно помічати нові тенденції, брати до уваги реальний життєвий контекст, рахуватися з вимогами нової епохи, поєднувати в собі гнучкість з чіткою педагогічною позицією — важлива умова професійного та особистісного самовдосконалення педагога, оптимізації його діяльності.

Нова генерація педагогів дошкільної освіти має бути готовою до побудови освітнього простору, суголосного з цінностями гуманістичної філософії, психології та педагогіки. Сучасна дошкільна освіта вимагає від педагогів розвинених рефлексивних здатностей, які мають бути сформовані вже на етапі навчання в закладах вищої освіти і проявлятися у врахуванні вікових та індивідуальних особливостей розвитку дітей, в організації освітнього процесу.

Існує потреба у підготовці аналітичних матеріалів досвіду роботи з доведеною ефективністю щодо наступності між дошкільною та початковою ланками освіти. Доцільно розробити та апробувати модель педагогічної взаємодії між вихователями та вчителями початкової школи.

Для поширення наукових розробок, їх впровадження в освітній процес дошкільної та початкової освітніх ланок необхідно започаткувати методологічний семінар із питань наступності для викладачів закладів вищої педагогічної освіти.

Важливо також дослідити організаційні засади діяльності інклюзивних груп закладів дошкільної освіти для впровадження індивідуальних траєкторій розвитку дітей з особливими освітніми потребами, розробити програмно-навчальне та методичне забезпечення для здійснення комплексного супроводу таких дітей. Це дасть змогу забезпечити в закладах дошкільної освіти умови для розвитку дітей із особливими освітніми потребами, зокрема створити програмно-методичний супровід інклюзивного навчання, розробити організаційні засади діяльності інклюзивних груп, затвердити форми індивідуальної програми розвитку обдарованих дітей і тих, які мають ментальні й фізичні порушення розвитку. Доцільно підкреслити, що важливого значення набуває система психолого-педагогічного патронату сімей дітей раннього та дошкільного віку.

Актуальним є посилення батьківського партнерства у дошкільній освіті. Необхідність забезпечення батьківського партнерства зумовлена впливом родинних стосунків на особистісне становлення дитини раннього та дошкільного віку. У батьків необхідно формувати позицію, згідно з якою кожен з них є відповідальним за навчання, виховання і розвиток дитини, а також за збереження її життя, зміцнення здоров'я, формування почуття людської гідності та її усвідомленого ставлення до здорового способу життя. Проте втраченою є практика здійснення педагогічного патронату дітей, які з різних причин не відвідують заклади дошкільної освіти. Патронат має особливе значення, з огляду на низький рівень правової, медичної та психолого-педагогічної обізнаності батьків щодо специфіки підтримки, піклування й виховання дітей раннього та дошкільного віку. Уваги потребує підготовка майбутніх батьків до свідомого й відповідального батьківства.

Сьогодні ми маємо справу з «новою» дитиною. Сучасні діти відрізняються від дітей, які були 10 або 20 років тому, адже самостійно відкривають і пізнають глобальний цифровий світ за допомогою девайсів. Змінилися їхні інтереси, потреби, інтелектуальні запити та ігрові вподобання. Тож необхідно проаналізувати, з якими безпосередньо змінами в дитині пов'язані зміни освітніх пріоритетів XXI століття.

Важливо продовжити наукові дослідження, спрямовані на вивчення психологічних особливостей дітей раннього та дошкільного віку, психологічних механізмів, форм та методів організації специфічних

дитячих видів діяльності (спілкування, гри, пізнавальної та образотворчої діяльності).

Дослідження вчених академії свідчать, що осучаснення державної освітньої політики в галузі дошкільної освіти сприяє створенню:

— правових засад, що регулюють: оптимальні умови догляду, освіти та розвитку дітей раннього віку як у сім'ї, так і в закладах дошкільної освіти; діяльність закладів дошкільної освіти приватної форми власності; дерегуляцію процесу відкриття приватних закладів дошкільної освіти;

— механізмів запровадження державно-приватного партнерства в управлінні закладами дошкільної освіти, розширення інструментів фінансування сфери дошкільної освіти (запровадження компенсаційних механізмів за фінансуванням місцевих бюджетів, субсидіювання місць у закладах дошкільної освіти для дітей з малозабезпечених родин, ваучерну систему, на кшталт системи «Гроші ходять за дитиною»).

Водночас перед вченими НАПН України постає низка нових завдань:

— розробити програмно-навчальне та методичне забезпечення для здійснення комплексного супроводу дітей з особливими освітніми потребами раннього та дошкільного віку; дослідити організаційні засади діяльності інклюзивних груп закладів дошкільної освіти для впровадження індивідуальних траєкторій розвитку дітей з особливими потребами;

— розробити систему психолого-педагогічного патронату сім'ї, де виховуються діти раннього та дошкільного віку;

— посилити наукові дослідження, спрямовані на вивчення особливостей освіти й виховання дітей раннього та дошкільного віку, психологічних механізмів, форм і методів організації специфічних дитячих видів діяльності (спілкування, гри, пізнавальної та образотворчої діяльності);

— забезпечити на базі структурних підрозділів НАПН України підготовку кадрів системи дошкільної освіти рівня «доктор філософії»;

— запровадити освітні курси з догляду і освіти дітей раннього та дошкільного віку для осіб без базової педагогічної освіти;

— посилити взаємодію із соціальними партнерами, що зацікавлені у розбудові системи догляду й освіти дітей раннього та дошкільного віку.

Концепція безперервної освіти упродовж життя сьогодні набуває особливого значення в умовах глобальних викликів і цифрових трансформацій усіх сфер суспільства. Дошкільна освіта є першою ланкою в системі безперервної освіти. Дошкільна освіта потребує осучаснення шляхом створення та впровадження у практику нового законодавства, освітніх інновацій, технологій, підвищення компетентності педагогічних працівників закладів дошкільної освіти. Оновлена та модернізова-

на дошкільна освіта дасть потужний імпульс новим можливостям для розвитку людського капіталу, всієї національної освіти та економіки. У цьому процесі НАПН України всіляко спрятиме ефективній реалізації пріоритетів державної освітньої політики, відстоюючи освітні права, інтереси та потреби як дітей, так і освітян.

[...]

Освіта дітей раннього та дошкільного віку в контексті їх безперервного розвитку : наук. доповідь загальним зборам НАПН України 19 листоп. 2021 р. / В. Г. Кремень // Вісн. Нац. акад. пед. наук України. — 2021. — Т. 3, № 2.

Борис Патон — науковий лідер, видатний організатор і невтомний оборонець національної науки України*

Виступ на Міжнародному симпозіумі «Патонівські наукові традиції в світлі нових викликів сучасній науці», 30 листопада 2021 р., м. Київ

[...] Борис Євгенович Патон безумовно видатна людина, а його життя, діяльність, досягнення — унікальні.

Постать Бориса Євгеновича, зроблене ним важко сповна осягнути й проаналізувати. Б. Є. Патон — науковий лідер, видатний організатор і невтомний оборонець національної науки України.

Лідерство, як відомо, є формальним і неформальним. Борис Євгенович це той випадок, коли органічно поєдналися і взаємодоповнили себе обидві ці сторони.

Понад п'ятдесяти років керувати академією, у складі якої понад сотні установ і десятки тисяч учених, одночасно очолювати велетенський Інститут електрозварювання імені Є. О. Патона – це могло бути до снаги лише істинному лідеру.

У психології та педагогіці є таке поняття, як «професійне вигорання». Воно, як правило, стосується багатьох людей, які пропрацювали у своїй професії 10, 20 чи більше років. Борис Євгенович у науці пропрацював майже 80 років. І чи можна було сказати, що його торкнулося професійне вигорання? Зовсім ні. Досить згадати його активну діяльність щодо керівництва академією та інститутом до останніх днів життя.

Лідерські й організаторські якості в науці проявились у Бориса Євгеновича змолоду. Про це свідчить його біографія, зокрема призначення спочатку заступником, а в 1953 р., після смерті батька, у віці 35 років і директором Інституту електрозварювання.

Процитую слова Платона Івановича Севбо, ветерана Інституту електрозварювання: «Одного разу я мав нагоду при обставинах досить вирішальних відповісти на запитання: "Чи може бути директором син директора"? Так, син директора може бути, якщо він це може. А в останні роки життя Євгена Оскаровича директором фактично був Борис Євгенович.

* Подано скорочено.

І оскільки мене запитали про це в парткомі президії академії після смерті Євгена Оскаровича, то я так і відповів».

Я знаю, як вимогливо дивилися на той час на подібні родинні зв'язки при кадрових призначеннях. Але вже тоді сила авторитету Бориса Євгеновича перебороли ці пересторо ги.

У 1962 р. у 43 роки він очолив Національну академію наук України (тоді АН УРСР).

Академія, яку очолив Б. Є. Патон, у той час не була такою авторитетною в суспільстві, державі та в уявленні тодішнього керівництва Україною, як пізніше. Не був настільки авторитетним і Борис Євгенович. Коли я працював пізніше у Відділі науки і навчальних закладів ЦК компартії України, то чув від тих, хто працював уже тривалий час, що на початковому етапі президента АН УРСР Бориса Євгеновича вище завідувача сектору чи максимум завідувача відділу не приймали. Така була реальність. Але минуло декілька років, коли під ефективним керівництвом Бориса Євгеновича академія вже набувала нової якості, а її президент продемонстрував свої видатні здібності, і ставлення змінилося. Тепер уже не тільки у Відділі науки і навчальних закладів, а й секретарі ЦК вважали за честь зустріч із Борисом Євгеновичем.

Розказують таку нібито бувальщину. Другим секретарем ЦК компартії України обрали людину, яка до цього була першою в одному із обкомів партії. Молодий, гонористий, розбещений провінційною запопадливістю, він і в Києві намагався дотримуватися попереднього стилю керівництва. Запросив він якось Бориса Євгеновича на зустріч. Протримав досить довго в приймальні, потім під час розмови попросив Бориса Євгеновича вийти з кабінету, бо хтось йому зателефонував. Одним словом, продемонстрував зневажливе ставлення. Борис Євгенович не скаржився, але якось згадав про це в розмові з А. П. Александровим — президентом АН СРСР. Той зі своєї ініціативи зумів передати це Л. І. Брежнєву. Телефонує Леонід Ілліч В. В. Щербицькому і говорить: «У тебе там другим секретарем працює такий-то, то скажи йому, що таких, як він, у нас є в кожному райкомі партії, а Патон один».

І такої шани та поваги було досягнуто завдяки поліпшенню роботи академії і лідерської та організаторської ролі в цьому Бориса Євгеновича.

Що ж забезпечило видатну лідерську і організаторську роль Бориса Євгеновича? Відповідь може бути надто розлогою, чого я не можу тут зробити. Тому відзначу лише окремі аспекти.

Чітке розуміння ролі науки в сучасному суспільному розвитку і необхідності організаційного поєднання фундаментальної і прикладної науки з практичними розробками й експериментальним їх упровадженням. Керуючись саме цією ідеєю, Борис Євгенович зумів перетворити АН УРСР на одну з найбільш ефективних наукових організацій країни, а за системністю її організаційної структури укра-

їнська Академія наук стала найкращою. Я свого часу знав не одну академію, починаючи з АН СРСР, і можу це стверджувати. При багатьох інститутах академії були створені конструкторські бюро, дослідні виробництва або заводи.

Незвичайне відчуття перспективних напрямів розвитку науки і техніки. Досить проаналізувати, які інститути були створені за його президентства, щоб переконатися в цьому. Які поєднання, здавалось би, протиприродні, здійснювалися під його науковим керівництвом. Скажімо, електрозварювання живих тканин. Або візьмемо, наприклад, його вирішальну роль у створенні Інституту теоретичної фізики імені М. М. Боголюбова та в будівництві гігантського радіотелескопа декаметрових хвиль під Харковом.

Здатність скрупульозно, вичерпно, послідовно і системно підготувати прийняття серйозних рішень. Будь-які суттєві кроки всебічно обдумувались, супроводжувались різноманітними консультаціями і тому були вивіреними й оптимальними.

Уміння слухати і чути людей, фахівців, повага до людини, до її думки. Турбота за людей. Борису Євгеновичу був притаманний діловий, конкретний, уважний до колег стиль. Одночасно вимогливий стиль великого державного діяча та керівника головної наукової організації України.

Виняткова працездатність. Усі, хто працював із ним, знали: перша половина робочого дня — інститут, друга, далеко за межі робочого часу, — президія НАН України. І так не роками, а десятиліттями.

Борис Євгенович був здатен дуже широко і сміливо мислити. А це необхідна передумова будь-якого лідера й організатора, котрий узявся за виконання масштабних за своєю сутністю та обсягом завдань. Їх було багато в житті й діяльності Бориса Євгеновича Патона.

Борис Євгенович любив Україну. Підтверджень цьому багато, включно з тим, що він не погодився із пропозицією ЦК КПРС про зайняття посади президента АН СРСР після М. В. Келдиша. Цю історію якось і я використав у своїх інтересах. Років із 15 назад Борис Євгенович запропонував мені стати віцепрезидентом НАН України. І не тільки запропонував, а й узгодив із Президентом України В. А. Ющенком. Я не погоджувався на цю пропозицію, хоча розумів, що працювати поряд із Борисом Євгеновичем — це висока честь. Борис Євгенович не хотів погоджуватися зі мною. І от ідуть загальні збори НАН, де розглядають питання про переобрання на посаді президента Бориса Євгеновича. Ми сидимо з ним у кімнаті президії біля конференц-зали, слухаємо трансляцію ходу виборів, і я намагаюсь вмовити Бориса Євгеновича відмовитись від свого наміру. Коли вже всі аргументи були вичерпані, я наводжу останній: «Пам'ятаєте, як Вас викликав М. А. Суслов і від імені Л. І. Брежнєва пропонував очолити тоді АН СРСР. Ви відмовились. А на слова М. А. Суслова, що як Ви можете не виконати доручення

Л. І. Брежнєва, сказали: “Президент АН СРСР — це ж не та посада, щоб тягнути людину на вірьовці”». І я сказав Борису Євгеновичу, що віцепрезидент НАН України теж не та посада, щоб тягнути на налигачі. Борис Євгенович розсміявся і погодився зі мною. До речі, жодного негативу з боку Бориса Євгеновича після моєї відмови я не відчув. У цьому також була його велика людяність і повага до людей.

У незалежній Україні Борис Євгенович багато зробив для науки. На жаль, йому доводилося бути не тільки творцем у цій сфері, а й оборонцем національної науки.

Досить сказати про його активну роль у створенні національних галузевих академій наук України. І не просто підтримка їхнього створення, а й усебічна співпраця.

Це можу сказати на прикладі Національної академії педагогічних наук України і педагогічної науки взагалі.

Ще в далекому 1974 р. Комітет під керівництвом Бориса Євгеновича ухвалив рішення про присудження Державної премії УРСР у галузі науки і техніки Василю Олександровичу Сухомлинському за книжку «Серце віддаю дітям». Важливість цього відзначення полягала в тому, що проти В. О. Сухомлинського було розгорнуто шалену боротьбу за нібито відступ від лінії партії. І ця премія була своєрідною посмертною реабілітацією видатного педагога.

Борис Євгенович був ініціатором створення НАПН України, а в 2003 р. його обрали почесним членом нашої академії.

Одним із останніх підписаних ним документів була Програма спільної діяльності НАН України і НАПН України на 2020–2022 роки.

Важливим є створення за його ініціативи, а потім і закріплення законодавчо Ради президентів академій наук України, на якій розглядаються актуальні проблеми розвитку науки в Україні.

Мені особливо пам’ятні 2000–2005 рр., коли, за рекомендацією Бориса Євгеновича, я був призначений і працював міністром освіти й науки України. У 2000–2001 рр. мав честь співпрацювати із академіком Я. С. Яцковим як першим заступником міністра, що відповідав за розвиток науки.

Усі п’ять років я відчував підтримку Бориса Євгеновича, користувався його порадами, а сам намагався всіляко сприяти НАН України та іншим науковим структурам, незалежно від їхньої відомчої належності.

До речі, тоді був найбільший відсоток ВВП, що йшов на фінансування науки в Україні.

Борис Євгенович був і послідовним оборонцем науки. Бо за ці 30 років були непоодинокі випадки геть зруйнувати науку в Україні, і зокрема академічну. Одні це робили через нерозуміння її значущості, інші — із власних корисливих мотивів, треті — невігласи з переконанням, що у світі вся наука нібито робиться лише в університетах. І те, що за роки незалежності вистояла НАН України, а поряд зросли й

галузеві академії — у цьому безсумнівну та провідну роль відіграв Борис Євгенович Патон. Ніхто не міг, а то й не хотів сперечатися з його авторитетом. Щира йому вдячність за це від майбутніх поколінь українців.

Борис Євгенович Патон — це Людина з великої літери. Людина-планета. Символічно, що він є першим Героєм України. Наш святий обов'язок — зберегти пам'ять про нього, про його діяння, сповідувані ним принципи та цінності, залишені ним заповіти. Це потрібно не стільки для того, щоб віддати належне цій видатній людині, скільки для того, аби зробити його досвід надбанням усієї країни, надати йому практичного й діяльнісного характеру.

Саме цим ми керуємося в НАПН України. Так, за короткий час у нашій Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського розроблено віртуальну виставку «Борис Євгенович Патон. Його життя — епоха в науці».

У Педагогічному музеї України створено віртуальну виставку «Борис Патон і українська гуманітаристика». Зокрема, у ній наведено ряд мудрих думок Бориса Євгеновича, і одна з них звучить так: «Щастя — це творчість, любов, здоров'я. Це відчуття того, що твоє життя, твоя діяльність потрібні людям».

За цим визначенням, Борис Євгенович, безумовно, був щасливою людиною. Його любили мільйони людей. Він любив людство і кожну окрему людину! Він любив Україну! Він любив життя!

Борис Патон — науковий лідер, видатний організатор і невтомний оборонець національної науки України : виступ на Міжнародному симпозіумі «Патонівські наукові традиції в світлі нових викликів сучасній науці», 30 листопада 2021 р. / В. Г. Кремень // Вісн. Нац. акад. пед. наук України. — 2021. — Т. 3, № 2. — С. 1–5.

Педагогічна наука — Новій українській школі*

Виступ на Національному освітньому форумі «Нова українська школа 2020/2021: синергія, інтеграція, менеджмент», 30 листопада 2021 р., м. Київ

[...] На початку 90-х років XX ст., у перші роки незалежності, українська школа як складник минулої радянської системи освіти була уламком єдиної, ідеологічно заангажованої школи, не мала свого національного стрижня і тому вимагала докорінної перебудови на нових засадах. Зокрема, це створення національного по суті освітнього середовища, модернізація змісту загальної середньої освіти та оновлення її структури, насичення змісту освіти історичними і культурологічними традиціями українського народу, підвищення якості освіти відповідно до кращих зразків світових освітніх систем.

* Подано скорочено.

У роки незалежності було проголошено і відбувається утвердження української школи на нових методологічних засадах — гуманізму і демократії, дитиноцентризму, поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психологічного насильства, рівного доступу до освіти без дискримінації за будь-якими ознаками, забезпечення якості освіти, доступності для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою. Тому доба Нової української школи по суті починається із часів здобуття незалежності Українською державою.

Без належного наукового обґрунтування і науково-методичного супроводу трансформаційних процесів, яких потребувала українська освіта, її реформування не мало б успіху, оскільки насамперед вимагало концептуальних змін, що відповідали б світовим тенденціям розвитку освітніх систем.

Тому від дня створення в 1992 році Національної академії педагогічних наук України її діяльність спрямована на дидактико-методичне забезпечення становлення, функціонування і розвитку національної системи загальної середньої освіти в незалежній Україні, відродження кращих національних традицій освітньої теорії і практики.

За роки незалежності вітчизняна система загальної середньої освіти пройшла складний шлях від становлення як самостійної національної системи освіти до розбудови цілісної соціальної інституції, що забезпечує невід'ємне право громадян на якісну освіту. У ці часи відбувається поступовий перехід від трирічної до чотирирічної початкової школи, інформатизація і комп'ютеризація освіти, створення індустрії національного підручникотворення, розбудова мережі закладів загальної середньої освіти відповідно до освітніх і культурних потреб багатонаціонального українського народу, зміцнення матеріально-технічної бази шкіл, упровадження програми «Шкільний автобус» тощо. Цей шлях сповнений різнобічними процесами креативних інноваційних поступів, як, наприклад, запровадження в 2001 році 12-річної української школи, так і невиваженими волюнтаристськими політичними рішеннями в 2010 р. на кшталт її відміни та повернення до 11-річного терміну здобуття повної загальної середньої освіти всупереч світовим тенденціям суспільного прогресу. У цих умовах Національна академія педагогічних наук України завжди займала чітку і науково виважену позицію щодо доцільності 12-річного терміну здобуття повної загальної середньої освіти, оновлення її змісту і структури й активно відстоювала її.

У науково-методичному супроводі становлення і розвитку української школи активну участь завжди брали вчені академії, які розробляли і впроваджували різні концепції розбудови національної системи загальної середньої освіти, аналізували стан освітньої системи, створювали державні стандарти, освітні і навчальні програми, готували

підручники і методичні посібники, електронні освітні ресурси, різноманітні методичні рекомендації і розробки. Крім того, наші вчені досліджували якість освітнього процесу, брали участь у підвищенні кваліфікації педагогічних працівників, робили багато іншого, що необхідно для ефективного функціонування національної системи загальної середньої освіти.

Визначенню головних проблем вітчизняної освіти, зокрема загальної середньої освіти, обґрунтуванню пріоритетів і стратегій її подальшого розвитку сприяли і сприяють такі підготовлені академією праці аналітико-прогностичного характеру, як Біла книга національної освіти України (2010 р.), Національні доповіді про стан і перспективи розвитку освіти України, що видаються кожні п'ять років (2011, 2016, 2021 рр.), науково-аналітична доповідь «Про зміст загальної середньої освіти» (2015 р.). Особливе місце в цьому ряді наукового доробку вчених НАПН України належить фундаментальній праці «Енциклопедія освіти», яка суттєво доопрацьована і видана нещодавно вдруге та містить близько 1500 статей із різних сфер освітньої діяльності.

Упродовж 30-річної своєї історії академія неодмінно спрямовувала науковий потенціал на забезпечення ефективного функціонування української школи. Насамперед це пошуки і обґрунтування концептуальних засад провадження загальної середньої освіти як національно консолідуючого чинника формування освіченої української нації. Істотний вплив на розбудову української школи мали розроблені нашими вченими та схвалені колегією МОН України два документи. Це Концепція середньої загальноосвітньої школи України (1991 р.) — перший вітчизняний документ, що визначав засади діяльності школи в нових умовах творення незалежної Української держави, Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) (2001 р.), у якій із урахуванням попереднього досвіду реформування української школи і стратегічних завдань її розвитку визначено методологічні основи модернізації загальної середньої освіти і функціонування загальноосвітньої школи з 12-річним терміном навчання. Низка їхніх принципових ідей і положень, як, наприклад, дитиноцентризм і гуманізація освіти, профільність старшої школи, не втратила актуальності й донині.

Як продовження трансформаційних процесів, розпочатих у 90-ті роки XX ст., урядом у 2016 р. була прийнята і нині реалізується концепція Нової української школи, яка передбачає насамперед методологічну перебудову школи як соціального інституту, що забезпечує формування людини нової формації — креативної особистості інноваційного суспільства, здатної до життєдіяльності в нових умовах і конкурентоспроможної на ринку праці. Тому концепція Нової української школи, ґрунтуючись на світових тенденціях розвитку освіти, націлює на перехід від

знаннєвої парадигми освіти до компетентнісної. Серед головних її положень:

— дитиноцентризм як умова розвитку особистості, виявлення і врахування індивідуальних особливостей, інтересів і здібностей кожного школяра, задоволення його освітніх потреб та самореалізації у період шкільного життя;

— модернізація змісту середньої освіти на засадах компетентнісного підходу і гармонізації основних складників загальнолюдської культури — наука, техніка, технології, мистецтво;

— 12-річна структура української школи, що відповідає світовим стандартам тривалості повної загальної середньої освіти;

— підвищення автономії закладів освіти з метою врахування освітніх потреб, здібностей та інтересів здобувачів освіти;

— професійне зростання і вдосконалення вчителів, надання їм академічної свободи і можливостей для виявлення творчості;

— педагогіка партнерства як умова реалізації цінностей сучасного суспільства, забезпечення якісної освіти.

Вагомим є внесок академії в розроблення змісту загальної середньої освіти. Наприкінці 90-х років XX ст. розгорнувся процес стандартизації змісту загальної середньої освіти, ініціаторами і провідними виконавцями якої були вчені НАПН України. Тоді був виданий тристоронній наказ МОН, НАН і НАПН України про створення стандарту загальної середньої освіти, підписаний мною як міністром і Б. Є. Патоном, результатом виконання якого стали затверджені урядом перші державні стандарти початкової загальної освіти (у 1999 р.) та базової і повної загальної середньої освіти (у 2004 р.). У 2011 р. було створено друге покоління цих освітніх стандартів. Члени академії і співробітники її наукових установ очолювали і входили до складу наукових колективів, які розробляли зазначені освітні стандарти, укладали типові навчальні плани для відповідних ступенів школи, створювали навчальні програми.

Процес стандартизації змісту освіти продовжується й донині: у 2018 р. затверджено третє покоління Державного стандарту початкової освіти, а у 2020 р. — Державний стандарт базової середньої освіти, які побудовані на концептуальних засадах Нової української школи і спрямовані на формування в учнів ключових компетентностей і навичок XXI ст. Наразі продовжується робота над стандартом профільної середньої освіти. На нашу думку, важливо зараз не схибити і побудувати його на інших засадах, ніж попередні (2004, 2011 р.). Профільна освіта повинна надавати можливості для вільного вибору і задоволення пізнавальних інтересів здобувачів освіти, передбачаючи для цього необхідний навчальний час, на противагу тому, що маємо нині, коли основна маса академічних годин зайнята обов'язковими для всіх навчальними предметами (їх зараз понад 20),

не пов'язаними у більшості своїй ні з обраним профілем, ні з потребами учнів.

Першочергова роль у реалізації концептуальних засад Нової української школи належить початковій освіті, яка закладає основи світосприймання дитини, формує у неї основні види грамотності (читацьку, математичну, природничу, громадянську тощо), ціннісні ставлення, виховує громадянина і патріота, формує креативну особистість. Нині в початковій школі діють дві типові освітні програми, одна з яких розроблена науковцями нашої академії під керівництвом О. Я. Савченко. Її впровадження підкріплено відповідним навчально-методичним забезпеченням з усіх предметів — підручниками, посібниками, робочими зошитами, контрольно-вимірювальними матеріалами тощо, авторами яких є наші науковці. З метою донесення основних методичних ідей і підходів до навчання молодших школярів за цією освітньою програмою вчені академії проводили регулярні вебінари для вчителів, надавали консультації, організовували підвищення їхньої кваліфікації.

Нині в Україні загалом сформована індустрія навчальної книги, яка охоплює основні етапи її створення і видання. Покладені в її основу ідеї багатоваріантності підручника, конкурсного відбору поданих рукописів, надання педагогам права вибору майбутнього підручника з метою визначення його накладу і фінансування видання, попри наявні поки що недоліки в їхній реалізації, створюють передумови для досягнення належної якості української навчальної книги.

Істотним є внесок учених академії у формування національного фонду шкільних підручників. Доречно зазначити, що на зорі епохи незалежності, коли Україна фактично не мала своїх підручників за винятком окремих предметів (українська мова і література, історія України, географія України, а також деякі предмети початкової школи), за короткий час з-під пера науковців вийшло понад 50 назв оригінальних навчальних книг з більшості предметів шкільної програми, які склали основу першого покоління вітчизняних шкільних підручників.

Ми глибоко переконані, що успіх будь-якої освітньої реформи визначальною мірою залежить від здатності педагогічного корпусу ефективно реалізувати закладені в ній ідеї. Тому одним із пріоритетів діяльності Національної академії педагогічних наук України є надання всебічної різнопланової науково-методичної допомоги вчителям у формуванні їхньої готовності до освітньої діяльності в нових умовах. Що нами зроблено в цьому напрямі?

За результатами здійснених досліджень підготовлено й видано методичну бібліотечку для вчителів початкової ланки Нової української школи у складі дев'яти посібників і рекомендацій з різних аспектів навчання молодших школярів та оцінювання його результатів. Створено й опубліковано ґрунтовну методику навчання математики в початковій школі на засадах компетентнісного і діяльнісного підходів.

У рамках усеукраїнського інноваційного проєкту «Технологія навчання учнів початкової школи “Розумники” (Smart Kids)» науковцями Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України спільно з виробниками розроблено і впроваджено технологію формування навчального середовища початкової школи на основі електронних ігрових освітніх ресурсів і здійснюється підготовка вчителів до його використання.

Організовано і впродовж кількох років налагоджено регулярну роботу постійно діючого семінару з методики і технологій початкового навчання, до участі в якому долучилися тисячі вчителів. Дієвою формою оперативного донесення до педагогічного загалу нових результатів наукових досліджень, продуктивних ідей і рішень стала вже традиційна серпнева онлайн-конференція «Учені НАПН України — українським учителям», яка відбувається перед початком кожного навчального року й інформує багатотисячну педагогічну громаду про новітні підходи до навчання з кожного предмета для всіх рівнів повної загальної середньої освіти. Педагогам надаються кваліфіковані поради щодо особливостей здійснення навчання за різними підручниками, з актуальних проблем виховання, психологічного супроводу освітнього процесу тощо. Крім того, наші наукові установи та Університет менеджменту освіти підготували низку освітніх програм з підвищення кваліфікації вчителів і одержали відповідні ліцензії на проведення освітньої діяльності у цьому напрямі. Щороку тільки в Університеті менеджменту освіти підвищують кваліфікацію більше 5 тис. освітян.

Нами започаткована й успішно діє вже 10 років Електронна бібліотека НАПН України, яка має відкритий доступ для всіх охочих, де розміщені всі наукові праці вчених академії останніх років. Наразі у фондах Електронної бібліотеки розміщено понад 25 600 повнотекстових ресурсів різних жанрів (монографії, підручники, посібники, статті, збірники праць тощо), якими вже скористалися понад 8,6 млн респондентів практично з усього світу.

Підсумовуючи висловлені міркування щодо участі вчених Національної академії педагогічних наук України в реалізації завдань розбудови Нової української школи, можна зазначити, що ми свідомі того, що перед педагогічною наукою стоять грандіозні виклики щодо науково-методичного супроводу трансформаційних процесів, що відбуваються нині в загальній середній освіті. Але ми готові до них і зробимо все можливе, щоб українська школа відповідала найкращим зразкам світових освітніх систем.

Педагогічна наука — Новій українській школі : виступ на Національному освітньому форумі «Нова українська школа 2020/2021: синергія, інтеграція, менеджмент», 30 листопада 2021 р. / В. Г. Кремень // Вісн. Нац. акад. пед. наук України. — 2021. — Т. 3, № 2. — С. 1–7.

Міжнародні зв'язки як важливий напрям діяльності Національної академії педагогічних наук України*

[...] **Постановка проблеми.** У сучасному світі науково-дослідну діяльність неможливо уявити без активного розвитку міжнародних зв'язків та інтернаціоналізації. Протягом останніх десятиліть спостерігаємо посилення уніфікаційних тенденцій в академічній роботі як на європейському, так і на глобальному рівнях, тож Україна не може стояти осторонь цих процесів. Звісно, соціально-гуманітарні дисципліни, порівняно, скажімо, до природничих чи точних наук, дещо складніше інтегрувати у європейський і глобальний дослідницькі простори, бо вони значно глибше занурені в національно-культурні контексти, мовну стихію, ментальні відмінності. Однак водночас саме ці галузі наукового знання сприяють взаєморозумінню представників різних культур, допомагаючи сформувати ціннісний консенсус, що й стало передумовою європейського та євроатлантичного геополітичного вибору нашої країни, який українське суспільство зробило 2014 року.

Ефективна система освіти — запорука успішного розвитку кожного суспільства, адже, формуючи свідомість прийдешніх поколінь, цей інститут працює на майбутнє. Тому належна теоретико-методологічна підтримка процесів викладання й навчання, а також їхній психолого-педагогічний супровід відповідно до найкращих європейських і світових стандартів є необхідними для подальшого розвитку України та суспільства поряд з іншими цивілізованими країнами. З огляду на це, надзвичайно важливо адаптувати іноземні підходи й практики до українських освітніх реалій, чітко усвідомлювати власні досягнення та здобутки, знайти оптимальні шляхи для їхнього покращення, опираючись на міжнародний досвід. Тож «основними завданнями діяльності НАПН України є теоретичне і методичне забезпечення розвитку системи освіти, всебічне наукове її супроводження і дослідницька робота в галузі освіти, педагогіки і психології та поглиблення інтеграції національного освітнього та наукового просторів в європейські та світові освітні і дослідницькі простори» [1].

Аналіз досліджень і публікацій. Розвиток міжнародної співпраці наукових і дослідних установ, а також підтримування процесів інтернаціоналізації на якісно високому рівні є темою численних праць закордонних і вітчизняних авторів. В англомовній літературі одне з найпоширеніших визначень інтернаціоналізації у сфері вищої освіти та наукових досліджень належить Джейн Найт, котра ще 2004 року визначила її як «приєднання міжнародного, міжкультурного та/або глобального компонента до навчальної програми й освітнього процесу» [2, с. 6]. Пізніше, 2011 року, авторка зазначала: «Відповідно до того, як "дорослішає" інтернаціоналізація, вона стає дедалі важливішим і

* Подано скорочено.

складнішим процесом, утім, водночас — більш неузгодженим і внутрішньо суперечливим. Цей концепт — уже не модна новинка. Тепер інтернаціоналізацію міцно інтегровано не тільки в риторику, програми та стратегії розвитку університетів, а й у систему пріоритетів національної освітньої політики. Це свідчить про те, що концепцію інтернаціоналізації нарешті повністю сформовано, тож вона цілком придатна для застосування у політиках, практиках і дослідженнях галузі вищої освіти. Та в такої універсальності є і зворотний бік: нині інтернаціоналізацією називають усе, що бодай трохи стосується глобальної, міжкультурної і міжнародної діяльності» [3, с. 14]. Проте 2018 року в статті, яку Дж. Найт написала спільно з Гансом де Вітом, наголошено: «Хто б протягом цього століття — коли [інтернаціоналізація] здебільшого означала залучення іноземних студентів, проєкти міжнародного розвитку та регіональні дослідження — міг подумати, що нині в цьому контексті ми обговорюватимемо брендинг, міжнародні програми та мобільність організацій, що надають освітні послуги, глобальне громадянство, інтернаціоналізацію вдома, масові відкриті онлайн-курси, глобальні рейтинги, дипломатію знань, університети світового класу, культурну гомогенізацію, освітній франчайзинг, програми спільних та подвійних дипломів?» [4, с. 2]. Це означає, що поняття інтернаціоналізації зазнало суттєвих змін упродовж останніх десятиліть, на чому наголошують провідні західні дослідники, і є динамічною категорією, що відображає сучасні інноваційні практики міжнародної діяльності та реакцію на них різноманітних навчальних і дослідницьких інституцій.

Серед найновіших англомовних досліджень варто звернути увагу на ґрунтовну статтю Майка Заппа і Джулії Лерч, котрі дослідили вплив інтернаціоналізації на 442 283 освітні програми, які викладають у 17 129 університетах 183 країн [5, с. 372]. Вони доходять висновків, що в освітніх програмах можна виокремити три основні моделі інтернаціоналізації: 1) міждержавну, або порівняльну, що властива таким дисциплінам, як політологія, економіка, соціологія, право, науки про освіту; 2) глобальну, притаманну природничим дисциплінам; 3) регіональну, яка має на меті об'єднати перші дві моделі [5, с. 388]. Цікавим дослідженням проблематики інтернаціоналізації є також опублікована 2020 року стаття Дженни Міттельмаєр, Барта Рієнтіса, Ешлі Ґантера і Парваті Рагурам, де запропоновано доповнити вже традиційні в академічній літературі поняття «інтернаціоналізація за кордоном» та «інтернаціоналізація вдома» ще одним — «дистанційна інтернаціоналізація» [6], яка набуває дедалі більшого значення в умовах пандемії COVID-19.

Тему інтернаціоналізації навчальної та дослідницької діяльності активно вивчають і вітчизняні науковці. Зокрема, 2019 року співробітниця Інституту вищої освіти НАПН України Марія Дебич захистила дисертаційне дослідження «Теоретичні засади інтернаціоналізації

вищої освіти: міжнародний досвід» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Авторка цієї ґрунтовної праці зазначає, що «сучасний стан інтернаціоналізації вищої освіти засвідчує актуальність створення науково обґрунтованої концепції інтернаціоналізації вищої освіти України, яка має на меті окреслити параметри ефективної моделі розвитку інтернаціоналізації вищої освіти та створення її позитивного міжнародного іміджу, а також визначити перехід від нинішнього стану інтернаціоналізації до такого, що відповідає принципам і пріоритетам європейського простору вищої освіти, європейського дослідницького простору, світовим тенденціям з урахуванням при цьому національних традицій і особливостей» [7, с. 311]. Відтак 2020 року співробітники того самого закладу видали колективну монографію «Стратегії вищої освіти в умовах інтернаціоналізації для стійкого розвитку суспільства» [8]. Отже, упродовж останніх років інтернаціоналізація та розвиток міжнародних зв'язків стали популярною темою для багатьох досліджень.

Мета статті — розглянути процес становлення та розвитку системи міжнародних зв'язків Національної академії педагогічних наук України й роль інтернаціоналізації як однієї з важливих її функцій у сучасних умовах, а також проаналізувати стратегічний погляд на оптимальні шляхи активізації та підвищення якості міжнародної діяльності в майбутньому.

Міжнародна співпраця в нормативних документах, що регулюють діяльність НАПН України. Серед основних документів, що регулюють діяльність Національної академії педагогічних наук України, важливе місце посідають ті, що пов'язані з розвитком міжнародної співпраці й інтернаціоналізацією діяльності. Як уже було зазначено, інтеграція в європейські та світові освітні й дослідницькі простори є одним із основних завдань роботи НАПН, визначених у статті 7 її статуту [1]. У статті 8 цього документа йдеться про налагодження зв'язків і кооперацію з науковими установами та закладами освіти іноземних країн, міжнародними організаціями й фондами з питань освіти, педагогіки, психології, а також про укладання відповідних угод як основну форму такої діяльності. Зокрема, наголошено на важливості проведення наукових сесій, з'їздів, методологічних і практичних семінарів, конференцій, нарад для обговорення наукових проблем і питань координування науково дослідницької роботи.

Особливу роль в інтернаціоналізації НАПН України відіграють її іноземні члени, порядок обрання яких регламентує стаття 25 [1].

Чималу увагу приділено питанням міжнародної співпраці та інтернаціоналізації в Стратегії розвитку Національної академії педагогічних наук України на 2016–2022 роки, яку загальні збори НАПН схвалили 25 березня 2016 року [9]. Зокрема, у підрозділі 2.4.1 цього документа одним зі шляхів утвердження НАПН України як вищої наукової органі-

зації з методологічного, теоретичного, експериментального й методичного забезпечення розвитку національної системи освіти визначено активізацію міжнародної співпраці й вивчення передового світового та європейського досвіду. Передбачено також залучити закордонних експертів до формування переліків пріоритетних напрямів та актуальних проблем; розпочати співпрацю з провідними освітніми й науковими установами, організаціями громадянського суспільства, неурядовими організаціями; активізувати участь НАПН України, її підвідомчих наукових установ у міжнародних освітніх та дослідницьких проєктах і програмах, а також залучити академію до реалізації положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у сфері науки й технологій щодо обміну науковою інформацією та реорганізації системи управління науковою сферою і дослідними установами; засвоївши найкращий світовий та європейський досвід, забезпечити розвиток конкурсних і проєктних засад планування й проведення наукових досліджень, створення експериментальних розробок — із відповідними критеріями моніторингу й оцінювання якості результатів [9, с. 14–16].

Щоб конкретизувати, розширити та доповнити Стратегію розвитку НАПН, а також положення її статуту, розроблено Стратегію інтернаціоналізації Національної академії педагогічних наук України на 2021–2025 роки, яку було затверджено на засіданні президії академії 18 березня 2021 року [10].

Її основна мета — підвищити рівень інтернаціоналізації та посилити залученість НАПН України до міжнародної наукової співпраці в галузі наук про освіту, педагогіки і психології. Стратегію укладено з урахуванням: 1) ідей і висновків, розміщених в англомовних наукових працях, які присвячено проблемі інтернаціоналізації дослідницьких інституцій та вимірюванню її ефективності; 2) підходів до оцінювання інтернаціоналізації науково-дослідницької діяльності в межах внутрішнього та зовнішнього аудиту академічних установ; 3) індикаторів оцінювання інтернаціоналізації і міжнародного виміру науково-дослідницької діяльності в головних міжнародних університетських рейтингах; 4) вітчизняних підходів до оцінювання інтернаціоналізації наукової діяльності; 5) стратегій інтернаціоналізації провідних українських і закордонних університетів [10, с. 3].

До основних стратегічних напрямів діяльності належать: 1) науково-дослідницька співпраця на міжнародному рівні, яку оцінюють за 11 індикаторами; 2) академічна мобільність працівників, аспірантів і докторантів — 9 індикаторів; 3) наукові публікації за кордоном — 12 індикаторів; 4) створення умов для «інтернаціоналізації вдома» — 4 індикатори; 5) активізація співпраці з іноземними членами й почесними докторами НАПН України — 5 індикаторів; 6) популяризування діяльності академії на міжнародному рівні — 5 індикаторів [10, с. 3–7]. До того ж передбачено розроблення системи моніторингу реалізації положень цього документа

та механізми його вдосконалення. Тож можна стверджувати, що Національна академія педагогічних наук України сформувала сучасну систему регулювання питань міжнародної кооперації та активного залучення наукових співробітників, аспірантів і докторантів до головних напрямів інтернаціоналізації науково-дослідної та освітньої діяльності.

Міжнародна співпраця НАПН України в науково-дослідницькій сфері. Датою заснування Академії педагогічних наук України уважають 4 березня 1992 року — саме тоді було підписано відповідний Указ Президента України Леоніда Кравчука. Відтак постановою Кабінету Міністрів України від 16 червня 1992 року було регламентовано конкретні заходи з її утворення та призначено академіків-засновників, на зборах 17 листопада 1992 року завершили формування АПН України й обрали 7 її дійсних членів та 17 членів-кореспондентів. Статус національної АПН отримала відповідно до Указу Президента України Віктора Ющенка від 24 лютого 2010 року, і відтоді її перейменовано на Національну академію педагогічних наук України [11].

Міжнародна діяльність доволі швидко стала важливим складником роботи АПН, а згодом — НАПН України. Було розпочато співпрацю з представниками психолого-педагогічних дисциплін і наук про освіту та відповідних інституцій сусідніх країн, держав колишнього СРСР, а також тих, де зосереджено потужну українську діаспору. Насамперед варто виокремити Польщу, Білорусь, Канаду, Казахстан тощо. З 1998 року українською та польською мовами виходить щорічний збірник «Професійна освіта: педагогіка і психологія». Презентацію видання провели в посольстві Республіки Польща в Україні. У жовтні 2005 року в польському місті Устронь тривав І польсько-український форум, і відтоді такі з'їзди організовують регулярно, об'єднуючи найкращих польських та українських учених у галузі педагогіки, психології і наук про освіту. Про представницький рівень цього академічного заходу свідчить той факт, що V форум «Інтердисциплінарність педагогіки та її субдисциплін» у вересні 2013 року пройшов під патронатом колишнього голови Європейського парламенту, євродепутата від Республіки Польща, професора Єжи Бузека. VIII форум «Освіта для миру / Edukacja dla pokoju» було проведено в жовтні 2019 року, і ми сподіваємося на активну співпрацю з польськими колегами за цим напрямом. Представники керівного складу Комітету педагогічних наук Польської академії наук, професори Єжи Нікіторовіч, Тадеуш Левовицький і Стефан-Міхалль Квятковський, які є іноземними членами НАПН України, зробили вагомий внесок у зміцнення польсько-українських академічних відносин. До речі, поміж іноземних членів Національної академії педагогічних наук України найбільше представників Республіки Польща, і це цілковито відображає стратегічне партнерство наших країн, зокрема й в академічній сфері.

Ще в перші роки функціонування академії було започатковано співпрацю з ЮНЕСКО, яка об'єднує 193 країни-учасниці та 11 асоційованих членів. Це спеціалізована інституція ООН, метою якої є забезпечення миру та безпеки через міжнародну кооперацію в галузі освіти, науки й культури. У грудні 1999 року на базі Інституту проблем виховання НАПН України було створено кафедру ЮНЕСКО «Превентивна освіта і соціальна політика», що функціонувала до 2016 року. Відтак того ж року на базі Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України було відкрито кафедру ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття», а 2019 року засновано електронний журнал «Вісник кафедри ЮНЕСКО "Неперервна професійна освіта XXI століття"». Треба також зазначити, що Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України є національним координатором міжурядової програми ЮНЕСКО «Інформація для всіх». Важливою віхою співпраці з провідною міжнародною організацією у сфері освіти, науки та культури стало рішення 39-ї сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО, яке ініціювала НАПН: відзначити 2018 року на рівні ЮНЕСКО 100-ліття від дня народження видатного українського педагога Василя Сухомлинського. Це перший в історії випадок, коли персоналію українського освітянина було внесено до календаря офіційних дат ЮНЕСКО, які відзначають на світовому рівні. 2019 року Національну академію педагогічних наук України відвідала директорка відділу наукової політики та інституційного розвитку ЮНЕСКО, почесна докторка НАПН України Петті Ефуа Оті-Боатенґ, з якою було проведено важливі переговори щодо перспектив подальшої співпраці.

На початку XXI століття було створено ефективні канали взаємодії з організаціями, що активно підтримують розвиток міжнародної освіти та науково-дослідницької діяльності. Зокрема, 2006 року АПН України уклала угоду про співпрацю з Британською радою в Україні, а 2007 року — з Американськими радами з міжнародної освіти. Підписання 2007 року Угоди про співробітництво між Академією педагогічних наук України, Національним педагогічним університетом імені М. П. Драгоманова та Коледжем імені Грента Мак-Юена провінції Альберта (Канада) заклало підвалини українсько-канадського проєкту «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні» (2008–2013 рр.). За фінансової підтримки Канадського агентства з міжнародного розвитку (CIDA) він став потужним чинником теоретико-методологічного осмислення та розвитку інклюзивної освіти в Україні. У межах проєкту було вдосконалено законодавчу та нормативно-правову бази щодо здобуття освіти осіб з особливими потребами відповідно до міжнародних практик; створено мережу інклюзивних шкіл; організовано підготовку кваліфікованих педагогічних кадрів для інклюзивних закладів; ініційовано зміни в ставленні суспільства до осіб з особливими

потребами. Успішна співпраця з канадськими колегами сприяла становленню Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України як провідного національного науково-методичного центру в галузі інклюзивної освіти.

Великим кроком у розвитку академічних зв'язків із німецькими дослідниками стали укладені 2009 року Угода про співпрацю в проєкті «Реформа професійної освіти в напрямку енергоефективності» та Меморандум про співпрацю в межах компонента програми «Профілактика ВІЛ/СНІД у Східній Європі» між Академією педагогічних наук України та Німецьким товариством технічного співробітництва (GTZ). Результатом цих проєктів стало заснування на базі Інституту професійно-технічної освіти НАПН України Центру енергоефективності в професійно-технічній освіті та на виробництві, Центру сучасних професій і технологій навчання, які проводять експертну й консультаційну діяльність із модернізації професійно-технічної освіти в Україні, а також ресурсного Центру здорового способу життя та профілактики ВІЛ/СНІДу, серед основних напрямів діяльності якого — практична адаптація програм і посібників для учнів і педагогів закладів професійної (професійно технічної) освіти з проблематики дотримання здорового способу життя. Підписання 2014 року Угоди про співпрацю між Національною академією педагогічних наук України, Товариством «Знання» України та представництвом німецької неурядової організації «Німецьке об'єднання народних університетів» (DVV International) в Україні сприяло розвитку перспективної взаємодії Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України з німецькими колегами в профільній сфері досліджень інституту та закріплення цього важливого напряму на законодавчому рівні.

Посилення міжнародних контактів зумовила й співпраця з аналогічними академічними установами інших країн. Отже, 2006 року було підписано угоду про співпрацю з Польською академією наук, до складу якої входить Комітет педагогічних наук; 2009 року — з Національною академією освіти імені Ібрая Алтинсаріна Міністерства освіти і науки Республіки Казахстан; 2013 року — з Киргизькою академією освіти та Академією освіти Таджикистану; 2015 року — з Науково-методичною установою «Національний інститут освіти» Міністерства освіти Республіки Білорусь та Інститутом педагогічних наук Республіки Молдова; 2016 року — з Міжнародною академією наук та вищої освіти (Лондон, Велика Британія) [12].

Британська рада в Україні була однією з перших донорських організацій, що підтримала розвиток міжнародної кооперації в галузі освіти й відповідних досліджень і з якою академія уклала договір про співпрацю. Треба зазначити, що впродовж останніх 5 років ця взаємодія була доволі інтенсивна. Тож упродовж 2016–2019 років за підтримки цієї організації та Фундації лідерства вищої освіти Великої Британії

на базі Інституту вищої освіти НАПН України було реалізовано масштабний проєкт «Програму розвитку лідерського потенціалу університетів України», завдяки якому представники 40 вітчизняних університетів мали змогу вивчити британський досвід, започаткувати співпрацю з іноземними партнерами та створити мережу «агентів змін» у системі вищої освіти нашої країни [13]. Не менш грандіозним став також проєкт «Програма вдосконалення викладання у вищій освіті», який 2019 року почали втілювати на базі Інституту вищої освіти НАПН України за підтримки Британської ради в Україні. Його основне завдання полягає в покращенні якості української вищої освіти шляхом розвитку інституційної спроможності до вдосконалення викладання та навчання. У межах цієї програми передбачено створення національної платформи для фахового обговорення й поширення найкращих практик для досягнення зазначених цілей; формування (як у межах одного університету, так і між університетами України) мережі викладачів та управлінців, готових до втілення змін та обміну ефективними досвідами викладання та навчання; підтримання університетських інституційних проєктів із удосконалення викладання. Завершення проєкту заплановано на 2021 рік [14].

Вагому роль в активізації міжнародної діяльності й підвищенні рівня мобільності співробітників академії відіграли такі загальноєвропейські програми, як «Tempus» (існувала до 2014 року), Еразмус+, «Горизонт 2020» та інші. Наприклад, Інститут вищої освіти НАПН України протягом 2013–2016 років було активно залучено до втілення проєкту «Освіта для лідерства, інновацій та розвитку талантів» у межах «Tempus», який започаткували з метою посилити роль українських закладів вищої освіти — двигунів суспільного прогресу — в імплементуванні державної політики з розвитку людських ресурсів шляхом надання послуг з удосконалення лідерського й організаційного потенціалу. У межах проєкту було розроблено й оприлюднено (зокрема, онлайн у вільному доступі) 12 навчально-методичних видань, а також засновано журнал «Університети і лідерство» [15].

Інститут вищої освіти й Інститут соціальної та політичної психології НАПН України було залучено до виконання проєкту «Структуризація співпраці щодо аспірантських досліджень, навчання універсальних навичок та академічного письма на регіональному рівні України» у межах Еразмус+, мета якого — пришвидшити впровадження на національному рівні освітньо-наукових навчальних програм третього циклу освіти відповідно до Болонських реформ, будуючи сприятливу системну структуру й гуртуючи дослідників, щоб забезпечити підготовки здобувачів ступеня доктора філософії [16]. Варто виокремити ще кілька проєктів, щоби показати широкий спектр перспектив міжнародної кооперації, які опрацьовують учені академії. Зокрема, колектив Інституту педагогіки в межах напряму

Жан Моне програми Еразмус+ 2016 року здобув грант і втілив проєкт «Україна — ЄС: транскультурні порівняння в освітніх дослідженнях», унаслідок якого було видано посібник з однойменною назвою. Інститут психології імені Григорія Костюка брав участь у проєктах «Допомога у реінтеграції та реабілітації населення, що постраждало внаслідок конфлікту» (2018–2019 рр.) за сприяння Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) та «Підтримка реінтеграції ветеранів конфлікту на сході України та їхніх сімей», який впроваджує Міжнародна організація з міграції за фінансової підтримки Європейського Союзу із січня 2019 року. Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України впродовж 2018–2019 років успішно реалізував проєкт «V4+ Академічний дослідницький консорціум з інтеграції баз даних, робототехніки та мовних технологій» за сприяння Вишеградського фонду. Кожен із зазначених вище та багатьох інших міжнародних проєктів — це можливість не лише вивчити та осмислити європейський і світовий досвід, а й набути нових контактів, окреслити плани на майбутнє, а також налагодити академічну комунікацію з європейськими колегами. Усе це, безперечно, є запорукою подальшої інтернаціоналізації Національної академії педагогічних наук України.

Інтернаціоналізація діяльності НАПН України 2020 року й плани на майбутнє. Щоб оцінити масштаб інтернаціоналізації Національної академії педагогічних наук України та заходи, яких було вжито останнім часом, необхідно розглянути результати міжнародної співпраці за 2020 рік. Узагальнені дані наведено у Звіті про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2020 році.

«У 2020 р. [...] наукові установи академії брали активну участь у реалізації міжнародних науково-освітніх проєктів і програм Американських рад з міжнародної освіти, Британської ради в Україні, Європейського Союзу, Європейського фонду підготовки, Представництва ООН в Україні, Представництва DVV International в Україні, Ради Європи, Світового банку, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ та інших міжнародних організацій і фондів. Продовжувалася наукова співпраця з 36 іноземними членами НАПН України, які представляють 11 країн світу, науковими установами і закладами освіти республік Білорусь, Болгарія, Казахстан, Корея, Молдова, Польща, Фінляндія, Австрійської, Естонської, Латвійської, Литовської, Киргизької, Китайської Народної, Португальської, Словацької, Чеської, Угорської та Французької республік, Держави Ізраїль, Королівств Іспанія та Швеція, Канади, Федеративної Республіки Німеччини, Румунії, Сполучених Штатів Америки, Японії та інших зарубіжних країн як у межах 29 угод про співробітництво, укладених НАПН України, так і в межах сотень угод, укладених безпосередньо підвідомчими установами з однопрофільними науковими

установами, закладами освіти зарубіжних країн, міжнародними організаціями та фондами. [...]

Наукові установи НАПН України та окремі вчені здійснюють експертну діяльність і є членами понад 50 міжнародних організацій, зокрема: Благодійного фонду "Східноєвропейська місія", Благодійної організації "Фонд Асперн", Всесвітньої ради з питань обдарованих і талановитих дітей, Всесвітньої федерації психічного здоров'я, Глобального союзу науковців за мир, Європейської асоціації медіа та інформаційної освіти, Європейської асоціації освіти дорослих, Європейської мережі з організаційної психології та психології праці, Європейської ради з питань високих здібностей, Європейської академії природничих наук, Європейської спільноти з вивчення травматичного стресу, Європейської асоціації психотерапії, Європейської конфедерації психоаналітиків і психотерапевтів, Європейської асоціації психодрами, Європейської федерації психологів, [...] Організації з безпеки та співпраці в Європі» [17, с. 231].

Поміж важливих подій минулого року варто виокремити підписання меморандуму про взаєморозуміння між НАПН і визнаним інституційним лідером американського й глобального простору вищої освіти — Університетом Аризони (США). Зокрема, співпрацю заплановано зосередити на специфіці дистанційного навчання та відповідних освітніх технологіях. Інститут вищої освіти НАПН України започаткував проєкт «Відродження переміщених університетів: посилення конкурентоспроможності, підтримка громад» за фінансового сприяння Європейського Союзу (бюджет — становить 1,5 млн євро). Мета цього масштабного проєкту — підвищити привабливість і конкурентоспроможність переміщених університетів через посилення їхньої інституційної спроможності, розбудову ефективного врядування, удосконалення викладання та навчання, розвитку інтернаціоналізації [18]. 2020 року було започатковано ще один великий проєкт — «Нові механізми управління на основі партнерства та стандартизації підготовки викладачів професійної освіти в Україні», який реалізовують у межах програми Еразмус+. Його українським партнером є Інститут професійно-технічної освіти НАПН України. Передбачено, що протягом цього проєкту буде розроблено нові механізми управління на основі партнерства та стандартизації підготовки викладачів професійної освіти в Україні [19].

Упродовж останніх років чи не найважливішим показником якості академічних публікацій стало їхнє індексування в наукометричних базах даних «Scopus» і «Web of Science Core Collection». Національна академія педагогічних наук України змогла дати адекватну відповідь на цей виклик: 2020 року члени, члени-кореспонденти та вчені установ НАПН опублікували у відповідних виданнях 330 статей. Це в 1,9 раза більше, порівняно з 2019 роком, та в 4 рази, порівняно з 2018-м. Отже, академічних публікацій англійською та іншими іноземними мовами

2020 року стало на 304 більше. Тобто можемо спостерігати позитивну динаміку розвитку цього стратегічно важливого для успішної інтернаціоналізації напряму діяльності. Щоб популяризувати здобутки українських учених у галузі педагогіки, психології та наук про освіту поміж англомовної аудиторії, НАПН 2018 року почала видавати журнал «Education: Modern Discourses», який виходить регулярно та є у вільному доступі. Треба наголосити, що Національна академія педагогічних наук України чималу увагу приділяє формуванню культури академічної доброчесності. Тож упродовж 2020 року тривала активна кооперація з компанією «Plagiat.pl» з метою запобігання плагіату в наукових працях, а також опанування нових технологій їх оцінювання із застосуванням антиплагіатної системи.

У березні 2021 року було ухвалено Стратегію інтернаціоналізації НАПН України на 2021–2025 роки [10]. Сподіваюся, цей документ дасть новий імпульс розвитку міжнародних зв'язків академії і сприятиме підвищенню їхньої якості. Уважаю, що в умовах пандемії COVID-2019 варто акцентувати увагу саме на питаннях дистанційної інтернаціоналізації й «інтернаціоналізації вдома». Дослідження можливостей і перспектив сучасних комунікаційних та інформаційних технологій, зокрема для поглиблення міжнародної взаємодії, мають стати головним напрямом розвитку. А численні психолого-педагогічні проблеми, що супроводжують цей процес, потребують належного теоретико-методологічного осмислення.

Історія становлення й сучасний стан НАПН України подібні до дзеркала, у якому відображено розвиток системи освіти нашої країни протягом останніх 30 років. Міжнародні зв'язки завжди відігравали важливу роль у діяльності НАПН України, але їхнє значення неабияк зросло після того, як 2014 року інтеграція у європейські та євроатлантичні структури стала основним стратегічним вектором розвитку нашої держави. Дані, наведені в цій статті, свідчать про те, що академія є головним національним науковим і дослідницьким центром у галузі педагогіки, психології та наук про освіту, а також успішно інтегрується не лише у європейський, а й у глобальний дослідницький простір. «І чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь» — так писав видатний український поет Тарас Шевченко. Саме так можна визначити оптимальне кредо української академічної установи. Позаяк важливий складник її місії — це поєднання досягнень української наукової традиції з найкращими європейськими й світовими надбаннями, а також належне представлення наших наукових здобутків за кордоном. Бо ми того варті!

Література

1. Статут Національної академії педагогічних наук України. Державна реєстрація / НАПН України.

2. Knight J. (2004). Internationalization Remodeled: Definition, Approaches, and Rationales. Journal of Studies in International Education, vol. 8, no. 1, pp. 5–31.

3. Knight J. (2011). Five Myths about Internationalization. International Higher Education, no 62, pp. 14–15.

4. Knight J. and De Wit H. (2018). Internationalization of Higher Education: Past and Future. International Higher Education, no 95, pp. 2–4.

5. Zapp M. and Lerch J. C. (2020). Imagining the World: Conceptions and Determinants of Internationalization in Higher Education Curricula Worldwide. Sociology of Education, vol. 93(4), pp. 372–392.

6. Mittelmeier J., Rienties B., Gunter A. and Raghuram P. (2020). Conceptualizing internationalization at a Distance: A «Third Category» of University Internationalization. Journal of Studies in International Education, vol. 25 (3), pp. 266–282.

7. Дебич М. Теоретичні засади інтернаціоналізації вищої освіти: міжнародний досвід: монографія. Ніжин: ПП Лисенко, 2019. 408 с.

8. Зінченко В. Стратегії вищої освіти в умовах інтернаціоналізації для стійкого розвитку суспільства: монографія / В. Зінченко, Н. Базелюк, М. Бойченко, Л. Горбунова, С. Курбатов, Ю. Мєлков, О. Шипко; за ред. В. Зінченка. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2020. 199 с.

9. Стратегія розвитку Національної академії педагогічних наук України на 2016–2022 роки / НАПН України. URL: http://naps.gov.ua/ua/press/announcements/942/.

10. Курбатов С. Про затвердження Стратегії інтернаціоналізації Національної академії педагогічних наук України на 2021–2025 роки // Вісник НАПН України. № 3 (1). URL: https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/132/168.

11. Історична довідка / НАПН України. URL: http://naps.gov.ua/ua/about/history/.

12. Укладені угоди про співпрацю / НАПН України. URL: http://naps.gov.ua/ua/activities/international/agreements/.

13. Проєкт «Програма розвитку лідерського потенціалу університетів України» (2016–2019 роки) / Інститут вищої освіти НАПН України. URL: https://ihed.org.ua/internationalization/proekt-progrmama-rozvytku-liderskogo-potentsialu-universytetiv-ukrayiny-2016-2019-roky/.

14. Проєкт «Програма вдосконалення викладання у вищій освіті» (2019–2021 роки) / Інститут вищої освіти НАПН України. URL: https://ihed.org.ua/internationalization/tehe_ukraine/.

15. Проєкт «Освіта для лідерства, інновацій та розвитку талантів» (2013–2016 роки) / Інститут вищої освіти НАПН України. URL: https://ihed.org.ua/internationalization/proekt-osvita-dlya-liderstva-innovatsij-ta-rozvytku-talantiv-2013-2016-roky/.

16. ERASMUS+ / Інститут економіки та прогнозування НАН України. URL: http://ief.org.ua/?page_id=6840.

17. Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2020 р. / за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ: НАПН України, 2021. 473 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/724623/1/Report_NAES_2020.pdf.

18. Проєкт ЄС «Відродження переміщених університетів: посилення конкурентоспроможності, підтримка громад» / «Reinventing displaced universities: enhancing competitiveness, serving communities» (REDU) (2020–2030 роки) / Інститут вищої освіти НАПН України. URL: https://ihed.org.ua/internationalization/redu/.

19. Міжнародний проєкт «Нові механізми управління на основі партнерства та стандартизації підготовки викладачів професійної освіти в Україні» / Національний транспортний університет.

Міжнародні зв'язки як важливий напрям діяльності Національної академії педагогічних наук України / Василь Кремень // Україна дипломатична. — 2021. — Вип. XXII. — С. 853–866.

2022

«Освіта — це наріжний камінь цивілізації і культури нації»*

Василь Кремень із тих людей, які особливого представлення не потребують. Бо Кремень є Кремень. Його впертості та вмінню протистояти контрвпливам не можна не позаздрити. Скільки таких ситуацій було в житті Василя Григоровича — не перерахувати. Та корабель з командою Національної академії педагогічних наук України на чолі з Василем Кременем тримається на плаву, незважаючи на будь-які політичні або фінансові шторми.

Напередодні Нового року ми вчергове завітали в гості до Василя Григоровича, а заодно і «розкрутили» його на інтерв'ю, бо до всього мали ще й суттєву причину, про яку розповість сам В. Кремень — модератор одного науково-навчального процесу, який тривав майже два роки. І перше наше запитання стосується саме фіналу цього процесу.

— Василю Григоровичу, нещодавно побачила світ оновлена «Енциклопедія освіти», в якій Ви є головним редактором. Без перебільшення скажу, навколо видання відбувається справжній фурор, що нечасто буває стосовно фундаментальних творів. Скажіть, будь ласка, пане академіку, об'єднання наукових і науково-практичних термінів в єдиній «Енциклопедії освіти» — це своєрідний етап чи нормальний стан педагогічної науки? Розкажіть про процес її творення й про саме видання.

— Мені, як філософу за освітою і як менеджеру педагогічної освіти в житті, відповісти на це питання досить просто. Якщо коротко, то це і певний етап нашої наукової діяльності, і водночас своєрідне відображення стану педагогічної науки та практики. Як на мою думку, межа між ними досить тонка.

Нам, тобто авторському колективу цього видання, що нараховує не один десяток провідних учених і притому не лише педагогів, а й психологів, соціологів, навіть економістів і юристів. Так ось, авторам довелося провести багато зустрічей, обговорень, почути наукові й аналітичні аргументи задля того, щоб вибудувати єдиний підхід до термінологічного апарату, розвернути декілька кіл понять. В енциклопедії вміщено понад півтори тисячі сучасних понять, до того ж вони охоплюють різний ступінь узагальнень і конкретизації, аналітичні й критичні підходи, логічні та історичні погляди щодо їх сутнісних ознак.

Тут потрібно, мабуть, зазначити, що це друге, суттєво оновлене видання. Перше, як усім відомо, було видане ще в 2008 році. Аналогічної праці за всі часи української педагогічної науки і практики не було. Випуск такого видання — це значуща подія для всієї сфери освіти.

* Інтерв'ю записав Віктор Ковальський.

Традиційно, як кажуть вчені, перш ніж дискутувати, потрібно визначити теорію питань, науковий контент понять. Нині Україна живе в умовах динамічних цивілізаційних змін, і зміни в системі освіти мають надзвичайне значення. Ми інтегруємося до Європи, адаптуємо наш категоріальний апарат до європейських норм та вимог. І водночас маємо забезпечити рівень педагогічної науки і практики сучасними освітніми підходами, сучасною методологією освітянського процесу. Хто, як не Академія педагогічних наук мала б зробити це видання? Хочу сказати, що над «Енциклопедією освіти» працювали дуже відповідальні люди, зокрема нині покійна академік Олександра Яківна Савченко, яка долучилася до випуску ще першого видання. Серед складу авторів майже 400 осіб, які здійснили суттєвий внесок у загальний результат.

Варто також відзначити й те, що ця робота зроблена не за державні кошти, а за кошти видавництва «Юрінком Інтер». Це не комерційне, а соціальне видання. І воно корисне не лише вченим, але й практикам, учителям, вихователям, керівникам закладів освіти. Так, ми не стали включати відомості про наші освітні заклади або роботи конкретних персоналій. Ми виключили довідкову або, так би мовити, рекламну інформацію, а зосередилися на сучасному контенті, на розвитку категоріального апарату. І в тому, вважаю, є наша сила і поштовх до подальшого розвитку педагогіки в цілому.

— *У цьому виданні є терміни, які вирізняють не лише зміст понять, але й відображають певні проблемні ситуації. Наприклад, дуже актуальною є тема академічної доброчесності та академічного плагіату. Нещодавно, як Вам, безумовно, відомо, Жовківський районний суд повністю виправдав доцента Львівського національного аграрного університету Олега Соколовського, який у 2016 році написав дипломну роботу замість студента і взяв за це 400 доларів. Соколовський був затриманий за підозрою у хабарництві. Через п'ять років він домігся перегляду карної справи, і 6 грудня 2021 року Жовківський райсуд повністю його виправдав, погодившись із аргументами, що це був не хабар, а «оплата наукової творчої роботи». Як це може позначитися на педагогічній практиці, на Вашу думку?*

— У цьому факті перетнулася низка негативних явищ. Перше, це те, що студент звернувся до викладача і той погодився зробити за нього роботу. По-друге, викладач вирішив, так би мовити, «допомогти» студентові. По-третє, юридичний бік справи, тобто виправдання судом дій викладача, а саме, незалежно від юридичних аргументів і питань кваліфікації злочину. Це — ганебний випадок в усіх його проявах. Принцип «дозволено все те, що не заборонено законом», тут не проходить. Це неприйнятний педагогічний звичай. Цей приклад демонструє нам те, що можна все. Якщо виникне тенденція

виправдовувати подібні факти, то це буде шкідливо для всієї системи освіти.

Згадується один випадок, свідком якого була моя дружина. Свого часу в неї на стажуванні був студент із Австрії. І під час одного із занять він прийшов до викладача та із здивуванням сказав, що у вас тут студенти списують. А як же вони будуть працювати, коли закінчать навчання? Плагіат і недоброчесність ніколи не дозволять студенту бути професійною людиною. Не можна красти велосипед чи авто, а не можна красти й твір також. Я дивуюсь вироку районного суду. Адже це приклад відмови від культури доброчесності, від поваги до інтелектуальної праці. У нашій академії запроваджено певні заходи щодо дотримання академічної доброчесності, зокрема щодо захисту дисертацій, підготовки публікацій та проведення наукових освітніх заходів. Приємно, що за останній час жодних випадків недоброчесності не було. Бо ми за цим ретельно слідкуємо.

Що ж до цього конкретного прикладу. Є люди, які документували цей випадок. Є люди, які потім займалися виправдовуванням цього викладача. А є суддя, який приймав це ганебне рішення. Тож в усьому треба належним чином розібратися. Бо навіщо проводити судову реформу, якщо мають місце такі випадки. І потім, а який це випадок з точки зору недотримання моральних норм. Це ж треба так переорієнтуватися, якщо за п'ять років радикальним чином все змінити й виправдати цю людину. Моральні норми працюють для людей, якщо в суспільстві стверджена певна система цінностей.

— Тепер про гроші. Прийнятий бюджет на 2022 рік іменують бюджетом розвитку освіти. Так вважає, зокрема, Голова Верховної Ради України Руслан Стефанчук. Наскільки виправданою є його позиція, адже на освіту практично завжди гроші виділялися за остаточним принципом і їх часто-густо просто не вистачало?

— Ми аналізували фінансове забезпечення освіти, і тут не варто вдаватися в цифрову конкретику, треба просто розставити певні акценти. Так, за фінансуванням освіти, не дивуйтесь, наша держава є однією з перших у світі. У нас 6–7 % від ВВП йде саме на освіту. Це дуже високий показник. І він тримається практично кожен фінансовий рік. Натомість на науку в нас один із найменших у світі показників (0,5 % ВВП. — *Ред.*), але на освіту, повторю, один із найбільших. Це — парадокс. Продовжу аналізувати цей парадокс, а саме: як витрачаються ці кошти в самій системі освіти? А витрачаються вони неефективно. На сьогодні в нашій країні є близько трьох сотень закладів вищої освіти (ЗВО). Значна частина з них нараховує до півтори тисячі або й меншу кількість студентів. Такий освітній заклад має десятки об'єднаних кафедр, у яких викладач змушений викладати декілька занять на день. Кожний ЗВО має чисельний адміністративно-господарський апарат, який іноді становить до 15–20 % загальної чисель-

ності працюючих, маючи, наприклад, по 5–6 проректорів. Я не відкрию великої таємниці, якщо скажу, що в багатьох ЗВО відсутні наукові школи, а фаховий рівень наукового та викладацького складу, м'яко кажучи, бажає кращого. Про це відомо всім. Однак наші ЗВО і далі продукують неконкурентного і неспроможного випускника. Є з десяток регіонів, у яких на декілька ЗВО припадає загальна чисельність студентів близько 7–8 тисяч. Ці освітні заклади не мають належного викладацького складу.

Що варто зробити? На мою думку, треба провести зміни в структурі вищої школи, тобто створити регіональні університети і зробити це без втрат для тих же регіонів, ЗВО, студентів. Потрібно провести укрупнення університетів у Житомирі, Чернігові, на Сумщині, у Вінниці, на Волині, в Закарпатті, на Буковині, Хмельниччині, Черкащині, в Кропивницькому. І має бути один державний національний навчальний заклад практично скрізь, за винятком Києва, Харкова, Львова, Одеси, Дніпра та Запоріжжя.

По ЗВО така ж картина у співвідношенні професорсько-викладацького складу та студентів. Тобто ми небагата країна, але дуже вже марнотратно використовуємо освітянські кошти. Те ж саме і в системі професійної освіти, у якій існує близько 700 закладів, але в значній кількості з них навчається по 150–200 учнів. Потрібно їх укрупнювати, не втрачаючи професійного профілю, викладацького складу й різко скорочуючи адміністративно-господарський апарат.

— *Чи не здається Вам, що МОН України порушує принцип академічної свободи? Так, відомство постійно контролює прийняття статутів ЗВО, виділення коштів на річні навчальні програми, проведення виборів посадовців у навчальних закладах тощо.*

— Питання складне, тому давайте говорити конкретно. Щодо статутів, то МОН, безумовно, контролює цей процес, і воно має робити це ретельно. Держава через міністерство фінансує ці заклади, а тому й контролює. Щодо виборів ректорів. Як на мене, вони відбуваються в досить демократичний спосіб. Навіть були внесені ще ліберальніші зміни в порядок їх проведення, зважаючи на екстремальні або на якісь складні ситуації, пов'язані з явкою виборців. Наприклад, Володимир Бугров у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка змушений був двічі обиратися, тим самим підтвердивши довіру колективу й право бути ректором. А НАУКМА й досі не має ректора.

Можу сказати, що дії нинішнього керівництва МОНу є достатньо послідовні та виважені, фахові, на відміну від деяких попередніх керівників. Загалом система освіти є дуже інерційною, й різко ламати її небезпечно. Я пам'ятаю свої п'ять років роботи на посаді міністра освіти й точно знаю, як це непросто утримати систему в нормальному працюючому стані.

— *Василю Григоровичу, скажіть відверто, чи дуже допомагає розвитку соціальних наук обов'язковість наукових публікацій пошукачам та викладацькому складу ЗВО в базах даних SCOPUS, WEB of Science? Адже науковці та викладачі змушені переплачувати за свої публікації спритним «ділкам» за доступ до наукових баз даних.*

— Ви порушили дуже важливе питання. Для соціальних, гуманітарних дисциплін це не є таким обов'язковим, як на мене. Дійсно публікація в таких журналах надає більшої відомості про авторів, створює певну ілюзію фаховості. Але не більше. От, скажімо, вчені-педагоги почнуть менше працювати над практичними розробками для вчителів, вихователів, для роботи з батьками. Нормальний вчитель потребує досконалих знань із технології педагогічної або виховної роботи, своєрідних соціальних відкриттів, так би мовити. При тому англійської мови він, як правило, не знає або знає, але не настільки, щоб працювати фахово. Тоді він перейде на російські джерела, на російську методику і технологію педагогічної роботи. Ми таким чином підводимо нашого вчителя під російський вплив. Бо методика або технологія педагогічної роботи пов'язана з ідеологією виховання. Я хочу підкреслити, що соціальні дисципліни мають у першу чергу бути орієнтовані на колективи, інституції, на людей, що живуть і працюють всередині нашої держави. Гуманітарні науки й дисципліни суттєво відрізняються від точних або природничих наук і дисциплін. Ми повинні створювати інтелектуальний базис у нашій країні, а не підживлювати його в інших країнах. Скажімо, юридичні видання й видавництва мають працювати над правовою просвітою, педагогічні — над поширенням педагогічної культури. Не розумію, що нам надає публікація англійською мовою, зроблена десь у Бразилії, Китаї або навіть у Молдові чи Румунії. Абсолютизація публікацій в SCOPUS, Web of Science не потрібна, більше того, вона нічого не дає самим авторам, крім суттєвих витрат. Хоча наші вчені в цьому році написали набагато більше статей у зазначених базах даних, аніж у попередньому. Особисто мені нещодавно надійшла пропозиція надрукуватися в Швейцарії за 1600 євро. Я категорично проти таких пропозицій і принципово нікому не раджу такі речі робити.

— *Уже декілька разів керована Вами установа відбиває напади влади щодо скорочення або загалом скасування Академії педагогічних наук під різними приводами. Чи, може, вже припинилися ці наскоки?*

— Скажу, що це досить слушне питання. Такі намагання були, й відбувалися вони неодноразово. Так, у 2015 році Мінфін пропонував скоротити фінансування НАПН України на 80 %. Тобто зарплата є на два місяці, а далі — усі по домівках. Хочу зазначити, що справа не в самій академії, а в інститутах, у колективах людей. Інституту педагогіки вже 95 років. Він був заснований у важкі часи й увесь цей час займався важливими справами, зокрема забезпеченням методики навчального про-

цесу, виданням підручників, яких завжди не вистачає. Бо вони швидко «старішають». А візьмемо Інститут психології. Це науковий заклад, який був заснований у 1946 році після закінчення найбільш руйнівної війни за всі періоди. А от у наш час ми змушені були майже на 40 % скоротити науковий склад, і це заважає нам виконувати належні функції, які ніхто з нас не знімав. До речі, майже 70 % підручників створено в системі закладів академії, а не в структурах МОН України. Освітяни традиційно віддають нашій продукції перевагу. Освітня програма для початкової школи була розроблена закладами МОН України й НАПН. І наша програма виявилася прийнятнішою. Треба сказати, що й по інших рівнях освіти наші програми та підручники є набагато продуктивніші, ніж створені в структурах МОН України. Так, в інститутах, які працюють з програмами та дітьми, котрі мають специфічні потреби, їх ніхто не замінить, бо вони створюють ексклюзивні продукти. І колективи в них там невеличкі. Але довелося і їх скорочувати.

На мою думку, скорочення або ліквідація НАПН може відбутися лише з однієї причини: від невігластва тих, хто ухвалює такі рішення. Наразі ми прийняли рішення створити Інститут раннього розвитку дитини в дошкільному віці. Нас підтримали у Верховній Раді, в МОНі, Мінфіні, заперечив лише науковий комітет Національної ради України з питань розвитку науки і технологій. Це саме той заклад, який і покликаний сприяти розвиткові науки. У країні є два мільйони дітей-дошкільнят. І є лише дві лабораторії, які займаються питаннями розвитку дітей цього віку. Тож проблем у нас «море», і в більшості випадків вирішуються вони на рівні аматорів. А в тій же Франції, у Фінляндії, інших державах ці питання є на порядку денному в урядовців. Загалом за кордоном фінанси на науку йдуть у спеціальні наукові заклади, наукові лабораторії, а не тільки в заклади освіти. У нас чомусь є інше розуміння.

— *Й останнє запитання. 30-річчя української державності педагогічна громадськість зустріла певними, скажемо так, успіхами. Які з них Ви вважаєте найсуттєвішими?*

— Щодо наших результатів, проблем, успіхів, то їх ми втілили в Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні. До речі, вона викладена в е-форматі і надіслана в усі державні заклади. Це — великий фоліант, і в нас не вистачило б цілої газети, аби про все це розповісти. Разом із тим ми завжди невдоволені своєю роботою, хоча й голову попелом теж не варто посипати. Якщо коротко, то можна згадати впровадження проєкту Нова українська школа. Підручники і технологія навчання в такій школі — це розробка інститутів НАПН. Зараз ми готуємо серію підручників для 5–9-х класів. Наразі завершуємо опрацювання державних стандартів профільної школи. Ці стандарти будуть затверджені Кабміном України, їх визначення суттєво змінює всю освіту. Бо 12 класів освіти не означає, що

дитина має провчитися в одній школі, в одному класі, ні, це різні школи, різні програми, завдяки яким дитина проходить соціалізацію, тобто набуває відповідного статусу, знань, навичок, професійного профілю. Необхідно також зменшити кількість обов'язкових предметів. На сьогодні в старших класах діти вивчають понад 20 предметів, а має бути обов'язкових не більше восьми. І навчання повинно відбуватися за відповідним профілем закладу освіти.

Питання укрупнення закладів профтехосвіти теж на порядку денному. Не може бути два-три заклади профтехосвіти в одному невеличкому місті. Їх кількість має бути зменшена й укрупнена. Наприклад, слюсарі можуть бути сусідами зі швачками, а медсестри цілком можуть навчатися у своєму профілі, відповідно, з ІТ-спеціальностями або з електриками. Загалом же, якщо підсумувати, всі питання розвитку освіти й освітянського процесу постійно перебувають під нашою увагою. І це не перебільшення.

— *Дякую за змістовні та фахові відповіді.*

«Освіта — це наріжний камінь цивілізації і культури нації» [Електронний ресурс] : [інтерв'ю / спілкувався В. Ковальський] // LexInform: Юридичні новини України. — Текст. дані. — Київ, 2022. — 4 січ.

Звернення до громадськості з нагоди 30-річчя НАПН України

4 березня 2022 року — визначна дата в історії національної освіти України. У цей день 1992 року Президент України Леонід Кравчук підписав Указ про створення Академії педагогічних наук України (АПН України) як вищої галузевої наукової установи.

30 років поспіль відбувалися поглиблені й прискорені дослідження науковців для забезпечення функціонування національної школи, професійно технічної і вищої освіти. Академія здійснювала і координувала наукові дослідження з історії української освіти, педагогіки і психології, відродження і повернення імен українських педагогів і психологів, актуалізацію їхнього доробку (що багато в чому випередив свій час), розроблення дидактики і методики на нових засадах — філософії людиноцентризму, традицій національного виховання; інтенсифікувала вивчення й порівняння європейського і світового досвіду, засад громадянського виховання тощо.

Нинішня українська освіта увібрала традиції виховання й освіти від часів Русі, Великого князівства Литовського, козацької доби, національного відродження, зберігши дух свободи й незалежності, самостійного мислення, бачення власного національного розвитку та відчуття приналежності до європейської цивілізації.

Історія розвитку академії яскраво демонструє потужний потенціал українських учених, здатність відповідати на виклики сучасності, діяти у фарватері цивілізаційного розвитку.

Нині вчені академії — кожен на своїй ділянці роботи й відповідно до фаху — боронять незалежність і суверенність нашої України, роблять усе можливе для підтримання громадян України, їхньої обороноздатності, психологічного здоров'я й витримки.

Вітаючи науковців академії, її партнерів і друзів, зичу перемоги у війні з російським агресором, подальших успіхів у розбудові національної освіти, педагогічної і психологічної наук України!

Слава Україні! Слава її захисникам!

Звернення до громадськості з нагоди 30-річчя НАПН України / Василь Кремень // Освіта і суспільство. — 2022. — № 3. — С. 3.

Про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2021 році та завдання на 2022 рік*

Наукова доповідь загальним зборам НАПН України 24 травня 2022 р.

[...] Повний текст звіту про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2021 р. *(Кремень, 2022а),* розглянутого і схваленого Президією НАПН України 21 квітня 2022 р., розміщено на вебсайті НАПН України. Також на вебсайті оприлюднено Інформацію Національної академії педагогічних наук України щодо виконання Державного бюджету України за 2021 рік *(НАПН України, 2022а)* та збірник «Наукова продукція НАПН України, рекомендована до впровадження (2021 р.)» (2022).

Крім того, головні аспекти і результати діяльності НАПН України у 2021 р. регулярно і всебічно висвітлювалися на вебсайті *(naps.gov.ua)* та у Віснику НАПН України *(visnyk.naps.gov.ua)*.

У зв'язку з цим у доповіді викладено найважливіші аспекти і підсумки діяльності НАПН України, її президії, відділень та наукових установ у 2021 р. і завдання академічного колективу на 2022 р. в умовах воєнного стану та з орієнтацією на післявоєнне відновлення України.

Діяльність НАПН України у 2021 р. проходила в умовах екстремальних внутрішніх і зовнішніх викликів, які потребували максимального напруження сил і національного єднання.

Насамперед це відкрита збройна агресія Росії, яка почалася ще у 2014 р., і вперше загальні збори проходять в умовах повномасштабної війни, нав'язаної Україні.

Учені академії віддають шану усім оборонцям України, вшановують пам'ять загиблих, одностайно словом і справами підтримують Збройні сили України, усіх захисників України, Верховного головнокомандувача Президента України Володимира Зеленського у протистоянні агресору, їхні послідовні і впевнені дії, які вселяють віру в неминучу перемогу. Відповідні заяви НАПН України, окремих вчених, постанови Президії НАПН України викладені на вебсайті та у

* Подано скорочено.

Віснику академії *(НАПН України, 2022b; Кремень та ін., 2022a; Кремень, 2022b)*.

До того ж на роботі академії позначилася глобальна і безпрецедентно уразлива пандемія COVID-19 та прискорений нею непростий і значною мірою болісний перехід до нового способу життєдіяльності на основі цифрових технологій.

Це також зростання конкуренції країн і регіонів в умовах інноваційного високотехнологічного типу прогресу.

Усе це робить ще більш актуальним гуртування української нації, забезпечення її здатності ефективно протистояти загрозам і нападам, спроможності відновити в повному обсязі територіальну цілісність і суверенітет країни, підвищити її економічний, науково-технологічний, військовий потенціал, продовжити європейську та євроатлантичну інтеграцію як доленосний вибір народу.

Пошук відповідей на ці та інші виклики вимагав закономірного подальшого розвитку науки, освіти, піднесення їх ролі в людському житті, у становленні і діяльності кожної людини.

У 2021 р. НАПН України оперативно і системно реагувала на сучасні виклики своїми комплексними науковими дослідженнями в освіті, педагогіці і психології, законодавчо покладеним на неї науковим і методичним забезпеченням освітньої сфери.

У зазначеному контексті 2021 р. став роком подальшого узгодження зусиль членів і наукових колективів академії з діяльністю органів державної влади, національної і національних галузевих академій наук, посилення орієнтації на запити суспільства і громадян щодо модернізації науки і освіти.

У 2021 р. активізовано співпрацю з Міністерством освіти і науки України, розпочато виконання Програми спільної діяльності МОН України та НАПН України на 2021–2023 роки *(НАПН України, 2020a)*. Це дало змогу пришвидшити процеси прогресивних перетворень в освітній і науковій сферах. За участі академії підготовлено і затверджено міністерством нову редакцію Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти), розпочато повномасштабне впровадження оновленого Державного стандарту базової середньої освіти та його інноваційного програмно-методичного забезпечення відповідно до концепції Нова українська школа. За співпраці академії і міністерства створено і в цьому році затверджено урядом Стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки, розроблену відповідно до указів Глави держави, а також концепцію реалізації проєкту «Президентський університет» тощо *(Кремень та ін., 2021a)*.

Розширено співпрацю з Комітетом Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій, іншими парламентськими комітетами, народними депутатами, у відповідь істотно зросла їх підтримка

НАПН України як ключової наукової організації з розвитку людини *(Кремень, 2021a; Луговий, 2021; Топузов, 2021)*.

Продовжувалася реалізація Програми спільної діяльності з Національною академією наук України, співпраця з національними галузевими академіями наук *(НАПН України, 2020b; Кремень та ін., 2021b)*.

Посилено взаємодію з органами забезпечення якості освіти — Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, Державною службою якості освіти України та Українським центром оцінювання якості освіти.

Проводилися спільні заходи з іншими міністерствами, державними органами і громадськими організаціями.

Подальшого розвитку набуло співробітництво НАПН України з Національним Еразмус+ Офісом на новому етапі (2021–2027 рр.) реалізації проєктів Програми міжнародної співпраці Європейського Союзу Еразмус+ у сфері освіти, молоді та спорту, що має на меті підтримку освітнього, професійного та особистісного розвитку громадян. Вчені НАПН України продовжили участь у здійсненні європейської рамкової програми «Горизонт Європа» щодо розвитку наукової та інноваційної сфер у 2021–2027 рр. І вже в цьому році НАПН України долучилася до заповнення анкети-опитувальника ЄС для отримання Україною статусу кандидата на членство у Євросоюзі.

У 2021 р. НАПН України звітувала перед науковим комітетом Національної ради України з питань розвитку науки і технологій за діяльність у 2020 р. *(Кремень, 2021b)*. За результатами здійснено заходи з модернізації академії в контексті реформування наукової сфери. Зокрема, розширено конкурсні засади виконання наукових досліджень, продовжено участь у конкурсах проєктів наукових досліджень Національного фонду досліджень України.

Запропоновано заходи до урядового плану реформування НАПН України разом з НААН України та НАПН України у 2021–2022 рр. *(Кабінет Міністрів України, 2021)*, а після його затвердження розроблено і реалізується відповідний академічний план. У листопаді 2021 р. загальними зборами оновлено Пріоритетні напрями (тематику) наукових досліджень у НАПН України на 2022–2026 роки *(НАПН України, 2021a)*, схвалено нову редакцію Статуту академії *(НАПН України, 2021b)*, яку зареєстровано в установленому порядку. Переглянуто назви і зміст діяльності трьох відділень (Відділення філософії освіти, загальної та дошкільної педагогіки, Відділення психології і спеціальної педагогіки, Відділення загальної середньої освіти і цифровізації освітніх систем) і двох наукових установ (Інституту цифровізації освіти та Інституту професійної освіти), здійснено підготовчу роботу у 2021 р. і постановою президії НАПН України у січні 2022 р. створено Центр раннього розвитку дитини та дошкільної осві-

ти Інституту проблем виховання НАПН України. В академії утворено і забезпечено функціонування Координаційної ради НАПН України з виконання плану реформування із залученням представників МОН України, Мінфіну України, Фонду державного майна України, Національної ради України з питань розвитку науки і технологій, НАН України, Департаменту освіти і науки Київської обласної державної адміністрації, закладів вищої, фахової передвищої та загальної середньої освіти, громадських організацій освітян.

Реформуючи свою діяльність, НАПН України керується тим, що за законодавством відповідальна за наукове і методичне забезпечення освітньої сфери з усіма її рівнями і ланками, за здійснення досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології, ефективну підготовку і підвищення кваліфікації освітянських кадрів з метою розвитку найбільшої гуманітарної сфери — освіти. Нині у ній (без тимчасово непідконтрольних територій) функціонує 33 тис. закладів, навчається понад 8 млн здобувачів освіти, зайнято 1,3 млн освітян.

Для виконання основних завдань, визначених законами, указами, іншими актами законодавства та статутом НАПН України, у складі академії функціонують 10 наукових інститутів, Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи, Університет менеджменту освіти та Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського.

У цих колективах, що сукупно забезпечують усі ланки освіти, у 2021 р. працювало 825 наукових працівників, серед яких за основним місцем роботи 611 (74 %) вчених, з них 148 докторів наук і 299 кандидатів наук (або 73 % з науковими ступенями). За рік чисельність докторів наук серед них зросла на 29 осіб. Також в академії працювали 142 науково-педагогічних працівники, з них 114 (80 %) за основним місцем роботи, з яких 93 (майже 82 %) з науковими ступенями, та 47 педагогічних працівників.

Станом на 1 січня 2022 р. у складі НАПН України перебували 71 дійсний член (академік) та 85 членів-кореспондентів. На превеликий жаль, упродовж звітного періоду пішли з життя дійсні члени (академіки) В. А. Баженов, В. І. Бондар, М. І. Жолдак, І. Ф. Прокопенко та члени-кореспонденти Ю. І. Горобець, М. П. Гузик, С. В. Савченко. Уже в цьому році академія втратила почесного академіка, члена-кореспондента А. Ф. Верланя.

Розвитку академії сприяла системна робота з молодими вченими, їх радами в академії та її установах. У 2021 р. молодими вченими виконано три прикладних наукових дослідження *(Топузов та ін., 2022а)*.

За вагомі досягнення та особистий внесок у розвиток вітчизняної освіти та науки у 2021 р. присуджено:

— премію Президента України для молодих учених за наукову роботу «Інноваційні засоби психологічної допомоги особистості в умо-

вах гібридної війни» М. С. Дворник і К. В. Мирончак (Інститут соціальної та політичної психології НАПН України);

— іменну стипендію Верховної Ради України для молодих учених — докторів наук за виконання наукової роботи «Оптимізація психічного стану наркозалежних засобами музичного впливу» Л. М. Литвинчук (Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України);

— державну іменну стипендію найкращим молодим вченим для увічнення подій Революції гідності та вшанування подвигу Героїв України — Героїв небесної сотні в номінації «Стипендія імені Юрія Поправки» К. В. Мирончак (Інститут соціальної та політичної психології НАПН України);

— стипендію Кабінету Міністрів України для молодих вчених І. О. Горошкіну (Інститут педагогіки НАПН України) та Є. В. Степурі (Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України).

Здійснювалася співпраця з молодими вченими інших установ і організацій: Радою молодих вчених при МОН України, Радою молодих вчених НАН України, Міжгалузевою радою молодих вчених тощо. Зокрема, І. Г. Губеладзе другий рік поспіль обрано національним делегатом до Європейської ради аспірантів і молодих дослідників, а також членом правління цієї ради та представником для взаємодії щодо впровадження Плану S і політики відкритої науки та з групою супроводу Болонського процесу.

Загалом в установах НАПН України відповідно до мети і пріоритетів державної освітньої політики у 2021 р. виконувалися 106 наукових досліджень, з яких 38 (36 %) фундаментальних і 68 (64 %) прикладних. У звітному році істотно оптимізовано співвідношення фундаментальних і прикладних досліджень на користь прикладних. Зокрема, виконано 7 прикладних досліджень з проблем освіти, що потребують невідкладного розгляду *(Топузов та ін., 2022b)*. У 2021 р. розпочато 50 наукових досліджень, завершено 41.

Усього за результатами наукових досліджень вченими наукових установ та членами НАПН України опубліковано близько 2,5 тис. праць, це 89 монографій, 30 підручників, 133 навчальні програми і посібники, 66 методичних посібників і рекомендацій, 39 словників і довідників, 72 збірники наукових праць, понад 1,5 тис. статей у фахових виданнях та більше 500 інших видів видавничої продукції. При цьому зросла кількість публікацій у виданнях, що індексуються у наукометричних базах Scopus і Web of Science.

Крім того, учені НАПН України у 2021 р. стали переможцями конкурсу наукових і науково-технічних проєктів Національного фонду досліджень України «Наука для безпеки та сталого розвитку України», зокрема переможцем конкурсу визначено дослідження «Постковідна соціально-психологічна реабілітація учасників освітнього процесу в діяльності працівників психологічної служби» (керівник В. Г. Панок,

директор Українського науково методичного центру практичної психології і соціальної роботи).

Також у 2021 р. завершені наукові дослідження за конкурсами НФД України 2020 р.:

— «Психологічна підтримка літніх осіб у період карантину» (керівник — О. Г. Коваленко, головний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України);

— «Подолання наслідків пандемії COVID-19 у діяльності психологічної служби системи освіти» (керівник — В. Г. Панок, директор Українського науково методичного центру практичної психології і соціальної роботи).

Продовжувалося виконання наукового дослідження — переможця конкурсу НФД України за напрямом «Підтримка досліджень провідних та молодих вчених» (2020–2022 рр.):

— «Хмаро орієнтовані системи відкритої науки у навчанні і професійному розвитку вчителів» (керівник — М. П. Шишкіна, завідувачка відділу Інституту цифровізації освіти НАПН України).

Серед найважливіших наукових здобутків 2021 р. такі.

По Відділенню філософії освіти, загальної та дошкільної освіти НАПН України і його установам: Інститут проблем виховання НАПН України, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського та окремі наукові підрозділи Інституту педагогіки НАПН України.

Здійснено філософський аналіз впливу знання на процес формування нових антропологічних образів людини в розрізі досягнень науки та інноваційних технологій, охарактеризовано сучасні антропологічні ситуації в контексті дигітальної культури, становлення цифрової людини, розвиток цифрової компетентності учнів у школі.

Визначено педагогічні пріоритети цифровізації освіти, зокрема розроблення цифрової дидактики, окреслено освітні ризики цифровізації та засоби їхнього подолання.

Створено Концепцію виховання дітей та молоді у цифровому просторі *(ІПВ НАПН України, 2021)*.

Уточнено шляхи реалізації створеної за участі вчених НАПН України Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку *(Сисоєва, Рейпольська, 2020, 2021)*.

Узято участь в оновленні Базового компоненту дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) *(МОН України, 2021а)*.

Узагальнено зарубіжний досвід організації освітнього процесу в умовах пандемії COVID-19 та визначено напрями його використання в системі національної освіти.

Обґрунтовано виклики та виокремлено інноваційні тренди в системах загальної середньої освіти країн Європи та США.

З'ясовано тенденції формування змістового, технологічного компонентів освітнього середовища гімназії з урахуванням особливостей дистанційної освіти та змішаного навчання.

Визначено основні напрями розбудови партнерської взаємодії та співпраці суб'єктів освітньої діяльності закладів загальної середньої освіти з громадськими організаціями, механізми державно-громадського та державно-приватного партнерства між державою (громадою) та бізнес-підприємницькими структурами.

Створено нові сторінки електронного ресурсу «Видатні педагоги України та світу»; впроваджено Концепцію віртуального читального залу Фонду Василя Сухомлинського; визначено основні напрями створення галузевих інформаційних ресурсів у контексті зміни підходів до їх продукування, збереження та ретрансляції.

Сформовано галузевий інформаційний ресурс (доступні через вебпортал бази даних, цифровий контент рідкісних видань, Науково-педагогічна електронна бібліотека; ресурс «Бібліотека Нової української школи» тощо); надано віддалений доступ до міжнародних інформаційних ресурсів *(EBSCO, Web of Science, Scopus та ін.)*.

По Відділенню психології та спеціальної педагогіки НАПН України і його установам: Інститут психології імені Г. С. Костюка, Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи.

Спільно з фахівцями МОН України за наукового керівництва з боку Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України та у співпраці з вченими Інституту проблем виховання НАПН України оновлено Базовий компонент (Державний стандарт) дошкільної освіти, який затверджено наказом МОН України 12 січня 2021 р. *(МОН України, 2021а)*.

Розроблено концепції:

— психофізіологічних основ життєстійкості фахівців соціономічних професій *(Кокун, 2021);*

— функціонування творчого мислення в інформаційно-віртуальному просторі суб'єкта *(Моляко, 2021);*

— соціально-психологічного супроводу постраждалих внаслідок воєнних дій та пандемії COVID-19 *(Титаренко, Дворник, 2022);*

— розвитку громадянської компетентності як інтегративної характеристики особистості *(Жадан, 2021)* тощо.

Створено:

— модель психолого-організаційних детермінант забезпечення психологічного здоров'я персоналу освітніх організацій в умовах соціальної напруженості *(Карамушка, 2021);*

— стратегії соціально-психологічного супроводу особистісної трансформації ветеранів і волонтерів у переході з військового на мирний спосіб життя *(Лазоренко, 2021);*

— комплекс соціально-психологічних технологій підтримки стигматизованих меншин, які зазнають стигматизації в різних суспільних та освітніх середовищах — у сферах родинної і гендерної взаємодії, громадської активності та медіакомунікації в контексті переживання колективної провини, майнової нерівності *(Коробка, 2022a);*

— технології: активізації психологічних ресурсів представників стигматизованих груп, меншин; протидії стигматизації в соціальному оточенні; підвищення психологічної компетентності професійних спільнот (психологів, соціальних педагогів, учителів, фахівців громадських організацій) з підтримки стигматизованих меншин *(Коробка, 2022)*.

Сформовано комплекс соціально-психологічних технологій: забезпечення підтримки реформ у сфері загальної середньої освіти, обґрунтування критеріїв їхньої ефективності та умов інтеграції в єдиний комплекс, особливостей їх застосування для реалізації окремих завдань підтримки реформ; поглиблення уявлень про спротив нововведенням та інноваціям з боку громадськості і педагогічної спільноти, а також конструктивних стратегій та умов партнерської взаємодії учасників процесу реформування освіти *(Бевз, Кравчук, 2021)*.

Розроблено програму розвитку громадянської компетентності молоді з використанням соціальних медіа та медіаконтенту *(Позняк, 2021)*.

Обґрунтовано соціально-психологічні засоби активізації колективних зусиль із підвищення рівня толерантності до інакшості і різноманіття в освітньому середовищі, а також технології, процедури і техніки психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, які опинились у складних життєвих обставинах унаслідок військових дій *(Коробка, 2022b)*.

Підготовлено методичні рекомендації для інклюзивно-ресурсних центрів щодо визначення категорій (типологій) освітніх труднощів та рівнів підтримки дітей з особливими освітніми потребами в закладах освіти *(Прохоренко та ін., 2021a)*.

Створено комплексні програми розвитку дитини з порушеннями зору для різних вікових груп.

По Відділенню загальної середньої освіти і цифровізації освітніх систем НАПН України та його установам: Інститут педагогіки, Інститут цифровізації освіти та Інститут обдарованої дитини НАПН України.

Завершено створення дидактичної і методичної бази початкової освіти у складі підручників і навчальних посібників з більшості предметів початкової школи, низки методичних посібників і рекомендацій.

Спільно з МОН України розроблено Типову освітню програму для 5–9-х класів закладів загальної середньої освіти *(МОН України, 2021b)*. Обґрунтовано і створено освітній комплект у складі 15 модельних навчальних програм і підручників до них, які визначають і реалізують новий зміст освіти у 5-му класі закладів загальної середньої освіти *(Топузов, Засєкіна, 2021)*.

Доповнено та розширено теорію змісту освіти новими положеннями про дидактичні можливості і принципи його інтеграції, зокрема міжпредметної і внутрішньогалузевої, які реалізовано у змісті декількох нових інтегрованих навчальних курсів мовно-літературної, природничої, громадянської та історичної галузей.

Теорію і методику навчання збагачено розробленими й апробованими концептуальною моделлю багатомовної освіти в закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами корінних народів і національних меншин України, методикою компетентнісно орієнтованого навчання української мови учнів початкових класів цих закладів, а також методами і засобами формування в учнів початкових класів цифрових компетентностей та міжкультурної іншомовної компетентності учнів 5–6-х класів гімназії.

Запропоновано нові рішення щодо цифровізації освітнього процесу, передусім розвитку інтелектуальних комп'ютерних систем навчання *(Верлань, Ляшенко, 2021)*.

Описано моделі діалогового спілкування та адаптивні механізми, що визначають і враховують індивідуальні особливості користувача в процесах сприймання знань. Удосконалено теорію інтегрованої взаємодії, на основі якої розроблено метод синтезу текстів для контролю знань з використанням онтологічних моделей. Запропоновано і схарактеризовано програмні засоби діалогового адаптивного середовища гібридних інтелектуальних систем. Уточнено склад і структуру інформаційно-цифрового навчального середовища закладу загальної середньої освіти на сучасному етапі з урахуванням зростання частки дистанційного навчання в освітньому процесі, обґрунтовано умови його використання.

Розроблено методику використання цифрових технологій у процесі змішаного навчання в закладах загальної середньої освіти *(Мар'єнко, Сухіх, 2021)*.

Обґрунтовано концептуальні та методичні засади розроблення і реалізації освітніх програм спеціалізованої освіти наукового спрямування для обдарованих учнів гімназій та ліцеїв в умовах інтеграції формальної і неформальної освіти *(Поліхун та ін., 2021a, 2021b)*.

По Відділенню професійної освіти і освіти дорослих НАПН України та його установам: Інститут професійної освіти та Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України.

Розроблено педагогічні системи і методики розвитку підприємницької компетентності майбутніх кваліфікованих робітників, організації дуальної форми навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти, засади ефективного управління цими закладами на основі проєктного менеджменту, методичні основи оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти.

Розв'язано проблему цілісності акмеологічного розвитку вчителя — особистісного, професійного і професійно-культурного. Обґрунтовано концептуальну платформу і багаторівневу модель його цілісного поступу. Схарактеризовано систему загальних і специфічних принципів регуляції саморуху вчителя до вершин професійної зрілості. Систематизовано методики і техніки професійного самовдосконалення вчителя.

Розроблено концепцію підготовки педагогічного персоналу для сфери освіти дорослих, обґрунтовано методичні засади і систему професіоналізації педагогічного персоналу у сфері освіти дорослих.

Створено концепцію діяльності університетів третього віку в Україні.

По Відділенню вищої освіти НАПН України та його установам: Інститут вищої освіти та Університет менеджменту освіти.

Встановлено глобальну тенденцію розвитку і поширення рейтингових механізмів оцінювання якості вищої освіти, проаналізовано стан конкурентоспроможності вітчизняних університетів та обґрунтовано стратегію створення в Україні університетів світового класу (стратегію-2), розроблено концепцію реалізації проєкту «Президентський університет» і забезпечено його науковий супровід *(Луговий, Слюсаренко, Таланова, 2021; Луговий, Саух, Таланова, 2021)*.

З'ясовано структурування простору відкритої науки за рівнями складності знань та відповідної дослідницької діяльності, що робить його закритим для наукових і науково-педагогічних колективів, зокрема університетів, з недостатньо розвинутим дослідницьким потенціалом. Це спричиняє прогресуюче розмежування університетів за рівнем складності освітньо-дослідницької діяльності, що виявляється у їх класифікаційному групуванні та організаційному асоціюванні за критерієм / принципом «рівний з рівним» *(Луговий, Петроє, 2021)*.

Розроблено теоретичні основи реалізації соціальної відповідальності університетів *(Калашнікова, Оржель, 2021)*, політики та механізмів забезпечення і вдосконалення якості вищої освіти в контексті євроінтеграції *(Таланова, 2021)*, окреслено прогресивні ідеї зарубіжного досвіду розвитку науково-педагогічного потенціалу закладів вищої освіти *(Скиба, 2021)*.

На основі системного аналізу результатів соціологічного дослідження визначено оцінку студентами якості вищої освіти в Україні, міру залученості їх до наукової роботи, рівня викладання профільних і непрофільних дисциплін, стану застосування новітніх методик викладання та використання різноманітних засобів цифрової комунікації, організації і проведення виробничих і педагогічних практик, створення умов для навчання, забезпечення навчальною та науковою літературою тощо *(Саух та ін., 2021)*.

Розроблена, експериментально перевірена і впроваджена в систему підготовки педагогів професійної (професійно-технічної) освіти ком-

петентнісно орієнтована модель підвищення кваліфікації в контексті формування та розвитку їх науково-методичної, психолого-педагогічної, цифрової, конфліктологічної, коучингової компетентностей.

Уточнено роль і значення гуманітарної парадигми, яка в умовах глобалізації та диджиталізації має бути життєдайною основою освіти *(Саух, Саух, 2021)*.

Вчені наукових установ НАПН України у ході 61 експерименту здійснювали експериментальну діяльність у понад 1,2 тис. закладах освіти, 698 з яких затверджено МОН України. Під науковим керівництвом вчених НАПН України здійснюється 22 всеукраїнських експерименти, що охоплюють різні рівні та складники освіти.

Результати наукових досліджень, що проводилися за кошти Державного бюджету, упроваджувалися у закладах освіти, установах, організаціях, на підприємствах, в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. На різних етапах і рівнях впроваджено 85 (67 %) із 127 розробок, підготовлених за завершеними у 2021 р. фундаментальними та прикладними дослідженнями. У 2021 р. продовжувалося впровадження результатів досліджень, завершених у 2020 р., досягнуто 100 % упровадження 166 розробок.

Наукові результати використані у підготовці понад 120 законодавчих та нормативно-правових документів із питань регулювання державної освітньої політики.

Результати наукових досліджень наукових установ НАПН України оприлюднено в 13 аналітичних матеріалах та у рекомендаціях 2 форумів, 186 міжнародних і всеукраїнських конференцій, 154 семінарів, 46 «круглих столів».

З метою інтеграції до європейського дослідницького простору, зокрема підтримуючи ініціативи ЄС щодо відкритої науки та відкритого доступу до результатів наукових досліджень, у НАПН України організовано роботу з представлення діяльності вчених академії в освітньо-науковому просторі. Утворено спеціальні електронні інфраструктури. Зокрема, створено Електронну бібліотеку НАПН України *(lib.iitta.gov.ua)*, у якій розміщено праці, що підготовлені вченими академії під час виконання фундаментальних та прикладних досліджень.

Це дало змогу забезпечити широкомасштабне поширення та впровадження здобутих результатів в освітню та інші види соціальної практики, накопичення значних обсягів експериментальних, фактологічних і концептуальних даних, інших результатів наукових досліджень. На 1 січня 2022 р. у бібліотеці розміщено понад 26 тис. повнотекстових ресурсів, які завантажено понад 8,8 млн разів, з них майже 1,7 млн у 2021 р., порівняно з 1 млн у 2018 р. Упродовж звітного року налічувалося близько 48 тис. користувачів Електронної бібліотеки, здійснено майже 600 тис. переглядів сторінок із 182 країн світу (найбільше користувачів з України — 75 %).

Ведеться системна робота з представлення діяльності наукових працівників в інформаційному науково-освітньому просторі. У 2021 р. істотно зросла публікаційна активність і ефективність вчених НАПН України: понад 600 публікацій вчених наукових установ НАПН України здійснено англійською та іншими іноземними мовами; майже 400 статей опубліковано дійсними членами, членами-кореспондентами та вченими наукових установ НАПН України у наукових виданнях, що індексуються у наукометричних базах даних Scopus та Web of Science Core Collection, що у 1,2 рази більше, порівняно з 2020 р., та у 4,9 рази більше, порівняно з 2018 р.; суттєво (до 394 осіб) збільшилася частка вчених наукових установ і членів (академіків та членів-кореспондентів) НАПН України, які опублікували у 2021 р. статті у виданнях, що індексуються у базах даних Scopus і Web of Science Core Collection, що в 1,7 рази більше, порівняно з 2020 р., та в 6,6 рази — порівняно з 2018 р. Близько 830 (90 %) вчених наукових установ НАПН України мають цифрові ідентифікатори ORCID iD.

Забезпечена позитивна тенденція щодо результативності діяльності наукових періодичних видань НАПН України. Тепер 84 % цих видань розміщують повні тексти у відкритому доступі; 78 % — присвоюють статтям DOI; видання індексуються базами даних, реєстрами і пошуковими системами, зокрема: Web of Science Core Collection, бази даних фірми EBSCO Publishing, Directory of Open Access Journals, European Reference Index for the Humanities and Social Sciences, Educational Research Abstracts Online, Library of Science (University of Warsaw) тощо.

У звітному році налічувалося 44 наукові періодичні видання (засновники / співзасновники — НАПН України та її наукові установи), з-поміж яких 36 друкованих та 8 електронних. 32 (73 %) найменування наукової періодики належить до категорій «А» та «Б» переліку наукових фахових видань України. У 2020 р. до цього переліку входило 25 наукових періодичних видань НАПН України.

Електронне наукове періодичне видання «Інформаційні технології і засоби навчання» (засновник — Інститут цифровізації освіти НАПН України; співзасновники: ДЗВО «Університет менеджменту освіти», Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти» МОН України) представлено в базі даних Emerging Sources Citation Index (ESCI) Web of Science Core Collection компанії Clarivate. Станом на 1 січня 2022 р. публікації переглянуто більше ніж 1,1 млн разів, зокрема упродовж 2021 р. здійснено 205 тис. переглядів сторінок майже 26 тис. користувачів із 196 країн світу (найбільше з України — 63,6 %, США — 6,4 % та Японії — 5,9 %).

Опубліковано четвертий номер англомовного наукового періодичного видання НАПН України «Education: Modern Discourses» *(emdnaes.org.ua)*. Науковий журнал індексується у Crossref, Directory of Open

Access Journals, European Reference Index for the Humanities and Social Sciences, Index Copernicus International тощо. У звітному році журнал увійшов до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України.

Здійснюється випуск електронного наукового періодичного видання відкритого доступу «Вісник Національної академії педагогічних наук України» *(visnyk.naps.gov.ua)*. У 2021 р. опубліковано 100 матеріалів. За даними Google Analytics у звітному році налічувалося понад 15 тис. (вдвічі більше порівняно з 2020 р.) користувачів вебсайту видання, 47 % з яких вивчали опубліковані матеріали з мобільних пристроїв (смартфонів та планшетів). Найбільше користувачів з України (85 %) та США (11 %).

Успішно функціонував профіль НАПН України у Scopus. У профілі представлено більше 440 статей та понад 150 авторів — учених академії.

У 2021 р. вченими НАПН України підготовлено Національну доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні, яку присвячено 30-й річниці незалежності України і опубліковано українською та англійською мовами *(Кремень, 2021c; Kremen, 2021)*.

Також у звітному році академією підготовлено і видано 2-ге, істотно оновлене видання Енциклопедії освіти, у якій розміщено близько 1,5 тис. актуальних статей *(Кремень, 2021d)*.

Упродовж 2021 р. вченим, аспірантам, докторантам НАПН України надано доступ до: баз даних Web of Science Core Collection, Scopus, ScienceDirect відповідно до наказів МОН України; зарубіжних повнотекстових і реферативних науково-технічних, економічних та довідкових баз даних фірми EBSCO Publishing за кошти Державного бюджету через ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

Учені НАПН України проводили незалежну наукову експертизу, зокрема:

— понад 130 законодавчих, нормативно-правових актів, державних рішень і програм, освітніх інновацій та інформаційно-аналітичних матеріалів;

— близько 600 рукописів видавничої (наукової, виробничо-практичної, навчальної та довідкової) продукції (друкованих та електронних видань) для рекомендації їх до публікації;

— понад 340 од. навчальної, навчально-методичної літератури, засобів навчання та навчального обладнання для закладів дошкільної, початкової, середньої (початкової, основної і старшої школи), професійної (професійно- технічної) освіти тощо для надання грифів і свідоцтв МОН України;

— понад 300 дисертацій, з них 35 % на здобуття наукового ступеня доктора наук, у рамках діяльності спеціалізованих вчених рад; підготовлено відгуки (для опонування) на близько 170 дисертацій, з них 37 % на здобуття наукового ступеня доктора наук, та на понад 230 авто-

рефератів дисертацій, з них 33 % на здобуття наукового ступеня доктора наук.

Понад 170 провідних вчених НАПН України брали участь як наукові експерти та фахові представники у діяльності експертних, акредитаційних, робочих груп і комісій, агентств, програмних комітетів, організацій, підприємств тощо.

У 2021 р. вчені НАПН України були активними учасниками трьох міжнародних заходів: XII Міжнародної виставки «Сучасні заклади освіти»; XIII Міжнародної виставки «Інноватика в сучасній освіті»; XXXVIII Міжнародної спеціалізованої виставки «Освіта та кар'єра».

Експозицію інноваційного доробку вчених академії було розгорнуто на Національному освітньому форумі «Нова українська школа 2020/2021: синергія, інтеграція, менеджмент».

Під час виставок проведено 68 онлайн-заходів (науково-практичні конференції, семінари, круглі столи, презентації) з актуальних питань розвитку вітчизняної освіти, педагогічної і психологічної наук. Наукові розробки вчених наукових установ НАПН України відзначено 5 почесними нагородами у конкурсі «Національне визнання наукових досягнень» та 21 медаллю виставок.

У 2021 р. вчені НАПН України відповідно до плану роботи:

— провели 190 науково-практичних масових заходів: 86 міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій, 63 семінари, 2 форуми, 5 педагогічних читань, 16 «круглих столів», 18 інших видів заходів;

— були організаторами і співорганізаторами 281 масового заходу, зокрема: 100 конференцій, 91 семінару, 30 круглих столів та інших заходів;

— понад 3,4 тис. раз вчені академії брали участь у 18 з'їздах і конгресах, 133 симпозіумах, 1,6 тис. конференцій, 418 семінарах, 22 педагогічних читаннях, 158 «круглих столах», 60 виставках, більше 1 тис. інших заходів. Унаслідок пандемії COVID-19 і введення карантину багато заходів проводилося в онлайн-режимі.

НАПН України здійснювала підготовку здобувачів на III (освітньо-науковому) рівні вищої освіти та наукового ступеня доктора наук. Підготовка проводилася в аспірантурі і докторантурі 11 наукових установ НАПН України у галузях знань: «01 Освіта / Педагогіка»; «05 Соціальні та поведінкові науки»; «23 Соціальна робота»; «28 Публічне управління та адміністрування». Упродовж 2020–2021 рр. у дев'яти установах НАПН України акредитовано 15 освітньо- наукових програм. Дві освітньо-наукові програми «Політика і лідерство у вищій освіті» та «Викладання і навчання у вищій освіті» Інституту вищої освіти НАПН України отримали акредитацію з визначенням «Зразкова».

Продовжено підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів, які прийняті на навчання до 1 вересня 2016 р., через аспірантуру та докторантуру в галузі педагогічних та психологічних наук.

У 2021 р. навчалися 292 аспіранти, з них — 52 за державним замовленням та 18 докторантів, з яких — 12 за державним замовленням. Закінчили аспірантуру 78 осіб, докторантуру 11 осіб. Прийом до аспірантури і докторантури у 2021 р. становив відповідно 100 і 12 осіб.

У 2021 р. показники ефективності підготовки аспірантів і докторантів зросли: в аспірантурі за державним замовленням на 29,6 % та за кошти юридичних і фізичних осіб на 6,5 %, у докторантурі за державним замовленням на 0,6 %. Ефективність аспірантури і докторантури НАПН України порівняно із загальнонаціональними показниками наукових установ (12,2 % в аспірантурі і 14,5 % у докторантурі) вища і становить відповідно 50 % та 30 %.

У системі атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації у 2021 р. брали участь 14 спеціалізованих учених рад, що діяли у десяти наукових установах НАПН України. За минулий рік захищено 144 дисертаційні роботи: 97 кандидатських і 47 докторських. У разових спеціалізованих учених радах відбулося 37 публічних захистів дисертацій.

Діяльність Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (голова — академік О. М. Топузов) здійснювалася за участю 80 провідних учених України в рамках чотирьох секцій, утворених за відповідними спеціальностями та спеціалізаціями в галузях знань «01 Освіта / Педагогіка», «05 Соціальні та поведінкові науки», «23 Соціальна робота». Радою розглянуто 307 тем дисертаційних досліджень, надісланих 78 науковими установами і закладами вищої освіти. Скориговано 62,2 % тем дисертаційних досліджень здобувачів наукового ступеня доктора наук і 49,0 % тем дисертаційних досліджень здобувачів наукового ступеня доктора філософії.

Навчання бакалаврів і магістрів проводилося за кошти фізичних і юридичних осіб у Навчально-науковому інституті менеджменту та психології Університету менеджменту освіти, Білоцерківському інституті неперервної професійної освіти цього університету, а також в Інституті професійної освіти НАПН України за вісьмома спеціальностями у таких галузях знань:

— «01 Освіта / Педагогіка» (спеціальності «011 Освітні, педагогічні науки», «015 Професійна освіта (Дизайн)», «016 Спеціальна освіта»);

— «05 Соціальні та поведінкові науки» («051 Економіка», «053 Психологія»);

— «07 Управління та адміністрування» («073 Менеджмент», «076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»);

— «28 Публічне управління та адміністрування» («281 Публічне управління та адміністрування»).

Загальна чисельність студентів, які навчалися за I (бакалаврським) та II (магістерським) рівнями вищої освіти, на кінець звітного року становила 930 осіб.

Підвищення кваліфікації кадрів здійснювалося у ДЗВО «Університет менеджменту освіти», а також в Інституті педагогіки, Інституті спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка та Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Підвищили кваліфікацію понад 8 тис. керівників, науково-педагогічних, педагогічних та інших працівників закладів освіти, установ, організацій, з них 5 тис. — за державним замовленням в Університеті менеджменту освіти НАПН України.

У звітному році продовжено міжнародну діяльність наукових установ НАПН України (з урахуванням карантинних заходів) у зарубіжному освітньому та науковому просторах.

Здійснювалися такі заходи:

— участь у близько 40 міжнародних науково-освітніх проєктах і програмах Американських рад з міжнародної освіти, Британської ради в Україні, Європейського Союзу, Європейського фонду підготовки, Представництва ООН в Україні, Представництва DVV International в Україні, Ради Європи, Світового банку, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ тощо;

— наукова співпраця з іноземними членами НАПН України, науковими установами і закладами освіти у межах понад 30 угод про співробітництво, укладених НАПН України, і в межах сотень угод наукових установ академії із спорідненими науковими установами, закладами освіти зарубіжних країн, міжнародними організаціями та фондами. Зокрема, укладено 4 меморандуми про співпрацю із зарубіжними партнерами: представництвом німецької (неурядової) організації «Німецьке об'єднання народних університетів» (DVV International) в Україні; Національною академією освіти імені И. Алтинсаріна Міністерства освіти і науки Республіки Казахстан; Товариством з обмеженою відповідальністю «Всесвітній торговельний центр (США) у Києві»; Громадською організацією «Інститут лідерства, інновацій та розвитку» (Еразмус+);

— провадження експертної діяльності вчених НАПН України, які є членами понад 50 міжнародних організацій, іноземних академій, міжнародних наукових товариств (Глобальний союз науковців за мир, Міжнародна рада психологів, Всесвітня рада з питань обдарованих і талановитих дітей, Європейська асоціація освіти дорослих, Європейська асоціація медіа та інформаційної освіти, Європейська асоціація психотерапії, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, «Україна та українці за кордоном» тощо), членами редколегій майже 60 зарубіжних наукових видань, що входять до наукометричних баз даних;

— проведення понад 100 міжнародних науково-практичних заходів спільно із зарубіжними партнерами та участь у роботі близько 1000 онлайн та офлайн міжнародних наукових заходів.

З метою підвищення рівня інтернаціоналізації та покращення якості міжнародного наукового співробітництва НАПН України в галузі

наук про освіту, педагогіки і психології прийнято Стратегію інтернаціоналізації Національної академії педагогічних наук України на 2021–2025 роки *(Курбатов, 2021)*.

Науково-інформаційна діяльність проводилася шляхом публікації наукових, науково-популярних, журналістських матеріалів в електронних ресурсах і друкованих виданнях, зокрема на офіційному сайті НАПН України, офіційній сторінці НАПН України у мережі «Facebook», сайтах і сторінках наукових установ і їхніх підрозділів у соціальних мережах. Основними напрямами науково-інформаційної діяльності були:

— інформування освітньої громадськості і суспільства у контексті 30-річчя незалежності України та відповідної інноваційної діяльності академії;

— систематичне оприлюднення результатів фундаментальних та прикладних досліджень та експертно-аналітичної діяльності вчених НАПН України тощо;

— відкриття на офіційному сайті академії нових сторінок «Щодо природничих наук і математики», «Освіта і суспільство», «Педагогічна газета». Матеріали дублюються на сторінках соціальної мережі «Facebook» «Освітянська і педагогічна періодика» та «Педагогічна альфа-віта»;

— співпраця з всеукраїнськими газетами «Голос України», «Урядовий кур'єр», «Україна молода», «День», «Сучасна освіта України», «Освіта України», «Освіта»; журналом НАН України «Світогляд», журналами видавництва «Світич» — «Дошкільне виховання», «Учитель початкової школи»; газетах НАПН України — «Освіта і суспільство», «Педагогічна газета України»; започатковано плідну співпрацю з оновленою газетою НАН України «Світ»;

— участь учених НАПН України у радіо- і телепрограмах як експертів.

У 2021 р. актуальним завданням цифровізації наукової діяльності НАПН України було забезпечення ефективної дистанційної роботи вчених та інших працівників академії, що здійснювалося за такими напрямами:

— використання цифрових технологій як засобу колективної комунікації в IT-програмах Zoom, Skype, Meet, YouTube тощо, що забезпечувало участь учених в онлайн-заходах: заняттях, вебконференціях, вебінарах, засіданнях тощо;

— розширення наукової співпраці вчених академії з партнерами в Україні та за її межами;

— висвітлення результатів діяльності НАПН України та наукових установ на вебсайті академії та офіційній сторінці у мережі «Facebook», що зумовило істотне (вдвічі) зростання відвідуваності.

Незважаючи на позитивні результати цифровізації наукової діяльності НАПН України, усе ж актуальним залишається питання вдоско-

налення інформаційної інфраструктури, зокрема модернізації комп'ютерної техніки.

У 2021 р. в умовах карантинних обмежень в онлайн-режимі відбулися дві сесії загальних зборів НАПН України.

9 квітня — звітні збори «Про діяльність НАПН України у 2020 році та завдання на 2021 рік». У доповіді було представлено найважливіші здобутки вчених академії, охарактеризовано виклики та ризики, які стримують розвиток НАПН України, та наголошено на необхідності розвитку сильних сторін і переваг НАПН України, які є важливими для теорії і практики освіти у теперішній час та в перспективі *(Кремень, 2021e)*. Також обрано почесними академіками НАПН України Г. П. Васяновича, В. М. Бабаєва по Відділенню професійної освіти і освіти дорослих НАПН України.

20 листопада — тематичні збори «Освіта дітей раннього та дошкільного віку в контексті їх безперервного розвитку». На зборах також затверджено пріоритетні напрями (тематику) наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок НАПН України на 2022–2026 рр. *(НАПН України, 2021a)*; удосконалено організаційну структуру НАПН України; затверджено Статут НАПН України в новій редакції *(НАПН України, 2021b)*, обрано почесними академіками НАПН України В. О. Жадька (Відділення філософії освіти, загальної та дошкільної педагогіки), А. Ф. Верланя (Відділення загальної середньої освіти і цифровізації освітніх систем), О. М. Пшіньку і О. О. Романовського (Відділення вищої освіти).

Відповідно до плану роботи НАПН України відбулися методологічні онлайн-семінари:

8 квітня — «Актуальні проблеми психологічної протидії негативним інформаційним впливам на особистість в умовах сучасних викликів» за участю понад 300 осіб, серед яких відомі вчені, викладачі, керівники закладів вищої освіти та загальної середньої освіти, представники міністерств і відомств тощо;

19–20 листопада — «Розвиток обдарованої особистості: світовий та вітчизняний контексти», у роботі взяло участь близько 500 учасників, які представляли усі регіони України.

Проведено 13 (10 планових і 3 позачергових) засідань президії НАПН України, на яких розглянуто 482 питання і прийнято відповідні постанови зі статутної діяльності академії.

НАПН України у 2021 р. отримано фінансування з Державного бюджету в сумі 270,2 млн грн, у т. ч. на фундаментальні дослідження — 81,5 млн грн, на прикладні дослідження — 112,1 млн грн, на підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів — 7,5 млн грн, підвищення кваліфікації педагогічних і керівних кадрів — 35,4 млн грн, фінансову підтримку наукового об'єкта, що становить національне надбання — 50,0 тис. грн, забезпечення доступу до науково-технічної інформації та

наукової літератури на всіх видах носіїв — 8,2 млн грн, утримання апарату президії та виплату довічної плати за звання членам НАПН України — 25,9 млн грн.

Порівняно з 2020 р., фінансування НАПН України збільшилося на 54,9 млн грн, або на 25,5 %, що пов'язано із підвищенням посадових окладів і мінімальної заробітної плати. НАПН України отримано 37,8 млн грн за спеціальним фондом бюджету (власні надходження бюджетних установ), що на 9,7 млн грн (34,6 %) більше, ніж у 2020 р.

Упродовж звітного року до НАПН України з усіх джерел фінансування надійшло 308,0 млн грн. Питома вага фінансування за рахунок загального фонду бюджету у коштах, які отримали установи НАПН України з усіх джерел надходжень, становила 87,7 %.

Незважаючи на значні труднощі нинішнього періоду, вчені академії мають певною мірою відповідно до законодавства забезпечити науковий і методичний супровід сфери освіти, усіх її рівнів і ланок. При цьому мають бути враховані обтяжливі умови функціонування освітньої сфери у воєнний і повоєнний періоди (знищення і руйнування значної частини освітніх закладів, їх переміщення з тимчасово окупованих територій або робота в умовах тимчасової окупації, міграція великої кількості здобувачів освіти у межах України і за кордон, нестабільний соціально-психологічний стан дітей і дорослих тощо).

Насамперед треба звернути увагу на наступне.

1. Освіта дітей раннього та дошкільного віку.

Останнім часом посилилося суспільне усвідомлення, що освіта дітей раннього та дошкільного віку є важливою первинною складовою безперервної освіти. Отже, її доступність та якість будуть стійким пріоритетом державної освітньої політики, що, зокрема, потребуватиме консолідованої співпраці вчених і практиків у розробленні нового закону «Про дошкільну освіту» з урахуванням Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку, створеної в НАПН України у співпраці з профільним Комітетом Верховної Ради України.

2. Повна загальна середня освіта.

Ця основна освітня ланка посідає місце базового складника в освітній системі. Вона охоплює три послідовні рівні освіти (початкову, базову середню і профільну середню освіту), що відповідає Міжнародній стандартній класифікації освіти, і нині набуває 12-річного терміну здобуття, що узгоджується із європейською і світовою практикою, та стала обов'язковою упродовж життя як важлива умова успішної життєдіяльності і розвитку особистості в сучасному глобалізованому і конкурентному світі. Водночас ця освітня ланка потребує розв'язання низки проблем, що наблизить її до кращих світових зразків освітніх систем. По-перше, це поліпшення якості повної загальної середньої освіти і забезпечення доступу до неї дітей незалежно від місця проживання, економічного стану родини, наявності особливих освітніх

потреб та інших ознак громадянина України. По-друге, це створення необхідних умов і мотивації вчителів до ефективної діяльності та професійного розвитку із досягненням у перспективі магістерського рівня їх вищої освіти. По-третє, потрібним є удосконалення мережі закладів загальної середньої освіти, зокрема усунення малокомплектності та неоптимальної локації закладів, створення оптимальної мережі закладів профільної середньої освіти. По-четверте, розвиток інформаційного суспільства вимагає широкого впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес, його цифровізації. Зрештою повна загальна середня освіта України має бути повноцінно включена у Європейський освітній простір, створення якого до 2025 р. проголошено у 2017 р. Європейською комісією.

3. Позашкільна освіта.

Ця освітня ланка має покращити надання додаткових освітніх послуг для дітей широкого вікового діапазону на засадах неформальної та інформальної освіти. Водночас залишається нерівномірним доступ до позашкільної освіти в містах і селах, використання онлайн-інструментів дистанційного навчання. Важливим є розвиток позашкільної освіти в школах, особливо сільських.

4. Виховання активних і відповідальних громадян-патріотів.

Виклики, перед якими постала Україна, відстоюючи власну суверенність, актуалізують проблеми національно-патріотичного, військово-патріотичного та громадянського виховання. Потрібне подальше узагальнення кращого досвіду з формування національно-культурної ідентичності, виховання активних і відповідальних громадян-патріотів, особливо на прикладі захисників — героїв України, що сприятиме розвитку громадянського суспільства, гуртуванню української нації, підвищенню обороноздатності держави. Ця сфера також потребує оновлення відповідного законодавства.

5. Професійна (професійно-технічна) освіта.

Стратегічними цілями тут є формування цілісної системи професійної (професійно-технічної) освіти, об'єднаної з фаховою передвищою освітою; забезпечення відповідності підготовки потребам ринку праці; підвищення репутації та привабливості в суспільстві з огляду на створення умов для безперервного професійного розвитку особистості; забезпечення підготовки висококваліфікованих робітників зі складних інтегрованих професій; упровадження кращих європейських практик формування мережі потужних багаторівневих і багатопрофільних закладів професійної освіти, їх гнучкої взаємодії зі стейкхолдерами, що актуально для ефективного післявоєнного відновлення економіки; інтеграції у європейський простір професійної освіти і підготовки.

6. Фахова передвища освіта.

Ця новостворена освітня ланка, яка виокремлена із вищої освіти, має набути власних специфічних професійно орієнтованих і самодос-

татніх характеристик. Це насамперед стосується інтеграції закладів фахової передвищої освіти із сучасним виробництвом, зближення і наступності змісту підготовки з діяльністю закладів професійної (професійно-технічної) освіти, розвитку співпраці з ними, розширення відповідної підготовки кваліфікованих робітників.

7. Вища освіта.

Упродовж 30 років незалежності України ця освіта забезпечувала підготовку здобувачів на вищих освітніх рівнях, зберігаючи сукупний потужний кадровий, науковий, фінансовий та матеріально-технічний потенціал. Водночас суперечливе зростання університетської мережі призвело до її подрібнення, розпорошення, дублювання, втрати ресурсної концентрованості, що зумовило відставання від університетської освіти передових країн. З прийняттям Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки необхідно передбачити науковий і методичний супровід її реалізації із застосуванням сучасних механізмів оцінювання якості, обґрунтування оптимізації мережі закладів вищої освіти шляхом укрупнення, забезпечення подальшої інтеграції у європейський простір вищої освіти та європейський дослідницький простір; розроблення державної програми створення університетів світового класу в Україні.

8. Освіта дорослих.

Стратегічне завдання створення цілісної й ефективної освіти дорослих в Україні як завершальної ланки в системі безперервної освіти впродовж життя потребує створення соціально-економічних умов для діяльності громадських формувань, центрів освіти дорослих, університетів третього віку, визнання результатів неформальної та інформальної освіти і присвоєння відповідних кваліфікацій тощо. Важливо прискорити прийняття Закону України «Про освіту дорослих».

9. Кадрове забезпечення освіти.

Попри великі зрушення у кадровому забезпеченні, освітня система потребує подальшого вдосконалення структури і змісту підготовки педагогічного і науково-педагогічного персоналу, створення умов для його утримання і плідної діяльності. З-поміж нерозв'язаних проблем — диспропорції у забезпеченні висококваліфікованими працівниками різних ланок і рівнів освіти, спеціальностей і предметів, територій, міської і сільської місцевостей, умов для роботи і підвищення кваліфікації.

10. Цифровізація освіти.

Основним завданням модернізації системи освіти є формування цифрової компетентності для навчання впродовж життя усіх учасників освітнього процесу. З огляду на це, важливо розробляти і впроваджувати інформаційно-цифрові навчальні ресурси і середовища, цифрові освітні технології, розвивати дистанційні і змішані форми навчання. Важливим є ґрунтовний науково-методичний супровід

використання цифрових технологій в освіті та психолого педагогічної підтримки їх застосування, насичення відкритого цифрового інформаційно-освітнього простору України електронними освітніми ресурсами та засобами, подолання «цифрової» нерівності.

11. Інформаційно-бібліотечне забезпечення освіти.

В умовах розвитку інформаційного суспільства роль мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України, що об'єднує понад 15 тис. книгозбірень за провідної ролі Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, як галузевого ресурсу зростатиме. Необхідно зосередити увагу на упровадженні сучасних інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій у виробничі процеси та обслуговування користувачів, насамперед віддалених; розвитку інформаційного потенціалу вебпорталів і сайтів освітянських бібліотек, зокрема їхніх англомовних версій; наданні доступу до зарубіжних повнотекстових і реферативних науково-технічних, економічних та довідкових баз даних; створенні нормативно-правової бази діяльності освітянських бібліотек; вивченні й упровадженні європейського та світового досвіду в практику роботи освітянських бібліотек, розвитку міжнародного співробітництва.

12. Світова і європейська інтеграція освіти України.

Має забезпечуватися передовсім через розширення участі в реалізації відповідних проєктів і програм міжнародної співпраці, насамперед програм ЄС: Еразмус+, «Горизонт Європа», всебічний розвиток двостороннього партнерства.

13. Фінансова підтримка освіти.

Для ефективного фінансового забезпечення потрібне дотримання таких принципів: необхідна і достатня частка ВВП, що спрямовується у сферу освіти та в основні її ланки; оптимізація з огляду на доступність і якість мережі закладів освіти; конкурентоспроможна оплата праці в освіті; надання в умовах ринкової економіки прогресивних організаційно-правових статусів закладам освіти.

14. Науковий і методичний супровід освіти.

Освітня сфера, яка покликана підтримувати інноваційний тип прогресу, всебічно розкривати потенціал його головного суб'єкта — високоосвіченої людини, сама потребує потужного наукового і методичного забезпечення. Провідна й законодавчо визначена роль у цьому й надалі має зберігатися за Національною академією педагогічних наук України за участі Національної й інших галузевих академій наук, наукових установ, закладів вищої освіти, фахових об'єднань освітян.

15. Психологічні дослідження освітніх і суспільних процесів, розвитку особистості.

З огляду на зосередження в НАПН України основних наукових установ психологічного профілю, на них покладається головна відповідальність як за розвиток психології в цілому, так і за прикладні

застосування психологічної науки до вивчення та вдосконалення соціально-психологічного стану освіти, суспільства, розвитку і поведінки особистості, особливо в кризових ситуаціях, як зараз в умовах повномасштабної війни. Отже, сьогодні вкрай необхідно: здійснювати ефективні психологічні дослідження, спрямовані на становлення особистості в освіті, розроблення відповідних методів, технологій; формувати науково-методичні засади розвитку психологічної культури усіх учасників освітнього процесу в умовах інноваційного типу прогресу, утвердження інформаційного суспільства, поширення стресогенних ситуацій; провадити системний соціально-психологічний моніторинг суспільного сприйняття освітніх реформ і формувати їх конструктивне усвідомлення; спрямовувати науковий психологічний потенціал на надання всебічної допомоги постраждалим від широкомасштабної агресії Російської Федерації; зосередитися на збалансованому розвитку психологічних засад упровадження інновацій і збереження традицій в освіті, зокрема щодо підвищення ролі сім'ї в освітній системі, формування несуперечливих спільнотних ідентичностей дітей і молоді в об'єднаних територіальних громадах тощо.

У 2021 р. НАПН України, як і наука в цілому, відчувала недофінансування наукової сфери в країні, що стримувало розвиток академії. Сьогодні, в умовах воєнного стану, ця проблема загострюється, і академії загалом та кожній її установі потрібно мобілізувати усі внутрішні ресурси і накопичений потенціал з метою максимального прискорення перемоги у війні, розв'язаної Російською Федерацією, та повоєнного відновлення України на високотехнологічній і високодуховній основі, що має й надалі консолідувати українську націю, створювати необхідні умови для входження країни у Євросоюз.

У зв'язку із цим постають такі невідкладні завдання.

1. Забезпечити активну участь вчених НАПН України у відсічі російській агресії, координацію їх діяльності, спрямовану на вирішення актуальних проблем наукового супроводу реалізації державної освітньої політики у сфері освіти, розвитку фундаментальних і прикладних досліджень та експериментальних розробок у галузі освіти, педагогіки і психології в умовах воєнного стану і післявоєнного часу.

2. Узяти активну участь у робочій групі з питань освіти і науки, інших робочих групах Національної ради з відновлення України від наслідків війни, утвореної Указом Президента України від 21 квітня 2022 р. № 266.

3. На кожному етапі виконання планових наукових досліджень забезпечити практико-орієнтований результат, актуальний для теперішнього використання.

4. Продовжити і розширити експертно-аналітичну діяльність щодо стану всіх рівнів і ланок освіти, оперативну підготовку практичних рекомендацій для інформування органів влади, закладів освіти,

освітян, здобувачів освіти, усіх громадян в складних умовах руйнування і розбалансування освітньої сфери та необхідності її стабілізації і післявоєнного відновлення.

5. Брати активну участь у процесах експертизи і опрацювання проєктів актів законодавства щодо відновлення і розвитку сфери освіти і науки, інших ланок суспільного життя.

6. Посилити взаємодію і співпрацю, проведення спільних заходів з Міністерством освіти і науки України, Комітетом Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій, Національною академією наук України, іншими національними галузевими академіями наук, органами державного управління.

7. Завершити на загальних зборах НАПН України 24 травня 2022 р. виведення із складу академії іноземних членів-громадян Російської Федерації та Республіки Білорусь, які не засудили акти агресії проти України цих країн, шляхом виключення із складу академії, керуючись відповідними нормами Статуту НАПН України.

8. Продовжити розвиток євроінтеграційної діяльності академії, її членів, наукових колективів наукових установ. З цією метою:

— підвищити публікаційну активність і ефективність вчених академії у виданнях, що індексуються у провідних міжнародних наукометричних базах;

— збільшити кількість публікацій і наукових видань англійською мовою;

— розширити участь наукових установ НАПН України у міжнародних проєктних та грантових конкурсних відборах, насамперед за програмами Еразмус+ та «Горизонт Європа» на 2021–2027 рр.

9. Продовжуючи реформування НАПН України, особливу увагу звернути на аналіз та актуалізацію тематики наукових досліджень і розробок НАПН України з огляду на недопущення дублювання та академічної доброчесності, посилення новизни, відповідності назрілим практичним потребам розвитку освітньо-наукової сфери і суспільства в цілому, скорочення термінів виконання, оптимізацію складу виконавців, співпрацю із споживачами наукової продукції всіх форм власності України;

— удосконалення розподілу фінансування наукових установ з урахуванням їх результативності та ефективності, забезпечення належного внутрішнього контролю за організаційною та фінансово-господарською діяльністю.

10. У сучасних умовах необхідно значно активізувати комунікаційну діяльність академії, інформування органів державної влади про значущі заходи НАПН України щодо посилення стійкості українського суспільства у протидії російській агресії, зокрема антиукраїнській пропаганді, відновлення та розвиток України, її освітньо-наукової сфери у воєнний і післявоєнний періоди. Актуальним є створення в НАПН

України спільно з МОН України музейної експозиції, присвяченої розвитку і здобуткам освіти в Україні в добу незалежності.

11. У подальшій модернізації НАПН України необхідно зберегти, закріпити і максимально розвинути її сильні сторони і переваги, які набуті за 30 років існування академії, а окремими науковими установами за значно більший період, і які важливі для теорії і практики освіти, інших суспільних сфер, формування конкурентоспроможної людини тепер і в перспективі.

Твердо переконаний, що український народ переможе у нав'язаній російським агресором війні, створить усі умови для розвитку освіти, науки, формування високоінтелектуального і високодуховного непереможного людського капіталу.

Слава Україні! Героям Слава!

Література

Бевз Г. М., Кравчук С. Л. (ред.). (2021). Нова українська школа: соціально-психологічні технології підтримки : практичний посібник. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

Верлань А. Ф., Ляшенко О. І. (2021). Інформаційні системи з адаптивним управлінням процесами сприймання знань : монографія. Київ: Педагогічна думка.

Жадан І. В. (2021). Громадянська компетентність: соціальні очікування та реалії : монографія. Київ: Інститут соціальної та політичної психології НАПН України.

Інститут проблем виховання НАПН України. (2021, 17 серпня). Громадське обговорення проєкту Концепції виховання дітей та молоді в цифровому просторі.

Кабінет Міністрів України. (2021, 4 серпня). Про затвердження планів заходів з реформування Національної академії аграрних наук, Національної академії правових наук, Національної академії педагогічних наук на 2021 і 2022 роки (911-р).

Калашнікова С., Оржель О. (ред.). (2021). Теоретичні основи реалізації соціальної відповідальності університетів : препринт (аналітичні матеріали). Київ: Інститут вищої освіти НАПН України.

Карамушка Л. М. (ред.). (2021). Психолого-організаційні детермінанти забезпечення психологічного здоров'я персоналу освітніх організацій в умовах соціальної напруженості : монографія. Київ; Львів: Видавець Вікторія Кундельська.

Кокун О. М. (ред.). (2021). Психофізіологічні закономірності життєстійкості фахівців соціономічних професій : монографія. Київ; Львів: Видавець Вікторія Кундельська.

Коробка Л. М. (наук. ред.). (2022a). Підтримка стигматизовуваних меншин: соціально-психологічні технології : практичний посібник. Київ: Інститут соціальної та політичної психології НАПН України.

Коробка Л. М. (ред.). (2021b). Соціально-психологічні засоби підвищення толерантності до інакшості і різноманіття в освітньому середовищі : методичні рекомендації. Київ: Інститут соціальної та політичної психології НАПН України.

Кремень В. Г. (2021a). Форум Всеукраїнського тижня дошкілля «Дошкільна освіта України 30» : Вітальна промова президента НАПН України, 20 вересня 2021 р., м. Київ, Україна / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 3 (2).

Кремень В. Г. (2021b). Звіт Національної академії педагогічних наук України про стан використання коштів на наукову і науково-технічну діяльність та отримані результати за 2020 р. : Наукова доповідь на засіданні робочої групи Національної ради України з питань розвитку науки і технологій 16 червня 2021 р., м. Київ, Україна / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 3 (1).

Кремень В. Г. (ред.). (2021c). Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (До 30-річчя незалежності України) : монографія. Національна академія педагогічних наук України. Київ: КОНВІ ПРІНТ.

Кремень В. Г. (ред.). (2021d). Енциклопедія освіти. 2-ге вид., допов. та перероб. Національна академія педагогічних наук України. Київ: Юрінком Інтер.

Кремень В. Г. (2021e). Про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2020 році та завдання на 2021 рік : Наукова доповідь на загальних зборах НАПН України 9 квітня 2021 р. / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 3 (1).

Кремень В. Г. (ред.). (2022a). Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2021 р. Київ: НАПН України.

Кремень В. Г. (2022b). Віроломне вторгнення Росії в Україну: виклики і перспективи : Виступ на засіданні Президії НАПН України 21 квітня 2022 р. / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (1).

Кремень В. Г., Луговий В. І., Топузов О. М., Регейло І. Ю., Базелюк Н. В., Гудим І. М., Смола Л. М. (2021a). Про виконання у 2021 р. Програми спільної діяльності Міністерства освіти і науки України та Національної академії педагогічних наук України на 2021–2023 рр. : Наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України 17 листопада 2021 р. / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 3 (2).

Кремень В. Г., Луговий В. І., Топузов О. М., Регейло І. Ю., Базелюк Н. В., Гудим І. М. (2021b). Про виконання у 2021 р. Програми спільної діяльності Національної академії наук України та Національної академії педагогічних наук України на 2020–2022 роки : Наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України 18 грудня 2021 р. / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 3 (2).

Кремень В. Г., Луговий В. І., Топузов О. М., Сисоєва С. О., Максименко С. Д., Ляшенко О. І., Ничкало Н. Г., Саух П. Ю., Лук'янова Л. Б., Регейло І. Ю., Гудим І. М. (2022a). Про роботу відділень та наукових установ Національної академії педагогічних наук України в умовах воєнного стану : Наукова доповідь Президії НАПН України 24 березня 2022 р. / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (1).

Курбатов С. В. (2021). Про затвердження Стратегії інтернаціоналізації Національної академії педагогічних наук України на 2021–2025 роки : Наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України 18 березня 2021 р. / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 3 (1).

Лазоренко Б. П. (2021). Як здійснювати соціально-психологічний супровід ветеранів, волонтерів та ВПО в умовах переходу від війни до миру : навчальна програма. Київ: Інститут соціальної та політичної психології НАПН України.

Луговий В. І. (2021). Збалансовано представляти всю наукову спільноту : Виступ на слуханнях у Комітеті Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій: «Перший рік грантового фінансування Національним фондом досліджень України: проблеми і перспективи» 24 червня 2021 р. / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 3 (1).

Луговий В., Петроє О. (ред.). (2021). Теоретичні основи підвищення дослідницької спроможності університетів України в контексті імплементації концепції «Відкрита наука» : препринт (аналітичні матеріали). Київ: Інститут вищої освіти НАПН України.

Луговий В., Слюсаренко О., Таланова Ж. (2021). Дві стратегії розвитку вищої освіти: якої бракує Україні? // Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство», (12), с. 35–52.

Луговий В. І., Саух П. Ю., Таланова Ж. В. (2021). Наукове забезпечення проєкту «Президентський університет» : Пропозиції НАПН України до концепції реалізації

проєкту «Президентський університет» / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 3 (1).

Мар'єнко М. В., Сухіх А. С. (ред.). (2021). Використання цифрових технологій у процесі змішаного навчання в закладах загальної середньої освіти : методичні рекомендації. Київ: ІІТЗН НАПН України.

Міністерство освіти і науки України. (2021a, 12 січня). Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) (нова редакція) (33).

Міністерство освіти і науки України. (2021b, 19 лютого). Про затвердження Типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти (235).

Моляко В. О. (ред.). (2021). Функціонування творчого мислення в інформаційно-віртуальному просторі суб'єкта : монографія. Київ; Львів: Видавець Вікторія Кундельська.

Наукова продукція Національної академії педагогічних наук України, рекомендована до впровадження (2021 р.) : збірник анотованого переліку наукової продукції (2022). Київ: НАПН України.

Національна академія педагогічних наук України. (2020a). Програма спільної діяльності Міністерства освіти і науки України та Національної академії педагогічних наук України на 2021–2023 роки.

Національна академія педагогічних наук України. (2020b). Програма спільної діяльності Національної академії наук України та Національної академії педагогічних наук України на 2020–2022 роки.

Національна академія педагогічних наук України. (2021a). Пріоритетні напрями (тематика) наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок Національної академії педагогічних наук України на 2022–2026 рр.

Національна академія педагогічних наук України. (2021b). Статут Національної академії педагогічних наук України (нова редакція).

Національна академія педагогічних наук України. (2022a). Інформація Національної академії педагогічних наук України про виконання бюджетних програм та використання коштів Державного бюджету України за 2021 рік.

Національна академія педагогічних наук України. (2022b). Заява Національної академії педагогічних наук України / Statement of the National Academy of educational Sciences of Ukraine / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (1).

Позняк С. І. (наук. ред.). (2021). Соціально-психологічні ресурси розвитку громадянської компетентності майбутніх педагогів : практичний посібник. Київ: Інститут соціальної та політичної психології НАПН України.

Поліхун Н. І., Постова К. Г., Сліпухіна І. А., Горбань Л. В. (2021a). Проєкт освітньої програми для закладів спеціалізованої освіти наукового спрямування. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України.

Поліхун Н. І., Постова К. Г., Сліпухіна І. А., Горбань Л. В. (2021b). Розроблення та реалізація освітніх програм спеціалізованої освіти наукового спрямування : методичні рекомендації. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України.

Президент України. (2022, 21 квітня). Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни.

Прохоренко Л. І., Ярмола Н. А., Набоченко О. О., Данілавічютє Е. А., Ільяна В. М., Костенко Т. М., Чеботарьова О. В., Литовченко С. В., Бабяк О. О., Недозим І. В., Омельченко І. М., Блеч Г. О., Трикоз С. В., Гладченко І. В., Трофименко Л. І., Рібцун Ю. В., Мартинюк З. С., Довгопола К. С., Жук В. В., Грибань Г. В., Курінна В. Р. (уклад.). (2021). Методичні рекомендації для інклюзивно-ресурсних центрів щодо визначення категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з ООП та рівнів підтримки в освітньому процесі. Київ: Інститут спеціальної педагогіки та психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України.

Саух П. Ю., Набок М. В., Кізілов О. І., Кузіна І. І. (2021). Якість вищої освіти в Україні очима студентів / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 3 (2).

Саух П. Ю., Саух І. В. (2021). Духовність у «колесі життєвого балансу» сучасної людини / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 3 (2).

Сисоєва С. О., Рейпольська О. Д. (2020). Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку: новий погляд : Наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України 27 лютого 2020 р. / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 2 (1).

Сисоєва С. О., Рейпольська О. Д. (2021). Всеукраїнський тиждень дошкілля в Україні / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 3 (2).

Скиба Ю. (ред.). (2021). Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду з розвитку науково-педагогічного потенціалу університетів : препринт (аналітичні матеріали) (ІІ частина). Київ: Інститут вищої освіти НАПН України.

Таланова Ж. (ред.). (2021). Теоретичні основи політики та механізмів забезпечення ефективності освітньої діяльності в університетах у контексті євроінтеграції : препринт (аналітичні матеріали). Київ: Інститут вищої освіти НАПН України.

Титаренко Т. М., Дворник М. С. (наук. ред.). (2022). Як допомогти особистості у період переходу від війни до миру: соціально-психологічний супровід : практичний посібник. Київ: Інститут соціальної та політичної психології НАПН України.

Топузов О. М. (2021). Проєкт нового порядку конкурсного відбору підручників : Доповідь на слуханнях у Комітеті Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій на тему «Якість підручників та навчальних посібників для Нової української школи» 26 травня 2021 р. / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 3 (1).

Топузов О. М., Засєкіна Т. М. (2021). Науково-методичний супровід Нової української школи: Підсумки серпневої вебконференції Національної академії педагогічних наук України «Учені НАПН України — українським вчителям», присвяченої 30-й річниці незалежності України / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 3 (2).

Топузов О. М., Регейло І. Ю., Гудим І. М. (2022a). Про результати виконання у 2021 році наукових досліджень для підтримки молодих вчених : Наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України 27 січня 2022 р. / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (1).

Топузов О. М., Регейло І. Ю., Гудим І. М. (2022b). Про результати виконання у 2021 році наукових досліджень з проблем розвитку освіти, що потребують невідкладного розгляду : Наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України 27 січня 2022 р. / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (1).

Kremen V. H. (Ed.). (2021). National Report on the State and Prospects of Education Development in Ukraine (To the 30th Anniversary of Ukraine's Independence) : a monograph. National Academy of Educational Sciences of Ukraine. Kyiv: KONVI PRINT.

[...]

Про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2021 році та завдання на 2022 рік : наук. доп. заг. зборам НАПН України 24 травня 2022 р. / В. Г. Кремень // Вісн. Нац. акад. пед. наук України. — 2022. — Т. 4, № 1. — С. 1–22.

Ще один крок до утвердження вільної європейської України

Звернення до науково-освітньої спільноти

Ми усі з величезною надією і напруженням чекали на рішення Європейської ради щодо утвердження статусу кандидата в члени ЄС для України *(European Council, 2022)*.

І не лише тому, що, як зауважив Президент України Володимир Зеленський, «Ми точно переможемо. Майбутнє України — в ЄС» *(Офіс Президента України, 2022)*. А й тому, що на офіційне повернення у європейський світ і об'єднання із ЄС ми працювали усі роки незалежності.

Перед лідерами суспільства незалежної України стояли непрості завдання — відродження самосвідомості українців як європейської нації (не секрет, що 300 років ворог намагався знищити не лише кращих представників нації, мову, ментальність свободи й відповідальності, підприємництва, а й саму пам'ять про українську націю), виховання молодого покоління в дусі європейських і загальнолюдських цінностей і нарешті доведення європейцям нашої спільної ідентичності.

Ми гаряче вітаємо утвердження статусу кандидата в члени ЄС для України. А з нами й усі наші партнери по науково-освітній співпраці з усіх країн Європейського Союзу, з якими ми маємо давні й плідні стосунки.

Цей день увійде в історію не лише як урочисто-святковий. Це віха, що розпочинає новий етап напруженої праці й боротьби у житті й діяльності усієї України, зокрема й академії.

Учені НАПН України розуміють усю відповідальність і значущість нового статусу та готові до розширення проблематики досліджень, поглиблення співпраці з європейськими партнерами та подальшого спротиву російській загарбницькій війні в Україні і геноциду української нації в ім'я спільного європейського майбутнього.

Література

НАПН України. (2022, 23 червня). Ще один крок до утвердження вільної європейської України. https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2761/.

Офіс Президента України. (2022, 23 червня). Володимир Зеленський записав відеозвернення: «Ми точно переможемо. Майбутнє України — у ЄС» [Відео]. YouTube. https://youtu.be/5goV7p4wrrE.

European Council. (2022, June 23). European Council conclusions on Ukraine, the membership applications of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia, Western Balkans and external relations, 23 June 2022. https://bit.ly/3HRHlRA.

Ще один крок до утвердження вільної європейської України : звернення до науково-освітньої спільноти / В. Г. Кремень // Вісн. НАПНУ. — 2022. — Т. 4, № 1. — С. 1.

Ювілей — час окреслення нових проєктів

Цьогоріч відзначає визначний ювілей славний син українського народу. Його популярність серед науковців, освітян, державних службовців високого рангу, народних депутатів та й чималого суспільного загалу настільки широка, що він не потребує представлення. При згадуванні імені Василя Кременя усі знають, про кого йдеться. Ювілей такої людини навіть у воєнний час мав широку пресу.

Редакція газети «Освіта і суспільство» зазначає про надзвичайно вагомий особистий внесок ювіляра у розвій незалежної України, його визначну діяльність державника, ученого, рушія просування України до Європи, глашатая відродження європейських і загальнолюдських цінностей у національній свідомості українців, харизматичне лідерство у винятково складних обставинах новітньої історії України. А також приєднується до усіх щирих вітань і побажань, що пролунали на адресу ювіляра в Україні та з-за її меж, і зичить президенту НАПН України, академіку НАН України і НАПН України, президенту Товариства «Знання» України, міністру освіти і науки України (2000–2005) міцного здоров'я, незмінної снаги до життя, подальшої плідної діяльності на благо України!

Традиційно ми попросили ювіляра відповісти на запитання нашої рубрики. Слово Василю Кременю.

— Скажу, як я зараз це відчуваю. У нас у всіх тепер єдиний спільний проєкт — перемога у війні з Росією і відродження України. Жахливі події загарбницької війни РФ, що перетворилася на геноцид української нації, довели і нам самим, і всьому світові незаперечні феномени.

Українці — європейська нація, що сповідує гуманістичні цінності. Україна — європейська держава, що має понад 1000-літню історію, в якій освіченість, воля, самоорганізація — поняття звичайні.

Перемога над РФ (що неодмінно буде здобута!) і відродження України як сучасної демократичної держави посилить становище демократії у світі й продемонструє всьому світові, що зло, уособлене в авторитаризмі, диктатурі, придушенні особистості, імперських амбіціях, завжди буде переможеним. І в цьому надзвичайно велика цивілізаційна роль України й нинішньої боротьби українського народу.

Зазначу, що надзвичайно важливим нині є збереження наукового потенціалу нації, оскільки саме інтелектуальні досягнення, інноваційність, творчі засади будь-якої діяльності, що спираються на національне підґрунтя, — спроможні забезпечити прорив, такий необхідний Україні у післявоєнному відродженні.

Так само важливо зберегти українську освіту й компенсувати втрати, які їй завдано російськими злочинцями. Наша освіта — одна з найкращих у світі, й ми в цьому щоденно пересвідчуємося. Завдяки демократичним змінам, що відбулися в освіті протягом періоду незалежності, ми маємо нескорений народ, консолідовану націю, бійців, волонтерів, що перевершують один одного в ініціативності, державників, що мають нерозривний зв'язок з народом.

Спільне наше завдання нині — подальша консолідація, стійкість, витривалість у боротьбі з ворогом.

До Перемоги!

Слава Україні!

Ювілей — час окреслення нових проєктів / Василь Кремень // Освіта і суспільство. — 2022. — № 6–7. — С. 8.

Педагогічна наука для розбудови нової країни*

За результатами виступу на Міжнародній серпневій педагогічній науково-практичній конференції «Освіта, освітяни — незламні у війні», 18 серпня 2022 р.

[...]

Національна академія педагогічних наук України, яка в цьому році відзначає своє 30-річчя, відіграла ключову роль у становленні національної освіти в усі роки незалежності *(Кремень, 2021; Kremen, 2021)*.

Нині вчені академії одностайно, словом і справами підтримують Збройні сили України, усіх захисників України, Верховного головнокомандувача Президента України Володимира Зеленського у протистоянні агресору. Послідовні та впевнені дії Української держави вселяють віру в неминучу перемогу.

У контексті теми виступу зупинюся на окремих напрямах дослідницької підтримки освіти.

1. Дошкільна освіта.

На жаль, війна не дала змоги відкрити в академії Інститут раннього розвитку дитини та дошкільної освіти, але вченими Центру з такою назвою в складі Інституту проблем виховання НАПН України:

— створено освітню платформу «Дошкілля України: освіта і піклування». За період бойових дій на ній зареєстрували понад 21 тис. електронних кабінетів, з яких 28 % — родини дітей із сімей українських біженців;

— надано системну психолого-педагогічну консультативну допомогу дітям та родинам, які постраждали внаслідок воєнних дій у Київській області;

— проведено Всеукраїнську інтернет-конференцію «Освітній процес в закладах дошкільної освіти в умовах воєнного стану: теорія, практика, інновації» (понад 6,5 тис. учасників) *(МОН України, 2022а; ІПВ НАПН України, 2022);*

— створено систему мережевої науково-методичної комунікації з працівниками дошкільної освіти, батьками, науковцями.

2. Модернізація змісту загальної середньої освіти.

У минулому навчальному році початкова школа завершила перехід до нового Державного стандарту початкової освіти. На його підставі функціонують дві типові освітні програми, одна з яких розроблена вченими НАПН України, і саме її обрали більше половини вчителів.

Цього навчального року за концепцією Нова українська школа стартує 5-й клас. Створений за участі вчених НАПН України Державний стандарт базової середньої освіти закладає нові вимоги до якості освіти у 5–9-х класах. З їх урахуванням вчені академії підготували підручники з усіх предметів для 5-го класу, зміст яких взаємоузгоджений усіма авторськими колективами *(Топузов, Засєкіна, 2022)*. Не випадково, що більшість учителів обрали саме підручники академії.

* Подано скорочено.

25 серпня 2022 р. в онлайн-режимі відбудеться традиційна серпнева вебконференція «Вчені НАПН України — українським учителям», де освітяни матимуть можливість безпосередньо від авторів підручників почути коментарі і методичні поради. Посилання на вебконференцію можна знайти на сайті НАПН України.

3. Цифровізація освіти.

З метою наукового впливу на процеси цифровізації НАПН України створено Інститут цифровізації освіти. Інститут заснував потужну Електронну бібліотеку, яка містить праці вчених академії і якою послуговуються користувачі 182 країн світу. Інститут видає один з найкращих електронних наукових журналів України «Інформаційні технології і засоби навчання», його читають фахівці з 196 країн світу. Нині ця установа працює над інноваційною електронною Енциклопедією освіти.

Широкого наукового і суспільного резонансу набули розробки вчених цього інституту з питань застосування хмарних технологій у закладах освіти та впровадження методичної системи використання електронних освітніх цифрових ресурсів *(Биков, 2022)*. Нагальним завданням, яке нині реалізує установа, є створення для вчителів відкритої системи підвищення цифрової кваліфікації.

Інститутом професійної освіти НАПН України створено концепцію проєктування і розроблення SMART-комплексів для закладів професійної (професійно-технічної) освіти основних виробничих галузей — аграрної, будівельної та машинобудівної *(Пригодій, 2021)*.

4. Національно-патріотичне виховання.

Ученими Інституту проблем виховання НАПН України:

— оновлено парціальну програму національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку «Україна — моя Батьківщина», якій надано гриф МОН України;

— підготовлено методичні рекомендації з військово-патріотичного виховання учнів у закладах загальної середньої освіти, навчально-методичний посібник «Військово-патріотичне виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації», які отримали гриф МОН України *(Тимчик та ін., 2022; Остапенко та ін., 2022);*

— розроблено технології формування в учнів оборонної свідомості, готовності до сприяння обороні України, компетентного поводження в екстремальних ситуаціях;

Нині вчені академії працюють над:

— проєктом стратегії залучення ветеранів війни до формування української ідентичності через систему національно-патріотичного, зокрема військово-патріотичного, виховання на період до 2027 року;

— новою концепцією військово-патріотичного виховання дітей та молоді.

5. Психологічні дослідження.

Сфера освіти потребує також глибоких психологічних досліджень, особливо в умовах, обтяжених руйнівною війною проти України.

Ученими НАПН України опрацьовано проблеми:

— кіберсоціалізації і медіакультурної грамотності;

— булінгу і посттравматичних розладів;

— інклюзивного навчання й освіти осіб з особливими освітніми потребами;

– психічного відновлення дітей і дорослих.

З початком війни в академії проведено моніторингові дослідження. Серед найважливіших з них — «Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного вторгнення: нагальні виклики і відповіді» *(ІСПП НАПН України, 2022)*, а також «Твоя життєстійкість в умовах війни» *(Кокун, 2022)*.

Усі наукові установи психологічного профілю НАПН України напрацювали відповідні методики і рекомендації щодо психологічного відновлення громадян, дітей і дорослих, створили для цього необхідні центри і групи, проводять заходи.

Це стосується і науково-методичного забезпечення психологічної служби системи освіти.

6. Освіта українських дітей за кордоном.

Учені НАПН України долучилися до допомоги дітям, які тимчасово виїхали за кордон, у здобутті освіти та збереженні своєї національної ідентичності.

Зокрема, академія використовує давні творчі зв'язки з вченими Польщі, де зараз перебуває найбільше українських дітей. Нещодавно відбулося спільне засідання президії НАПН України і комітету педагогічних наук Польської академії наук, на якому обговорено питання подальшої співпраці в нинішніх умовах *(НАПН України, 2022)*.

З ініціативи вчених НАПН України та за підтримки департаменту освіти м. Варшави відкрито Центр дистанційної освіти для українських школярів, завдяки якому вони мають можливість здобувати освіту за українськими програмами *(ІЦО НАПН України, 2022; Centrum Edukacji i Rozwoju, 2022)*.

7. Підвищення кваліфікації учителів.

У НАПН України створено сучасну й оперативну систему підвищення кваліфікації освітян.

В Університеті менеджменту освіти НАПН України та є у Білоцерківському інституті неперервної професійної освіти щороку підвищують кваліфікацію за державним замовленням понад 5 тис. освітян, за кошти з інших джерел — близько 3,5 тис. осіб.

Результатом інноваційної діяльності стало створення на базі університету його цифрового двійника – Українського відкритого університету післядипломної освіти з розробленням й упровадженням плат-

форми для дистанційного навчання «Adult Learning» («Навчання дорослих). Нині за сучасними авторськими програмами у ньому щорічно підвищують кваліфікацію понад 2 тис. осіб.

У Білоцерківському інституті, в якому щороку підвищують кваліфікацію близько 2 тис. осіб за державним замовленням та понад 2 тис. за спеціальним фондом, створено єдину освітньо-цифрову екосистему, що включає: сайт у віртуальному просторі, хмарний сервіс, віртуальну школу, онлайн-консультпункт, консалтинговий центр, інформаційно-аналітичний ресурс, цифрові навчальні курси; персональні вебресурси викладачів, цифрові програмно-методичні комплекси, ютуб-канал тощо.

В Інституті педагогіки НАПН України (2022) підвищення кваліфікації учителів здійснюється за такими інноваційними напрямами:

— науково-методичний супровід освітнього процесу за новим стандартом базової освіти. Вчені, які є авторами модельних навчальних програм і підручників для 5-х класів, упродовж 2021/22 навчального року підготували до роботи понад 21 тис. учителів із різних предметів, зокрема в умовах дистанційного навчання;

— проводиться навчання учителів за програмами підготовки до участі в міжнародних порівняльних дослідженнях PISA «Європейська якість навчання для кращої успішності учнів»;

— започатковано навчання учителів за інноваційними освітніми проєктами «Світ чекає крилатих» (для учителів початкової школи) та «Ліга крилатих» для вчителів-предметників, що реалізують проєкт у 5–6-х класах.

Національна академія педагогічних наук України робить все можливе для підтримки практичних дій Міністерства освіти і науки України, зусиль усіх педагогів заради успішного функціонування і подальшої модернізації освіти України в умовах війни.

Література

Биков В. Ю. (2022). Про наукову і науково-організаційну діяльність Інституту цифровізації освіти НАПН України за 2018–2022 рр. та перспективи його розвитку : Наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України 16 червня 2022 р. / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (1).

Кокун О. М. (2022). Всеукраїнське опитування «Твоя життєстійкість в умовах війни» : препринт. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Кремень В. Г. (ред.). (2021). Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (До 30-річчя незалежності України) : монографія. Національна академія педагогічних наук України. Київ: КОНВІ ПРІНТ.

Інститут педагогіки НАПН України. (2022). Курси підвищення кваліфікації.

Інститут проблем виховання НАПН України. (2022, 16 червня). Освітній процес в закладах дошкільної освіти в умовах військового стану [Відео].

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. (2022, 4 травня). Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді : науково-аналітична доповідь.

Інститут цифровізації освіти НАПН України. (2022). Солідарні з Україною: у Варшаві відкрито Центр освіти та розвитку для дітей та молоді.

Міністерство освіти і науки України. (2022a, 15 червня). Освітній процес в закладах дошкільної освіти в умовах війни обговорять на Всеукраїнській конференції.

Міністерство освіти і науки України. (2022b). Міжнародна серпнева педагогічна науково-практична конференція «Освіта, освітяни — незламні у війні».

Міністерство освіти і науки України. (2022c, 18 серпня). Наше найголовніше завдання: не загубити жодної дитини, жодного здобувача освіти. Сергій Шкарлет.

Національна академія педагогічних наук України. (2022, 27 червня). Спільне українсько-польське засідання Президії НАПН України і Комітету педагогічних наук Польської академії наук.

Остапенко О. І., Тимчик М. В., Зубалій М. Д., Журба К. О., Бінецький Д. О., Касіч Н. П., Кузора І. В. (2022). Військово-патріотичне виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації : навчально-методичний посібник (О. І. Остапенко, ред.). Київ: Інститут проблем виховання НАПН України.

Пригодій М. А. (2021). Методичні основи розроблення SMART-комплексів для підготовки кваліфікованих робітників аграрної, будівельної та машинобудівної галузей : Наукова доповідь на засіданні президії НАПН України 17 червня 2021 р. / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 3 (1).

Тимчик М. В., Остапенко О. І., Журба К. О., Зубалій М. Д., Бінецький Д. О., Касіч Н. П., Кузора І. В. (2022). Методика військово-патріотичного виховання учнів у закладах загальної середньої освіти : методичні рекомендації (М. В. Тимчик, ред.). Київ: Інститут проблем виховання НАПН України.

Топузов О. М., Засєкіна Т. М. (2022). Комплект підручників авторських колективів Інституту педагогіки НАПН України для учнів 5-х класів за новим Державним стандартом базової середньої освіти / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (1).

Centrum Edukacji i Rozwoju. (2022, 14 червня). З гордістю повідомляємо, що Центр освіти та розвитку #CEiRTowarowa25A вже відкритий і чекає наших гостей з України. Facebook.

Kremen V. H. (Ed.). (2021). National Report on the State and Prospects of Education Development in Ukraine (To the 30th Anniversary of Ukraine's Independence) : a monograph. National Academy of Educational Sciences of Ukraine. Kyiv: KONVI PRINT.

MON UKRAINE. (2022, 18 серпня). Міжнародна серпнева педагогічна науково-практична конференція «Освіта, освітяни — незламні у війні» [Відео].

[...]

Педагогічна наука для розбудови нової країни : за результатами виступу на Міжнародній серпневій педагогічній науково-практичній конференції «Освіта, освітяни — незламні у війні», 18 серпня 2022 р. / В. Г. Кремень // Вісн. Нац. акад. пед. наук України. — 2022. — Т. 4, № 2. — С. 1–6.

Філософія Григорія Сковороди у контексті людиноцентризму*

[...]

В історії інтелектуальної культури України філософська спадщина Григорія Сковороди займає чільне місце. До неї впродовж останніх двох століть була прикута увага багатьох дослідників. Кожний з них пропонував своє бачення його творчості: як попередника екзистенціальної філософії (В. Ерн); як явище барокової культури (Д. Чижевський); як представ-

* Подано скорочено.

ника українського кордоцентризму («філософії серця») (Є. Маланюк). В останній період радянської доби було сформульовано концепцію, згідно з якою Сковорода належав до віку Просвітництва і репрезентував його своєрідну селянську форму (В. Шинкарук). Ураховуючи бароковий характер стилістики українського мислителя, було запропоновано розглядати його творчість у контексті європейської філософії, зокрема античної (І. Драч, С. Кримський, М. Попович). Вивчення спадщини Києво-Могилянської академії дало змогу розглядати доробок Сковороди крізь призму філософської та теологічної освіти XVIII століття (І. Іваньо, В. Нічик). Було сформульовано також пропозицію розглядати Сковороду насамперед як представника «апокрифічної апокаліптики» *(Попович, 2003, с. 31)*. В об'ємній роботі В. Шевчука український мислитель постає в образі пізнаного і разом з тим непізнаного Сфінкса. У монографії Г. Васяновича творчість Григорія Сковороди представлено як християнсько-філософський персоналізм.

Усі зазначені підходи якісно відмінні один від одного, що говорить як про полізмістовність духовного світу українського філософа, так і про нестандартність його мислення. Останнє є знаковою характеристикою кожної видатної особистості. Разом з тим важливо реконструктувати те культурне середовище («контекст»), у якому здійснювалася думка філософа. Адже культура є носієм історичної пам'яті, фактором національного самоусвідомлення і самовираження, цілісності творчих сил народу, умовою історичного розвитку і життєздатності нації.

На тлі культури загалом філософська культура XVIII століття, у якій розгортається творчість мислителя, характеризується остаточним утвердженням раціоналістичної філософії як у Західній Європі, так і в Україні — насамперед у стінах Києво-Могилянської академії. На прикладі філософських курсів її викладачів можна простежити, як у вітчизняній філософії звужується релігійна сфера, як поступово проникає в цю сферу дух вільного дослідження, котрий виводить з часом вітчизняну філософську думку на шлях раціоналізму та просвітництва.

Проблематика власне українського філософського мислення, починаючи з епохи Відродження, мала дещо інші виміри. Вона отримувала свій вираз у ареопагітичному містицизмі, ісихазмі, ірраціоналізмі, трансцендентності. Але з плином часу, у міру зростання загальної тенденції до секуляризації суспільного життя вказані проблеми втрачають свою самоочевидність. У цій ситуації філософська позиція Григорія Сковороди не зводиться до суто пізнавальних проблем, а наближена до з'ясування специфіки конкретної людської особистості. Український мислитель «не обмежується при цьому тими чи іншими відособленими людськими здібностями, а виходить із цілісності особистісної структури, з'ясовуючи крізь її призму специфіку інших рівнів буття людини» *(Ільїн, 2005, с. 105)*. Причому головна увага мислителя зосереджується на внутрішньому світі людини, світі «душі» і «серця».

Складний внутрішній, душевний світ, відображений у полісемантичності образів, що їх використовував Сковорода, дає змогу назвати його насамперед філософом «екзистенції серця». Адже мислитель відкидав «дух абстракцій», загальні поняття раціоналістичної філософії, відокремлення людини від особистісного «Я». Український філософ відчув і зрозумів, що абстракція не здатна «свідчити» про людину, не розкриває її конкретної сутності. Сила абстракції, що «фанатизує» свідомість, веде до ігнорування цінності життя людини. На противагу цьому Григорій Сковорода через «серце» прагне повернути людині відчуття повноти життя. Саме тому в центрі його міркувань — пристрасний пошук дороги до щастя. А воно міститься в самій людині, у «серці людському», у «світі душевному». В інтерпретації філософа «серце» і є гарантом власної цінності людини *(Ільїн, 2005, с. 106)*.

Акцент Григорія Сковороди на «серці» має тривалу вітчизняну традицію. Кордоцентричний підхід (орієнтований на «внутрішню», «душевну» сутність людини) формується вже в ранніх літературних пам'ятках праукраїнського суспільства Русі. На думку В. Горського, «серце» у них виступає однією з «іпостасей» образа медіатора, посередника між людиною і навколишнім світом. «Серце» вважають органом, що з'єднує всі сутнісні сили людини — думку, волю і віру. Зосередивши в собі розум, віру, чуття і волю людини, «серце» виявляється центром учення, прилучення до сакрального, позаземного *(Горський, 2001)*.

Для Сковороди людина не просто розумна істота або механізм («машина»), як вважали найрадикальніші провідники епохи Просвітництва. Навпаки, вона складна істота, належить до різних світів і підлягає впливам різноманітних сфер. Так, духовне життя людини залежить, з одного боку, від тілесної сфери, а з іншого — здатне підноситись до ірраціонального. Людина одночасно сповнена, як і увесь світ, таємничих сил. Це таємниче, «несвідоме», усілякі відхилення від «нормального» розумного ходу життя: натхнення, передчуття, екстаз, внутрішнє, душевне «бачення» світу, відчування того, що не пояснюється словами. Усі подібного роду переживання відкриваються людині через «серце», яке є виходом зі сфери звичайного життя до інших сфер, і тому мають глибинне значення. «Серце» українського мислителя — це «внутрішня» самосвідомість, момент вільного прагнення любові, творчості. «Серце» — розумне бачення і одночасно — розумна діяльність *(Ільїн, 2005, с. 108)*.

Такий підхід є виявом, без перебільшень, екзистенціального відчуття свободи, протест проти деструктивної щодо особистості дії «зовнішнього тиску». Реалізує це відчуття філософія, котра як «любомудрість» спрямовує все коло справ своїх на той результат, який надає життя духу нашому, благородство серцю, світлість думкам (як «голові» всього). Філософія активізує думку, яка «перебуває у безперервнім хвилю-

ванні день і ніч. Це вона розмислює, радить, робить визначення, приневолює» *(Сковорода, 1994a, с. 156)*.

Проблему «серця» у протиставленні «розуму» як нову лінію гуманізму піднімає в епоху Нового часу французький мислитель Блез Паскаль. У нього істина пізнається не лише розумом, а й серцем. Саме серцем людина пізнає початкові поняття, і розум (до цього непричетний) даремно намагається їх спростувати. Але якщо для Паскаля світ постає хаосом і страхітливою нескінченністю, то філософська система Г. Сковороди інтегрує людину і світ. У філософському вимірі це означає створення цілісної філософії, яка об'єднує етику, онтологію, філософську мудрість і моральну поведінку. Завдяки цьому така позиція давала змогу мислителю практично, з використанням власного життєвого досвіду, перевіряти та формулювати теоретичні положення, життєво засвоювати істину для себе і для людей «духовних», «мудрих» *(Кремень, 2012, с. 20)*. «Для мудреця раєм стане будь-який берег, будь-яке місто, будь-яка земля і будь-який дім» *(Сковорода, 1994b, с. 298)*.

У Григорія Сковороди «серце» є ствердженням нового підходу до розуміння людини, сенсу її буття і призначення у світі. Цю позицію в якості екзистенціальної рефлексії відродив німецький мислитель М. Гайдеггер, продовжуючи зусилля свого вчителя Е. Гуссерля в полеміці проти прихильників об'єктивістсько-раціоналістичної методології. За основу своєї філософії він приймає феноменологічний метод, проголосивши «інтенційним» (спрямованим на предметність світу) вже не «чисту свідомість», а саме людське буття — «екзистенцію». Тим самим М. Гайдеггер долає «дуалізм» суб'єктивно-об'єктивної ситуації «не раціоналістичним, а ірраціоналістичним шляхом» *(Бичко, Бичко, 1997, с. 21–22)*. Перетворюючи суб'єкт, він витлумачує людину, «екзистенцію» як буття. Таке буття, на відміну від «об'єктивістського» — «закритого», наявного, «дійсного» — [...] виявляється «відкритим», «незавершеним», «можливим» *(Бичко, Бичко, 1997, с. 22)*.

Український філософ не заглиблюється в такі «тонкощі» аналізу дійсного буття, його «екзистенційності», «інтенційності» тощо. Але для нього є характерним «внутрішнє» розуміння хибності самої позиції раціоналізму в його пошуках смислу життя і щастя, що веде до «забування себе», до «незрозумілості» істини світу та інших людей, до відходу від своєї унікальності. Адже «незілляність» з буттям, за Г. Сковородою, досягається завдяки «серцю», тобто «внутрішнім» баченням, що є основою подолання «дуалізму» суб'єктивно-об'єктивної ситуації. Іншими словами, своїм виступом проти просвітницького раціоналізму Г. Сковорода немовби упереджує систематизовану критику «об'єктивістсько-позитивістської» (І. Бичко) методології, проблему Е. Гуссерлем, М. Гайдеггером.

Глибоко освічений Г. Сковорода був знайомий із тенденціями раціоналістично-утопічних програм епохи Просвітництва та ідеаліс-

тичного об'єктивізму. Він зрозумів, що природничо-науковий метод не може розкрити таємниці духу, оскільки ігнорує «Я», самопереживання. Для українського філософа реальність «духу» як надуманого реального придатку до тіла, його ірреальне просторово-часове буття у природі є хибною позицією, котра породжена, як зазначав Е. Гуссерль, «наївністю об'єктивістських наук, які вважають універсумом усього сущого те, що вони називають об'єктивним світом» *(Гуссерль, 1996, с. 89)*. Завдяки цьому суто «об'єктивне» було вилучено з наукової тематики, і сам дієвий суб'єкт зазнав забуття. Через це Г. Сковороду цікавлять не раціональність методів і теорій, не майбутня гармонія людини і суспільства, а конкретна людина. У зв'язку з цим український мислитель і акцентує увагу на «внутрішньому» світі людини. Покинути «Коперникові сфери», вирватися з-під влади «розумового» (раціонально-розсудкового) мислення і знайти мужність «шукати істину в собі» — ось що хвилює філософа. Тому його «філософія серця» не вписувалася в раціоналістичні уявлення про гармонію людини і суспільства, вважалася парадоксом і абсурдом.

У цьому контексті зазначимо, що «філософія серця», яка споріднена з теорією «сродної» праці, націлена на одиничне, на особистість. Тобто тільки завдяки своєму «внутрішньому» світові (серцю) людина і може бути собою, і саме в цьому полягає антираціоналістичний індивідуалізм філософської концепції українського мислителя, яка по суті є позицією людиноцентризму.

Пошук Г. Сковородою через «серце» особливості людського буття і привело його до «внутрішнього» світу людини, який є частиною троїстого світу. Світ у Сковороди не «раціоналістичний універсум», а троїстий, і складається з макросвіту (природи), мікросвіту (людини) і особливого символічного світу (Біблії). Але головне, кожен з цих світів включає дві природи — «видиму» (чуттєву) і «невидиму» (духовну). «Невидима» природа мікросвіту — внутрішня, духовна людина, «серце». А воно є те ж саме, що й душа, яка, у свою чергу, є «думок безодня». «Що є думка, коли не корінь, сім'я і зерно всієї нашої плоті, крові, шкіри та іншої зовнішності?» *(Сковорода, 1994а, с. 351)*. Отже, серце є не просто дух, безодня думок, але людина, істинна людина. Тобто людина інтерпретується як специфічний духовно-сердечний тип. Звідси — головна пізнавальна настанова Сковороди — «пізнай самого себе». Тобто пізнай свою «внутрішню», духовну суть — Людину Божественну в собі *(Бичко, Бичко, 2003, с. 68)*.

Український філософ упевнений, що шлях людини пролягає від земного, плотського до небесного, божественного. Ідеалом є Ісус Христос, який у Святому Письмі накреслює шляхи позбавлення «плотськості», вказуючи, що людина також може стати Богом. Іншими словами, для філософа стало зрозумілим, що крім нескінченності в минулому часі і в невідомому надвселенському просторі, пристановищем, місцем Бога

залишалася людська душа. Ніщо не змусить істоту, яка мислить і відчуває, засумніватися у своїй суб'єктивній присутності. Але все та ж невмолима логіка «заганяла» душу все глибше в містичний мікрокосм людської особистості. Цим містичним мікрокосмом і стало «серце», котре як «орган» релігійного сприйняття повинно відрізнятися від душі, розуму, духу, від свідомості взагалі. Воно глибше і, так би мовити, більш центральне, ніж психологічний рівень свідомості. Серце є центром не тільки свідомості, але й несвідомого, не тільки душі, але й духа, не тільки духа, але й тіла, не тільки умодосяжного, але й недосяжного: одним словом, воно є абсолютний центр *(Кремень, 2007, с. 334)*.

Людиноцентрична тенденція Г. Сковороди є найхарактернішою частиною його містицизму: в ній розкривається вчення про «внутрішню людину», про «серце», «безодню і про вибух», божественне в людській природі. Система моральних цінностей — прагнення до душевного спокою в поєднанні з моральною досконалістю, негація «світу» з його численними аномаліями як обов'язкова передумова «обожнення», вчення про «нерівну рівність» має виразне містико-аскетичне забарвлення *(Кремень, 2007, с. 335)*.

Потрібно чітко усвідомити, що наявність «містичного» в практичній сфері та науці є формою виходу людини за межі власного єства, зближення з Богом як з ідеалом, а не чимось взагалі або окремою формою масонства *(Кремень, 2007, с. 335)*. Містичність — це насамперед релігійно-особистісне переживання, яке очищає і звільняє від антиноміки, від боротьби суперечностей. Зазначимо, що переживання божественного єства у світі є переживання його як прекрасного, як краси; воно (релігійне переживання) є універсальним, і через нього можна зрозуміти і мораль, і правду, і красу. Як зазначає Д. Чижевський, «сфера релігійного переживання стоїть для Сковороди вище, ніж філософія та життя. І вона собою визначає, як у філософії та житті вибирають символи та образи, що виявляють філософічні ідеї» *(Чижевський, 1992, с. 78)*.

Розвиваючи питання стосовно проблеми «релігійності», підкреслимо, що вона є для Сковороди внутрішньою зосередженістю, мобілізацією душевних ресурсів, певною позицією щодо власного життя. «Для Сковороди в притаманному йому прагненні до свободи і щастя, — зазначає В. Горський, — суттєвим було усвідомлення того, що бажаної мети можна було досягти на шляху заглиблення в себе, в устремлінні до найпотаємніших, сердечних глибин власного «Я», де й чекає зустріч з Богом як жаданий результат реалізації мрії про волю і щастя» *(Горський, 2001, с. 132)*. Шлях до самопізнання є найкоротшим шляхом до Бога через власне серце.

У цьому контексті розуміння релігійності українського мислителя говорить про знання його особистісної своєрідності, його довіри або вищу, таємничу близькість до Бога, а також безпідставність будь-яких чисто об'єктивних доказів і регуляцій у цій сфері. Якщо Г. Сковорода

ставить за мету досягти «другого народження» для людини, виникнення «нового Адама», то це завдання для нього є конкретною духовно-психологічною реалізацією, досвідом духовно просвітленої особистості. Йому зрозуміло: якщо теоретично-філософське пізнання обмежується цариною раціонального, інтелектуального, то містичне переживання докорінно міняє людське єство. Ураховуючи це, філософія духовної спадщини Сковороди світоглядно виходить з філософії більш або менш віддалених попередників (античних платоніків, філософів середньовіччя і богослов'я). Вона продовжує гносеологічну позицію Б. Паскаля, у якій «тільки серце відчуває Бога», і започатковує світобачення новітньої філософії, центром якої є людина.

Незважаючи на панування оптимістично-раціоналістичного світогляду у XVIII ст., якому притаманні атеїстичні мотиви, Г. Сковорода не має ніякого відношення до безрелігійного вільнодумства. Навпаки, його релігійність як основа етико-філософської позиції ґрунтується на визнанні «серця» — головного органу релігійного переживання. Очевидно, для українського філософа само собою зрозумілим було те, що в символі «серця» міститься висока релігійна цінність *(Кремень, 2007, с. 333–334)*. Саме через «серце» Сковорода прагне зрозуміти справжню «софійність» світу та його філософську трійцю — добро, істину і красу. Щоб пізнати її смисл, Сковорода вважає за потрібне проникнути в таємницю Бога. «Чи не він є всьому буттям? ... Він усім є в усьому, тому що істина є Господня. Господь же, Дух і Бог — це одне і те ж. Він один дивне в усьому і нове в усьому робить сам собою, і істина його в усьому навіки пробуває» *(Сковорода, 1994а, с. 162)*.

Тріумфальна хода науки, яка обезбожувала інтелектуальну сферу європейської культури, зіткнення християнського ідеалу, гуманістично-етичної сфери з раціоналістичним оптимізмом (що призвело до «розщеплення» людських душ), змусили Г. Сковороду стати на шлях болісних переживань за людину. Очевидно, саме тому він звертається до Бога, прагне знайти його в душі людській. Важливим є те, що «софійність» світорозуміння філософа випливає з поняття «символічного світу», яке виходить далеко за межі Біблії. Духовність, виражена у святому Письмі в символічній формі, притаманна усій духовній культурі. Розуміння єдності духовних засад усієї культури людства у Сковороди органічно випливає з його вчення про людину як духовну істоту, що в самій собі має Бога і «царство Боже».

Зближаючи Біблію і духовну культуру, зокрема культуру античності, Г. Сковорода прагне ідентифікувати їх символічною формою виразу сутнісного змісту. Це дає підстави для висновку, що під «символічним світом» він розуміє Біблію в найширшому значенні, як всю духовну культуру і, таким чином, наближається до осягнення символічної природи людської культури як такої загалом і людини зокрема.

Особливого значення набуває те, що спектр детермінацій людини у Г. Сковороди дуже широкий, і це приводить його до морально-гуманістичної стурбованості — не обмежитись у її характеристиці і визначенні. Не «тілесність» (тобто «зовнішня» людина) визначає її сутність, а «духовність», яку він називає «правдою Божою». «Істинна» людина — у «божественній силі», з якої виникає «правда», «істина», «доброчинність», і найголовніше — вона в «самій собі», у своїй «внутрішній» сутності *(Кремень, 2012, с. 19–20)*. «Оця людина складає все! Вона-бо утверджує твої плотські руки й ноги. Вона голова й сила очей твоїх та вух» *(Сковорода, 1994а, с. 163)*. Ця людина є присутністю Бога в оболоні земного тіла. Її треба пізнати і відкрити в собі. А пізнання себе — це збагнення Бога, адже «істинна людина та Бог є те саме» *(Сковорода, 1994а, с. 168)*.

Міркуючи над цим питанням, мислитель всі пошуки істинної людини спрямовує не на багатство і чини, не на високі «мирські почесті, гроші», «столітнє здоров'я», не на «будинки», «церемонійні столи», весь «зірконосний схил», Сонце, Місяць, на «всі Коперникові світи» *(Сковорода, 1961, с. 8–9)*. Все це, на його думку, — «язичництво», «тління», порпання книжників у «царстві мертвих». Пошуки сутності людини філософ розповсюджує на мудрість серця, доброчинність, морально-етичні норми. Головне в тому, що мислитель шукає людину не поза людиною, а в ній самій, в її внутрішній сутності. Внутрішня природа людини «робить нас із диких і потворних монстрів, або виродків, людьми, тобто звірками, до співдружності і до згаданого співжиття придатних, не злобливими, стриманими, великодушними і справедливими» *(Сковорода, 1961, с. 18–19)*. Внутрішня духовна природа, здавалось би, «зовні неказиста і зневажлива», однак вона «поважна і прекрасна» *(Сковорода, 1961, с. 19)*. Духовна сутність людини виражається філософом в різних найменуваннях: «образ Божий», «слава», «світоч», «воскресіння», «життя», «шлях», «правда», «світ», «доля», «істина» тощо. І в самому Христі він вбачав не сина Божого, а «сина людського», істинну людину, а істинна людина — це і є її духовна сутність *(Кремень, 2012, с. 20)*.

«Віра в Христа серцем, як віра релігійна, є актом вольового розумного людського духа, який у своїй активності спрямовується до пізнання божественних таємниць — таємниць духовного світу, — зазначає Г. Васянович. — ...Ці акти боголюдської творчо-вольової активності підносять людину (як персоналію) до надприродного ладу буття, допомагають увійти в це буття» *(Васянович, 2022, с. 67)*. Саме тому такого роду акти поєднання віри є початком віросвідомості людини, початком осягнення нею Істини, Блага, Краси. А без них життя людини втрачає сенс і цінність.

Для Григорія Сковороди Бог — «субстанція не фігурна, а ідентичне з природою єство, а його дійство — заведений у тій природі дивовиж-

ний природний лад, — зазначає В. Шевчук. — Відтак рай і пекло поселяються не в космосі чи на землі, а в кожній людській істоті, де й іде вічне змагання; тому душевний мир — це і є перемога раю над сум'яттям (пеклом), а рух до Бога — прагнення людей збудувати гармонійне суспільство, тим-то Бог існує не поза людиною, а в ній самій, як і у всьому живому» *(Шевчук, 2008, с. 12–13)*.

На прикладі свого життя Г. Сковорода пропонує зразок, варіант буття людини. Адже філософ не просто пише про тлінність та несуттєвість всього «зовнішнього» на противагу творчо-духовному «внутрішньому», але й звільняється у своєму бутті від усіх атрибутів світського життя, з його культом багатства, «сволоти золотої монети», ледарства та духовної немічності. Зазначимо, що різноманітність життєвої біографії Сковороди не перешкодила сформувати цілісну біографію «душі» *(біографію «душевну») (Кремень, 2012, с. 20)*.

Позиція українського філософа «випадала» з «рамок» тогочасної раціоналістичної методології. Г. Сковорода в метафоричних фразах і висловах показує, що специфічність людини як унікальної істоти у світі полягає не в її «позитивних» (чуттєво сприйманих) характеристиках, як-от, наприклад, «тіло» (з точки зору «тілесної», анатомо-фізіологічної всі люди «побудовані» однаково, «складаються» з одних і тих же органів). Людський індивід, особистість відрізняється від всіх інших людей своїм внутрішнім, духовним світом, який принципово не «схоплюється» ніяким (навіть найпильнішим) об'єктивним «спостереженням», хай навіть «озброєним» найновішими засобами сучасної техніки. Адже «внутрішній світ» людської особистості є, по-перше, її індивідуальний життєвий досвід, пам'ять, тобто її минуле — те, що вже не існує; по-друге, до «внутрішнього світу» належать бажання, задуми, проєкти, плани, мрії тощо, тобто майбутнє — те, що ще не існує *(Кремень, 2012, с. 21)*.

Своєю філософією Г. Сковорода випередив свій час і добре знав, що людина мусить пройти еволюцію самопізнання, аби досягти найвищої духовності. Тому, розмірковуючи про сутність людини, мислитель звертається не стільки до розуму, доброчинності, морально-етичних норм, а насамперед до «серця» *(Кремень, 2012, с. 21)*. Якщо розглядаючи «макрокосм», Г. Сковорода ототожнює Бога і природу, то досліджуючи «мікрокосм», він ототожнює Бога з людиною: «...Істинна людина і Бог є також» *(Сковорода, 1961, с. 47)*. Але для нього внутрішня «божественна» сутність людини не є щось надприродне, а цілком натуральне, земне, людське: «Істинною людиною є серце і людина» *(Сковорода, 1961, с. 49)*.

Глибоке проникнення в глибини людського єства, в «душу» і «серце» дає змогу Г. Сковороді, всупереч популярному на той час радикалізму французьких просвітителів-раціоналістів XVIII ст., не робити революційно-демократичних узагальнень сутності суспільних

відносин. Він — філософ, тому не протестує проти дійсних порядків, а постійно шукає щастя для людини. Ще на початку творчої діяльності мислитель започаткував основи своєї теорії щастя, стверджуючи, що Бог «потрібне зробив неважким, а важке непотрібним», і тому найпотрібнішим для людини є щастя. Часто наголошуючи, що щастя є «Царство Боже», Г. Сковорода разом з тим вказує, що воно «всередині нас» і не залежить від місця й часу, його необхідно шукати в душі, серці й любові *(Кремень, 2012, с. 22)*. «Щастя в серці, серце в любові, любов же в законі вічного. Це і є безперервна погожість та сонце, що не заходить, темінь сердечної прірви освічуючи» *(Сковорода, 1994а, с. 140)*.

Зазначені думки характеризують розуміння Г. Сковородою всезагального відчуження, яке призводить до духовного і морального спустошення людини, втрати свого «Я». Він добре бачив, що нагромадження знань і матеріальних благ ще нічого не означає — це не рятує людину, а, навпаки, прискорює руйнівний процес і її розпад. Філософія в цій ситуації стає технікою. Очевидно, занепокоєння долею «істинної мудрості», неприйняття перетворення філософії на «техніку» змушує Г. Сковороду надавати вирішального значення «серцю», аналізуючи його глибину з усіх сторін. У цьому контексті він розрізняє в людині дві натури — «рабську» і «благородну». Саме для останньої характерними є «самопізнання», «доброчинність», і щастя потрібно шукати не в інших країнах, не в інших часах, не в інших місцях, не поза собою, а в самому собі, у своїх думках і своєму «серці» *(Кремень, 2012, с. 22)*.

Звернення Г. Сковороди до «голосу серця» і є початком формування його людиноцентризму на ниві національного ґрунту, що виступає альтернативою раціоналістично-об'єктивістському методу саме у відстоюванні принципової важливості, першорядності індивідуально-особистісної і культурно-багатоголосої унікальності людського буття. Виходячи з цих позицій, мислитель акцентує увагу на необхідності розуміння людиною свого місця у світі, свого призначення. Вона повинна знайти у своєму житті те, що є загальнолюдським, і те, що надає її життю сенс. Втрата людиною самої себе полягає не в турботі про «тілесні» нестатки, а в перенасиченні ними, в забуванні моральних потреб. Тому істотною рисою людиноцентризму українського філософа є «міра», «вдячність». Володіти почуттям міри означає задовольнятися малим. Якщо заздрість — джерело всіх пристрастей і незаконних діянь, то почуття міри — джерело розумного і чесного способу життя, вона «є твердість і здоров'я серця» *(Сковорода, 1961, с. 409; Кремень, 2012, с. 22–23)*.

Поряд з цим сутнісним аспектом поглядів українського мислителя є визначення системи цінностей. Огляд спектра поглядів Г. Сковороди показує, що його загальні аксіологічні міркування «засновані на феноменологічному підході до цінностей» *(Кульчицький, 1995, с. 135)*. Але цінності можуть виявлятися лише в тих людей, які «виступають осо-

бами», характеризуються абсолютною силою обов'язковості, вирізняються «тотальністю» й «універсальністю».

Людиноцентричність міркувань Г. Сковороди можна «підвести» під диференційовану систему етичних цінностей, запропоновану О. Кульчицьким: основні цінності (пошана, праведність, любов); цінності, пов'язані з «Я» (вірність собі, щирість, цнотливість); цінності, пов'язані із соціальним середовищем (справедливість, доброчинність (про неї багато говорить Г. Сковорода)); цінності, пов'язані зі світом та дійсністю (відвага, героїзм, терплячість) *(Кульчицький, 1995, с. 135)*.

У єдності вони охоплюють любов до себе, до ближніх і характеризують єдність людини із світом та соціальною дійсністю.

Стверджуючи «правду», «доброчинність», «істину», «дружбу», «смиренність», «духовну цнотливість», закликаючи «бути людиною», «ухилятися від зла», прагнути до усамітнення, любити «бідність», Г. Сковорода тим самим пропонує свій варіант гідного буття людини. Його специфіка визначається українською ментальністю, «українською душею». Невіддільний від страждань свого поневоленого народу, філософ мріє про «духовну людину», яка керується у своїй діяльності високими поривами, вільними від гніту, яка володіє «орлиними крилами», «оленячою сутністю», «відважністю лева» *(Сковорода, 1961, с. 418)*. «Нова людина», вважав мислитель, перебуває не в якомусь потойбічному царстві, а міститься в нашій «плоті». Її лише необхідно звільнити від пут фізичного й духовного рабства. Веде до цієї «нової людини» Біблія; вона є «мостом» і «драбиною». Але справа не у «зовнішній» стороні Біблії, хоча за її символами і приховується істина, а більше в «серці» самої людини: «...серце є істинний Бог» *(Сковорода, 1961, с. 430; Кремень, 2012, с. 23)*.

Проблема «діяльності» серця проходить через всі міркування Г. Сковороди, через всі частини його філософської системи. Зокрема, філософ вважає, що одним із головних завдань виховання є розвиток інтелектуальних здібностей людини. Для цього необхідно виховати пам'ять, оскільки «пам'ять є сердечним оком, сонцем, яке не заходить і просвічує Всесвіт» *(Сковорода, 1961, с. 525)*. Одночасно об'єктом виховання повинно бути також «серце» людини. Якщо виховання інтелектуальних здібностей звернене до розуму, то виховання моральних якостей опосередковується «серцем» *(Кремень, 2012, с. 24)*.

Концепція «серця» витікає з розуміння Г. Сковородою світу як напруженого діалогу людини з Буттям. Розгадати суть всього, значення невичерпного, безмежного світу — надто космічне завдання. Але можна розгадати значення світу не взагалі, а для людини. Вона розглядається як центр світу, пізнання суті космічного світу збігається з пізнанням людиною самої себе. Те, що не належить людині, завжди буде для неї примарним, як голос Відлуння. Проникнути в приховану суть речей людина може, лише добре пізнавши себе. Тобто зробити те, про

що у свій час постійно наголошував великий Сократ. Але для реалізації цього прагнення потрібно «розбудити» своє «серце». Необхідно виходити зі свого «внутрішнього», «глибинного», що є «невидимою суттю», але вічною, завжди живою. Тим, яке не зникає у творчому існуванні людини *(Кремень, 2012, с. 24)*.

Філософія «екзистенції серця» Г. Сковороди — це велике передбачення прийдешності філософії людиноцентризму, яка звертається до неперехідних цінностей, прагне підійти до осягнення помежових основ буття. Таїна людини, без сумніву, належить до кола вічних проблем. Розгадка її таїни окреслена в настановах українського мислителя: почуй себе; збагни себе міцно; увійди в хоромину свою; повернись у дім свій; пізнай у собі другу людину *(Шевчук, 2008, с. 443)*. Це означає, що «любов до мудрості» нерозривно пов'язана з «пізнанням себе» — головного кредо Григорія Сковороди. Цим засвідчується високий рівень його філософської рефлексії про людину, що посилює сьогодні значення філософії людиноцентризму в усіх сферах соціального, культурного, політичного та суспільного буття.

Література

Бичко А., Бичко І. (2003). Концентрично-бароковий контекст української філософії: феномен Сковороди. Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність (с. 51–78). Київ : Вид-во Ін-ту філософії НАН України.

Бичко А. К., Бичко І. В. (1997). Феномен української інтелігенції. Спроба екзистенціального аналізу. Дрогобич: Коло.

Васянович Г. (2022). Християнсько-філософський персоналізм Григорія Сковороди (до 300-річчя з дня народження) : монографія. Львів: Норма.

Горський В. (2001). Філософія в українській культурі. Київ: Центр практичної філософії.

Гуссерль Е. (1996). Криза європейського людства і філософія. Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки : хрестоматія (с. 62–94). Київ: Ваклер.

Ільїн В. В. (2005). Апологія ірраціонального. Філософія для тебе. Київ: Вид-во Європейського університету.

Кремень В. Г. (2007). Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум : монографія. Київ: Грамота.

Кремень В. Г. (2012). Кордоцентризм Г. С. Сковороди як передумова філософії людиноцентризму. Креативна педагогіка, (6), с. 19–24.

Кульчицький О. (1995). Основи філософії і філософічних наук. Мюнхен; Львів: УВУ.

Попович М. (2003). Григорій Сковорода на тлі філософсько-релігійних рухів «раннього модерну». Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність (с. 30–50). Київ: Вид-во Інс-ту філософії НАН України.

Сковорода Г. С. (1961). Твори у 2-х томах. Т. 1: Проповіді. Діалоги. Трактати. Притчі. Київ: Академія наук УРСР.

Сковорода Г. С. (1994a). Твори у 2-х томах. Т. 1: Поезії. Байки. Трактати. Діалоги. Український науковий інститут Гарвардського університету. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України (Гарвардська бібліотека давнього українського письменства). Київ: АТ «Обереги».

Сковорода Г. С. (1994b). Твори у 2-х томах. Т. 2: Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. Український науковий інститут Гарвардського університету.

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України (Гарвардська бібліотека давнього українського письменства). Київ: АТ «Обереги».

Чижевський Д. І. (1992). Нариси з історії філософії на Україні. Київ: Орій.

Шевчук В. О. (2008). Пізнаний і непізнаний СФІНКС. Григорій Сковорода сучасними очима. Київ: Пульсари.

[...]

Філософія Григорія Сковороди у контексті людиноцентризму / В. Г. Кремень // Вісн. Нац. акад. пед. наук України. — 2022. — Т. 4, № 2. — С. 1–8.

Вступ до науково-аналітичної доповіді «Науково-методичне забезпечення цифровізації освіти України: стан, проблеми, перспективи»

Нині людство живе в глобальному, взаємопов'язаному світі, у якому загострилися геополітичні суперечності, відбувається невиправдана війна Росії проти України, яка поглибила їх, нищиться екологічна система через антропогенне навантаження на навколишнє середовище, триває пандемія COVID-19. Взаємозв'язки і взаємозалежності сучасних глобалізаційних процесів виступають сьогодні як суперечність між об'єктивною необхідністю і суб'єктивною непідготовленістю різних держав, народів і регіонів співпрацювати один з одним через наявні цивілізаційні, етнічні та ціннісні бар'єри. Це має безпосереднє відношення до Російської Федерації, яка своїм брутальним, агресивним нападом на Україну порушила всі норми та закони міжнародного життя, знехтувала домовленостями про непорушність установлених кордонів, договорами про дружбу й економічну співпрацю, історичними зв'язками та політичною толерантністю. Фактично це замах на свободу й систему демократичних цінностей.

У цьому загострені глобалізаційних викликів і розв'язанні посталих проблем важливим чинником цивілізаційного прогресу людства є інформатизація. Вона зумовлює ширше використання комп'ютерних систем, цифрових технологій, телекомунікацій, мережі «Інтернет» в усіх сферах суспільного життя — економіці, культурі, науці та, звичайно, освіті. Інформаційно-цифрові засоби й технології розвиваються пришвидшеними, випереджальними темпами, а науково-технічна, економічна, політична інформація набуває дедалі більшого значення в житті суспільства, зокрема для освітньої діяльності.

Характерною ознакою сьогодення є перехід людства від індустріальних до інформаційно-комунікаційних технологій, що, на відміну від індустріального виробництва, базуються на знаннях як субстанції виробництва і визначаються рівнем людського розвитку, станом наукового потенціалу нації. В інформаційному суспільстві знання стають безпосередньою продуктивною силою. Відповідно, це вимагає від суспільства загалом і кожної окремої людини зокрема здатності застосовувати здобуті знання в практичній діяльності. За таких умов най-

пріоритетнішими сферами стають наука, що продукує нові знання, та освіта, що олюднює знання і насамперед забезпечує індивідуальний розвиток людини.

В інформатизації суспільства освіта відіграє особливу роль. З передавача суспільного досвіду вона трансформується завдяки використанню засобів ІКТ і цифровізації освітнього процесу в рушія поступу людини в індивідуальному розвитку й самореалізації. І головне, сучасна освіта готує людину до способу життя в XXI ст., коли інформаційно-цифрове середовище стає необхідною умовою життєдіяльності в усіх сферах суспільного буття.

Кожна епоха на основі досягнень наукового пізнання і відповідної культури мислення вибудовує свій образ світу. Сучасний образ світу формується в кореляції з посиленням творчого потенціалу людини й можливостями цифрових технологій, мережі «Інтернет», штучного інтелекту, численних медійних продуктів. Водночас образ сучасної людини формується в контексті доступу до мережі «Інтернет», володіння і використання гаджетів, поєднання людського та штучного інтелекту тощо. Мережа «Інтернет» утворила нове соціокультурне довкілля, яке дедалі динамічніше впливає на людей. Розвиток такої інфосфери не може відбуватися поза освітньою діяльністю, відокремлено від сфери освіти.

В умовах інформатизації та цифрової трансформації перед освітніми науками постають особливі завдання, які відображають потреби науково-методичного забезпечення освітньої діяльності на всіх рівнях. Серед першочергових можна назвати такі:

— теоретичне обґрунтування і методичний супровід різних моделей інформаційно-освітнього середовища для задоволення освітніх потреб здобувачів освіти;

— створення цифрового контенту з різних галузей знань для різних рівнів освіти та забезпечення відкритого доступу до нього всіх учасників освітнього процесу;

— педагогічне проєктування і психологічний супровід адаптивних інформаційно-цифрових дидактичних систем, побудованих з урахуванням особливостей психічного розвитку здобувачів освіти, їхніх пізнавальних інтересів та інтелектуальних здібностей;

— формування інформаційно-цифрової компетентності педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників і способи сертифікації їх відповідно до функціонала діяльності;

— методичні особливості виховного процесу в умовах віртуального освітнього середовища, медіаосвіта і безпека здобувачів освіти в кіберпросторі.

Особливо важливими ці завдання постають нині, в умовах воєнного стану, і будуть актуальними в найближчий час, у період повоєнного відновлення України, оскільки процеси цифрової трансформації освіти суттєво впливають на результативність освітнього процесу, забез-

печують доступ до якісної освіти всіх її здобувачів, дають можливість організувати освітню діяльність з урахуванням потреб, інтересів і здібностей учнів і студентів.

Вступ до науково-аналітичної доповіді «Науково-методичне забезпечення цифровізації освіти України: стан, проблеми, перспективи» / В. Г. Кремень // Науково-методичне забезпечення цифровізації освіти України: стан, проблеми, перспективи : наук.-аналіт. доповідь / В. Ю. Биков, О. І. Ляшенко, С. Г. Литвинова, В. І. Луговий, Ю. І. Мальований, О. П. Пінчук, О. М. Топузов / за заг. ред. В. Г. Кременя. — Київ : ІЦО НАПН України. — С. 4–5.

2023

Підготовка вчителя: виклики і відповіді*

За результатами наукової доповіді на засіданні Стратегічної сесії керівників закладів вищої освіти, 1 березня 2023 р.

Позитивно оцінюючи українську освіту, ми, безумовно, свідомі необхідності її подальшої модернізації. І зокрема, це важливо щодо педагогічної освіти. Адже саме від педагога насамперед залежить якість усієї освіти, розвиток дитини, формування особистості й сучасного професіонала.

В українській середній школі до війни працювало 440 тис. учителів, які навчали більше 4 млн учнів. Підготовка вчителів здійснюється в країні в 71 закладі вищої і 41 — фахової передвищої освіти *(Державна служба статистики, 2022)*.

До закладів вищої педагогічної освіти належать 29 національних університетів, а також 13 державних університетів, серед яких 7 до 1991 року були педагогічними. Власне педагогічних за назвою маємо 27 закладів. Окрім цього, ліцензії на підготовку вчителя мають 42 заклади технічного й економічного профілю *(Державна служба статистики, 2022; ЄДЕБО, 2022)*.

У цілому, що стосується кількісної підготовки педагогів, то вона достатня. Але з якістю не все гаразд. Не все гаразд і з бажанням випускників іти працювати в заклади освіти.

Що маємо на увазі? Передусім недостатній престиж учительської професії веде до того, що дуже часто кращі випускники школи не йдуть на педагогічні спеціальності, а багато з випускників університету не йдуть працювати в заклади освіти. А з некращих випускників важко сформувати хорошого вчителя. Враховуючи, що вчителем людина працює 30–40 років, то таким чином на весь цей період ми закладаємо недостатній рівень викладання *(Кремень, ред., 2021b)*.

Що ж робити? Серед багатьох дій для підвищення престижності професії вчителя назвемо перш за все підвищення заробітної плати. Вона, особливо в молодого вчителя, геть недостатня. Ще 20 років тому

*Подано скорочено.

вона була вища, ніж у лікаря, але тепер вона дуже суттєво відстає. Водночас відсоток ВВП, що йде на освіту в Україні, на рівні європейських держав *(Закон України, 2017)*. У цих умовах, безперечно, потрібно формувати громадську думку в суспільстві щодо підвищення заробітної плати освітян через збільшення бюджету, особливо в післявоєнний період. Але бачаться більш реальними шляхи, пов'язані з реформуванням у самій освіті.

По-перше, нині на одного вчителя школи в Україні припадає у селі 6 учнів, у місті — 12, а в середньому 9 дітей *(Державна служба статистики, 2022)*. Це удвічі менше від загальноєвропейського показника. Тобто приведення цього показника в Україні до європейського дало б змогу відразу збільшити заробітну плату вчителя вдвічі *(Кремень, ред., 2021b)*. Поступово, але вирішувати цю проблему необхідно. Треба вже відкинути популістське гасло «Є школа — є село». Школа не для села, а для дітей. І значно краще підвезти дитину шкільним автобусом до сусіднього села чи в райцентр, де вона отримає конкурентоспроможну освіту, аніж у своєму селі не отримає необхідної підготовки й розвитку. Саме для цього рівно 20 років тому прийнято урядову програму «Шкільний автобус» *(Кабінет Міністрів України, 2003)*.

По-друге, аналіз свідчить, що порівняно із середніми показниками найбільш розвинених країн–членів ОЕСР щодо співвідношення фінансування загальної, професійної і вищої освіти, в Україні недофінансовується саме середня. Питома вага її фінансування у фінансуванні всієї системи освіти менша, ніж у розвинених країнах *(Кремень та ін., 2020)*. І резерви тут є.

По-третє, назріла потреба в розробленні науково обґрунтованої моделі оплати праці вчителя, а також його соціальної підтримки з урахуванням досвіду розвинених країн.

У контексті підвищення якості підготовки вчителів доцільно поряд із традиційною для нас паралельною моделлю його підготовки, коли студент із першого курсу для роботи в школі навчається педагогічній професії, широко застосовувати послідовну модель. Її суть у тому, що студент, скажімо, у класичному університеті закінчує бакалаврат фізичного факультету, а потім навчається в педагогічній магістратурі й отримує професію педагога. Такі фахівці особливо потрібні для старшої школи, тим більше коли вона стане профільною. Вони зазвичай знають краще свій предмет, що особливо важливо в профільній школі *(Кремень, ред., 2021b)*.

Модернізації потребує, на наш погляд, і сам навчальний процес із підготовки вчителя, розпочинаючи з прийому на перший курс. Механізм відбору на педагогічну спеціальність повинен включати додаткове тестування, коли виявлялися б особисті якості, зокрема здатність любити дітей, уміння комунікувати з ними, психічне здоров'я, мотивація до професійного розвитку й саморозвитку тощо.

Не є достатньою і педагогічна практика під час навчання майбутніх вчителів. Тут треба запозичити досвід інших країн, де їй більше приділяють часу, вона побудована послідовніше і є ефективною.

Потребує більшої технологізації викладання педагогічних дисциплін. Знання, як відомо, завжди корисні. Але, скажімо, чи доцільно обмежуватися при вивченні історії педагогіки тим, щоб студент знав біографію того чи іншого педагога, його основні праці, навіть ідеї. Мабуть, важливо навчити студента використовувати ці ідеї на практиці. Необхідно зробити вивчення педагогічних дисциплін більш прагматично орієнтованим.

Це стосується і вивчення зарубіжних педагогічних систем. Освіта не виконає своєї функції формування українця з європейськими цінностями, якщо їхнім носієм не буде сам учитель *(Кремень та ін., 2020)*.

Досвід свідчить, що в пересічного випускника — майбутнього педагога, а значить, і в більшості вчителів недостатня психологічна кваліфікація, що не дає змоги реалізувати дитиноцентричні методи навчання, тобто розрізняти особисті риси, здібності, недоліки кожного учня і на цій основі будувати освітній процес з ним.

І ще одне. Вчителя потрібно готувати як творчу особистість, бо тільки такий учитель сформує творчу особистість свого учня. А в цьому майбутнє і людини, і суспільства.

Безумовно, війна привнесла багато викликів для педагогічної освіти, узагалі для педагога. Про це вже говорилося, і, сподіваюся, розмова на цю тему продовжиться. Я хотів би ще зупинитися на найбільш загальних світових тенденціях цивілізаційного розвитку, які суттєво змінюють умови життя і діяльності людини. Їх ми повинні враховувати в навчанні та вихованні учнів, в усій освітній моделі й, зокрема, у підготовці вчителя другої чверті XXI століття *(Топузов, ред., 2022)*.

1. Сучасній цивілізації властивий інноваційний тип прогресу, який характеризується, зокрема, динамічною зміною ідей, знань, технологій, умов життя і діяльності людини. Нині людина живе в постійно змінюваному середовищі. Змінність стає надзвичайно важливою ознакою її способу життя. І цей процес буде наростати. Тому для того, щоб людина була постійно конкурентоспроможною, вона повинна бути за своєю сутністю інноваційною. І саме таку інноваційну людину повинна готувати сучасна й майбутня освіта — з інноваційним мисленням, інноваційною культурою та здатністю до інноваційного типу діяльності. Людину, яка постійно навчається, знання для якої є методологією, основою прийняття рішень і діяльності взагалі. Людину, здатну до сприйняття і творення змін. У XXI ст. успішним та ефективним може бути суспільство, як і окрема людина, лише тоді, коли перебувають у постійних змінах, а отже, у динамічному розвитку. Тому ми повинні готувати вчителя як інноваційну особистість, інноваційного професіонала *(Кремень, ред., 2021а)*.

2. Однією з найважливіших сучасних реальностей стала цифровізація всіх сфер життя, включно з освітою *(Кабінет Міністрів України, 2021b)*. Інформаційно-цифрові технології створюють нову реальність, яка постійно впливає на людину, формуючи її новий образ. Потужний вплив інформаційно-цифрових технологій утворив нову цифрову (дигітальну) культуру. Її виразник — комп'ютер — ствердив себе як вирішальний чинник, не тільки соціального буття, а й освіти. Комп'ютеризація створила нові колосальні можливості для навчального процесу *(Кремень та ін., 2022a)*.

По-перше, комп'ютер дає змогу дитині стати комп'ютерно грамотною, без чого неможливо бути конкурентоспроможним на ринку праці. По-друге, комп'ютер активно застосовують під час вивчення будь-якого предмета, і в цьому плані він постає засобом індивідуалізації та інтенсифікації навчання, що може в майбутньому змінити класичну класно-урочну систему навчання. По-третє, комп'ютер, під'єднаний до глобальних комп'ютерних мереж, відкриває шлях до знань і досвіду всього людства, що в умовах глобалізації є важливим чинником успішності людини й нації. По-четверте, комп'ютер започаткував новий тип навчального процесу — дистанційне навчання, яке робить можливим надання якісних освітніх послуг у найвіддаленіших районах країни та світу різним суб'єктам навчання. Не протиставляючи дистанційну освіту традиційній, яка залишиться основною і надалі, потрібно всіляко розвивати й задовольняти потреби в дистанційному навчанні. Тому ми повинні готувати вчителя — професіонала в освіті цифрової епохи *(Кремень та ін., 2022a; Кремень та ін., 2022b)*.

3. Для сучасної цивілізації властиве постійне зростання комунікації, інформаційного простору, у якому живе і діє людина. Комунікація здійснила колосальний позитивний вплив на формування індивіда. Вона готує людину органічно адаптуватися до життя у світі багатоманітних зв'язків — від контактів із найближчим оточенням до глобальних. Тому так важливо навчити комунікувати з іншими людьми й суспільними структурами, виробляти вміння регулювати різні психологічні, соціальні, політичні, міжнаціональні конфлікти з дотриманням вимог культури плюралізму думок. Людина XXI ст. має розуміти й керуватися світоглядними принципами «єдність у розмаїтті» та «доповнення замість протиставлення».

Але досягти цього можна лише за умови формування самодостатньої, розвиненої особистості, яка була б спроможною усвідомлено, зі знанням справи реагувати на всі інформаційно-комунікативні контакти. Тим самим вибудовувати власну лінію поведінки, орієнтовану на ствердження себе як ефективного суб'єкта суспільного життя. Для формування такої особистості треба перейти від авторитарної, а іноді й репресивної, педагогіки до толерантної, замінити суб'єктно-об'єктні відносини між тим, хто навчає, і тим, хто навчається, на суб'єктно-

суб'єктні, партнерські, де обидві сторони навчального процесу активні, діяльнісні та взаємно пошановані. Тому необхідно готувати вчителя як самодостатню, демократично орієнтовану особистість.

4. Сьогодні продовжується подальша глобалізація суспільного розвитку. Для того щоб людина була конкурентоспроможною в глобальній цивілізації, потрібна відповідна освітня підготовка, яка включала б формування найкращих зразків професійності, адекватної реаліям сьогодення світоглядної підготовки, вільне володіння поряд із державною і рідною мовою мовами міжнародного спілкування (насамперед англійською). Це відкриває можливості людині бути здатною до широкої професійної і культурної комунікації з громадянами інших країн, що є необхідною передумовою її дійсної конкурентоспроможності. Іншими словами, у сучасних умовах треба готувати глобалістську людину з відповідним типом мислення, але свідомого громадянина своєї країни *(Президент України, 2019; Кабінет Міністрів України, 2021а)*.

Це можливо досягти, якщо самого вчителя ми підготуємо як професійного, конкурентоспроможного в глобальному контексті, але послідовного патріота й виразника національного духу.

5. Важливим чинником сьогодення є широкомасштабне включення штучного інтелекту в усі сфери життя соціуму. Необхідно враховувати, що революція у сфері розвитку штучного інтелекту — це не лише створення більш швидких і «розумніших» комп'ютерів. Штучний інтелект, на відміну від традиційного комп'ютера, зможе зрозуміти текст і діяти відповідно до цього. Отже, створюється принципово нова реальність у житті й діяльності людини, і безумовно — в освіті. Учитель повинен бути готовим до такої реальності *(Кремень та ін., 2022а)*.

6. Суспільство все більше орієнтується на тенденцію людиноцентризму. Індивідуальний розвиток особистості за таких умов стає, з одного боку, основним показником прогресу, з другого — головною передумовою подальшого розвитку цивілізації. Продуктивний розвиток тенденцій людиноцентризму повинен доповнюватися в освіті тенденціями дитиноцентризму й студентоцентризму. Їх потрібно розуміти як максимальне наближення навчання і виховання кожної дитини до її особистої сутності, здібностей та особливостей *(Кремень, 2008)*. Не можна досягти поставленої мети в освіті, якщо дорослі не зрозуміють, що намагання батьків сформувати з дитини вимріяний образ без урахування її здібностей стає на перешкоді розкриттю нею своєї сутності, формуванню її як особистості. «Не сродна праця» (тобто не відповідна нахилам і здібностям), як говорив український філософ Г. Сковорода, може призвести до трагедії зламаної долі *(Сковорода, 2016)*.

Тому реалізація принципу дитиноцентризму в навчально-виховному процесі потребує і педагога, який сам дотримується цього принципу та здатен побачити в кожній дитині особистість з усіма її здібностями й особливостями і забезпечити її природний розвиток.

7. В умовах глобалізації не зменшується, не зникає, а, навпаки, актуалізується завдання зміцнення внутрішньонаціональних, громадянських зв'язків, патріотичного єднання нації, народу, а отже, вироблення відповідних почуттів у дитини.

Його потрібно здійснювати в контексті формування європейської ідентичності. Європейський вибір є природний для України, це її повернення у Європу. Через історичні обставини Україна впродовж кількох століть була вилучена з Європи. Успіх шляху повернення у Європу забезпечать як постійна робота України в цьому напрямку, так і всебічна допомога європейської демократичної спільноти. А особливо це буде залежати від нашого вчителя, його цивілізаційного вибору у власному розвитку та професійній діяльності *(План відновлення України, 2022)*.

Завдяки вчителю Україна відстояла свою державність, завдяки вчителю Україна переможе російського агресора, завдяки вчителю Україна займе достойне місце в сім'ї європейських народів!

Слава українському вчителю!

Слава Україні!

Література

Державна служба статистики України (2022). Освіта. http://www.ukrstat.gov.ua/.

Єдина державна електронна база з питань освіти (2022). Реєстр суб'єктів освітньої діяльності. https://registry.edbo.gov.ua/search/.

Закон України «Про освіту» (2017, 5 вересня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19.

Кабінет Міністрів України (2003, 16 січня). Про затвердження Програми «Шкільний автобус». (31). https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/5242/.

Кабінет Міністрів України (2021a, 3 березня). Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року (179). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-n.

Кабінет Міністрів України. (2021b, 17 лютого). Деякі питання цифрової трансформації (365-р). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2021-р.

Кремень В. Г. (2008). Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ: Педагогічна думка.

Кремень В. Г. (ред.) (2021a). Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні. (До 30-річчя незалежності України) : монографія. Національна академія педагогічних наук України. Київ: КОНВІ ПРІНТ. https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua.

Кремень В. Г. (ред.), Ничкало Н. Г., Лук'янова Л. Б., Хомич Л. О. (2021b). Професійна підготовка вчителя: українські реалії, зарубіжний досвід : наук.-аналіт. доп. Київ: Вид-во ТОВ «Юрка Любченка». https://bit.ly/3v04PiT.

Кремень В. Г., Ляшенко О. І., Локшина О. І. (2020). Загальна середня освіта України в контексті освіти країн Європи: тривалість і структура : наук.-аналіт. доп. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 2 (2), 1–10. https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-2-14-1.

Кремень В. Г., Биков В. Ю., Ляшенко О. І., Литвинова С. Г., Луговий В. І., Мальований Ю. І., Пінчук О. П., Топузов О. М. (2022a). Науково-методичне забезпечення цифровізації освіти України: стан, проблеми, перспективи : наук. доп. загальним зборам НАПН України «Науково-методичне забезпечення цифровізації освіти України: стан, проблеми, перспективи», 18–19 листопада 2022 р. Вісник

Національної академії педагогічних наук України, 4 (2), 1–49. https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4223.

Кремень В. Г., Сисоєва С. О., Бех І. Д., Вознесенська О. Л., Гавриш Н. В., Гончар Л. В., Журба К. О., Ільїн В. В., Канішевська Л. В., Кириченко В. І., Комаровська О. А., Корнієнко А. В., Куниця Т. Ю., Курбатов С. В., Литовченко О. В., Малиношевський Р. В., Мачуський В. В., Найдьонова Л. А., Рейпольська О. Д., Толочко С. В., Федорченко Т. Є., Харченко Н. В., Чаплінська Ю. С., Шахрай В. М. (2022b). Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (2), 1–30. https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4206.

План відновлення України (2022). https://recovery.gov.ua/.

Президент України (2019, 30 вересня). Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року (722/2019). https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825.

Сковорода Г. (2016). Повна академічна збірка творів / за ред. проф. Л. Ушкалова. 2-ге вид., стер. Харків: Видавець Савчук О. О.

Топузов О. М. (ред.), Локшина О. І. (ред.), Глушко О., Джурило А., Кравченко С., Максименко О., Нікольська Н., Шпарик О. (2022). Освіта в реаліях війни: орієнтири міжнародної спільноти : оглядове видання. Київ: Педагогічна думка.

[...]

Підготовка вчителя: виклики і відповіді : за результатами наукової доповіді на засіданні Стратегічної сесії керівників закладів вищої освіти, 1 березня 2023 р. / Кремень В. Г. // Вісн. Нац. акад. пед. наук України. — 2023. — № 5 (1). С. 1–6.

Університетська мережа в Україні: необхідність модернізації*

За результатами наукової доповіді на засіданні Стратегічної сесії керівників закладів вищої освіти, 2 березня 2023 р.

[...]

Мета Стратегічної сесії — ставити завдання стратегічного значення і визначати шляхи та способи їхнього вирішення.

У вищій освіті таким завданням, безумовно, є підготовка сучасного конкурентоспроможного фахівця *(Вітренко та ін., 2022; Закон України, 2014; Президент України, 2019; Президент України, 2020; Президент України, 2022; План відновлення України, 2022)*. На мою думку, багато українських університетів у цьому контексті працюють досить успішно. Але є й назрілі проблеми. І йдеться не тільки про проблеми, породжені російською агресією і війною. Є назрілі проблеми модернізації вищої освіти, без вирішення яких важко задовольнити на сучасному рівні потреби людини, регіону та країни в цілому.

Зупинюся лише на одній — мережа закладів вищої освіти. Знаю, наскільки це питання болюче. Але якщо ми дійсно вболіваємо за національні інтереси України, у чому я не маю жодного сумніву, нам треба ставити це питання, обговорювати його і шукати оптимальні шляхи вирішення *(Калашнікова, Оржель, 2022; Кремень та ін., 2022; Луговий та ін., 2021b)*.

У чому недоліки наявної мережі закладів вищої освіти, у складі якої здебільшого дрібні однопрофільні заклади?

* Подано скорочено.

По-перше, необхідність викладачеві викладати декілька дисциплін, що суттєво позначається на підготовці фахівців.

По-друге, відсутність на кафедрах наукових шкіл, а то й будь-якої наукової діяльності, без чого готувати сучасного фахівця просто неможливо.

По-третє, недостатня мобільність університету в підготовці фахівців, затребуваних ринком праці. Ситуація часто така: заклад є, держава змушена його фінансувати, абітурієнти подають заяви, вступають усі і майже всі після закінчення не мають роботи за професією, бо місцевий ринок, скажімо, переповнений випускниками попередніх років. Водночас регіон не може замовити в такому однопрофільному університеті потрібних для нього фахівців.

Як наслідок, за статистичними даними, 34 % випускників закладів вищої освіти зайняті тими видами діяльності, які не потребують вищої освіти.

По-четверте, університет у боротьбі за виживання правдами й неправдами ліцензується, відкриває популярні спеціальності абсолютно не властивого йому напряму й нібито готує фахівців. А проте — не маючи ні кадрового, ні матеріального забезпечення. До того ж часто на спеціальність вступає, скажімо, 3–5 осіб, що не дає змоги організувати якісний освітній процес. Я вже не кажу, у що фінансово виллється такий процес. Водночас, коли в обласному центрі декілька університетів, то 2–3 спеціальності в кожного свої, а решта повторюються, знову ж таки з наборами до 10 осіб.

По-п'яте, зрозуміло, що такий університет економічно неефективний, надмірно затратний і, головне, не здатний підготувати сучасного фахівця.

Здійснений вченими академії аналіз свідчить, що всі без винятку регіони дублюють напрями підготовки. Наприклад, у 2022 р. в Києві підготовку бакалаврів із «менеджменту» здійснювали 40 закладів, із «права» — 38 закладів. Натомість підготовка в столиці за 21 STEM-спеціальністю, що визначають рівень інноваційного прогресу, здійснювали 1–3 заклади *(Луговий та ін., 2022; Державна служба статистики України, 2022; ЄДЕБО, 2022)*. Паралелізм у підготовці в одному місті за спеціальностями часто сягає 70 %, а іноді становить усі 100 %. До того ж поширеною є ситуація, коли в містах із наявними там потужними університетами існують малочисельні (із кількома сотнями здобувачів) позабазові структурні підрозділи університетів з інших міст, що дублюють місцеву підготовку. Вважаємо, що потрібно всі такі дрібні заклади, особливо територіально відокремлені структурні підрозділи, приєднати до основних закладів певної місцевості *(Кремень та ін., 2022)*.

Адже за умов, що склалися, мережа закладів, очевидно, стає надмірно витратною, украй неефективною, у ній утворюється і збільшується

хронічний дефіцит ресурсів, що нині відчувають усі без винятку заклади вищої освіти. На ці проблеми освітньої мережі у 2019 році звертав увагу і Світовий банк у своєму огляді. Їх багатократно загострили війна, воєнний стан і завдання повоєнного відновлення України *(World Bank Group, 2019; Кремень та ін., 2022; Кремень, 2021; План відновлення, 2022)*.

Сама ситуація підштовхує — об'єднайтесь у межах одного міста й матимете повноцінні студентські потоки, великі однопрофільні кафедри з потужними науковими школами, легко будете реагувати на потреби регіону у фахівцях, наукових розробках, істотно зменшите фінансові витрати.

Такий об'єднаний університет складе достойну конкуренцію зарубіжним закладам освіти, матиме великі перспективи розвитку й утвердження себе на ринку вищої освіти *(Калашнікова, Оржель, 2022)*.

Нинішня ситуація призводить до пониження загальної вітчизняної університетської конкурентоспроможності, про що свідчать найбільш авторитетні світові рейтинги університетів — Шанхайський (Academic Ranking of World Universities), Times Higher Education World University Rankings і QS (Quacquarelli Symonds World University Rankings), які ще у 2018 р. визнані українським урядом *(Кабінет Міністрів України, 2018)*.

У найбільш об'єктивному Шанхайському рейтингу, у його загальній і галузевій (за 54 академічними предметами) версіях, вітчизняні університети відсутні *(Кремень та ін., 2022; Луговий та ін., 2021b)*.

У частково суб'єктивних рейтингах Times і QS загалом є 13 українських закладів. До 500 (за Times) конкурентоспроможних університетів увійшов тільки один Сумський державний університет *(Кремень та ін., 2022; Луговий та ін., 2021b)*. До речі, середня кількість бакалаврських і магістерських здобувачів у вітчизняних закладах у цих рейтингах становить, відповідно, 18 тис. і 17 тис. Тобто в рейтинги пробиваються великі університети *(Кремень та ін., 2022)*.

Водночас в Україні серед державних закладів домінують малі з кількістю бакалаврських і магістерських студентів менше 4 тис. Таких закладів більше половини. І менше 10 % закладів із студентським контингентом понад 10 тис. Розміщені вони переважно в трьох великих університетських центрах — Києві, Львові та Харкові. Відсутні такі заклади в Дніпрі та Одесі, а також в інших обласних центрах *(Кремень та ін., 2022)*.

Із міжнародного досвіду відомо, що країни укрупнюють університети заради підвищення їхньої конкурентоспроможності й рейтингових позицій як індикаторів реальної конкурентоспроможності. Оскільки ми прямуємо в Євросоюз, наведу один характерний європейський приклад. Після першого оприлюднення результатів Шанхайського рейтингу у 2003 р. Франція істотно укрупнила свої 22 університети світового класу, тепер їх 17 (зазвичай кількість становить 46 тис. здобувачів

в одному), натомість за їхніми досягненнями у 2020–2022 роках країна піднялася з 11-ї на 3-тю позицію у світі (після США і Сполученого Королівства). Ученими академії підготовлена науково-аналітична доповідь із системного огляду процесів укрупнення у 2000–2019 рр. 132 університетів 22 європейських країн *(Кремень та ін., 2022; Калашнікова, Оржель, 2022)*.

Звичайно, цю роботу з утворення потужних регіональних університетів треба проводити обдумано, переконуючи колективи викладачів і студентів у доцільності цього кроку. Держава могла б винайти кошти або це була б міжнародна допомога зі зміцнення матеріально-технічної бази об'єднаних університетів. При цьому не повинен постраждати жоден викладач і студент.

Я міг би назвати приклади такого успішного об'єднання. Скажімо, Сумський державний університет об'єднався із місцевою Банківською академією. І не механічно, а шляхом внутрішньо-організаційних перетворень, зокрема об'єднання близьких факультетів і кафедр.

Разом із тим ідеться не про автоматичне об'єднання всіх невеликих університетів. Серед них є і такі, що заслуговують бути окремими. Потрібно зберегти часто невеликі, але важливі історичні університети в невеликих містах, як, наприклад, Ніжинський, Глухівський. Надати їм за можливості цільову допомогу для підвищення конкурентоспроможності.

Час вимагає активізувати процес модернізації української вищої освіти з метою підвищення рівня підготовки фахівців, формування свідомого громадянина й патріота своєї держави.

Література

Вітренко Ю. М., Ворона В. О., Дебич М. А. (2022). Сфера вищої освіти як складова плану відновлення України. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (2), 1–7. https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4211.

Державна служба статистики України (2022). Вища та фахова передвища освіта в Україні. https://www.ukrstat.gov.ua/.

Єдина державна електронна база з питань освіти (2022). Реєстр суб'єктів освітньої діяльності. https://registry.edbo.gov.ua/search/.

Закон України «Про вищу освіту» (2014, 1 липня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18.

Кабінет Міністрів України (2018, 14 березня). Про затвердження переліку світових рейтингів університетів для визначення особливої категорії іноземців та осіб без громадянства, які претендують на працевлаштування в Україні (154-р). http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/154-2018-р.

Калашнікова С., Оржель О. (2022). Оптимізація мережі закладів вищої освіти: досвід європейських країн та рекомендації для України : аналітичний огляд. Київ: Педагогічна думка. https://lib.iitta.gov.ua/731669.

Кремень В. Г. (ред.) (2021). Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні. (До 30-річчя незалежності України) : монографія. Національна академія педагогічних наук України. Київ: КОНВІ ПРІНТ. https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua.

Кремень В. Г., Луговий В. І., Саух П. Ю., Таланова Ж. В. (2022). Мережа державних закладів вищої освіти України : аналіт. огляд конкурентоспроможності / Вісник Національної академії педагогічних наук України. 4 (1). https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4122.

Луговий В. І., Слюсаренко О. М., Таланова Ж. В. (2021a). Вимірювання якості діяльності університетів через участь у світових (Shanghai, Times, QS) та національному рейтингах : за матеріалами доповіді на X Міжнародній науково-практичній конференції «Європейська інтеграція вищої освіти України в контексті Болонського процесу. Оцінювання якості: підходи та інструменти» 10 листопада 2021 р. / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 3 (2), 1–6. https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-2-3-5.

Луговий В., Слюсаренко О., Таланова Ж. (2021b). Дві стратегії розвитку вищої освіти: якої бракує Україні? Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство», (12), 35–52. https://doi.org/10.31874/2520-6702-2021-12-2-35-52.

Луговий В. І., Слюсаренко О. М., Таланова Ж. В. (2022). Університетський портрет Києва: проблема збереження науково-технологічного профілю : аналіт. огляд спеціальностей підготовки / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (1). https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4101.

План відновлення України (2022). https://recovery.gov.ua/.

Президент України (2019, 30 вересня). Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року (722/2019). https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825.

Президент України (2020, 3 червня). Про вдосконалення вищої освіти в Україні (210/2020). https://www.president.gov.ua/documents/2102020-34045.

Президент України (2022, 21 квітня). Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни (266/2022). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022.

World Bank Group. (2019). Review of the Education Sector in Ukraine. Moving towards Effectiveness, Equity and Efficiency (RESUME3). Overview. https://bit.ly/30vLppl.

[...]

Університетська мережа в Україні: необхідність модернізації : за результатами наукової доповіді на засіданні Стратегічної сесії керівників закладів вищої освіти, 2 березня 2023 р. / В. Г. Кремень // Вісн. Нац. акад. пед. наук України. — 2023. — № 5 (1). — С. 1–4.

Про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2022 році та завдання на 2023 рік*

Наукова доповідь загальним зборам НАПН України, 7 квітня 2023 р.

[...]

Повний текст Звіту про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2022 р. *(Кремень, 2023),* який розглянуто і схвалено президією НАПН України 5 квітня 2023 р., розміщено на вебсайті НАПН України. Також на вебсайті оприлюднено Інформацію НАПН України щодо виконання Державного бюджету України за 2022 рік *(НАПН України, 2023a)* і збірник «Наукова продукція НАПН України за 2022 рік, рекомендована для впровадження» (2023).

* Подано скорочено.

Крім того, діяльність НАПН України у 2022 р. всебічно висвітлювалася на сайті (naps.gov.ua) та у Віснику НАПН України (visnyk.naps.gov.ua).

Через це в доповіді викладено найважливіші підсумки діяльності НАПН України, її президії, відділень і наукових установ у 2022 р. та завдання на 2023 р. в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України на інноваційній та євроінтеграційній основі.

НАПН України у 2022 р. працювала разом з усією країною в умовах повномасштабної війни, нав'язаної Україні Росією, що потребувало максимального напруження сил і національного єднання та відповідної перебудови діяльності академії.

Від самого початку відкритої воєнної агресії Росії вчені академії одностайно словом і справами підтримали Збройні сили України, усіх захисників України, Верховного головнокомандувача Президента України Володимира Зеленського у протистоянні агресору; їхні послідовні й упевнені дії, які надали непохитну віру в неминучу перемогу та швидке повоєнне відновлення України як високотехнологічної і євроінтегрованої держави *(НАПН України, 2022)*.

Російсько-українська війна, яка стала не тільки жорстоким випробуванням для українського народу, а й перевіркою стану справ у різних сферах суспільного життя, свідчить, що українська освіта, з огляду на високий патріотизм і професіоналізм, психологічну стійкість нового покоління українців, сформовані у них європейські цінності, із честю витримує цей іспит. А з нею витримує іспит і Національна академія педагогічних наук України, яка безперервно впродовж 31 року науково й методично супроводжує освітню сферу незалежної України *(Кремень та ін., 2022d; Кремень та ін., 2022e)*.

У світі безперестанно та пришвидшено відбуваються значні інноваційно-технологічні зміни в усіх сферах життя людини, а підвищення ролі людського чинника в розв'язанні посталих перед людством проблем актуалізувало забезпечення освітньої, компетентнісно-кваліфікаційної безпеки в глобальному й особливо в національному вимірах. Саме тому сучасна, інноваційна, добре науково й методично забезпечена освітня сфера, яка здатна здійснювати безперервне навчання людини впродовж життя від її народження, стає головною сферою, де здійснюється людський розвиток, формується людський капітал. Відтак зростають значення, роль і відповідальність НАПН України в розвитку освіти, суспільства, людини.

У 2022 р. НАПН України оперативно й системно реагувала на сучасні виклики, загрози і напади своїми комплексними науковими дослідженнями в освіті, педагогіці та психології, ефективним виконанням законодавчо покладеного на неї наукового й методичного забезпечення освітньої сфери *(Кремень та ін., 2022d; Кремень та ін., 2022e; Топузов та ін., 2022d; Кокун, 2022; Панок, 2022; Слюсаревський, 2022)*.

У зазначеному контексті 2022 рік став роком подальшої консолідації зусиль членів і наукових колективів академії, її єднання з українським суспільством, посилення взаємодії з органами державної влади, національною і національними галузевими академіями наук, громадськими організаціями щодо модернізації науки й освіти.

Розширено співпрацю з Комітетом Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій, іншими парламентськими комітетами, народними депутатами, зросла їхня підтримка НАПН України як головної наукової організації з розвитку людини, формування конкурентоспроможного людського капіталу. Важливою ця взаємодія була в експертному супроводі проєктів законів України «Про дошкільну освіту», «Про освіту дорослих», «Про професійну освіту» й інших.

У 2022 р. продовжено співпрацю з Міністерством освіти і науки України на основі Програми спільної діяльності МОН України та НАПН України на 2021–2023 роки *(НАПН України, 2020a; Кремень та ін., 2022b)*. Синхронізація зусиль дала змогу пришвидшити процеси прогресивних перетворень в освітній і науковій сферах. За участі академії розпочато повномасштабне впровадження оновленого Державного стандарту базової середньої освіти та його інноваційного програмно-методичного забезпечення відповідно до Концепції «Нова українська школа». Нині розробляється Державний стандарт профільної середньої освіти. За співпраці академії і міністерства створено і в 2022 р. затверджено урядом Стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки, розроблену відповідно до указу Глави держави *(Кабінет Міністрів України, 2022)*.

У минулому році успішно завершено реалізацію Програми спільної діяльності з Національною академією наук України *(НАПН України, 2020b)*, підготовлена і схвалена нова Програма співпраці на 2023–2025 роки. Досвід такої програмної співпраці поширено Радою президентів академій наук України на інші національні галузеві академії *(Кремень та ін., 2022c)*.

Посилено взаємодію з органами забезпечення якості освіти – Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, Державною службою якості освіти України та Українським центром оцінювання якості освіти.

Проводилися спільні заходи з іншими міністерствами, державними органами і громадськими організаціями.

За погодженням із Міноборони України і Мінстратегпромом України переглянуто тематику наукових досліджень НАПН України, що виконувалися у 2022 р., а також досліджень, які розпочато у 2023 р., з огляду на потреби війни та повоєнного відновлення країни.

Важливою виявилася участь академії в реалізації Указу Глави держави «Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни» щодо розроблення проєкту Плану відновлення України в

рамках робочих підгруп «Освіта» і «Наука» *(Президент України, 2022; План відновлення України, 2022)*.

На початку 2023 р. НАПН України звітувала перед Національною радою України з питань розвитку науки і технологій щодо виконання заходів урядового плану реформування НАПН України у 2021–2022 рр. *(Кабінет Міністрів України, 2021; Урядовий портал, 2023)*.

Також у 2022 р. завершено реалізацію Стратегії розвитку НАПН України на 2016–2022 роки *(НАПН України, 2016)*. Аналіз реалізації засвідчив подальше підвищення потенціалу і фактичної ролі НАПН України в науковому й методичному забезпеченні освіти, інших гуманітарних сфер. Як результат, утвердився позитивний імідж академії в суспільстві та за кордоном.

На розгляд і схвалення зборів винесено проєкт нової Стратегії розвитку НАПН України на 2023–2027 роки *(НАПН України, 2023b)*, схвалений Президією НАПН України, розробленню якого передував SWOT-аналіз діяльності академії на нинішньому етапі її розвитку. З-поміж сильних сторін НАПН України — створення потужних наукових колективів, здатних науково й методично супроводжувати всі ланки освіти. За результатами державної атестації з 12 наукових установ академії 10 отримали вищу І атестаційну категорію (із 4-х) і лише 2 — ІІ категорію. У складі Інституту проблем виховання НАПН України створено Центр раннього розвитку дитини та дошкільної освіти. Використовуючи сучасний науковий і методичний потенціал академії, її Університет менеджменту освіти, інші наукові установи забезпечили підвищення кваліфікації керівних, педагогічних і науково-педагогічних кадрів сфери освіти, у якій нині функціонує 33 тис. закладів освіти, навчаються понад 8 млн здобувачів освіти, працюють 1,3 млн освітян *(Державна служба статистики України, 2022)*.

Діяльність НАПН України, як і інших академій, у 2022 р. і в попередні роки щодо реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки й інноваційної діяльності стала предметом уваги Ради національної безпеки і оборони України. На запит РНБО академією підготовлено відповідну інформацію. НАПН України взаємодіяла з РНБО і в інших питаннях, особливо щодо аналізу готовності системи освіти до протидії та подолання реальних і потенційних загроз національній безпеці та національним інтересам України в умовах зовнішніх і внутрішніх викликів *(Кремень та ін., 2023)*.

Військовий стан, завдання повоєнного відновлення, євроінтеграція України зумовили необхідність прийняття нового Переліку пріоритетних напрямів (тематики) наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2023–2027 роки *(НАПН України, 2023c)*. Відповідний проєкт схвалено Президією НАПН України і пропонується загальним зборам для розгляду.

Подальшого розвитку набуло співробітництво НАПН України з Національним Еразмус+ Офісом з реалізації проєктів Програми міжнародної співпраці Європейського Союзу Еразмус+ у сфері освіти, молоді та спорту, що має на меті підтримку освітнього, професійного й особистісного розвитку громадян. Учені НАПН України продовжують брати участь у здійсненні європейської рамкової програми «Горизонт Європа» щодо розвитку наукової та інноваційної сфер у 2021–2027 рр., що важливо для європейської інтеграції національних сфер освіти і науки. НАПН України долучилася до заповнення анкети-опитувальника ЄС для отримання Україною статусу кандидата на членство у Євросоюзі, такий статус Україні надано. Це відкриває нові можливості, але водночас підвищує нашу відповідальність.

Нині в складі академії функціонують 10 наукових інститутів, Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи, Університет менеджменту освіти та Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського.

У цих колективах, що системно здійснюють наукове й методичне забезпечення всіх ланок освіти, у 2022 р. кількість наукових працівників зменшилася на 12 і становила 813 учених. Серед них за основним місцем роботи 570 (70 %) учених, з яких 149 докторів наук і 264 кандидати наук (або 72 % з науковими ступенями). Також в академії працювали 135 (на 7 менше, ніж у попередньому році) науково-педагогічних працівників, з них 109 (81 %) за основним місцем роботи, з яких 92 (84 %) з науковими ступенями, та 44 педагогічні працівники.

Станом на 1 січня 2022 р. у складі НАПН України перебували 68 дійсних членів (академіків) і 82 члени-кореспонденти. На превеликий жаль, упродовж звітного періоду пішли із життя дійсні члени (академіки) Л. Ф. Бурлачук, М. Б. Євтух, В. О. Огнев'юк та члени-кореспонденти А. Ф. Верлань, В. Д. Пархоменко.

Іноземних членів академія налічувала 26, почесних академіків — 27 осіб; рішенням загальних зборів НАПН України 24 травня 2022 р. позбавлено статусу іноземних членів НАПН України [...] 9 російських і 2 білоруських громадян.

У 2022 р. Верховний Суд України остаточно визнав правомірним рішення загальних зборів НАПН України 2017 р. про позбавлення статусу члена-кореспондента і виключення зі складу академії Є. М. Суліми.

НАПН України здійснювала системну й послідовну роботу з молодими вченими, їхніми радами в академії та її установах. У 2022 р. молоді вчені виконали два прикладні наукові дослідження. Своєчасним стало дослідження «Життя в умовах війни» молодих учених Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

За вагомі досягнення та особистий внесок у розвиток вітчизняної освіти та науки у 2022 р. присуджено:

— премію Президента України для молодих вчених за наукову роботу «Розвиток життєстійкості та зміцнення етнонаціональної ідентичності української молоді» В. В. Предко (Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи);

— державну іменну стипендію найкращим молодим вченим для увічнення подій Революції гідності та вшанування подвигу Героїв України — Героїв Небесної Сотні в номінації «Стипендія імені Юрія Поправки» І. Г. Губеладзе (Інститут соціальної та політичної психології);

— стипендію Кабінету Міністрів України для молодих вчених К. В. Гуцолу (Інститут психології імені Г. С. Костюка) та М. О. Загорулько (Інститут педагогіки).

Молоді вчені НАПН України здійснювали співпрацю із колегами з інших установ і організацій: Радою молодих учених при МОН України (А. С. Сухіх, заступник голови ради; І. Г. Губеладзе, консультант, яка обрана національним делегатом Європейської ради аспірантів і молодих дослідників, а також членом правління цієї ради та представником для взаємодії з упровадження Плану S і політики відкритої науки та з Групою супроводу Болонського процесу), Радою молодих учених НАН України, Міжгалузевою радою молодих вчених тощо.

У цілому в установах НАПН України, відповідно до цілей і пріоритетів державної освітньої політики, у 2022 р. виконувалися 103 наукові дослідження, з яких 38 (37 %) фундаментальних і 65 (63 %) прикладних. Оптимізовано співвідношення фундаментальних і прикладних досліджень на користь прикладних. Зокрема, виконано 5 прикладних досліджень із проблем освіти, що потребують невідкладного розгляду. У 2022 р. розпочато 36 наукових досліджень, завершено 32.

Усього за результатами наукових досліджень ученими наукових установ і членами НАПН України опубліковано близько 2,5 тис. праць, зокрема 63 монографії, 32 підручники, 129 навчальних програм і посібників, 59 методичних посібників і рекомендацій, 16 словників і довідників, 44 збірники наукових праць, 995 статей у фахових виданнях і понад 1,1 тис. інших видів видавничої продукції.

Крім того, вчені НАПН України у 2020–2021 рр. стали переможцями конкурсу наукових і науково-технічних проєктів Національного фонду досліджень України, фінансування яких у 2022 р. було тимчасово призупинено в умовах воєнного стану:

— «Постковідна соціально-психологічна реабілітація учасників освітнього процесу в діяльності працівників психологічної служби» (керівник — чл.-кор. НАПН України В. Г. Панок, директор Українського науково-методичного центру практичної психології та соціальної роботи, реєстраційний № 2021.01/0198, 2022–2024 рр., фінансування понад 9,9 млн грн) за напрямом «Наука для безпеки та сталого розвитку України»;

— «Хмаро орієнтовані системи відкритої науки у навчанні і професійному розвитку вчителів» (керівник — д-р пед. наук М. П. Шишкіна, завідувач відділу хмаро орієнтованих систем інформатизації освіти Інституту цифровізації освіти НАПН України, реєстраційний № 2020.02/0310, 2020–2022 рр., фінансування понад 3,8 млн грн) за напрямом «Підтримка досліджень провідних та молодих вчених».

Серед найважливіших наукових здобутків 2022 р. такі.

По Відділенню філософії освіти, загальної та дошкільної освіти і його установам — Інститут проблем виховання, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського й окремі наукові підрозділи Інституту педагогіки НАПН України.

Обґрунтовано, що філософія людиноцентризму зумовлює розвиток і адаптацію людської самосвідомості до сучасного соціально-культурного середовища, детермінованого інформаційно-технологічними процесами; абсолютизація акценту на мережеву комунікацію призводить до втрати людиною орієнтирів, необхідних для продуктивної діяльності в складнощах і суперечностях багатовимірного цифрового світу *(Kremen, Ilyin, 2022)*.

Визначено сучасні тенденції компаративістських міждисциплінарних досліджень з урахуванням європейського досвіду *(Локшина та ін., 2021)*.

Розроблено методику військово-патріотичного виховання учнів у процесі спортивно-ігрової, фізкультурно-масової та фізкультурно-оздоровчої діяльності *(Тимчик та ін., 2022)*.

Створено програму патріотичного виховання молодших школярів з урахуванням виховного потенціалу освітніх предметів гуманітарного циклу, фізичної культури й інтегративного курсу «Я у світі» (1–2-й, 3–4-й класи) *(Остапенко та ін., 2022)*.

Спільно з МОН України та Національним еколого-натуралістичним центром учнівської молоді розроблено наскрізну навчальну програму й методичні рекомендації для закладів позашкільної освіти «Основи безпеки життєдіяльності в умовах бойових дій» *(Корнієнко та ін., 2022)*.

З'ясовано особливості формування екологічної компетентності здобувачів освіти в контексті воєнних екологічних злочинів і необхідності відновлення територій, постраждалих унаслідок бойових дій *(Толочко та ін., 2022)*.

Опубліковано оглядове видання «Освіта в реаліях війни: орієнтири міжнародної спільноти» для розробників освітньої політики, управлінців, педагогів, батьків, широкої педагогічної громадськості *(Топузов та ін., 2022е)*.

Узагальнено досвід Європейського Союзу з інтеграції українських дітей та молоді до систем освіти держав–членів ЄС, визначено орієнтири забезпечення безперервності освіти в умовах війни та включення

біженців і внутрішньо переміщених осіб в освітній процес *(Топузов, Засєкіна, 2022b)*.

Створено серію інфогайдів для педагогів закладів освіти, вихованців дитячих громадських об'єднань з метою формування навичок безпечної поведінки в дітей та учнівської молоді в цифровому просторі *(Інститут проблем виховання НАПН України, 2022)*.

Визначено особливості реалізації компетентнісно орієнтованих освітніх технологій у цифровому освітньому середовищі для закладів загальної середньої освіти під час дії воєнного стану *(Журба та ін., 2022)*.

На основі компетентнісного підходу розроблено діагностичний комплекс оцінювання якості освіти дітей раннього та дошкільного віку в умовах дії воєнного стану *(Zdanevych et al., 2022)*.

Упорядковано бібліографічну інформацію про міжнародні та всеукраїнські педагогічні читання (1993–2020), присвячені аналізу творчої спадщини В. О. Сухомлинського *(ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2022a)*; рідкісні педагогічні видання німецькою мовою другої половини XIX — початку XX ст. із фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського *(Березівська та ін., 2022)*.

Започатковано онлайн-проєкт «Педагоги України: пам'ятаємо, шануємо» на основі електронного ресурсу «Видатні педагоги України та світу» для поширення в суспільстві інформації про життя та творчу спадщину українських педагогів *(ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2022b)*.

По Відділенню психології та спеціальної педагогіки і його установам — Інститут психології імені Г. С. Костюка, Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка, Інститут соціальної та політичної психології, Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи.

Визначено шляхи допомоги дітям, які отримали психічні травми (зокрема, унаслідок війни), підготовлено конкретні рекомендації вихователям, вчителям, батькам *(Пророк та ін., 2022)*.

Створено методики й технології надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги педагогічним працівникам закладів освіти у виконанні їхньої професійної діяльності в умовах війни *(Панок та ін., 2022)*.

Обґрунтовано змістові та функціональні характеристики психологічних наслідків пандемії COVID-19 в Україні, модель розвитку, типи та індикатори резильєнтності особистості в період пандемії, створено тренінги подолання її негативних наслідків *(Чиханцова, Гуцол, 2022)*.

Розроблено:

— концепцію психологічного забезпечення соціального прогнозування як науково-теоретичної та предметно-практичної діяльності, моделі розроблення стратегій і технологій такого прогнозування *(Суший, 2022)*;

— концепцію психологічної інтенсифікації медіаосвіти як основної інновації освіти майбутнього; закономірності зв'язку ефектів дис-

танційної співприсутності із психологічним благополуччям у мігрантів і закономірності медіатравматизації війни; інноваційні засоби розвитку медіаосвіти; комплекс навчальних програм і діагностичного інструментарію з інноваційної медіаосвіти; морально-ціннісну світоглядну модель взаємодії суб'єктів у кіберпросторі; завершено стандартизацію наскрізної медіаосвіти в Державному стандарті базової середньої освіти *(Найдьонова та ін., 2022a; Найдьонова та ін., 2022b; Найдьонова, 2022);*

— трирівневу систему першої психологічної допомоги, яка передбачає: проведення дебрифінгу; реалізацію практик психологічної допомоги; диференціацію психологічних проблем і психічних розладів та організацію відповідної психологічної роботи; технології: створення безпечного освітнього середовища «Шість кроків до безпеки» та розвитку готовності громадян до конструктивної поведінки в надзвичайній ситуації; алгоритм вибудовування учасниками освітнього процесу комунікативного простору в умовах надзвичайної ситуації; комплекс методик дослідження особливостей саморегуляції особистості в цих умовах; програми тренінгу «Формування навичок саморегуляції працівників закладів освіти в умовах надзвичайних ситуацій» *(Духневич, 2022);*

— моделі кризової взаємодії педагогічної спільноти, сім'ї та громади з питань третинної профілактики суїциду або його спроби в закладі освіти; соціально-психологічні технології покрокової реалізації протоколу третинної профілактики (поственції) суїциду; алгоритм кризової взаємодії суб'єктів освітнього процесу, зокрема в умовах війни *(Чуніхіна та ін., 2022);*

— психологічний алгоритм формування фрустраційної толерантності, який надає дієві способи оптимізації внутрішнього стану особистості *(Предко, 2022)*;

— структурно-процесуальну та структурно-смислову моделі наративного конструювання досвіду особистості; з'ясовано основні закономірності дискурсивного конструювання такого досвіду, виокремлено ознаки конструювання досвіду працівниками освіти та користувачами соціальних мереж *(Чепєлєва та ін., 2022);*

— технології виявлення особливих мовленнєвих потреб і їхнього задоволення в закладах освіти (спеціальних та з інклюзивними умовами навчання) для дітей різних вікових груп;

— психолого-педагогічні технології дистанційної допомоги дітям із мовленнєвими порушеннями та модель координованої системи корекційно-розвиткової допомоги дітям із порушеннями інтелектуального розвитку помірного ступеня *(Жук та ін., 2022);*

— методику діагностики соціального інтелекту в дітей середнього та старшого дошкільного віку з інтелектуальними труднощами легкого ступеня на основі поєднання номотетичного й ідеографічного підходів.

По Відділенню загальної середньої освіти й цифровізації освітніх систем та його установам — Інститут педагогіки, Інститут цифровізації освіти й Інститут обдарованої дитини.

Розроблено низку технологій компетентнісно орієнтованого навчання у початковій школі, спрямованих на досягнення освітніх результатів, передбачених Державним стандартом початкової освіти: технологію інтегрованого навчання молодших школярів, технологію формування у них прогностичних умінь, медіаграмотності засобами мовно-літературної галузі, умінь роботи з даними, технології оцінювання особистісних і навчальних досягнень учнів початкової школи; підготовлено методичний ресурс для впровадження в практику зазначених технологій з урахуванням особливостей циклів початкової освіти *(Онопрієнко, 2022)*.

З'ясовано особливості організації освітнього процесу в умовах непередбачуваних глобальних впливів (пандемія, воєнний стан), тенденції трансформації форм, методів і засобів індивідуалізації навчання в умовах змішаної форми організації освітнього процесу, розроблено технології формування індивідуальних освітніх траєкторій учнів закладів загальної середньої освіти всіх рівнів *(Топузов та ін., 2022a)*.

Теорію і методику навчання збагачено: методичною системою інтегрованого навчання історії та громадянської освіти в гімназії; методикою формування читацької грамотності учнів 5–6-х класів гімназії у процесі вивчення української літератури (*Яценко та ін., 2022a; Яценко та ін., 2022b);* методикою навчання іноземних мов на адаптаційному етапі базової середньої освіти, що передбачає інтегроване оволодіння мовою і культурою відповідної країни, формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності учнів як стратегічної мети сучасної шкільної іншомовної освіти; методиками наукової освіти обдарованих учнів *(Редько та ін., 2022)*.

Обґрунтовано й упроваджено інноваційний підхід до розроблення навчально-методичного забезпечення реалізації Державного стандарту базової середньої освіти, що передбачає створення на єдиних методологічних засадах навчальних програм, системи підручників і навчальних посібників з усіх предметів для 5–9-х класів, а також методичного супроводу їхнього застосування в освітньому процесі; підготовлено 12 нових підручників для 6-го класу Нової української школи *(Інститут педагогіки НАПН України, 2022; Топузов, Засєкіна, 2022c)*.

Запропоновано модель інформаційно-цифрового навчального середовища закладу загальної середньої освіти, з'ясовано його основні організаційно-педагогічні функції та умови застосування, зокрема в умовах воєнного стану; підготовлено рекомендації вітчизняним фахівцям щодо побудови й розвитку такого середовища *(Овчарук та ін., 2022)*.

Проаналізовано стан науково-методичного забезпечення цифровізації усіх ланок української освіти, окреслено завдання на перспекти-

ву, розроблено рекомендації щодо подальшої цифрової трансформації вітчизняного освітнього простору *(Кремень та ін., 2022a; Кремень та ін., 2022f)*.

По Відділенню професійної освіти й освіти дорослих та його установам — Інститут професійної освіти та Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна.

У сфері професійної (професійно-технічної) і фахової передвищої освіти розроблено:

— концептуальні засади консультування із молодіжного підприємництва в закладах професійної (професійно-технічної) освіти *(Радкевич та ін., 2022)* з узагальненням досвіду функціонування центрів кар'єри та інших структурних підрозділів закладів цієї освітньої ланки, покликаних сприяти розвитку підприємницької компетентності майбутніх кваліфікованих робітників, їхньої готовності до відкриття і ведення власної справи *(Базиль та ін., 2022);*

— методичні основи застосування цифрових технологій у підготовці кваліфікованих робітників *(Гуржій та ін., 2022)*, положення щодо вдосконалення класифікації цифрових технологій, що застосовуються в професійній підготовці кваліфікованих робітників в умовах воєнного стану *(Криворот, Пригодій, 2022);*

— методологічні підходи до моніторингових досліджень у професійній освіті (системний, інформаційний, технологічний, кваліметричний та кластерний) *(Hurzhii et al., 2022)*; технологію створення цифрового портфоліо здобувачів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти *(Пригодій та ін., 2022)*; вебпортал з моніторингу освітньо-професійних досягнень здобувачів та кар'єрного зростання випускників професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти *(DGTL portfolio, 2022)*;

— принципи, педагогічні умови й методичну систему оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти *(Лузан та ін., 2022b)* та методику оцінювання компетентностей (освітніх результатів) здобувачів фахової передвищої освіти *(Лузан та ін., 2021; Лузан та ін., 2022b)*.

У сфері педагогічної освіти й освіти дорослих:

— узято експертну участь у доопрацюванні та підготовці до голосування в першому читанні проєкту Закону України «Про освіту дорослих» (проголосований на початку 2023 р.) *(Верховна Рада України, 2023);*

— з'ясовано загальні (пов'язані з трендами професійного розвитку педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів формальної і неформальної освіти) й особливі (пов'язані з розвитком андрагогічної компетентності педагогічного персоналу у сфері освіти дорослих) тенденції професіоналізації; здійснено консультування щодо розвитку андрагогічної компетентності педагогів, організації наукових досліджень із проблем освіти дорослих *(Торба, 2022);*

— визначено принципи та методи особистісно-професійного підходу до формування психологічної готовності педагогічного персоналу, психологічні детермінанти та психологічний механізм гармонізації психологічного здоров'я педагога;

— створено об'єднання інституцій-партнерів «Педагогічна синергія»; підготовлено аналітичні матеріали «Практична підготовка майбутніх педагогів у закладах вищої педагогічної освіти: українські реалії, зарубіжний досвід», у яких представлено результати моніторингового дослідження практичної підготовки майбутнього педагога на бакалаврському, магістерському і докторському освітніх рівнях у закладах вищої педагогічної освіти; охарактеризовано проблеми впровадження педагогічної інтернатури в Україні *(IPOOD hab, 2022)*.

По Відділенню вищої освіти та його установам — Інститут вищої освіти та Університет менеджменту освіти:

— модернізовано механізми розвитку науково-педагогічного потенціалу університетів України в контексті розширення інституційної автономії; узагальнено провідний вітчизняний та зарубіжний досвід щодо політики й механізмів забезпечення ефективності освітньої діяльності в університетах у контексті євроінтеграції, підвищення дослідницької спроможності університетів України в контексті імплементації концепції «Відкрита наука», формування політики та реалізації соціальної відповідальності університетів в умовах війни та повоєнного відновлення *(Луговий, В., Драч, І., Петроє, О., та ін., 2022)*;

— розроблено модель технології гедгантінгу з пошуку і добору кандидатів на управлінські посади закладу вищої освіти; концепцію університету часів війни та повоєнного відновлення як генератора нових знань, інноваційних рішень для розв'язання проблем, спричинених війною, рушія (драйвера) суспільних змін, медіатора між різними партнерами та спільнотами, залученими до проєктів з відновлення, реформування, зцілення *(Скиба, 2022; Інститут вищої освіти НАПН України, 2022)*;

— розроблено: концепцію і технологію діяльності освітнього / наукового технопарку для підтримки розвитку інновацій в освіті та розвитку в науково-педагогічних працівників і керівників освіти здатностей до експертизи і науково-методичного супроводу інновацій; методологію педагогічного оцінювання й експертизи результатів розвитку освітніх систем і персоналу закладів освіти; класифікацію, матрицю відбору, створення і модифікації креолізованих навчальних текстів у контексті цифрової дидактики; типологію освітніх траєкторій, принципи добору та структурування змісту підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників в умовах онлайн-навчання; моделі: варіативні моделі організації освітнього процесу на курсах підвищення кваліфікації для задоволення освітніх потреб слухачів, запитів замовників освітніх послуг і стейкхолдерів; адаптивну модель професійного розвитку керівних кадрів освіти, педа-

гогічних і науково-педагогічних працівників в умовах Українського відкритого університету післядипломної освіти *(Воротникова, 2022)*; логістичну модель управління розвитком закладу професійної освіти; дворівневу модель моніторингу якості професійної підготовки кваліфікованих робітників; управління інноваційною діяльністю закладу професійної (професійно-технічної) освіти *(Воротникова, 2022)*; модель формування готовності до професійної мобільності учасників освітнього процесу в умовах реформування вищої освіти, формування людського потенціалу й інноваційної активності підприємств, вибору й оперативності процесу розроблення та трансферу інновацій;

— упроваджено моделі Українського відкритого університету післядипломної освіти як цифрової екосистеми та цифрового двійника Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти»; організації групової взаємодії в умовах змішаного навчання; психологічного благополуччя педагогічних (науково-педагогічних) працівників в умовах відкритої освіти;

— з'ясовано ймовірні тенденції розвитку освіти дорослих в Україні до 2030 р. на засадах методології компаративних досліджень;

— розроблено: технології трансформації професійного розвитку фахівців в умовах відкритого університету; проєктування індивідуальної освітньої траєкторії педагогічних (науково-педагогічних) працівників; мотивації викладачів коледжів до фахового самовдосконалення у відкритому освітньому середовищі; управління професійним розвитком зазначених працівників в умовах відкритої освіти; інформаційного забезпечення процесу формування людського потенціалу підприємства; методику розгортання, адміністрування та використання єдиної цифрової хмаро орієнтованої системи управління навчанням магістрів і докторів філософії у галузях знань «01 Освіта / Педагогіка», «05 Соціальні та поведінкові науки» *(Антощук та ін., 2022)*; алгоритми та стратегічну і структурну схеми стійкого фінансування критичної інфраструктури за рахунок бюджетних коштів, міжнародної допомоги, репарацій, кредитів, лізингу, ленд-лізу, грантів; алгоритм побудови системи стійких фінансів у державі; основні напрями національної політики щодо розвитку стійкого фінансування; комплекс заходів із поширення ініціатив стійкості у фінансовій діяльності органів публічної влади.

Експериментальна діяльність у НАПН України охоплювала 58 експериментів різних рівнів за участю понад 1,7 тис. закладів освіти, 693 з яких затверджено МОН України. Під науковим керівництвом учених академії проведено 19 всеукраїнських експериментів.

Станом на 1 січня 2023 р. упроваджено наукові результати 32 (100 %) завершених у 2022 р. фундаментальних (8) і прикладних (24) наукових досліджень, у тому числі 7 прикладних досліджень, відібраних для виконання у 2022 р. за результатами конкурсного відбору НАПН України: 5 — із проблем розвитку освіти, що потребують невід-

кладного розгляду, та 2 — для підтримки молодих учених, які працюють (навчаються) в НАПН України. У 2022 р. продовжувалося впровадження результатів досліджень, завершених у 2021 р., досягнуто 100 % упровадження 127 розробок.

Результати наукових досліджень наукових установ НАПН України оприлюднено в ході роботи міжнародних і всеукраїнських конференцій, семінарів, вебінарів, міжнародних виставок.

З метою інтеграції до Європейського дослідницького простору та підтримуючи ініціативи ЄС щодо відкритого доступу до результатів наукових досліджень, у НАПН України організовано системну роботу з представлення діяльності вчених академії в освітньо-науковому просторі. Зокрема, до Електронної бібліотеки НАПН України у 2022 р. внесено більше 3 тис. ресурсів, підготовлених ученими академії. На 1 січня 2023 р. у бібліотеці розміщено понад 29 тис. повнотекстових ресурсів, які завантажено понад 10,7 млн разів, із них майже 1,9 млн у 2022 р., порівняно з 1,7 млн у 2021 р., користувачами із 167 країн світу (найбільше користувачів з України — 75 %, США — 8 %, Німеччини — 4 %).

Продовжувалася робота із забезпечення публікаційної активності й ефективності вчених НАПН України. У 2022 р. близько 270 дійсних членів, членів-кореспондентів і вчених наукових установ НАПН України опублікували понад 360 статей у наукових виданнях, що індексуються наукометричними базами даних Scopus та Web of Science Core Collection. У шести наукових установах НАПН України частка наукових працівників, які мають зазначені публікації, становить майже 40 %, зокрема в Інституті професійної освіти — 44 %, Інституті вищої освіти — 41 %, Інституті спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка та Інституті цифровізації освіти — 40 %, Інституті проблем виховання та Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна — 39 %.

Майже 93 % вчених наукових установ НАПН України мають цифрові ідентифікатори ORCID iD, 94 % — профілі у Google Scholar, 87 % — представлені в системі «Бібліометрика української науки».

Забезпечено позитивну тенденцію щодо результативності діяльності наукових періодичних видань НАПН України, яких у звітному році налічувалося 42 (засновники / співзасновники — НАПН України та її наукові установи), з-поміж яких 35 друкованих і 7 електронних. З них 32 (76 %) належать до категорій «А» та «Б» Переліку наукових фахових видань України (у 2020 р. 25 видань), 37 (88 %) присвоюють статтям DOI, 76 % видань розміщують повні тексти у відкритому доступі, підтримуючи ініціативу «Відкритої науки».

Електронне наукове періодичне видання «Інформаційні технології і засоби навчання» (засновник — Інститут цифровізації освіти НАПН України; співзасновники: ДЗВО «Університет менеджменту освіти», Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти» МОН України) представлено в базі даних Emerging Sources Citation

Index (ESCI) Web of Science Core Collection компанії Clarivate. Станом на 1 січня 2023 р. публікації переглянуто більше ніж 1,6 млн разів понад 35 тис. користувачів із 199 країн світу (найбільше з України — 62 %, США — 7 % та Японії — 5 %).

Опубліковано п'ятий номер англомовного наукового періодичного видання НАПН України «Education: Modern Discourses». Журнал пройшов оцінювання і представлений в Index Copernicus International Journals Master List, згідно з яким Index Copernicus Value становить 100.00 одиниць (найвищий бал для України).

Здійснюється випуск електронного наукового періодичного видання відкритого доступу «Вісник Національної академії педагогічних наук України». У 2022 р. опубліковано понад 90 матеріалів. За даними Google Analytics, у звітному році налічувалося понад 18,6 тис. (на 19 % більше порівняно з 2021 р.) користувачів вебсайту видання. Найбільше користувачів з України (85 %) та США (11 %). Матеріали Вісника у 2022 р. переглядалися понад 52 тис. разів.

Успішно функціонував профіль НАПН України у Scopus, у якому подано більше 600 статей понад 233 авторів з академії. У 2022 р. завершено роботу з упорядкування таких профілів наукових установ.

У звітному році створено профіль НАПН України у Web of Science, у якому представлено близько 800 статей вчених академії. Також на початок 2023 р. 85 % наукових установ НАПН України мали профілі в цій наукометричній базі.

Одинадцять наукових установ НАПН України представлено з-поміж понад 200 університетів і науково-дослідних інститутів відповідного рейтингу, підготовленого відділом бібліометрії і наукометрії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за проєктом «Бібліометрика української науки».

У рамках реалізації Плану заходів до 30-річчя НАПН України підготовлено й опубліковано фундаментальну монографію «Національна академія педагогічних наук України: 1992–2022 рр.» *(Кремень, 2022),* присвячену висвітленню становлення та розвитку НАПН України, її відділень, наукових установ та їхніх колективів; розкриттю історичної ролі НАПН України у розбудові національної системи освіти.

У 2022 р. перекладено німецькою мовою та опубліковано монографію «Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні», підготовлену вченими академії до 30-річчя незалежності України *(Kremen et al., 2022)*.

Продовжувалася робота зі створення в НАПН України Електронної енциклопедії освіти, яка має замінити друковану Енциклопедію освіти (2008 і 2021 рр.).

Використовуючи результати наукових досліджень, учені НАПН України проводили незалежну наукову експертизу, зокрема:

— понад 80 законодавчих, нормативно-правових актів, державних рішень і програм, освітніх інновацій та інформаційно-аналітичних матеріалів;

— понад 360 рукописів видавничої продукції для рекомендації їх до публікації;

— понад 120 одиниць навчальної, навчально-методичної літератури, засобів навчання та навчального обладнання для закладів дошкільної, загальної середньої (початкової, базової і профільної), професійної (професійно-технічної) освіти тощо для надання грифів і свідоцтв МОН України;

— підготовлено відгуки (опонування) на 34 дисертації, з них 11 — на здобуття наукового ступеня доктора наук та на 69 авторефератів дисертацій, з них 20 — на здобуття наукового ступеня доктора наук.

Зросла й перевершила 180 кількість провідних учених НАПН України, які брали участь як наукові експерти та фахові представники в діяльності експертних, акредитаційних, робочих груп і комісій, агентств, програмних комітетів, організацій, підприємств тощо.

У 2022 р. НАПН України спільно з МОН України взяла участь в організації та роботі двох міжнародних онлайн-виставок:

— XIII Міжнародної виставки «Сучасні заклади освіти» (23–25 листопада, м. Київ);

— XIV Міжнародної виставки «Інноватика в сучасній освіті» (23–25 листопада, м. Київ).

У рамках міжнародних виставок ученими НАПН України проведено 19 онлайн-заходів з актуальних питань розвитку вітчизняної освіти, педагогічної і психологічної наук. Наукові розробки вчених установ НАПН України відзначено 13 медалями виставок.

У 2022 р. вчені НАПН України відповідно до плану роботи:

— провели 159 науково-практичних масових заходів: 60 міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій, 58 семінарів, 3 форуми, 5 педагогічних читань, 14 круглих столів, 19 інших видів заходів;

— стали організаторами й співорганізаторами 466 масових заходів, зокрема 102 конференцій, 227 семінарів, 35 круглих столів та інших заходів;

— понад 3,6 тис. раз учені академії брали участь у 28 з'їздах і конгресах, 100 симпозіумах, понад 1,4 тис. конференцій, 501 семінарі, 22 педагогічних читаннях, 136 круглих столах, 35 виставках, більше 1,4 тис. інших заходів.

НАПН України здійснювала підготовку здобувачів на третьому (освітньо-науковому) рівні вищої освіти та наукового ступеня доктора наук. Підготовку проводили в аспірантурі й докторантурі 11 наукових установ НАПН України у галузях знань: «01 Освіта / Педагогіка», «05 Соціальні та поведінкові науки», «23 Соціальна робота», «28 Публічне управління та адміністрування», зокрема за 18 акредитованими освітньо-науковими програмами.

У 2022 р. навчалися 333 аспіранти, з них 50 за державним замовленням, і 36 докторантів, з яких 22 за державним замовленням. Закінчили аспірантуру 68, докторантуру 7 осіб. Прийом до аспірантури й докторантури становив, відповідно, 142 і 24 особи. Конкурс на вступ до аспірантури за державним замовленням збільшився — з 2,9 особи на одне місце у 2021 р. до 6,6 у 2022 р. Збільшилася кількість аспірантів і докторантів, які навчалися за кошти фізичних і юридичних осіб, відповідно, на 15 % і 57 %.

У цілому в 2022 р. показники ефективності підготовки аспірантів і докторантів за державним замовленням порівняно з 2021 р. зменшилися. Натомість показники ефективності підготовки докторантів на умовах контракту збільшилися на 50 %. Труднощі щодо вчасного завершення і захисту дисертаційних досліджень постали через: виїзд більшості аспірантів на безпечніші території або за кордон; мобілізацію на військову службу; відключення електроенергії; непередбачувані затримки публікацій у вітчизняних фахових виданнях та у виданнях, що індексуються наукометричними базами даних Scopus та Web of Science Core Collection тощо.

У системі атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації у 2022 р. створено 7 спеціалізованих учених рад у шести наукових установах НАПН України, у яких захищено 2 докторські і 2 кандидатські дисертації, 7 дисертацій перебувають на розгляді. У разових спеціалізованих учених радах відбулося 15 публічних захистів дисертацій.

Діяльність Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (голова — акад. О. М. Топузов) здійснювалася за участю 80 провідних учених України в рамках чотирьох секцій, утворених за відповідними спеціальностями та спеціалізаціями в галузях знань «01 Освіта / Педагогіка», «05 Соціальні та поведінкові науки», «23 Соціальна робота». Міжвідомчою радою розглянуто 211 тем дисертаційних досліджень, які надійшли від 41 закладу вищої освіти та наукової установи. Збільшилася кількість тем дисертаційних досліджень із питань фахової підготовки військовослужбовців, формування їхньої психологічної готовності до професійної діяльності. Скориговано 46 % тем здобувачів наукового ступеня доктора наук і 40 % тем здобувачів наукового ступеня доктора філософії у галузях знань «01 Освіта / Педагогіка», «23 Соціальна робота» та, відповідно, 25 % і 45 % тем у галузі знань «05 Соціальні та поведінкові науки».

У Навчально-науковому інституті менеджменту та психології, Білоцерківському інституті неперервної професійної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» та в Інституті професійної освіти НАПН України за кошти фізичних і юридичних осіб майбутні бакалаври й магістри опановували 8 спеціальностей у таких галузях знань:

— «01 Освіта / Педагогіка» (спеціальності «011 Освітні, педагогічні науки», «015 Професійна освіта (Дизайн)», «016 Спеціальна освіта»);

— «05 Соціальні та поведінкові науки» («051 Економіка», «053 Психологія»);

— «07 Управління та адміністрування» («073 Менеджмент», «076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»);

— «28 Публічне управління та адміністрування» («281 Публічне управління та адміністрування»).

Загальна чисельність студентів, які навчалися за першим (бакалаврським) і другим (магістерським) рівнями вищої освіти, на кінець звітного року становила 1090 осіб.

Підвищення кваліфікації кадрів здійснювалося у ДЗВО «Університет менеджменту освіти», Інституті педагогіки та Інституті спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України.

Підвищили кваліфікацію понад 7,7 тис. керівників, науково-педагогічних, педагогічних та інших працівників закладів освіти, установ, організацій, з них 4984 особи — за державним замовленням в Університеті менеджменту освіти).

В Інституті педагогіки НАПН України за спеціальностями «013 Початкова освіта», «014.01 Середня освіта (Українська мова і література)», «014.15 Середня освіта (Природничі науки)» за кошти фізичних і юридичних осіб підвищили кваліфікацію 300 педагогічних і науково-педагогічних працівників, в Інституті спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка — 125 освітян.

Міжнародне наукове співробітництво в умовах війни набуло нового якісного рівня у системі європейських та глобальних зв'язків і відносин, про що свідчить співдружність українських та зарубіжних освітян і вчених. У 2022 р. міжнародна діяльність НАПН України реалізовувалася шляхом:

— направлення заяви-звернення НАПН України від 24 лютого 2022 р. до міжнародної наукової та освітянської спільноти щодо припинення будь-якої співпраці з російськими й білоруськими вченими, об'єднання зусиль для захисту України, Європи та всього цивілізованого світу від кривавої російської військової агресії і надсилання звернень і листів подяки зарубіжним науковим установам, закладам освіти, окремим ученим, які засудили російську збройну агресію проти України й висловили свою підтримку НАПН України та народові України;

— здійснення організаційних заходів із розірвання прямих двосторонніх угод академії та її установ із науковими установами РФ та Республіки Білорусь, а також позбавлення статусу іноземних членів НАПН України 11 російських і білоруських громадян, статусу почесного доктора — громадянина РФ;

— проведення зустрічей президента НАПН України акад. В. Г. Кременя із президентом Польської академії наук проф. Єжи Душинським, керівниками дипломатичних місій в Україні, міжнародних організацій та

зарубіжних партнерських наукових установ: Бартошем Ціхоцьким, Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Польща в Україні; Вальдемарасом Сарапінасом, Надзвичайним і Повноважним Послом Литовської Республіки в Україні; представниками Массачусетського інституту технологій (MIT, США) з метою обговорення питань налагодження, активізації та розширення співпраці у сфері освіти і науки, підписання відповідних двосторонніх документів;

— участі президента НАПН України акад. В. Г. Кременя та вчених НАПН України в українсько-польських заходах: IX Польсько-українському / Українсько-польському науковому форумі «Дороги і бездоріжжя освіти в умовах пандемії COVID-19» під егідою НАПН України, Комітету педагогічних наук Польської академії наук, Наукового педагогічного товариства «Польща — Україна», Академії спеціальної педагогіки імені Марії Ґжеґожевської на базі Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні 11–12 травня 2022 р.; XI Всепольському педагогічному з'їзді в м. Познані (Польща) 20–21 вересня 2022 р., у ході роботи яких українські вчені подякували польським колегам за щиру підтримку в спротиві російському агресору, наголосили на багаторічній науковій співпраці польських і українських учених, а також охарактеризували повномасштабну війну в Україні, мужню боротьбу Збройних сил України та безпрецедентний спротив українського суспільства;

— активної участі в майже 40 міжнародних науково-освітніх проєктах і програмах Американських рад з міжнародної освіти, Британської ради в Україні, Вишеградського фонду, Європейського Союзу, Європейського фонду підготовки, Представництва ООН в Україні, Представництва DVV International в Україні, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ та інших міжнародних організацій і фондів;

— наукової співпраці з 26 іноземними членами НАПН України, які представляють 11 країн, науковими установами й закладами освіти у межах 31 угоди про співробітництво, укладених НАПН України, і в межах сотень угод, укладених безпосередньо її установами. Зокрема, в 2022 р. укладено 5 меморандумів із Вищою школою психології (ФРН), Академією спеціальної педагогіки імені Марії Ґжеґожевської та Академією юстиції (Польща), Міжнародною асоціацією позашкільної освіти та Благодійною організацією «Міжнародний фонд дошкілля майбутнього»;

— провадження експертної діяльності вчених НАПН України, які є членами понад 50 міжнародних організацій, іноземних академій, міжнародних наукових товариств.

Науково-інформаційна діяльність у 2022 р. була спрямована на безперервне функціонування з першого дня війни порталу й сторінок НАПН України в соціальних мережах; підвищення спротиву російській збройній агресії та інформаційній війні; сприяння працівникам

наукової та освітньої сфер у здійсненні діяльності; психологічну допомогу громадянам в подоланні травматичних станів тощо. Науково-інформаційна діяльність здійснювалася шляхом публікації наукових, науково-популярних, журналістських матеріалів в електронних ресурсах і друкованих виданнях, зокрема на офіційному сайті НАПН України, офіційній сторінці НАПН України в мережі Facebook (facebook.com/ua.naps), сайтах і сторінках наукових установ і їхніх підрозділів у соціальних мережах. З-поміж багатьох напрямів діяльності найбільш вагомими є:

— систематичне оприлюднення результатів, здобутих за фундаментальними та прикладними дослідженнями, що виконувалися науковими працівниками НАПН України; участь провідних учених академії в законодавчому забезпеченні освітньої і наукової сфер тощо;

— відкриття на офіційному сайті НАПН України сторінок «Працюємо для перемоги» і «Сковорода 300»;

— інформування освітньої громадськості й суспільства на сторінках соціальної мережі Facebook «Освітянська і педагогічна періодика» (http://surl.li/fgkgn) і «Педагогічна альфа-віта» (http://surl.li/fgnlj);

— продовження співпраці з всеукраїнськими газетами «Голос України», «Урядовий кур'єр», «Україна молода», «День», «Українська літературна газета», «Слово Просвіти», «Освіта України», «Освіта і суспільство», газетою НАН України «Світ», методичними газетами видавництва «Шкільний світ», видавництвом «Світич» (журнали «Дошкільне виховання», «Учитель початкової школи», «Джміль»);

— участь учених НАПН України як експертів у радіо- і телепрограмах на каналах Національної радіокомпанії України, Суспільного телебачення і радіомовлення України, телеканалах «1+1», «2+2», «ICTV», «СТБ», «Інтер», «5 канал», НТН, «Громадське телебачення», ТК «Київ», «Еспресо. TV», «24»; регіональних теле- і радіоканалах.

Цифровізація наукової діяльності. Упродовж 2022 р. відповідно до викликів воєнного часу пріоритетними напрямами цифровізації наукової діяльності НАПН України було забезпечення безперервності й стійкості роботи академії та її наукових установ: системне адміністрування наявних ресурсів, документообіг, дистанційний режим роботи, технічний супровід виконання наукових та експериментальних досліджень і ефективної роботи систем дистанційного навчання відповідних підрозділів.

За непростих умов, що склалися впродовж 2022 р., цифровізація наукової діяльності НАПН України продовжувалася, хоча зменшення та обмеження її фінансування у звітному році сповільнило оновлення парку комп'ютерної техніки, що збільшило й без того значне її зношення.

У 2022 р. в умовах дії воєнного стану відбулися дві сесії загальних зборів НАПН України в дистанційному форматі:

— 24 травня – звітні збори «Про діяльність НАПН України у 2021 році та завдання на 2022 рік». У доповіді було представлено найважливіші здобутки вчених академії, охарактеризовано виклики та ризики, які стримують розвиток НАПН України, і наголошено на необхідності розвитку сильних сторін і переваг НАПН України, які є важливими для теорії і практики освіти в теперішній час і в перспективі. На розгляд загальних зборів академії також було винесено питання щодо позбавлення статусу іноземних членів НАПН України громадян Російської Федерації та Республіки Білорусь, з боку яких відсутнє відповідне реагування на віроломне військове вторгнення РФ в Україну, зокрема з території Білорусі, що суперечить основним принципам і цінностям НАПН України, інтересам та авторитету Української держави й завдає значної шкоди авторитетові академії;

— 18–19 листопада — тематичні збори «Науково-методичне забезпечення цифровізації освіти України: стан, проблеми, перспективи». На основі аналізу нинішнього етапу цифровізації вітчизняної освіти та з метою концентрації зусиль учених, педагогічної громадськості, менеджерів освіти на визначальних її напрямах учасники загальних зборів НАПН України схвалили підготовлені НАПН України Рекомендації щодо цифрової трансформації освіти України.

Відповідно до плану роботи НАПН України 17 листопада Відділенням професійної освіти і освіти дорослих НАПН України проведено онлайн методологічний семінар «Науково-методичне забезпечення розвитку професійної освіти в умовах нових викликів» *(Радкевич, 2022)*. Мета проведення семінару — обґрунтування методологічних, теоретичних і практичних проблем розвитку професійної освіти в умовах нових викликів і визначення конструктивних способів їхнього розв'язання у воєнний та повоєнний час.

Проведено 14 (10 планових і 4 позачергові) засідань Президії НАПН України, на яких розглянуто 268 питань і прийнято відповідні постанови зі статутної діяльності академії.

Законом України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» НАПН України затверджено видатки загального фонду Державного бюджету на 2022 р. у сумі 305,1 млн грн. У зв'язку з російським вторгненням, уведенням в Україні воєнного стану із 24 лютого 2022 р. відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету» від 1 квітня 2022 р. № 401 скорочено фінансування НАПН України із загального фонду Державного бюджету України 2022 р. на 31,2 млн грн.

НАПН України в 2022 р. отримано фінансування з державного бюджету в сумі 273,9 млн грн, у тому числі на: фундаментальні дослідження — 82,8 млн грн, прикладні дослідження — 116,9 млн грн, підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів — 8,0 млн грн, підвищення кваліфікації педагогічних і керівних кадрів — 34,4 млн грн,

фінансову підтримку наукового об'єкта, що становить національне надбання — 50,0 тис. грн, забезпечення доступу до науково-технічної інформації та наукової літератури на всіх видах носіїв — 6,6 млн грн, утримання апарату президії та виплату довічної плати за звання членам НАПН України — 25,3 млн грн.

Порівняно з 2021 р. фінансування НАПН України збільшилося на 3,7 млн грн, або на 1,4 %, що пов'язано з підвищенням середнього розміру мінімальної заробітної плати.

НАПН України отримано 26,1 млн грн за спеціальним фондом бюджету (власні надходження бюджетних установ), що на 11,8 млн грн (31 %) менше, ніж у 2021 р.

Упродовж звітного року до НАПН України з усіх джерел фінансування надійшло 300,0 млн грн. Питома вага фінансування за рахунок загального фонду бюджету в коштах, які отримали установи НАПН України з усіх джерел надходжень, становила 91 %.

В умовах війни, воєнного стану, завдань повоєнного відновлення та європейської інтеграції країни НАПН України має, спираючись на здобутки, і надалі збільшувати науковий і методичний внесок у модернізацію освітньої і наукової сфер, відповідальних за інноваційний, високоінтелектуальний, високотехнологічний, високопатріотичний розвиток країни, головного суб'єкта всіх звершень — людини, формування конкурентоспроможного людського капіталу.

У зв'язку із цим першочергової уваги потребують такі напрями.

1. Освіта дітей раннього та дошкільного віку.

Ця освітня ланка є стартовою в безперервній освіті впродовж життя від народження людини. Необхідно продовжити наукові обґрунтування і методичну підтримку повноцінної імплементації зазначеної освітньої ланки, її унормування новим Законом України «Про дошкільну освіту». Особливу увагу треба звернути на методичне забезпечення роботи закладів дошкільної освіти в умовах воєнного стану.

2. Повна загальна середня освіта.

На часі завершення впровадження Державного стандарту базової середньої освіти та розроблення і прийняття Державного стандарту профільної середньої освіти і його програмно-методичний супровід. Тут залишається актуальним забезпечення якості і доступності освіти, особливо в умовах російської агресії і воєнного стану, включаючи дітей з особливими освітніми потребами, і підготовки педагогічних працівників, здатних високопрофесійно та високовмотивовано забезпечити освітній процес на засадах дитиноцентризму й на основі сучасних цифрових технологій. Національна повна загальна середня освіта має бути повноцінно інтегрована у Європейський освітній простір, створення якого до 2025 р. є метою Європейського Союзу.

3. Позашкільна освіта.

Ураховуючи, що ця освітня ланка відіграє важливу роль у наданні додаткових освітніх послуг для дітей широкого вікового діапазону, розвитку їхньої обдарованості на засадах неформальної та інформальної освіти, потрібно рішуче долати нерівномірний доступ до позашкільної освіти в містах і селах. Для цього позашкільна освіта має значною мірою перемістити ся в заклади загальної середньої освіти, особливо в сільській місцевості, використовувати онлайн-інструменти дистанційного навчання. Першочергову увагу необхідно приділити методичному забезпеченню позашкільної освіти дітей, переміщених із тимчасово окупованої території України.

4. Патріотичне виховання.

Його значення важко переоцінити для України. Потрібне подальше узагальнення кращого національного й зарубіжного досвіду з формування національної ідентичності, виховання активних і відповідальних громадян-патріотів, насамперед на прикладі видатних особистостей та захисників-героїв України, що сприятиме розвитку її суб'єктності й суверенності. Ця сфера теж потребує оновлення законодавства.

5. Професійна (професійно-технічна) і фахова передвища освіта.

Метою тут є наукове й методичне забезпечення формування ефективної інтегрованої системи професійної (професійно-технічної) і фахової передвищої освіти, актуалізованої потребами воєнного стану і повоєнного відновлення України, реальною економікою; покращення іміджу та підвищення привабливості в суспільстві цієї ланки освіти з огляду на створення умов для безперервного професійного розвитку особистості; упровадження кращих європейських практик формування мережі укрупнених потужних багаторівневих і багатопрофільних закладів професійної освіти, гнучкої взаємодії їх із роботодавцями, зрештою інтеграції у Європейський простір професійної освіти й підготовки. Концепція цілісної національної системи професійної освіти потребує урегулювання Законом України «Про професійну освіту».

6. Вища освіта.

Нині очевидно, що суперечливе зростання вітчизняної мережі закладів вищої освіти за роки незалежності країни, доповнене переміщеннями і втратами під час війни, призвело до мережевого подрібнення, розпорошення, дублювання, втрати ресурсної концентрованості, що зумовлює відставання від прогресивної університетської освіти передових країн. Із прийняттям Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки необхідно передбачити науковий і методичний супровід її реалізації із застосуванням сучасних механізмів оцінювання конкурентоспроможності й оптимізації мережі закладів вищої освіти шляхом укрупнення, забезпечення подальшої інтеграції у Європейський простір вищої освіти та Європейський дослідницький простір; розроблення державної програми створення університетів світового класу в Україні.

7. Освіта дорослих.

Виклики створення системи безперервної освіти впродовж життя, а також пов'язана з війною дедалі більша географічна й економічна мобільність населення потребують невідкладного розвитку завершальної освітньої ланки — освіти дорослих, насамперед на засадах неформальної і формальної освіти та визнання здобуття відповідних кваліфікацій. Важливим є прискорення прийняття Закону України «Про освіту дорослих».

8. Кадрове забезпечення освіти.

З-поміж нерозв'язаних проблем, обтяжених воєнним станом, диспропорції у забезпеченні висококваліфікованими працівниками різних ланок і рівнів освіти, спеціальностей і предметів, територій, міської і сільської місцевостей, умов для роботи й підвищення кваліфікації. Це вимагає подальшого вдосконалення структури та змісту підготовки педагогічного й науково-педагогічного персоналу, створення умов для його утримання і плідної діяльності.

9. Цифровізація освіти.

Для забезпечення сучасного й ефективного освітнього процесу, особливо в умовах воєнного стану, і формування цифрової компетентності як основної для навчання впродовж життя, важливо розробляти і впроваджувати цифрові навчальні ресурси й середовища, технології, далі розвивати дистанційні та змішані форми навчання, розпочати експериментальну діяльність із застосування штучного інтелекту в освіті.

10. Інформаційно-бібліотечне забезпечення освіти.

В умовах всеосяжної цифровізації людської діяльності, насамперед освіти і науки, розвитку інформаційного суспільства підвищується роль мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України, що сукупно об'єднує понад 15 тис. книгозбірень за провідної ролі Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. Своєю чергою, ця бібліотечна мережа має випереджально модернізуватися шляхом упровадження сучасних інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій, розвитку інформаційного потенціалу вебпорталів і сайтів, надання доступу до зарубіжних повнотекстових і реферативних науково-інформаційних і статистичних баз даних; розвитку міжнародного співробітництва в бібліотечній справі.

11. Світова і європейська інтеграція освіти України.

Погодження української освіти з європейськими нормами і цінностями. Цьому має слугувати також широка участь у відповідних проєктах і програмах міжнародної співпраці, передовсім програм ЄС: Еразмус+, «Горизонт Європа», усебічний розвиток світового двостороннього партнерства.

12. Фінансова підтримка освіти.

Для ефективного фінансового забезпечення необхідним є оптимізація розподілу ВВП між освітніми ланками, удосконалення мережі

закладів освіти, конкурентоспроможна оплата праці в освіті, упровадження прогресивних організаційно-правових статусів закладів освіти.

13. Науковий і методичний супровід освіти.

Провідна роль у цьому й надалі має зберігатися за профільною Національною академією педагогічних наук України за участі Національної й інших галузевих академій наук, наукових установ, закладів вищої освіти, фахових об'єднань освітян і вчених.

14. Психологічні дослідження освітніх і суспільних процесів, розвитку особистості.

З огляду на зосередження в НАПН України основних наукових установ психологічного профілю, на них покладається головна відповідальність за розвиток фундаментальної та прикладної психології, вивчення і вдосконалення соціально-психологічного стану освіти, суспільства, людини, особливо в кризових травмівних ситуаціях, в умовах пандемії, війни, надання психологічної допомоги постраждалим, насамперед від широкомасштабної російської воєнної агресії.

НАПН України, як і суспільство в цілому, усвідомлює істотно зрослу відповідальність за результативність і ефективність своєї діяльності в умовах воєнного стану, завдань повоєнного відновлення країни, руху в Євросоюз. Відтак академії в цілому, її установам потрібно продовжити мобілізацію внутрішніх ресурсів і можливостей задля прискорення перемоги в нав'язаній війні та наступного відновлення України на інноваційній, високоінтелектуальній, високотехнологічній і високодуховній основі, що має й надалі консолідувати українську націю на європейських засадах.

А отже, у 2023 році актуальні такі завдання.

1. Подальша мобілізація наукового потенціалу вчених НАПН України для відсічі російській агресії, його орієнтація на забезпечення потреб оборони та національної безпеки, наукового й методичного супроводу реалізації державної освітньо-наукової політики у сфері освіти і науки, розвитку фундаментальних і прикладних досліджень у галузі освіти, педагогіки та психології в умовах воєнного стану й післявоєнного часу.

2. Активна участь у реалізації Плану відновлення України, розробленого за координації Національної ради з відновлення України від наслідків війни, утвореної Указом Президента України від 21 квітня 2022 р. № 266.

3. Продовження реформування НАПН України, забезпечення її розвитку згідно з новою Стратегією на 2023–2027 роки та відповідно до нових Пріоритетних напрямів (тематики) наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2023–2027 роки. Особливу увагу звернути на актуалізацію тематики наукових досліджень і розробок НАПН України з огляду на посилення відповідності назрілим практичним потребам розвитку освітньо-наукової сфери і

суспільства в цілому, скорочення термінів виконання, оптимізацію складу виконавців, співпрацю із споживачами наукової продукції.

4. Розширення експертно-аналітичної діяльності щодо стану всіх рівнів і ланок освіти, психологічного стану громадян для оперативного інформування органів державної влади, закладів освіти, освітян, здобувачів освіти, усіх громадян у складних умовах руйнування і розбалансування, істотних втрат освітньої сфери та необхідності її стабілізації і відновлення. Активна участь у процесах експертизи й опрацювання проєктів актів законодавства щодо відновлення і розвитку сфери освіти і науки, інших сфер суспільного життя.

5. Посилення взаємодії, співпраці, координації діяльності з Міністерством освіти і науки України, Комітетом Верховної Ради України з питань освіти, науки й інновацій, Національною академією наук України, іншими національними галузевими академіями наук, закладами освіти, органами державного управління та громадськими організаціями.

6. Подальший розвиток євроінтеграційної діяльності академії, її членів, наукових установ, підтримка освітньо-наукових ініціатив Європейського Союзу, розширення участі в міжнародних проєктних і грантових конкурсних відборах, насамперед за програмами Еразмус+ та «Горизонт Європа» на 2021–2027 роки.

7. Розширення комунікаційної діяльності академії, інформування органів державної влади та громадськості про важливі результати наукових досліджень і заходи НАПН України щодо посилення стійкості українського суспільства в протидії російській агресії, антиукраїнській пропаганді, відновлення та розвиток освітньо-наукової сфери, відповідальної за розвиток людини, формування конкурентоспроможного людського капіталу.

Література

Антощук С. В., Гущина Н. І., Касьян С. П., Кондратова Л. Г., Олійник В. В., Олексюк В. П., Пінчук Н. І., Спірін О. М. (заг. ред.). (2022). Розгортання та використання єдиної цифрової хмаро орієнтованої системи управління навчанням магістрів і PhD у галузях освіти / педагогіки, соціальних та поведінкових наук : методичні рекомендації. Київ: Ун-т менедж. освіти НАПН України.

Базиль Л. О., Байдулін В. Б., Гриценок І. А., Єршова Л. М., Орлов В. Ф., Савченко М. О., Теловата М. Т., Тітова О. А. (2022). Підготовка майбутніх кваліфікованих робітників до молодіжного підприємництва. Інститут професійної освіти НАПН України. Київ: Інститут професійної освіти НАПН України.

Березівська Л. Д. (ред.), Дяченко Л. М., Кропочева Н. М., (2022). Педагогічні видання німецькою мовою другої половини XIX ст. — 1917 р. у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського : наук.-допом. бібліогр. покажч. НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Вінниця: ТВОРИ.

Верховна Рада України. (2023, 12 січня). Про прийняття за основу проєкту Закону України про освіту дорослих (2874-IX).

Воротникова І. П. (ред.) (2022). Дистанційне та змішане навчання як засіб реалізації індивідуальної траєкторії професійного зростання педагога : монографія. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка.

Гуржій А., Радкевич В., Пригодій М. (2022). Методологічні засади цифровізації інформаційно-освітнього середовища закладу професійної освіти / Нові технології навчання, 96, с. 44–53.

Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського НАПН України (2022a). Віртуальний читальний зал Фонду В. О. Сухомлинського.

Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського НАПН України. (2022b) (б.д.). Головна. #педагоги_України. [Facebook сторінка].

Державна служба статистики України. (2022). Освіта.

Духневич В. (2022). Створення безпечного освітнього середовища: «Шість кроків до безпеки» / Проблеми політичної психології, 12 (26).

Жук Т. В., Ілляшенко Т. Д. (ред.), Каменщук Т. Д., Обухівська А. Г. (ред.), Якимчук Г. В. (2022). Організаційно-функціональні моделі інклюзивно ресурсних центрів в умовах децентралізації (з досвіду роботи). Київ: Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи.

Журба К. О., Канішевська Л. В., Малиношевський Р. В., Харченко Н. В., Федоренко С. В. (2022). Виховання дітей та молоді у цифровому просторі : посібник. Київ.

Інститут педагогіки НАПН України (2022). Модельні навчальні програми для 5–6 класів.

Інститут проблем виховання НАПН України (2022, 12 квітня). Гайд «35 стратегій для критичного мислення». Інформаційний проєкт для дітей та учнівської молоді «Безпека в цифровому відкритому просторі».

Кабінет Міністрів України (2022, 23 лютого). Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки (286-р).

Кабінет Міністрів України (2021, 4 серпня). Про затвердження планів заходів з реформування Національної академії аграрних наук, Національної академії правових наук, Національної академії педагогічних наук на 2021 і 2022 роки (911-р).

Кокун О. М. (2022). Всеукраїнське опитування «Твоя життєстійкість в умовах війни» : препринт / Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Корнієнко А. В., Мачуський В. В., Вербицький В. В. (2022). Основи безпеки життєдіяльності в умовах бойових дій : методичні рекомендації для позашкілля.

Кремень В. (ред.), (2022). Національна академія педагогічних наук України: 1992–2022 рр. : монографія. Київ: Педагогічна думка.

Кремень В. Г. (ред.) (2023). Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2022 р. Київ: НАПН України.

Кремень В. Г., Биков В. Ю., Ляшенко О. І., Литвинова С. Г., Луговий В. І., Мальований Ю. І., Пінчук О. П., Топузов О. М. (2022a). Науково-методичне забезпечення цифровізації освіти України: стан, проблеми, перспективи : наукова доповідь загальним зборам НАПН України «Науково-методичне забезпечення цифровізації освіти України: стан, проблеми, перспективи», 18–19 листопада 2022 р. / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (2), 1–49.

Кремень В. Г., Луговий В. І., Топузов О. М., Регейло І. Ю. (2022b). Про виконання у 2022 р. Програми спільної діяльності Міністерства освіти і науки України та Національної академії педагогічних наук України на 2021–2023 роки: За результатами наукової доповіді на засіданні Президії НАПН України 16 листопада 2022 р. / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (2), 1–19.

Кремень В. Г., Луговий В. І., Топузов О. М., Регейло І. Ю. (2022c). Про підсумки виконання Програми спільної діяльності Національної академії наук України та Національної академії педагогічних наук України на 2020–2022 роки: За результата-

ми наукової доповіді на засіданні Президії НАПН України 22 грудня 2022 р. / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (2), 1–10.

Кремень В. Г., Луговий В. І., Топузов О. М., Сисоєва С. О., Максименко С. Д., Ляшенко О. І., Ничкало Н. Г., Саух П. Ю., Лук'янова Л. Б., Регейло І. Ю., Гудим І. М. (2022d). Про роботу відділень та наукових установ Національної академії педагогічних наук України в умовах воєнного стану : Наукова доповідь Президії НАПН України 24 березня 2022 р. / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (1).

Кремень В. Г., Луговий В. І., Топузов О. М., Сисоєва С. О., Максименко С. Д., Ляшенко О. І., Ничкало Н. Г., Саух П. Ю., Регейло І. Ю. (2022e). Діяльність Національної академії педагогічних наук України в умовах воєнного стану (лютий — серпень 2022 р.). / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (2), 1–38.

Кремень В. Г., Сисоєва С. О., Бех І. Д., Вознесенська О. Л., Гавриш Н. В., Гончар Л. В., Журба К. О., Ільїн В. В., Канішевська Л. В., Кириченко В. І., Комаровська О. А., Корнієнко А. В., Куниця Т. Ю., Курбатов С. В., Литовченко О. В., Малиношевський Р. В., Мачуський В. В., Найдьонова Л. А., Рейпольська О. Д., Толочко С. В., Федорченко Т. Є., Харченко Н. В., Чаплінська Ю. С., Шахрай В. М. (2022f). Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (2), с. 1–30.

Кремень В. Г., Луговий В. І., Топузов О. М. (2023). Реалізація Національною академією педагогічних наук України пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 5 (1), с. 1–12.

Криворот Т., Пригодій М. (2022). Тренінгова підготовка педагогічних працівників до застосування цифрових інтернет-технологій у освітньому процесі. Professional Pedagogics, 1 (24), 33–41.

Локшина О. І. (ред.), Джурило А. П., Глушко О. З., Кравченко С. М., Нікольська Н. В., Тименко М. М., Шпарик О. М. (2021). Тенденції розвитку шкільної освіти в країнах ЄС, США та Китаї : монографія. Київ: КОНВІ ПРІНТ.

Луговий В. (ред.), Драч І., Петроє О. (ред.), Зінченко В., Мєлков Ю., Жиляєв І., Регейло І., Камишин В., Базелюк Н. (2022). Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду з підвищення дослідницької спроможності університетів України в умовах війни та повоєнного відновлення у контексті імплементації концепції «Відкрита наука» : препринт (аналітичні матеріали). Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2022.

Лузан П. Г. (ред.), Лапа О. В., Пащенко Т. М., Мося І. А., Ваніна Н. М., Ямковий О. О. (2022a). Методичні рекомендації щодо розроблення валідних тестів у закладах фахової передвищої освіти. Київ: ІПО НАПН України.

Лузан П. Г. (ред.), Лапа О. В., Пащенко Т. М., Мося І. А. Ваніна Н. М., Ямковий О. О., Каленський А. А. (2022b). Оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти аграрної, будівельної та машинобудівної галузей : практичний посібник. Київ: ІПО НАПН України.

Лузан П. Г., Каленський А. А., Пащенко Т. М., Мося І. А., Ямковий О. Ю. (2021). Методичні основи оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти : методичний посібник. Житомир: «Полісся».

Найдьонова Л. А. (2022). Медіапсихологія воєнного часу : електронний підручник. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології.

Найдьонова Л. А. (ред.), Вознесенська О. Л., Мироненко Г. В., Найдьонов М. І., Обухова Н. О., Чаплінська Ю. С., Череповська Н. І., Шишко Н. С. (2022a). Соціально-психологічні та психолого-педагогічні засади організації медіаосвіти молоді : моно-

графія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

Найдьонова Л. А., Чаплінська Ю. С., Кузін К. Ю. (2022b). Методичні рекомендації щодо проведення медіапсихологічної експертизи заподіяння аудіовізуальною продукцією шкоди психологічному здоров'ю та благополуччю дитини. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

Наукова продукція Національної академії педагогічних наук України, рекомендована до впровадження (2022 р.) : збірник анотованого переліку наукової продукції. (2023). Київ: Педагогічна думка.

Національна академія педагогічних наук України (2016, 11 травня). Стратегія розвитку Національної академії педагогічних наук України на 2016–2022 роки.

Національна академія педагогічних наук України. (2020a). Програма спільної діяльності Міністерства освіти і науки України та Національної академії педагогічних наук України на 2021–2023 роки.

Національна академія педагогічних наук України. (2020b). Програма спільної діяльності Національної академії наук України та Національної академії педагогічних наук України на 2020–2022 роки.

Національна академія педагогічних наук України. (2022). Заява Національної академії педагогічних наук України / Statement of the National Academy of educational Sciences of Ukraine / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (1).

Національна академія педагогічних наук України. (2023a). Інформація Національної академії педагогічних наук України щодо виконання Державного бюджету України: 2022 р. (оцінка ефективності використання).

Національна академія педагогічних наук України (2023b, 27 квітня). Стратегія розвитку Національної академії педагогічних наук України на 2023–2027 роки.

Національна академія педагогічних наук України (2023c, 27 квітня). Пріоритетні напрями (тематика) наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок НАПН України на 2023–2027 роки.

Овчарук О. В., Гриценчук О. О., Іванюк І. В., Карташова Л. А., Кравчина О. Є., Лещенко М. П., Малицька І. Д. (2022). Розвиток інформаційно-цифрового навчального середовища закладу загальної середньої освіти : методичний посібник. Київ: ІЦО НАПН України.

Онопрієнко О. В. (кер.). (2022). Звіт про наукове дослідження «Технології компетентнісно орієнтованого навчання у початковій школі» (заключний). Київ: Інститут педагогіки НАПН України.

Остапенко О. І., (ред.), Тимчик М. В., Зубалій М. Д., Журба К. О., Бінецький Д. О., Касіч Н. П., Кузора І. В. (2022). Військово-патріотичне виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації : навчально-методичний посібник. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

Панок В. Г. (2022). Діяльність психологічної служби та Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи в умовах війни: результати, проблеми, пріоритети / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (2), с. 1–8.

Панок В. Г. (ред.), Марухина І. В., Рибалка В. В., Горленко В. М., Романовська Д. Д., Предко В. В., Шандрук С. К., Саврасов М. В., Сосновенко Н. В. (2022). Науково-методичні основи психологічного супроводу діяльності вчителя в умовах реформування освіти (діагностика і корекція) : практичний посібник. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи НАПН України.

План відновлення України. (2022).

Предко В. В. (2022). Формування фрустраційної толерантності задля зміцнення життєстійкості старшокласників у діяльності працівників психологічної служби : методичні рекомендації. Київ: Ніка-Центр; ДІА.

Президент України. (2022, 21 квітня). Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни (266/2022).

Пригодій М. А., Гуржій А. М., Радкевич О. П., Кононенко А. Г., Гуменний О. Д. (2022). Технологія створення цифрового портфоліо здобувачів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти : методичні рекомендації. Київ: Інститут професійної освіти НАПН України.

Пророк Н. В. (ред.)., Бойко С. Т., Гнатюк О. В., Купрєєва О. І., Полякова В. І., Столярчук О. А., Царенко Л. Г., Чекстере О. Ю. (2022). Психологічна допомога дітям в умовах воєнного стану : довідник вихователів дошкільних навчальних закладів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Радкевич В. О. (2022). Науково-методичне забезпечення розвитку професійної освіти в умовах сучасних викликів : Наукова доповідь на методологічному семінарі НАПН України «Науково-методичне забезпечення розвитку професійної освіти в умовах нових викликів», 17 листопада 2022 р. / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (2), с. 1–15.

Радкевич В., Єршова Л., Кравець С. (ред.). (2022). Модернізація освітніх програм підготовки здобувачів вищої освіти в контексті глобальних і національних викликів : матеріали V Всеукраїнського науково-практичного семінару (31 жовтня 2022 р.). Київ: ІПО НАПН України. Інноваційна професійна освіта. 5 (6).

Редько В. (ред.), Полонська Т., Пасічник О., Горошкін І. (2022). Формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності учнів 5–6 класів гімназій : методичні рекомендації. Київ: Педагогічна думка.

Скиба Ю. (2022). Гедгантінг — інноваційна технологія в кадровому менеджменті закладу вищої освіти. Освітологічний дискурс, 37 (2), 75–88.

Слюсаревський М. М. (2022). Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді : Наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України 21 квітня 2022 р. / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (1).

Суший О. (2022). Партисипативне прогнозування: адаптація європейського досвіду до завдань повоєнного відновлення України. Проблеми політичної психології, 11 (25).

Тимчик М. В. (ред.), Остапенко О. І., Бінецький Д. О., Касіч Н. П. (2022). Методика військово-патріотичного виховання учнів у закладах загальної середньої освіти : методичні рекомендації. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

Толочко С. В., Бордюг Н. С., Міронець Л. П. (2022). Знаю. Вмію. Дію : навчально-методичний посібник для формування екологічної компетентності школярів. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

Топузов О. М. (гол. ред.), Бібік Н. М., Бурда М. І., Ільченко В. Р., Головко М. В., Засєкіна Т. М., Калініна Л. М., Ладоня К. Ю. (відп. ред.), Буянова А. А. (упоряд.). (2022a). Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2022 рік. Київ: Інститут педагогіки НАПН України; Педагогічна думка.

Топузов О. М. (ред.), Засєкіна Т. М. (2022b). Загальна середня освіта України в умовах воєнного стану та відбудови : методичний порадник науковців Інституту педагогіки НАПН України до початку нового навчального року : методичні рекомендації. Ін-т педагогіки НАПН України. Київ: Видавничий дім «Освіта».

Топузов О. М., Засєкіна Т. М. (2022c). Комплект підручників авторських колективів Інституту педагогіки НАПН України для учнів 5-х класів за новим Державним стандартом базової середньої освіти / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (1).

Топузов О. М., Засєкіна Т. М., Головко М. В., Калініна Л. М. (2022d). Освітньо-науковий фронт: діяльність Інституту педагогіки НАПН України в умовах воєнного стану / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (1).

Топузов О. М. (ред.), Локшина О. І. (ред.), Глушко О., Джурило А., Кравченко С., Максименко О., Нікольська Н., Шпарик О. (2022e). Освіта в реаліях війни: орієнтири міжнародної спільноти : оглядове видання. Київ: Педагогічна думка.

Торба Н. Г. (уклад.). (2022). Профілактика та корекція педагогічних конфліктів в закладах професійної освіти : навчально-методичний посібник. Біла Церква: БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України.

Урядовий портал. (2023). Протокол № 5 засідання Національної ради України з питань розвитку науки і техніки від 23 лютого 2023 р.

Чепелєва Н. В. (ред.), Смульсон М. Л., Рудницька С. Ю., Зазимко О. В. та ін. (2022). Дискурсивне конструювання досвіду у контексті розвитку особистості : монографія. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Чиханцова О., Гуцол К. (2022). Психологічні основи розвитку резильєнтності особистості в період пандемії Covid-19 : практичний посібник. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка.

Чуніхіна С. Л., Найдьонова Л. А., Умеренкова Н. Ф. (ред.). (2022). Поственція суїциду (буліциду): робота з колективом закладу освіти : методичні рекомендації. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

Яценко Т. О., Качак Т. Б., Кизилова В. В., Пахаренко В. І., Дячок С. О., Овдійчук Л. М., Слижук О. А., Макаренко В. М., Тригуб І. А. (2022a). Модельна навчальна програма «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти. МОН України.

Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Слижук О. А. (2022b). Українська література. Підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Видавничий дім «Освіта».

DGTL portfolio. (2022). [Головна].

Hurzhii A. M., Radkevych V. O., Pryhodii M. A. (2022). Model of competence formation of vocational education teachers for professional qualifications monitoring. Modern Achievements of Science and Education XVII International Conference. Секція проблем освіти. 37–41.

IPOOD hab (2022). Педагогічна синергія.

Kremen V. G. (Red.), Lugovyi V. I., Topuzov O. M. (2022). Nationaler Bericht uber den Stand und die Perspektiven der Bildungsentwicklung in der Ukraine. (Zum 30. Jahrestag der Unabhangigkeit der Ukraine) : Monographie. Nationale Akademie der Erziehungswissenschaften der Ukraine. Frankfurt am Main: GFI GmbH. .

Kremen V., Ilyin V. (2022). The Image of the World and Human in the Paradigm of Digital Culture. Psycholinguistic Analysis. PSYCHOLINGUISTICS, 31 (2), 78–94. 4.

Zdanevych L. Tsehelnyk T., Kruty K., Reipolska O., Uliukaieva I., Frolenkova N. (2022). Training of Future Teachers for Work with Preschoolers under Martial Law in Ukraine. Journal of Curriculum and Teaching, Vol 11, No 6.

[...]

Про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2022 році та завдання на 2023 рік : наукова доповідь загальним зборам НАПН України, 7 квітня 2023 р. / В. Г. Кремень // Вісн. Нац. акад. пед. наук України. — 2023. — № 5 (1). С. 1–25.

Філософія людиноцентризму в системі сучасних цінностей*

Доповідь на церемонії присвоєння титулу доктора Honoris Causa в Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської (м. Варшава, Польща), 24 травня 2023 р.

[...]

Ваша магніфіценціє, високоповажана пані ректор!

Високий сенате Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської!

Шановні колеги, запрошені на це незвичайне зібрання!

Передусім від Національної академії педагогічних наук України і від себе особисто висловлюю сердечну вдячність польському народу, Президенту Республіки Польща Анджею Дуді, Уряду Польщі за велику підтримку України в боротьбі з російським агресором і неоціненну допомогу українським біженцям — жінкам і дітям.

Від глибини душі висловлюю почуття вдячності польським науковцям і працівникам освіти за справді дружнє людське ставлення під час адаптації тисяч українських дітей і молоді до умов польської освітньої системи, а також за прийняття до своїх закладів освіти багатьох наших науковців-педагогів.

Така допомога і солідарність з нашим народом є надзвичайно важливою і необхідною підтримкою українців на тяжкому шляху боротьби за свою незалежність і державність.

Тема моєї наукової доповіді: «Філософія людиноцентризму в системі сучасних цінностей».

Головна проблема, поставлена сучасним етапом розвитку цивілізації, — яким ми уявляємо наше подальше існування? Подібні запити існували й раніше, але нині відповідь ускладнюється особливостями глобалізованого інформаційно-цифрового світу. Вплив інформаційних технологій набув такої потужності, що далеко вийшов за їхні межі, перетворившись на широкомасштабну інфосферу. Її основний зміст — взаємодія мозку і комп'ютера, техніки й органіки, створення штучного інтелекту, доведення всіх побутових процесів до швидкості думки, реалізованої в проєктах «розумного дому», «розумного міста», «розумної економіки», онлайн-освіти тощо.

Під впливом сучасних технологій, розвитку штучного інтелекту змінюється не лише ціннісно-смислова основа життєдіяльності людини, але й психофізичні дані, змушуючи мозок функціонувати в інший спосіб. Поряд із цим революції в нанотехнологіях і біотехнологіях поступово витісняють маси людей з ринку праці, що підриває як свободу, так і віру в збереження ідентичності роду людського та себе як особистості.

В умовах невизначеності, викликів і загроз, що зростають, значиму роль відіграє філософія людиноцентризму. Її інтелектуальні рефлексії

* Подано скорочено.

в культурі інфосфери відкривають перспективу визначення: Що означає бути людиною?

Термін «людиноцентризм», попри зовнішню тотожність із антропоцентризмом, який сформувався в епоху Ренесансу, якісно відрізняється від нього. Антропоцентризм показує зміну парадигми пізнання — від теоцентризму, коли сенсом когнітивної діяльності є Бог, до людини. Народження сучасної людини відбувається в ситуації, коли вона оточена різноякісним світом зі всіма його позитивами й негативами, нашарованими один на одний. Постаючи контрастом цьому світу, людина як особистість виділяється з усіх ланок соціального життя: сім'ї, традиційної общини, з усієї маси суб'єктів, підлеглих певним усталеним правилам і законам. Із опору колективізму, общинності народжується індивідуальна самосвідомість, яка орієнтує на участь в соціальному житті заради спільного блага *(Кремень, 2010; Кремень, Ільїн, 2012; Кремень, Ільїн, 2020)*.

1. Дискусії та різноголосся в теоретичному полі філософської антропології на початку XXI століття показали неможливість виконати її вимоги. Меншою мірою, у колишніх формуваннях, що ставить вимогу по-новому аналізувати проблему людини. Це й зумовлює виведення на чільне місце концепції людиноцентризму. Обдарованість, творчість, тілесність, духовність, моральність, егоїзм, освіченість, агресивність, розумність, обмеженість — усе це є фрагментами постійно змінюваних характерних рис людини. Вони розкривають різні аспекти її соціально-культурної, морально-психологічної сутності. Хоча в процесі реалізації їхніх потенційних можливостей не вичерпують нескінченного змісту людини. У людиноцентризмі вона насамперед багатовимірна, плюралістична у своїй унікальності та неповторності. Це засвідчує його ціннісно-смислову наповненість, так необхідну для реконструкції людини — неповторної, істинної, глибинної, яка усвідомлює свою ідентичність та особистісну значущість.

2, Окрім філософського контексту, людиноцентризм акцентує увагу на розвитку самосвідомості людини, відкриває нові погляди на розуміння її сучасної сутності. Вона не залишається стабільною, а постійно змінюється під впливом соціальних, економічних і технологічних процесів. Як засвідчує історія суспільства, домінантний образ людини, що існував у різні часи, стверджувався в тих чи інших національних або регіональних модифікаціях, був персоніфікацією тієї чи іншої епохи. З огляду на це, відігравав значну роль у самовизначенні суб'єктів історичної, соціальної і культурної творчості, ставав головним чинником на шляху розвитку людської цивілізації. Через це потрібно розглядати образ людини не на метатеоретичному рівні філософської антропології, а в просторі життєвого світу. Людиноцентризм і відповідає параметрам життєвого світу в його багатомірності.

З. Людиноцентризм уписується в поняття «постсучасність», яке наприкінці минулого століття вводить З. Бауман, автор багатьох робіт із соціології постмодерну *(Бауман, 2006)*. На початку нульових років у широкому спектрі соціально-культурних реалій стверджується лідерство метамодерну. Головною темою свого осмислення метамодерн визначає проблему людини в епоху дигіталізації. Людиноцентризм концептуалізує зазначену проблему в предметному полі філософії освіти, що відкриває перспективи критичної рефлексії в контексті розвитку людської особистості. А вона, своєю чергою, нерозривно пов'язана з традиційними цінностями, які зберігають сутнісні риси людини: суб'єктність, активність, самостійність, свободу вибору.

Однак зі вступом суспільства в соціотехнічну стадію розвитку воно перестає бути власне людським і перетворюється в людино-машинне. Тобто техніка починає замінювати не лише фізичну, але й інтелектуальну силу людини. Ініціатива й остаточне вирішення питань про її взаємодію із зовнішнім середовищем, між собою переходить до техніки. Якщо на початку свого розвитку науки про взаємодію людини з технікою акцентували увагу на пристосуванні техніки до людини, то тепер вектор переходить до техніки. У філософських, політологічних, освітніх, культурологічних дискурсах стверджується поняття «техногенної цивілізації».

З повним правом можна вважати, що техногенна цивілізація означає кінець епохи традиційного гуманізму. «Чи можна говорити про гуманізм після Освенціма?», — запитує Ж. Ф. Ліотар *(Lyotard, 1984)*. Але потрясіння Освенціма було подолане екзистенціалізмом А. Камю, Ж.-П. Сартра, М. Мерло-Понті та інших *(Кремень, 2010а)*. Однак наприкінці XX століття став помітним різкий розрив між поколіннями, викликаний високим рівнем матеріального добробуту й досягненнями науково-технічної революції. Пришвидшення ритму життя, насамперед через нові засоби транспортного сполучення, забезпечило динаміку та рухливість людини, але стало перепоною її укоріненню в самій собі. У людей не залишилося ні часу, ні бажання думати про інших, як і про власний розвиток. Нове заворожувало, і дух уже не міг чинити опір спокусам сучасного комфорту, що призвело до втрати «душі», яка, на думку українського філософа Григорія Сковороди, є виразом «сродності» людини добру та християнської любові до інших людей *(Кремень, 2022)*.

Зазначена думка з повним правом стосується ситуації в сучасній Росії. Позбавлена душі й серця внаслідок тривалого панування матеріалістичної, цинічної марксистсько-ленінської ідеології і безбожного атеїзму, Російська Федерація на чолі зі своїм очільником пішла шляхом тероризму й військової агресії. Нині, у XXI столітті, коли найбільшою цінністю постає життя людини, дії РФ, що призвели до загибелі десятків тисяч громадян України, поневірянь мільйонів переселенців, які

втратили своє житло, рівнозначні (якщо не перевершують) Освенціму. І засвідчують жорстокість, безсердечність і бездушевність «русского мира», який хотіли силою нав'язати українському народу.

Повертаючись до проблеми людини, необхідно зазначити породжені інформаційно-цифровими технологіями нові виклики й загрози для неї. На відміну від минулого, інформаційне і реальне життя втрачають узгодженість за всіма параметрами. Саме в цьому, фактично, полягають усі загрози стосовно людини світу віртуальної реальності. Нове штучне середовище «сканує», приймає тільки інформаційний аспект людини, уводячи її як цілісну істоту в стан кризи. Життя людини в такій парадигмі стає тривіальним, воно проявляється в серійній самопрезентації в мережах (фейсбук, твітер, інстаграм), де пізнання смислу та цінностей свого існування зводиться до пізнання свого селфі. У рамках інформаційно-цифрової реальності формується «філософія селфі». Це філософія далекого від сенсу життя, яке намагається бути кращим за змістовні виміри традиційної, сповненої людиновимірних цінностей культури. Комунікативний простір інтернету, структуруючи світ такої людини, стає місцем зустрічі напівосвічених людей, позбавлених «центру», переповнених власної гідності й зневаги до інших. Вони практикують активний нарцисизм за допомогою різних комп'ютерних програм і платформ.

На нашу думку, повернути «душу» нині спроможний людиноцентризм, філософські інтенції якого мають глибокий ціннісно-духовний зміст. Окрім зазначеного контексту, людиноцентризм акцентує увагу на тому, що всередині однієї і тієї ж епохи можуть виникати різні екзистенційні самовідчуття. Так, на фоні відчуження може з'явитися тривожне очікування. І навпаки, душевна стурбованість і невизначеність в перехідну епоху можуть набути рис загального спокою, бажання не втратити оптимізму та мужності. Проте, як засвідчує історія культури мислення і пізнання, подібні самовідчуття можуть бути типологізовані в різні світоглядні установки, залежно від того, чому віддається пріоритет — Богу, Логосу, Софії, Природі, Науці, Економіці, Техніці, Людині тощо. Ураховуючи це, концептуалізуються філософсько-світоглядні позиції — логоцентризм, антропоцентризм, економоцентризм, теоцентризм, техноцентризм, дигіталоцентризм тощо. Зрозуміло, що такі підходи й позиції не існують в ідеальній цілісності, вони продуктивно взаємодіють між собою, доповнюючи одна одну *(Кремень, 2009; Кремень, Ільїн, 2020)*.

Власне, це й зумовлює необхідність розроблення концепту людиноцентризму, у якому можна виробити перспективу щодо положення людини в сучасному світі, ствердити ціннісні принципи її подальшого розвитку. Особливо в ситуації виходу на арену соціально-культурного життя вже згадуваної дигітальної людини *(homo digitalis)*. У цій абстрактній символізації узагальнені основні риси людини, яка опану-

вала та застосовує інформаційні технології у своїй діяльності, одночасно будучи творцем інформаційно-цифрової субкультури. Завдяки чому постає типовим конструктом нової, але пасивної людини, що реалізується в різного виду розвагах.

Зазначена обставина зумовлена експансією символічних порядків і віртуальних реальностей, у результаті чого люди не діють, а означуються, демонструють себе в тому чи іншому вигляді. Виникло самодостатнє інформаційне середовище, якому людина цілковито підпорядкована й ним поглинута, у якому дійсність усунута сукупністю різноманітних ефектів. На практиці дійсність перетворюється на соціально-культурний релікт, пережиток минулих форм життя, у якому немає місця людині. У підсумку сучасна людина втрачає статус «зрозумілої реальності», утрачає соціально-культурний досвід, перетворюючись на номада (кочівника). Нині людина як соціально-культурний діяч і творча особистість існує завдяки своїй присутності в інтернеті, в інформаційно-цифровому просторі.

Людиноцентризм як нова антропологічна стратегія, ураховуючи творчі задатки та здібності людини — розум, уяву, інтуїцію, волю тощо, ґрунтується на її можливості породжувати свій особистісний суверенний образ, який має потенціал протистояти деструктивним впливам. У цьому й полягає, зокрема, плідна діяльність людиноцентризму в освіті, яка орієнтує на виховання і формування вдумливої, творчої особистості. Не менш актуальне значення має збереження і розвиток ціннісної сфери життя. Вона дає змогу осягати його помежові основи, що пов'язано з пізнанням таїни людини як вдумливої істоти. Генералізація ціннісної сфери в тому або іншому здійсненні проявляється як імператив, що поєднує форму, зміст, спосіб і функцію життя.

У світоглядному плані людиноцентризм є найбільш адекватним засобом усвідомленості сутності особистості в ситуації, коли люди шукають підтвердження достовірності свого існування. Філософія людиноцентризму культивує мисленнєво-розмірковуючий тип пізнання, яке долає ейфорію від очікування «автономії» штучного інтелекту та «демократизації» людського життя в сьогоденні. Основними методологічними принципами такого типу пізнання, поряд із гносеологічними, є моральні, естетичні, аксіологічні. І в цьому аспекті людиноцентризм як філософія, як соціокультурний та евристичний феномен не даний, а заданий. Його сутність виявляється через метафілософський синтез різноякісних підходів у дослідженні перспектив життєдіяльності людини. Результатом такого синтезу є системне, глибоке, об'ємне розуміння сучасної людини як поєднання її різних образів із метою сутнісної реконструкції у взаємодоповнюваності духовного й матеріального, екзистенціального й аксіологічного, індивідуального й особливого в аспекті нового якісного рівня одержання смислів. Перспектива суспільства залежить від того, наскільки ввесь його наступний шлях буде здій-

снуватися в парадигмі людиноцентризму, який відтворює позицію Миколи Кузанського: «Людина не хоче бути нічим іншим, окрім людини».

Досягнення кожного етапу науково-технічної революції ставили людство перед новими викликами. Утім, попри наявні реальні загрози для людини в подальшій еволюції інформаційно-цифрових технологій, вона все ж таки збереже себе та свої інтелектуально-культурні потенції. Умовою цього є утвердження духовності, моральної політики й сучасних знань, концептуалізацією яких постає мудрість в її етичному розумінні. Особливістю такої мудрості є радикальна перевага людських цінностей над будь-якими раціональними спокусами та прагматичними вигодами.

У цій ситуації еволюція людини не завершується її дигітальним типом. Якщо інформаційно-цифровий та економіко-технологічний процеси перебувають у постійній динаміці своїх форм, то ментальні, ціннісні, інтелектуальні та знаннєві основи цивілізації мають колосальний потенціал збереження духовно-культурної сутності людини та її ідентичності в перспективах подальшого продуктивного розвитку.

На завершення висловлюю особливі слова вдячності Вам, вельмишановна пані ректор, та високому сенатові Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської за присвоєння мені, українському вченому, почесного звання доктора Honoris Causa. Це надає мені нові духовні, інтелектуальні та фізичні сили для подальшого розвитку польсько-української співпраці у сфері освіти й педагогічної науки, у наближенні нашої спільної перемоги в цій страшній війні.

Література

Бауман З. (2006). Етика постмодерну. Київ: Port-Royal.

Кремень В. Г. (2009). Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ: Пед. думка.

Кремень В. Г. (2010). Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. Київ: Грамота.

Кремень В. Г. (2022). Філософія Григорія Сковороди в контексті людиноцентризму / Вісник НАПН України, 4 (2).

Кремень В. Г., Ільїн В. В. (2012). Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму : монографія. Київ: Пед. думка 2012.

Кремень В. Г., Ільїн В. В. (2020). Людина у викликах цивілізації: від минулого — до майбутнього: Людина. Освіта. Соціум : монографія. Київ: Грамота.

Lyotard J.-F. (1984) The Postmodern Condition : A Report on Knowledge. University of Minnesota Press.

[...]

Філософія людиноцентризму в системі сучасних цінностей : доповідь на церемонії присвоєння титулу доктора Honoris Causa в Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської (м. Варшава, Польща), 24 травня 2023 р. / В. Г. Кремень // Вісн. Нац. акад. пед. наук України. — 2023. — № 5 (1).

Діяльність Національної академії педагогічних наук України в умовах воєнного стану*

[...]

Вступ. Гострі кризові виклики українському суспільству, пов'язані з повномасштабним вторгненням, порушенням територіальної цілісності й кордонів України, злочинними діями Російської Федерації (РФ), що визнані світовою спільнотою тероризмом, докорінно змінили життя кожного українця. У складний для країни час захисту державного суверенітету, європейського вибору та людської гідності постають нові завдання в діяльності Національної академії педагогічних наук України, місією якої визначено служіння українському суспільству за допомогою проведення теоретичних і прикладних досліджень та експериментальних розробок із метою забезпечення ефективного функціонування і перспективного розвитку освіти для розвитку дитини й дорослої людини в період швидких цивілізаційних змін, формування нових якостей і рис громадян як найвищого капіталу Української держави.

З оголошенням воєнного стану в країні, затвердженого та продовженого відповідними указами Президента України, НАПН України здійснено організаційні заходи для забезпечення функціонування наукових установ академії в умовах війни, спрямування їхньої діяльності на посилення спротиву українського народу російському агресору, наближення перемоги у війні, ефективне післявоєнне відновлення України на інноваційній, високотехнологічній основі.

24 лютого 2022 р. на вебпорталі НАПН України оприлюднено заяву, якою висловлено безумовну підтримку керівництву держави та Збройним силам України (ЗСУ), їхнім зусиллям, спрямованим на захист суверенності й незалежності України, вшановано пам'ять тих, хто віддав за неї життя, і засвідчено глибоке переконання в здобутті перемоги українського народу. Засуджено військову агресію РФ проти України, постійне та грубе порушення принципів і норм міжнародного права щодо гарантій суверенітету й територіальної цілісності України як незалежної держави, жорстоке поводження з мирним населенням, зокрема дітьми, що призводить до численних людських жертв, і, незважаючи на складну ситуацію, висловлено непохитну віру в переможне завершення війни.

Ухвалено рішення, що вчені — громадяни РФ та Республіки Білорусь, які явно або мовчазно підтримали військові дії агресора, — не можуть бути частиною цивілізованого академічного світу, реалізовувати будь-які спільні з нами проєкти. Їх позбавлено статусу іноземних членів НАПН України. Академія також звернулась із заявою до міжнародної наукової спільноти про припинення будь-якої співпраці з

* Подано скорочено.

російськими та білоруськими вченими, науковими колективами й розірвання з ними грантових угод [1].

Метою статті є висвітлення результатів діяльності Національної академії педагогічних наук України в умовах воєнного стану.

Для досягнення зазначеної мети наведено докладну інформацію про основні напрями діяльності НАПН України в умовах воєнного стану: наукові та науково-організаційні заходи; системний науково-методичний супровід освіти, співпрацю з Міністерством освіти і науки України та закладами освіти; експертну діяльність; психологічний супровід освітянської спільноти, надання психологічної підтримки населенню в кризових умовах; міжнародну інформаційно-просвітницьку діяльність і підтримку інформаційної безпеки, волонтерську допомогу.

Виклад основного матеріалу. Питання про причини та передумови війни заслуговує окремого розгляду. Але вже тут зазначимо, що російсько-українська війна — лише одна з багатьох агресивних дій із боку Росії стосовно України, проте вона посідає особливе місце, оскільки такої повномасштабної агресії Росії проти України історія ще не бачила.

Причин тут багато. Однак їхньою основою є споконвічний російський шовінізм, помножений на усвідомлення втрат, які понесла Росія внаслідок розпаду СРСР. СРСР був постімперською Росією, побудованою на інших ідеологічних засадах. І тому його розпад був сприйнятий значною часткою населення колишньої Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (нині — РФ) як національна поразка. Але в 1990-х роках на хвилі демократичних перетворень та оптимістичних настроїв це не усвідомлювалося так болісно, як пізніше, під впливом пропаганди, що посилилася після приходу до влади Путіна. Подібні процеси відбувалися в Німеччині в 1930-х роках після втрат країни в результаті поразки у Першій світовій війні.

Чому Українська революція зазнала невдачі понад 100 років тому? Передусім через те, що відбувся несамовитий спротив створенню Української незалежної держави, причому з боку всіх політичних сил тодішньої Росії: від більшовиків, які зрештою окупували територію України, до білогвардійців, які ідеологічно не сприймали незалежність України. Мабуть, і тоді було розуміння: Російська Федерація, що має у своєму складі Україну, — це імперія, Росія без України — це вже не імперія, а велика за територією країна. Свідченням того, що СРСР фактично був постімперською Росією, основаною на дещо інших ідеях, можна вважати погляди нинішніх лідерів Росії і так званої російської еліти, які вже не визнають радянської сутності подій того періоду. Вони твердять, що Росія перемогла в Другій світовій війні, не згадуючи величезний внесок українців та інших народів. Росія вважає своїми всі наукові досягнення періоду СРСР, спортивні перемоги тощо.

Зміни на колишньому радянському просторі відбулися внаслідок об'єктивних і суб'єктивних передумов. Об'єктивні передумови полягали в розвитку цивілізації, краху планово-адміністративної економіки й небажанні республік жити під російським диктатом. Суб'єктивні передумови насамперед пов'язані з особистістю Б. Єльцина, який через ненависть до М. Горбачова та прагнення стати першою особою був згоден на все, хоча і не очікував, що Україна може повністю відокремитися від Росії.

Концепція Співдружності Незалежних Держав (СНД) передбачала однакову політику її членів практично в усіх сферах — фінансовій, оборонній, зовнішньополітичній та інших. Але через низку об'єктивних обставин Україна й інші колишні республіки СРСР поступово виходили з-під впливу РФ, і відносини між Україною та РФ погіршувалися, щойно Україна як держава робила черговий крок у бік набуття істинної незалежності й суб'єктності. Перше серйозне загострення сталося у 2004–2005 рр., коли не виправдалися сподівання Росії на проросійського президента. Друге, у 2014 р., було спричинене намаганнями РФ не допустити євроінтеграцію України і призвело до прямої російської агресії, захоплення Криму та війни на Донбасі. Зрештою, у 2022 р. ця агресія набула повномасштабного характеру.

Аби поставити на коліна Україну і диктувати свою волю, російські загарбники вдалися до всіх можливих злочинів проти людяності — неймовірної жорстокості, геноциду українського населення, знищення знакових національних святинь, закладів освіти й культури, руйнування об'єктів інфраструктури. Варварські дії РФ в Україні, на превеликий жаль, були підтримані більшістю населення Росії. Така підтримка — це феномен для окремого аналізу. Але потрібно зазначити, що складником російської національної ідеї впродовж століть є «велика Росія». Для багатьох росіян велич Росії має важливіше значення, ніж заможне та щасливе життя людини, наявність і дотримання її прав, демократичних цінностей тощо. Цей міф присутній в історичній пам'яті росіян, і влада намагається його підтримувати.

Тому керівництво РФ демонструє нерозуміння сутності нинішнього цивілізаційного поступу. Ігнорує міжнародне право й порядок, установлений після Другої світової війни. Заперечує принципи демократії. Виявляє намагання повернути суспільний розвиток із XXI століття в ті далекі часи, коли міць держави визначалася зайнятою територією і кількістю населення. Не визнає, що нині така міць має інше підґрунтя — розвиток людини, освіти, науки, інновацій.

Іншою причиною підтримування росіянами війни з Україною є потужна інформаційно-пропагандистська антиукраїнська кампанія в усіх російських ЗМІ, яка не обмежується національними кордонами. Звідси — дезінформація частини громадян зарубіжних країн і намагання сформувати громадську думку на підтримування російської агресії.

Війна Росії проти України має і геополітичний вимір — як з огляду на причини, так і сутності. Однією з причин війни є традиційне несприйняття російським соціумом європейських цінностей свободи, пошани до людини, гуманізму, людиноцентризму як основи національної ідеї українців.

Український дослідник і дипломат Сергій Корсунський (газета «Дзеркало тижня» від 01 листопада 2022 р.) висловлює таку думку з приводу причин розв'язання російсько-української війни: «Світові нарешті треба почати назавжди позбуватися ілюзій, які дуже міцно засіли в головах політиків і багатьох їхніх виборців. Одна з них — сподівання, що диктаторські, теократичні чи автократичні режими можуть реформуватися просто тому, що так хочеться конгломератові демократії». Далі автор зауважує, що важко пояснити «перезавантаження» у відносинах США і Росії за президента Дж. Буша та прагнення Європи залізти в газову кабалу до Москви, відсутність адекватної реакції на війну в Грузії та варварські дії Росії в Сирії. Це саме стосується і слабкості реакції у 2014 р. на анексію Криму, розв'язану війну на Донбасі й інших прикладів бездіяльності цивілізованого Заходу, унаслідок чого в російського керівництва сформувалося почуття безкарності й виникло рішення розпочати війну.

Але тут не треба забувати й про капітулянтську позицію української влади щодо захисту Криму та Донбасу у 2014 р., і про існування «п'ятої колони» всередині України. Ці чинники також розпалювали апетити керівництва РФ і створювали в нього враження про легкість нинішньої запланованої кампанії.

Проте нині ми є свідками потужного опору й загальнонаціональної єдності українського народу, що дає впевненість у переможному для України завершенні війни. Супротив України був би неможливим без масштабної допомоги з боку США, країн Європи, Канади, Австралії та інших демократичних держав світу.

Крім опублікованої в перші дні війни заяви* про категоричне засудження злочинної агресії Російської Федерації, керівництво НАПН України підготувало листи-звернення до міжнародної наукової спільноти про події в Україні у зв'язку з агресією РФ; одержало листи підтримки від міжнародних партнерів та іноземних членів академії. Колективи інститутів НАПН України перейшли до виконання оперативних досліджень нових реалій в українському суспільстві. Зокрема, Інститутом соціальної і політичної психології НАПН України було підготовлено аналітичну доповідь «Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного вторгнення: нагальні виклики і відповіді». Доповідь заслухано на засіданні Президії НАПН України 21 квітня 2022 р. та на спільному засіданні президій

* Заява Національної академії педагогічних наук України від 24.02.2022. URL: https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2610/ (дата звернення: 22.12.2022).

НАН України і НАПН України 4 травня 2022 р., а також направлено органам державної влади до відома та можливого використання в роботі [2].

Автори доповіді зазначили, що спричинені війною психологічні виклики можна умовно поділити на чотири групи: 1) виклики українцям як спільноті; 2) виклики ментальному здоров'ю особистості; 3) виклики психологічному благополуччю та розвитку дитини; 4) виклики українським психологам як фаховому співтовариству. У доповіді охарактеризовано кожну з груп викликів і запропоновано на основі емпіричних досліджень психологічно обґрунтовані відповіді на них [2].

24 травня 2022 р. проведено загальні збори НАПН України, на яких, окрім аналізу роботи академії за 2021 р., розглянуто найважливіші аспекти її діяльності за три місяці війни, а також визначено завдання на 2022 р. [3]. Вони стосуються розв'язання актуальних проблем наукового супроводу реалізації державної політики у сфері освіти, розвитку фундаментальних і прикладних досліджень та експериментальних розробок у галузі освіти, педагогіки та психології в умовах воєнного стану й післявоєнного часу; забезпечення практико-орієнтованих результатів досліджень, актуальних для сьогодення; розширення експертно-аналітичної діяльності з метою виявлення стану всіх рівнів і ланок освіти під час війни, забезпечення оперативної підготовки практичних рекомендацій для інформування органів влади, закладів освіти, освітян, здобувачів освіти, усіх громадян у складних умовах руйнування і розбалансування освітньої сфери, необхідності її стабілізації та післявоєнного відновлення.

Особливу увагу було приділено подальшому розвитку євроінтеграційної діяльності НАПН України, її членів, колективів наукових установ, а також продовженню процесу реформування академії, зокрема забезпеченню актуалізації тематики досліджень і розробок, посиленню її новизни, відповідності назрілим практичним потребам розвитку освітньо-наукової сфери й суспільства загалом, скороченню термінів виконання, оптимізації складу виконавців, співпраці зі споживачами наукової продукції всіх форм власності тощо.

Учені НАПН України активно долучилися до реалізації Указу Президента України «Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни» від 21 квітня 2022 р. № 266/2022*. У рамках робочої групи «Освіта і наука» сформовано, обґрунтовано та узагальнено пропозиції для робочих підгруп «Освіта» та «Наука»; виокремлено нагальні проблеми й виклики у сферах освіти і науки, обґрунтовано шляхи їхнього розв'язання та подолання.

* Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України від 21 квітня 2022 р. № 266/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225 (дата звернення: 22.12.2022).

З початком війни, ураховуючи необхідність дослідження актуальних проблем воєнного часу та повоєнного відродження в галузі освіти, педагогіки та психології згідно з Планом відновлення України та потребою погодження сфери освіти зі стандартами й рекомендаціями ЄС у зв'язку з наданням Україні статусу кандидата для вступу в ЄС, розглянуто та затверджено зміни до фундаментальних і прикладних наукових досліджень за тематикою НАПН України, виконання яких розпочнеться у 2023 р., зміни до перспективних тематичних планів досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок установ НАПН України на 2022–2024 та 2023–2025 рр. [4]. З метою підвищення ефективності, практичної значущості та результативності виконання досліджень у НАПН України збільшено частку прикладних досліджень, які тепер домінують у загальній науковій тематиці [3].

Погоджено з Міністерством оборони України, Міністерством із питань стратегічних галузей промисловості України та подано до МОН України перелік пріоритетних досліджень і науково-технічних розробок, спрямованих на розвиток новітньої конкурентоспроможної науково-технічної продукції, необхідної в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення [5].

Підготовлено пропозиції до проєкту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження національного плану заходів щодо впровадження принципів відкритої науки до 2030 року» та затверджено План заходів НАПН України стосовно відкритої науки відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження національного плану щодо відкритої науки» від 8 жовтня 2022 р. № 892-р*.

Особливу увагу вчені НАПН України приділяють системному науково-методичному супроводу освіти, співпраці з МОН України та закладами освіти. Російсько-українська війна є не тільки жорстоким випробуванням для українського народу, а й лакмусовим папером для оцінювання стану речей у різних сферах суспільного життя, зокрема в освіті. І нині з повним правом можна засвідчити, що українська освіта із честю витримала цей іспит. По-перше, за короткий історичний час існування незалежної Української держави завдяки насамперед освіті підготовлено мільйони свідомих громадян із високими патріотичними почуттями, які з перших днів війни виступили на захист своєї Батьківщини. По-друге, українські воїни успішно оволодівають багатьма зразками зарубіжної зброї та техніки, чим демонструють високий рівень власної освіченості, що свідчить про належний рівень вітчизня-

* Міністерство освіти і науки України пропонує для громадського обговорення проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження національного плану заходів щодо впровадження принципів відкритої науки до 2030 року». Міністерство освіти і науки України: офіційний сайт. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-rozporyadzhennya-kabinetu-ministriv-ukrayini-pro-zatverdzhennya- nacionalnogo-planu-zahodiv-shodo-vprovadzhennya-principiv-vidkritoyi-nauki-do-2030-roku (дата звернення: 22.07.2022).

ної освіти. По-третє, завдяки нашим учителям, усім освітянам — від дитячого садка до міністерства — усупереч війні система освіти функціонує, і наші діти мають змогу навчатися.

Проте тимчасова окупація російським агресором значної території України, багатомільйонний потік біженців, передусім жінок із дітьми, створили нову реальність у секторі освіти. Діяльність освітніх установ на тимчасово окупованій території опинилась поза контролем української влади, тисячі закладів освіти зазнали руйнувань, мільйони дітей позбавлені звичних умов навчання, погіршилась якість освіти, зокрема внаслідок поширення онлайн-навчання.

На засіданні Президії НАПН України 21 квітня 2022 р. було розглянуто питання «Про співпрацю з Міністерством освіти і науки України в умовах воєнного стану». Члени президії схвалили й висловили підтримку своєчасним комплексним зусиллям МОН України, спрямованим на провадження заходів із посилення ефективності освітньої та наукової діяльності задля пришвидшення перемоги, функціонування і розвитку науки й освіти, економіки в усіх регіонах країни [6].

Президія НАПН України наголосила на важливості подальшої реалізації розпочатих реформ у сфері дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої і вищої освіти й освіти дорослих, розвитку фундаментальних і прикладних досліджень та експериментальних розробок у галузі освіти, педагогіки та психології, окреслених Програмою спільної діяльності МОН України та НАПН України на 2021–2023 рр., в умовах воєнного стану й післявоєнного часу. Зазначено можливість внесення до програми відповідних змін у разі потреби [3].

Для підвищення якості загальної середньої освіти НАПН України розширює підготовку академічних підручників для базової середньої освіти. За результатами конкурсного відбору підручниками Інституту педагогіки НАПН України для 5-го класу, яким надано гриф МОН України, забезпечено освітній процес у 2022/2023 навчальному році в закладах загальної середньої освіти з усіх навчальних предметів / інтегрованих курсів (14 найменувань) [7].

Крім того, учені НАПН України в складі робочих груп МОН України з оновлення змісту навчальних програм* опрацювали 59 типових освітніх і навчальних програм для 1–2-х і 3–4-х класів закладів загальної середньої освіти, а також навчальні програми з історії України та всесвітньої історії (6–11-ті класи), з основ правознавства (9-й клас), громадянської освіти (10-й клас), зарубіжної літератури (6–11-ті класи). Унесено доповнення в частині питань цивільного захисту; посилено аспекти, пов'язані з громадянським і патріотичним

* Про утворення робочих груп з оновлення змісту навчальних програм : наказ МОН України від 3 червня 2022 р. № 521. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86581/ (дата звернення: 22.07.2022).

вихованням молодших школярів; усунуто невідповідності через агресію РФ; увиразнено процеси формування української політичної нації, консолідації українського суспільства на сучасному етапі; у цьому контексті додано питання про освіту національних меншин; розроблено окремий блок у програмі 11-го класу, присвячений повномасштабній війні РФ проти України (геноцидні дії російської влади проти України; національний опір окупантам; міжнародна підтримка України; уведення нових понять «русскій мір», «рашизм» тощо) [8].

Ученими НАПН України підготовлено наукову, навчальну, методичну та практичну продукцію з питань освітнього та психологічного забезпечення учнів, педагогів, батьків і громадян в умовах війни [9–11]; з'ясовано орієнтири міжнародних і неурядових організацій щодо забезпечення неперервності освіти в умовах війни та включення біженців і внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу, а також охарактеризовано підтримку ЄС у питанні інтеграції українських дітей і молоді до систем освіти держав–членів ЄС [12]; розроблено путівники для батьків, дітей, соціальних педагогів і соціальних працівників щодо зниження рівня тривожності в період бойових дій, допомоги дитині в адаптуванні до умов вимушеного тимчасового переселення, із медіації в умовах війни [13].

Науковими установами НАПН України систематично організовуються та проводяться науково-практичні заходи (конференції, форуми, круглі столи, вебінари тощо) з проблем функціонування освіти й науки в умовах воєнного стану та перспектив повоєнного відновлення освітньої галузі й розвитку науки [5, 14].

НАПН України взяла участь у міжнародній серпневій педагогічній науково-практичній конференції «Освіта, освітяни — незламні у війні», яка відбулася 18 серпня 2022 р. у м. Буча. У доповіді «Педагогічна наука для розбудови нової країни», представленій академією на пленарному засіданні, окреслено основні напрями дослідницької підтримки освітян і практичних дій МОН України заради успішного функціонування та подальшої модернізації освіти України в умовах війни [15].

На запити педагогів і батьків щодо навчання в умовах воєнного стану, зокрема щодо забезпечення дистанційного та можливостей організації безпечного очного навчання в закладах дошкільної, загальної середньої, професійної, фахової передвищої та вищої освіти, 25 серпня 2022 р. проведено традиційну серпневу конференцію «Учені НАПН України — українським учителям» [8].

Інститутом педагогіки НАПН України в рамках марафону всеукраїнських науково-практичних вебінарів «Компенсація освітніх втрат у закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення» організовано та проведено вебінари з підвищення кваліфікації педагогічних кадрів закладів загальної середньої освіти, працівників методичних служб за програмами: «Реалізація STEM-

освіти в умовах сучасної школи», «Екологія в умовах війни. Прямі та відтерміновані наслідки», «Розвиток професійної кар'єри в освіті: продуктивний підхід», «Розвиток навичок свідомого сприйняття дійсності в учнів закладів загальної середньої освіти» та ін.

Результати наукових досліджень систематично використовуються в процесі підготовки нормативно-правових документів із питань регулювання державної освітньої політики. Надано пропозиції та інформаційно-аналітичні матеріали до проєктів рішень Ради національної безпеки і оборони України, проєктів багатьох Законів України, проєкту Національної програми «Наука майбутнього».

Учені НАПН України взяли участь у підготовці експертно-аналітичних матеріалів для складання (заповнення) анкети Єврокомісії щодо вступу України до ЄС. Відповідні матеріали враховано під час опрацювання анкети. 23 червня 2022 р. Україні надано статус кандидата на вступ до ЄС, що стало сильним сигналом її підтримки європейськими партнерами [4].

Вчені наукових установ НАПН України систематично беруть участь як експерти в засіданнях Науково-методичної ради, інших експертних комісій при МОН України. Відділенням вищої освіти НАПН України підготовлено інформаційно-аналітичні матеріали «Оптимізація мережі закладів вищої освіти: досвід європейських країн та рекомендації для України». Також надано консультації Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій щодо інтернаціоналізації освіти й гармонізації національного законодавства з європейським освітнім простором.

У результаті російської агресії суттєво загострилися проблеми психічного здоров'я населення України. Тому одним із важливих завдань учених Академії стало надання психологічної підтримки населенню в кризових умовах. На постійній основі, очно та дистанційно здійснюється психологічна підтримка цивільного населення, переселенців, біженців, дітей та дорослих, які знаходяться у кризовому стані у зв'язку з військовими діями на території України; осіб, які перебували в «зелених» коридорах під час евакуації; біженців на територіях залізничних вокзалів, біженців, котрі знаходяться за кордоном (допомога в пошуках волонтерів-психологів, житла, роботи тощо); поранених (гостра реакція на бойовий стрес), які знаходяться в психіатричних відділеннях; бійців територіальної оборони в умовах війни; осіб на підприємствах в умовах війни; жінок і дітей військовослужбовців ЗСУ, які загинули на війні [10].

Із цією метою:

— організовано роботу та методичний супровід Всеукраїнського телефону психологічної кризової допомоги для населення України;

— забезпечено системний науково-методичний супровід організації та проведення методичних онлайн-коворкінгів «Психологічна під-

тримка та допомога під час війни» для фахівців психологічної служби системи освіти [5];

— підготовлено методичний комплекс технік, алгоритмів дій, психоедукаційних плакатів для використання в системі надання первинної психологічної допомоги дітям і дорослим;

— налагоджено координацію діяльності психологів системи освіти та підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій із надання соціально-психологічної допомоги населенню;

— здійснюється навчання українських практичних психологів для забезпечення оптимальної підтримки в різні періоди часу після травматичних подій із особливим акцентом на роботу з дітьми в рамках українсько-німецького проєкту «HOPE» («Надія») [5];

— організовуються тренінги для педагогів закладів освіти та психологів щодо надання першої психологічної допомоги в екстремальних ситуаціях; психологічного супроводу перебування населення в бомбосховищах, укриттях, під час евакуації;

— надається психологічна підтримка військовослужбовцям: на інтернет-ресурсах, сторінках у Facebook поширено розробки щодо психологічної допомоги військовослужбовцям та сприяння їхній стресостійкості в умовах бойових дій;

— проводяться онлайн-зустрічі «Організація соціально-психологічної підтримки родин зниклих безвісти, полонених та звільнених з полону» за участю представників ЗСУ, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, народних депутатів і громадських організацій;

— розроблено методології та супервізії за результатами дослідження психологічного благополуччя, рівня травматизації та прояву симптомів посттравматичного стресового розладу в умовах повномасштабного вторгнення серед міського населення України (спільно з благодійним фондом «Mindy»);

— організовано опитування українських громадян, що тимчасово проживають у Польщі, та членів приймаючих громад у спільному проєкті з Інститутом психології Польської академії наук «Дослідження особливостей спілкування мігрантів: оцінка ефекту співприсутності»;

— проведено низку психологічних заходів: арт-терапевтичних занять для дітей і дорослих, які сприяли адаптації учасників, пошуку додаткових ресурсів для психологічного відновлення; семінар із курсу «Робота з травмами війни в транзактному аналізі»; заняття з психосоціальної підтримки дорослих і підлітків; семінар «Особливості прояву вікових криз у підлітків в умовах війни»; зустріч із батьками–учасниками проєкту «Право бути щасливими»; інтервізійну групу «Особливості групової динаміки у підліткових групах»; індивідуальні супервізії для психологів проєкту «Право бути щасливими» та благодійного фонду «Блакитний птах» [16];

— проведено курси підготовки інструкторів із першої психологічної допомоги та відновлення для ТрО «Північ» у співпраці з всеукраїнською громадською організацією «Арт-терапевтична асоціація»;

— триває робота в рамках проєкту «Служба психосоціальної підтримки сімей військовослужбовців»: організація гарячої лінії психосоціальної підтримки; навчальні зустрічі та дебрифінги для консультантів телефонної лінії та ведучих груп підтримки дружин і матерів військовослужбовців; організація груп підтримки дружин і матерів військовослужбовців, родичів тих військовослужбовців, з якими втрачено зв'язок;

— здійснено навчання консультантів телефонних ліній психологічної підтримки родин військовослужбовців у співпраці з ГО «Громадський рух «Жіноча сила України» та NATAL's Helpline — провідної ізраїльської організації з надання психологічної допомоги;

— проведено заходи психологічної підтримки «Мир в душі» для людей старшого віку, тимчасово переміщених осіб і людей, які потребують емоційної підтримки через стрес / емоційне виснаження, тривогу у зв'язку з війною та ін.

Надається психологічна допомога особам, які перебувають у відносній безпеці, за персональними зверненнями на вебресурсах Pidtrimka.online, Qui.help, «Розкажи мені» та ін.

Протиборство з агресією Росії не обмежується національними кордонами України — воно має потужний міжнародний вимір. Добре відоме намагання Росії виправдати свою агресію, схилити на свій бік світову громадськість. Тому надзвичайно важливою є міжнародна інформаційно-просвітницька діяльність, підтримка інформаційної безпеки України. В умовах воєнного стану наукові установи НАПН України проводять масштабну інформаційну діяльність із засудження російської агресії, протидії інформаційній війні та інформаційно-просвітницьку комунікацію з міжнародним науковим співтовариством. Науковими установами НАПН України розірвано будь-які угоди про співпрацю з Білоруссю (з РФ це зроблено раніше); поширено інформацію щодо наслідків військового вторгнення РФ в Україну у світових наукових спільнотах; організовано комунікацію з міжнародними єврейськими організаціями для надання допомоги ЗСУ, волонтерським організаціям і громадам України в період воєнного стану [5, 14]. Також підготовлено та поширено листи-звернення до науковців зарубіжних країн про діяльність українських учених в умовах воєнного стану, руйнівний вплив військової агресії на освіту, науку і культуру нашої держави (англійською, німецькою та польською мовами). Листи розіслано до Німеччини, Польщі, Португалії, Словаччини, США, Чехії та інших країн.

Учені НАПН України розгорнули активну діяльність із протидії інформаційно-психологічній операції агресора. Підготовлено низку

інформаційних повідомлень, публікацій (статей), заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки в умовах військової агресії РФ:

— публікації з узагальнення досвіду проведення занять із дітьми щодо підтримки ментального здоров'я «Ментальний щит»;

— збирання свідчень пропаганди геноциду в інформаційному просторі для Міжнародного суду в Гаазі;

— участь у блокуванні телеграм-каналів, що пропагують війну в Україні, закликають до дій, які загрожують її цілісності та суверенітету;

— публікації в соціальних мережах на теми війни, політико-психологічного аналізу сучасної ситуації, історичної психології, що мають патріотичне спрямування, сприяють національній ідентичності, психологічній допомозі постраждалим від війни, протидіють ворожій пропаганді тощо;

— контрпропагандистські матеріали, які використовуються спецслужбами ЗСУ для роботи з українською, іноземною та російською аудиторією;

— кампанію з інформування російського населення про події, що відбуваються в Україні внаслідок російської агресії.

У рамках міжнародної діяльності вчені НАПН України беруть участь у науково-практичних заходах у європейських та інших країнах, наприклад у Першій всесвітній онлайн-конференції з позитивної та транскультурної психотерапії «Психотерапія та психотерапевти у світі криз» та ін.

У результаті війни мільйони українців були змушені виїхати в інші країни. Найбільше біженців з України прийняла Польща. Це спонукало НАПН України суттєво активізувати співпрацю з освітянською та науковою спільнотою Польщі. 11–13 травня 2022 р. в м. Любліні відбувся IX Польсько-український / Українсько-польський науковий форум. На ньому розглянуто сучасні виклики і ризики, що постали перед людством, зокрема ті, що пов'язані з війною РФ проти України. Особливу увагу привернуто до питань забезпечення освітою українських дітей у навчальних закладах Польщі та шляхів отримання ними документів про освіту. Польська громадськість була поінформована про згуртованість українського народу в протистоянні ворогу та всеукраїнську суспільну підтримку дій Президента України, парламенту й уряду України. Українські учасники форуму висловили щиру вдячність за всебічну підтримку польською стороною українських біженців, особливо дітей. Найкращі освітяни та вчені Польщі нагороджені відзнаками НАПН України [17–18].

27 червня 2022 р. в онлайн-режимі проведено спільне засідання Президії НАПН України та Комітету педагогічних наук Польської академії наук (ПАН). Обговорено та схвалено результати багаторічної плідної співпраці цих організацій. Засуджено збройну агресію РФ проти України, розв'язання повномасштабної війни в Україні, грубе порушення принципів і норм міжнародного права щодо суверенітету і

територіальної цілісності України, геноцид українського народу. Відзначено солідарність і допомогу Уряду Республіки Польща, Комітету педагогічних наук ПАН, закладів освіти всіх рівнів Республіки Польща громадянам України, зокрема дітям, науковим, науково-педагогічним і педагогічним працівникам, які, захищаючись від війни, знайшли прихисток у Польщі в цей важкий для української держави час.

З метою активізації та розширення напрямів двосторонньої співпраці в галузі наук про освіту, ефективного розвитку педагогічної науки й освіти України в контексті вимог європейського освітнього та дослідницького простору постановою Президії НАПН України та Комітету педагогічних наук ПАН визначено та схвалено пропозиції щодо подальшої спільної діяльності, зокрема проведення міжнародного дослідження психологічних механізмів, що лежать в основі сучасного тоталітаризму, з метою розроблення діагностичних інструментів і рекомендацій щодо запобігання поширенню в суспільстві цієї та інших психосоціальних патологій; створення міжнародного наукового центру подвійного підпорядкування, що здійснюватиме міждисциплінарні дослідження у сфері освіти, соціально-педагогічного супроводу та психолого-педагогічної підтримки біженців, внутрішньо переміщених осіб, дітей, які постраждали внаслідок бойових дій.

На запрошення польської сторони делегація НАПН України 20–22 вересня 2022 р. взяла участь у XI Загальнопольському педагогічному з'їзді в Познані, де проблемам освіти в Україні в умовах війни було присвячено спеціальне пленарне засідання. Польськими колегами висловлено підтримку та солідарність з українськими освітянами й усім народом в умовах терористичних воєнних дій РФ [19].

У контексті співпраці НАПН України з польськими вченими за участі вчителів і директорів шкіл проведено дослідження «Разом у класі. Діти з України у польських школах: Потенціал та виклики у створенні багатокультурної школи в умовах війни в Україні. Погляд учителів». За його результатами опубліковано висновки та рекомендації щодо актуалізації полікультурної освіти, а саме: підтримувальна інфраструктура; стосунки з однолітками; мовний бар'єр і комунікація; психічне здоров'я учнів, роль батьків та осіб, які їх замінюють, учні з особливими освітніми потребами; робота вчителів; побудова багатокультурної школи і класу.

За участю вчених НАПН України у співпраці з Alior Bank та UNICEF Polska 15 червня 2022 р. відбулося відкриття Центру освіти та розвитку для дітей і молоді у Варшаві*. Це місце для дистанційного навчання, вивчення польської мови, психологічної підтримки та розвитку дітей і підлітків, їхніх батьків та опікунів з України. Тут працюють польські й українські вчителі, психологи та персонал підтримки.

* Відкриття Центру освіти та розвитку у Варшаві. URL: https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2757/ (дата звернення: 22.07.2022).

Зазначимо, що з перших днів війни вчені установ НАПН України активно долучилися до волонтерської діяльності. Вони підтримали ініціативу щодо збирання і перерахування коштів для військовослужбовців, регулярно роблять благодійні внески на матеріально-технічне забезпечення ЗСУ; на волонтерських засадах здійснювали значну частину професійної діяльності — надавали психологічну допомогу, освітні послуги для тимчасово переміщених осіб і біженців в Україні та за кордоном, консультували постраждалих. Окрім того, фахівці установ НАПН України надають гуманітарну допомогу громадянам, які проживали на тимчасово окупованих територіях і зазнали втрат від російської агресії. Вони беруть активну участь у донорстві, плетенні маскувальних сіток, співпраці з місцевими організаціями територіальної оборони, забезпеченні військових частин медикаментами й амуніцією, продуктами харчування та речами першої необхідності людей літнього віку, інвалідів і вимушено переміщених осіб, облаштуванні бомбосховищ, організації проживання евакуйованих осіб, консультуванні біженців щодо перетину кордону, маршрутів і умов пересування в Польщі, Румунії, Угорщині тощо.

Висновки. У кризових умовах діяльності під час воєнного стану вчені Національної академії педагогічних наук України самовіддано працюють задля перемоги і відсічі російському агресору, звільнення тимчасово окупованої території України, а також над створенням науково-методичного забезпечення функціонування й розвитку національної системи освіти — важливого чинника перемоги у війні та повоєнного відновлення України на інноваційній, високотехнологічній і високовмотивованій основі. Розширюється проблематика досліджень, поглиблюється співпраця з європейськими партнерами для подальшого спротиву російській загарбницькій війні в Україні заради майбутнього українського народу в єдиній сім'ї європейських націй.

Література

1. Заява Національної академії педагогічних наук України. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2022. Т. 4. № 1. С. 1.

2. Слюсаревський М. М. Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді : наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України 21 квітня 2022 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2022. Т. 4. № 1. С. 1–11. .

3. Кремень В. Г. Про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2021 році та завдання на 2022 рік : наукова доповідь загальним зборам НАПН України 24 травня 2022 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2022. Т. 4. № 1.

4. Кремень В. Г. Ще один крок до утвердження вільної європейської України : Звернення до науково-освітньої спільноти. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2022. Т. 4. № 1.

5. Кремень В. Г., Луговий В. І., Топузов О. М. та ін. Про роботу відділень та наукових установ Національної академії педагогічних наук України в умовах воєнного стану : наукова доповідь Президії НАПН України 24 березня 2022 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2022. Т. 4. № 1.

6. Кремень В. Г. Віроломне вторгнення Росії в Україну: виклики і перспективи : виступ на засіданні Президії НАПН України 21 квітня 2022 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2022. Т. 4. № 1.

7. Топузов О. М., Засєкіна Т. М. Комплект підручників авторських колективів Інституту педагогіки НАПН України для учнів 5-х класів за новим Державним стандартом базової середньої освіти. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2022. Т. 4. № 1.

8. Топузов О. М., Засєкіна Т. М., Головко М. В., Калініна Л. М. Освітньо-науковий фронт: діяльність Інституту педагогіки НАПН України в умовах воєнного стану. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2022. Т. 4. № 1.

9. Зливков В., Лукомська С. Діти війни: теоретико-методичні і практичні аспекти психологічної допомоги. Київ; Ніжин: Лисенко М. М., 2022. 95 с.

10. Карамушка Л. М. Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати : метод. рекомендації. Київ: Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2022. 52 с.

11. Кокун О. М., Мороз В. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С. Теорія і практика управління страхом в умовах бойових дій. Київ; Одеса: Фенікс, 2022. 88 с.

12. Освіта в реаліях війни: орієнтири міжнародної спільноти : оглядове видання / за ред. О. М. Топузова, О. І. Локшиної. Київ: Пед. думка. 2022. 66 с.

13. Малиношевський Р. В. Діяльність Інституту проблем виховання НАПН України в умовах воєнного стану. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2022. Т. 4. № 1. https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4131.

14. Кремень В. Г., Луговий В. І., Топузов О. М. та ін. Діяльність Національної академії педагогічних наук України в умовах воєнного стану (лютий — серпень 2022 р.). Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2022. Т. 4. № 1.

15. Кремень В. Г. Педагогічна наука для розбудови нової країни : за результатами виступу на Міжнародній серпневій педагогічній науково-практичній конференції «Освіта, освітяни — незламні у війні», 18 серпня 2022 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2022. Т. 4. № 2. С. 1–6.

16. Слюсаревський М. М., Григоровська Л. В. Психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах війни. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2022. Т. 4. № 1.

17. Сисоєва С. О. Війна в Україні. Рефлексії науковців Польщі. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2022. Т. 4. № 1.

18. Ничкало Н. Г., Гордієнко В. П. Наукова діяльність у добу війни: за камертоном серця і любові до Батьківщини. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2022. Т. 4. № 1.

19. Cybal-Michalska A., Kostyło P. Ogólnopolski zjazd pedagogiczny z udziałem pedagogów z Ukrainy. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2022. Т. 4. № 2. С. 1–13.

[...]

Діяльність Національної академії педагогічних наук України в умовах воєнного стану / В. Г. Кремень // Наука та наукознавство. — 2023. — № 2. — С. 3–22.

2024

Про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2023 році та завдання на 2024 рік*

Наукова доповідь загальним зборам НАПН України 5 квітня 2024 р.

[...]

Повний текст Звіту про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2023 р. *(Кремень, 2024),* схваленого Президією НАПН України 3 квітня 2024 р., розміщено на вебсайті НАПН України. Також оприлюднено Інформацію НАПН України щодо виконання Державного бюджету України за 2023 рік *(НАПН України, 2024a)* та збірник «Наукова продукція НАПН України за 2023 рік, рекомендована для впровадження» *(Луговий, Топузов, 2024)*.

Діяльність НАПН України впродовж 2023 р. систематично висвітлювалася на сайті (naps.gov.ua) та у Віснику НАПН України (visnyk.naps.gov.ua). У зв'язку із цим у доповіді викладено найважливіші підсумки діяльності НАПН України, її президії, відділень і наукових установ у 2023 р. та завдання на 2024 р.

Третій рік Україна живе в умовах війни. Це зумовлює дещо інше, ніж у мирний час, звітування про зроблене.

Передусім важливо зазначити, що з перших днів широкомасштабного російського вторгнення, включно зі звітним 2023 роком, колективи наукових установ академії, усі члени академії гідно відповіли на виклики часу. Кожен докладав необхідних і можливих зусиль для відсічі ворогу.

Більш тісною стала співпраця з владними структурами країни, зокрема з Комітетом Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій. За 2023 рік академією було надіслано пропозиції до 32 законопроєктів.

Завершено трирічну Програму спільної діяльності Міністерства освіти і науки України та Національної академії педагогічних наук України *(НАПН України, 2020)*, у результаті виконання якої було здійснено ряд важливих кроків в освіті, зокрема продовжено впровадження оновленого Державного стандарту базової середньої освіти та його інноваційного програмно-методичного забезпечення відповідно до Концепції «Нова українська школа». Нині за активної участі академії завершується розроблення концепції і Державного стандарту профільної середньої освіти. Вчені академії активно підтримали ініціативу МОН України щодо формування Національної стратегії освіти і науки, надали обґрунтовані пропозиції.

2 квітня цього року міністром Оксеном Лісовим підписано Програму спільної діяльності МОН України і НАПН України на 2024–2026 рр. *(НАПН України, 2024b)*.

* Подано скорочено.

У звітному році розпочато реалізацію нової Програми спільної діяльності з Національною академією наук України *(НАПН України, 2022)*. Досвід такої співпраці, схвалений Радою президентів академій наук України, поширено на інші галузеві академії. Ми пішли далі — НАПН України підписано програми спільної діяльності з Національною академією медичних наук України на 2023–2025 рр. *(НАПН України, 2023b)* та з Національною академією правових наук України на 2024–2026 рр. *(НАПН України, 2024c)*.

Наша академія співпрацювала з Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, Державною службою якості освіти України, Українським центром оцінювання якості освіти, Національним агентством кваліфікацій.

НАПН України взаємодіяла з РНБО, особливо щодо аналізу готовності системи освіти до протидії та подолання реальних і потенційних загроз національній безпеці та національним інтересам України в умовах зовнішніх і внутрішніх викликів.

Продовжувалась робота з удосконалення діяльності самої академії.

На виконання рішення Національної ради України з питань розвитку науки і технологій від 23 лютого 2023 р. *(Урядовий портал, 2023)* затверджено й реалізується План заходів з реформування НАПН України на 2023 і 2024 роки *(Кабінет Міністрів України, 2021)*.

Прийнято нову Стратегію розвитку Національної академії педагогічних наук України на 2023–2027 роки *(НАПН України, 2023d)*.

Затверджено Пріоритетні напрями (тематику) наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок НАПН України на 2023–2027 рр. *(НАПН України, 2023e)*.

З огляду на потреби війни та повоєнного відновлення країни переглянуто тематику наукових досліджень НАПН України, скорочено терміни виконання досліджень, оптимізовано склад виконавців.

НАПН України систематично взаємодіє з Національним Еразмус+ Офісом, бере участь у здійсненні європейської рамкової програми «Горизонт Європа», що особливо важливо в умовах переговорів про вступ України до ЄС *(НАПН України, 2023a)*.

Нині в академії функціонують 12 наукових установ та Університет менеджменту освіти. У складі Інституту проблем виховання створено Центр раннього розвитку дитини та дошкільної освіти. Це дієздатні академічні колективи, що сукупно забезпечують усі ланки освіти: 10 наукових установ мають першу — вищу державну атестаційну категорію, і лише 2 — другу категорію *(Кремень, 2024)*.

Чисельність наукових працівників становить 802 особи. Серед них за основним місцем роботи 561 (70 %) вчений, із яких 147 докторів наук і 269 кандидатів наук (або 74 % з науковими ступенями). Також в академії працювали 146 науково-педагогічних працівників, з них 115 (79 %) за основним місцем роботи, з яких 94 (82 %) з науковими ступенями, та 31 педагогічний працівник.

Станом на 1 січня 2024 р. у складі НАПН України перебували 67 дійсних членів (академіків) та 81 член-кореспондент, а також 29 іноземних членів та 29 почесних академіків.

НАПН України продовжувала системну роботу з молодими вченими, їхніми радами в академії та в установах. Зокрема, у 2024 р. за результатами конкурсного відбору буде виконуватися 3 прикладні наукові дослідження за програмою підтримки молодих вчених.

За вагомі досягнення та особистий внесок у розвиток вітчизняної освіти та науки ряд молодих колег отримали державні іменні стипендії, стипендію Кабінету Міністрів України.

В установах НАПН України у 2023 р. за рахунок бюджетного фінансування виконувалося 99 наукових досліджень, з яких 41 (41 %) фундаментальне і 58 (59 %) прикладних. Було оптимізовано співвідношення фундаментальних і прикладних досліджень на користь прикладних. У 2023 р. розпочато 28 наукових досліджень, завершено 41 дослідження *(Кремень, 2024)*.

Крім того, установи здійснювали виконання наукових досліджень за рахунок грантової підтримки Національного фонду досліджень України. Зокрема, це – Інститут цифровізації освіти, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна, Український науково-методичний центр практичної психології та соціальної роботи.

За індивідуальними планами також вели дослідження члени академії.

Усього за результатами наукових досліджень вченими наукових установ і членами НАПН України опубліковано близько 4,3 тис. праць, зокрема 83 монографії, 35 підручників, 137 навчальних програм і посібників, 1108 статей у фахових виданнях. Це істотно більше, ніж у 2022 р.

У 2023 р. понад 230 дійсних членів, членів-кореспондентів та вчених наукових установ НАПН України опублікували понад 380 статей у виданнях, що індексуються наукометричними базами даних Scopus та Web of Science Core Collection, зокрема у виданнях, що входять до першого квартиля (Q1). У трьох наукових установах частка наукових працівників, які мають зазначені публікації, становить понад 40 %: в Інституті вищої освіти — майже 69 %, Інституті цифровізації освіти — 47 %, Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського — 44 %.

Більше 87 % учених наукових установ мають цифрові ідентифікатори ORCID iD, 94 % — профілі у Google Scholar.

Понад 500 публікацій учених наукових установ здійснено англійською та іншими іноземними мовами.

Найважливіші наукові здобутки у 2023 р. за пріоритетними напрямами розвитку науки і техніки з високим рівнем їхнього практичного застосування отримані в результаті виконання таких наукових досліджень.

1. За пріоритетним напрямом «Фундаментальні наукові дослідження з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, со-

ціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства і держави»:

— Інноваційні тренди, практики і технології загальної середньої освіти у європейському та північноамериканському регіонах (Інститут педагогіки);

— Психологія міжгрупової взаємодії в історичному і територіальному вимірах (Інститут соціальної та політичної психології);

— Науково-методичне забезпечення навчання дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху (Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка);

— Підвищення дослідницької спроможності університетів України в умовах війни та повоєнного відновлення у контексті імплементації концепції «Відкрита наука» (Інститут вищої освіти);

— Проєктування навчального середовища з використанням засобів доповненої та віртуальної реальностей у закладах загальної середньої освіти (Інститут цифровізації освіти).

2. За пріоритетним напрямом «Інформаційні та комунікаційні технології»:

— Методика використання інформаційно-цифрових технологій для оцінювання результативності педагогічних досліджень (Інститут цифровізації освіти);

— Проєктування і технологічне забезпечення функціонування відкритої інтернет-платформи «Українська електронна енциклопедія освіти» (Інститут цифровізації освіти);

— Методика моніторингових досліджень ефективності інформаційно-цифрового середовища закладів загальної середньої освіти у контексті євроінтеграції України (Інститут цифровізації освіти);

— Методичні засади застосування цифрових технологій у підготовці майбутніх кваліфікованих робітників (Інститут професійної освіти).

3. За пріоритетним напрямом «Науки про життя, нові технології профілактики та лікування найпоширеніших захворювань»:

— Навчально-методичне забезпечення формування читацької грамотності учнів 5–6-х класів гімназії у процесі вивчення української літератури (Інститут педагогіки);

— Методичні засади і технології інтеграції громадянської освіти та історії в гімназії (Інститут педагогіки);

— Застосування психотерапевтичних технологій у наданні допомоги постраждалим із проявами посттравматичного стресового розладу (Інститут психології імені Г. С. Костюка);

— Науково-методичні засади психологічного супроводу учасників освітнього процесу в діяльності працівників психологічної служби в умовах війни (Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи);

— Науково-методичне забезпечення навчання дітей раннього, дошкільного та молодшого шкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку (Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка).

Кожне відділення академії спрямовувало зусилля вчених на дослідження найбільш актуальних проблем нинішнього часу. Їхнє ефективне виконання дало змогу підготувати і запропонувати суспільній, зокрема освітній, практиці важливі розробки конкретного характеру.

1. По Відділенню філософії освіти, загальної та дошкільної освіти і його установах: Інститут проблем виховання, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського та окремі наукові підрозділи Інституту педагогіки НАПН України.

Розроблено Стратегію військово-патріотичного виховання дітей та молоді в системі освіти України *(Бех, Малиношевський та ін., 2023)*.

Оновлено зміст навчальної програми «Захист України» для учнів старших класів *(НАПН України, 2023f)*.

Розроблено і впроваджено в освітній процес закладів загальної середньої освіти наскрізну навчальну програму «Основи безпеки життєдіяльності в умовах надзвичайних ситуацій» *(Корнієнко та ін., 2022)*.

Розроблено модельну навчальну програму «Мистецтво. 7–9 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (Івасюк, Комаровська та ін., 2023).

Розроблено та впроваджено діагностичний інструментарій моніторингу соціальних очікувань сучасної молоді *(Куниця та ін., 2023)*.

Створено виховний етико-понятійний глосарій *(Бех, 2020)*.

Упроваджено технології залучення батьків до використання дидактичних можливостей цифрового середовища для освітнього розвитку дітей раннього та дошкільного віку в умовах війни.

Здійснено моніторинг науково-інформаційної діяльності мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України в умовах воєнного стану (понад 13 тис.).

Підготовлено аналітичні, реферативні та бібліографічні огляди науково-методичного забезпечення цифрової трансформації освіти, педагогіки.

2. По Відділенню психології та спеціальної педагогіки і його установах: Інститут психології імені Г. С. Костюка, Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка, Інститут соціальної та політичної психології, Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи.

Підготовлено і передано МОН України проєкт Концепції реформування психологічної служби у системі освіти України на період до 2030 року.

Розроблено:

— концепцію застосування психотерапевтичних технологій у наданні допомоги різним категоріям постраждалих від воєнних подій

та комплекс методик психологічної допомоги різним категоріям постраждалих *(Панок та ін., 2023);*

— методичні матеріали і рекомендації щодо психологічного забезпечення формування безпечного освітнього середовища у закладі освіти *(Байдик та ін., 2023);*

— систему методик і процедур психологічної діагностики адаптаційних розладів у суб'єктів освітнього простору в умовах воєнного стану *(Пророк та ін., 2023)*.

Створено політико-історичну психологічну теорію колективних травм, концепцію ролей конфліктної міжгрупової взаємодії, програму психосоціальної підтримки родин, що постраждали внаслідок війни *(Горностай, 2023)*.

У сфері освіти осіб з особливими освітніми потребами розроблено:

— моделі забезпечення комунікативної доступності освітнього середовища для осіб з порушеннями слуху *(Адамюк, 2023)*;

— алгоритм діяльності педагогічних працівників щодо організаційно-методичного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі освіти з інклюзивним навчанням в умовах війни *(Ярмола, 2023)*;

— модельні навчальні програми для освіти дітей з порушеннями інтелектуального розвитку помірного та тяжкого ступеня.

Адаптовано та модифіковано діагностичні методики для роботи психолога з незрячими дітьми та дітьми з порушеннями зору *(Костенко та ін., 2023; Легкий та ін., 2023)*.

3. По Відділенню загальної середньої освіти і цифровізації освітніх систем та його установах: Інститут педагогіки, Інститут цифровізації освіти та Інститут обдарованої дитини.

Підготовлено низку концепцій і запропоновано інноваційні моделі:

— індивідуалізації навчання в умовах змішаної форми організації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти *(Малихін та ін., 2023);*

— багатомовної освіти в закладах загальної середньої освіти з навчанням мов корінних народів і національних меншин *(Фідкевич та ін., 2023a; Фідкевич та ін., 2023b);*

— реалізації STEM/STEAM-освіти в закладах спеціалізованої освіти наукового спрямування *(Поліхун, 2023);*

— цифрового навчального середовища з використанням доповненої і віртуальної реальності *(Литвинова та ін., 2023)*;

— хмаро орієнтованих систем відкритої науки в освітньому процесі закладів вищої та післядипломної педагогічної освіти *(Бруяка та ін., 2023);*

— дидактико-методичного забезпечення навчання ряду шкільних предметів *(Твердохліб, 2023; Назаренко та ін., 2023)*.

Продовжено реалізацію інноваційного проєкту зі створення на єдиних методологічних засадах навчальних програм, системи підручників і навчальних посібників з усіх предметів для 7–9-х класів. У 2023 р. підготовлено комплекс із 15 нових підручників для 7-го класу з їхнім методичним супроводом *(Інститут педагогіки, n.d.a; Інститут педагогіки, n.d.b)*.

Підготовлено низку аналітичних матеріалів і методичних рекомендацій щодо особливостей організації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану, зокрема з діагностування і подолання освітніх втрат учнів початкової і базової середньої освіти, спотворення історичної правди про Україну в російських підручниках з історії; індивідуалізації навчання та побудови індивідуальної траєкторії здобуття освіти *(Топузов, Онопрієнко, 2023; Топузов, Головко, 2023)*.

Здійснено тестове випробування функціонування сайту експериментального зразка відкритої інтернет-платформи «Українська електронна енциклопедія освіти» *(Биков та ін., 2023)*.

4. По Відділенню професійної освіти і освіти дорослих та його установах: Інститут професійної освіти та Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна.

У сфері професійної (професійно-технічної) і фахової передвищої освіти розроблено:

— методичну систему професійної підготовки кваліфікованих робітників в умовах змішаного навчання *(Кручек, 2022; Кручек, 2023)*;

— парадигму консультування та концепцію розвитку молодіжного підприємництва у закладах професійної (професійно-технічної) освіти *(Закатнов та ін., 2023)*;

— модель розвитку державно-приватного партнерства у сфері професійної (професійно-технічної) освіти та визначено етапи її реалізації *(Радкевич, 2023a; Попова, 2023; Радкевич, 2023b)*;

— концепцію і методичну систему розвитку професійної компетентності педагогічних працівників фахових коледжів в умовах пандемії, воєнного та повоєнного часу *(Тітова та ін., 2023)*.

У сфері педагогічної освіти й освіти дорослих:

— розроблено Концепцію підготовки педагогічного персоналу для системи освіти дорослих і проєкт професійного стандарту за професією «Андрагог» *(Баніт, 2023; Самко, 2023; Вовк, 2023)*;

— обґрунтовано концептуальні засади підготовки майбутніх викладачів закладів вищої педагогічної освіти в умовах цифрової трансформації суспільства *(Кучерявий, 2023a)*;

— розроблено методичні рекомендації з підготовки викладача закладу вищої педагогічної освіти до цифрової безпеки у воєнний час *(Кучерявий, 2023b; Петренко, 2023)*;

— засновано і функціонує Об'єднання інституцій-партнерів «Педагогічна синергія», діяльність якого спрямована на вдосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя *(IPOOD hab, 2022)*.

5. По Відділенню вищої освіти та його установах: Інститут вищої освіти та Університет менеджменту освіти.

Науково обґрунтовано:

— механізми забезпечення, критерії і показники ефективності освітньої діяльності в університетах, пропозиції по формуванню політики ефективності в контексті євроінтеграції *(Луговий та ін., 2023; Таланова та ін., 2021; Кремень та ін., 2023);*

— принципи та механізми реалізації соціальної відповідальності університетів України, теоретичні й емпіричні основи взаємодії вищої освіти та ринку праці в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення *(Lugovyi et al., 2023)*;

— концептуальні засади створення коректних методологій університетського рейтингу *(Lugovyi et al., 2023)*;

— перспективи становлення «супер смарт-суспільства» як нової людиноцентричної концепції суспільства, де фізичний і кіберпростір стають єдиним цілим у здійсненні соціально-економічного зростання *(Саух, 2023)*.

Установи академії, незважаючи на складну суспільну ситуацію, нарощували експериментальну діяльність. Вона охоплювала 63 експерименти різних рівнів за участю близько 700 закладів освіти, 231 з яких затверджено МОН України. Під науковим керівництвом учених академії проведено 15 всеукраїнських експериментів.

У 2023 р. продовжувалося впровадження результатів наукових досліджень, завершених у 2022 р.

Результати досліджень оприлюднено в ході роботи міжнародних і всеукраїнських конференцій, семінарів, вебінарів, міжнародних виставок.

Зросло наповнення Електронної бібліотеки НАПН України ресурсами, підготовленими за результатами фундаментальних і прикладних наукових досліджень вчених академії. У 2023 р. внесено понад 3,8 тис. таких ресурсів. Нині в бібліотеці розміщено близько 34 тис. повнотекстових ресурсів, які завантажено понад 15 млн разів, з них майже 3,6 млн завантажень у 2023 р. зі 182 країн світу.

У цілому продовжена позитивна тенденція щодо представлення наукових періодичних видань та публікацій учених НАПН України у світовій системі наукових комунікацій.

У звітному році налічувалося 40 наукових періодичних видань, де засновники / співзасновники — НАПН України та її наукові установи. З-поміж них — 33 друкованих та 8 електронних. З них 35 (88 %) належать до категорій «А» та «Б» Переліку наукових фахових видань України (у 2020 р. — 25 видань). Усі електронні та 95 % друкованих видань мають власні вебсайти або вебсторінки, міжнародний стандарт-

ний номер періодичного видання; 88 % видань присвоюють статтям DOI, 78 % видань розміщують повні тексти у відкритому доступі, підтримуючи ініціативу «Відкритої науки».

Провідне електронне наукове періодичне видання «Інформаційні технології і засоби навчання» (засновник — Інститут цифровізації освіти) представлено в базі даних Web of Science Core Collection. У 2023 р. журнал отримав журнальний імпакт-фактор (JIF). Індикатор цитування журналу (JCI) — 0,45 (третій квартиль Q3).

Опубліковано шостий номер англомовного наукового періодичного видання НАПН України «Education: Modern Discourses», що представлений у різних базах даних, реєстрах і пошукових системах, зокрема в Index Copernicus International Journals Master List, де отримав найвищу оцінку для України щодо Index Copernicus Value — 100.00 одиниць.

Продовжувався випуск популярного електронного наукового періодичного видання відкритого доступу «Вісник Національної академії педагогічних наук України». У 2023 р. опубліковано 89 матеріалів, які у 2023 р. переглядалися 65 тис. разів.

Успішно функціонував профіль НАПН України у Scopus і Web of Science, у якому окремо розміщені профілі всіх наукових установ академії.

Усі наукові установи НАПН України представлено на 56–81-му місцях з-поміж понад 400 університетів і науково-дослідних інститутів за рейтингом, складеним Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського у рамках проєкту «Бібліометрика української науки».

Учені академії проводили незалежну наукову експертизу, брали участь у діяльності експертних, акредитаційних, робочих груп і комісій, агентств, програмних комітетів, організацій, підприємств тощо.

У звітному році вчені НАПН України організували або взяли участь у понад 4 тис. різноманітних заходів.

НАПН України веде велику освітню діяльність. Підготовка здобувачів на третьому (освітньо-науковому) рівні вищої освіти та наукового ступеня доктора наук здійснювалась в 11 наукових установах НАПН України у галузях знань: «01 Освіта / Педагогіка»; «05 Соціальні та поведінкові науки»; «23 Соціальна робота»; «28 Публічне управління та адміністрування».

У 2023 р. в аспірантурі навчався 421 здобувач, з них 36 за державним замовленням; у докторантурі — 35, з яких 12 за державним замовленням. Показники ефективності підготовки за державним замовленням порівняно з 2022 р. зросли.

У 2023 р. створено 5 докторських спеціалізованих учених рад у шести наукових установах НАПН України. Загалом у 12 таких радах, що діяли в 10 наукових установах, захищено 7 докторських і 1 кандидатську дисертації. У разових спеціалізованих вчених радах відбулося 30 захистів дисертацій, що вдвічі більше порівняно з 2022 р.

У Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології розглянуто 124 теми дисертаційних досліджень, скориговано 86 тем (69 %). У 2023 р. створено фейсбук-сторінку «Координація досліджень у галузі освіти НАПН України» задля надання безоплатних послуг щодо формулювання тем досліджень та наукового консультування.

У Навчально-науковому інституті менеджменту та психології, Білоцерківському інституті неперервної професійної освіти Університету менеджменту освіти та в Інституті професійної освіти за кошти фізичних і юридичних осіб провадилася підготовка на бакалаврському і магістерському рівнях вищої освіти з восьми спеціальностей. Загальна чисельність студентів на кінець звітного року становила 1375 осіб.

В Університеті менеджменту освіти, Інституті педагогіки та Інституті спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка підвищили кваліфікацію понад 7,5 тис. керівників, науково-педагогічних, педагогічних та інших працівників закладів освіти, установ, організацій, з них 4970 — за державним замовленням.

В Інституті педагогіки за спеціальностями «013 Початкова освіта», «014.01 Середня освіта (Українська мова і література)», «014.15 Середня освіта (Природничі науки)» за кошти фізичних і юридичних осіб підвищили кваліфікацію 300 педагогічних та науково-педагогічних працівників.

Ученими Інституту педагогіки проведено безкоштовні курси підвищення кваліфікації (у дистанційному форматі) понад 1 тис. педагогічних працівників за іншими програмами викладання у 5–6-х класах.

Міжнародне наукове співробітництво упродовж другого року війни і воєнного стану розгорталося в контексті роз'яснення зарубіжним партнерам загарбницької суті російської війни, продовження формування атмосфери підтримки України, європейської інтеграції. Особливо плідними є відносини з польськими педагогами. Було проведено спільне засідання президії НАПН України і Комітету педагогічних наук Польської академії наук. Українська делегація, єдина із зарубіжних країн, була запрошена на з'їзд Польського педагогічного товариства.

Підписано документи про співпрацю із Академією прикладних наук імені Стефана Баторія, Гірничо-металургійним університетом у Кракові, Університетом Марії Кюрі-Склодовської у Любліні (Польща).

Наукові установи академії взяли участь у реалізації майже 50 міжнародних науково-освітніх проєктів і програм.

Продовжувалась системна наукова співпраця із 29 іноземними членами НАПН України, які представляють 10 країн світу, зарубіжними науковими установами і закладами освіти.

Наші вчені є членами понад 50 міжнародних організацій та наукових асоціацій, редакційних колегій зарубіжних наукових видань, де здійснюють велику експертну діяльність.

Науково-інформаційна діяльність у 2023 р. передусім спрямовувалася на активізацію функціонування порталу і сторінок НАПН України у соціальних мережах, ІТ-платформах, відеохостингах.

Тривала співпраця із всеукраїнськими газетами «Україна молода», «Українська літературна газета», «Слово Просвіти», «Освіта і суспільство», «Світ», «Факти», журналами Товариства «Знання» України і самим Товариством.

Діяльність НАПН України, а також особисту участь науковців висвітлено у багатьох теле- та радіопередачах.

У 2023 р. в умовах дії воєнного стану відбулися дві сесії загальних зборів НАПН України у дистанційному форматі:

— 7 квітня — звітні збори «Про діяльність НАПН України у 2022 році та завдання на 2023 рік»; збори також затвердили Стратегію розвитку НАПН України на 2023–2027 роки та Пріоритетні напрями (тематику) наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок НАПН України на 2023–2027 рр.;

— 17 листопада — тематичні збори «Вища освіта в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України: виклики і відповіді» з представленням науково-аналітичної доповіді, підготовленої вченими Відділення вищої освіти та Інституту вищої освіти *(Кремень та ін., 2023)*.

Відповідно до плану роботи НАПН України проведено також два методологічні семінари:

— 6 квітня — «Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання», підготовлений Відділенням філософії освіти, загальної та дошкільної педагогіки та Інститутом проблем виховання *(НАПН України, 2023c; Інститут проблем виховання НАПН України, 2023)*;

— 16 листопада — «Актуальні проблеми охорони психічного здоров'я українського народу у воєнний і повоєнний час», підготовлений Відділенням психології та спеціальної педагогіки та науковими установами психологічного профіля академії *(Панок, 2023a; Панок, 2023c)*.

Проведено 14 (12 планових і 2 позачергові) засідань Президії НАПН України, на яких розглянуто понад 300 питань і прийнято відповідні постанови зі статутної діяльності академії.

Зокрема, проведено спільні засідання Президії НАПН України із:

— вченою радою Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка та президією Товариства «Знання» України «Філософсько-педагогічна спадщина Григорія Сковороди», присвячене 300 річчю із дня народження Григорія Сковороди. Засідання відбулося в селищі Чорнухи, де народився великий філософ і педагог;

— вченою радою Національного університету біоресурсів і природокористування України «Про досвід використання інноваційних методів психолого-педагогічної науки колективом Національного університету біоресурсів і природокористування України». Засідання відбулося на базі університету, що дало змогу наочно побачити успіхи його колективу.

НАПН України в 2023 р. отримано фінансування з державного бюджету в сумі 246,5 млн грн.

Порівняно з 2022 р. фінансування НАПН України за загальним фондом зменшилося на 27,4 млн грн, або на 10 %, що пов'язано із російським вторгненням та введенням воєнного стану.

Водночас академією отримано 46,7 млн грн за спеціальним фондом бюджету (власні надходження бюджетних установ), що на 20,6 млн грн (31 %) більше, ніж у 2022 р., у т. ч. кошти на реалізацію грантових угод — 8317,8 тис. грн, із них за договорами, укладеними з Національним фондом досліджень України — 5212,0 тис. грн; на реалізацію грантових угод з міжнародним та іноземним фінансуванням — 3105,8 тис. грн.

Упродовж звітного року до НАПН України із усіх джерел фінансування надійшло 293,2 млн грн. Питома вага фінансування за рахунок загального фонду бюджету в коштах, які отримали установи НАПН України, зменшилася і становила 84 %.

У складних умовах сьогодення, у яких Україна бореться за загальноцивілізаційні цінності, людську гідність і свободу, національний суверенітет і незалежність, інтеграцію у європейську сім'ю вільних країн, НАПН України має і надалі всебічно вдосконалювати діяльність, зокрема з наукового і методичного супроводу освіти.

У 2024 р. першочергову увагу потрібно приділити такому.

1. У ранньому розвитку дітей та дошкільній освіті.

Ця стартова в безперервній освіті ланка потребує науково обґрунтованого оновлення законодавства відповідно до розробленої вченими академії концепції, прискорення прийняття нового Закону України «Про дошкільну освіту». Водночас закладам дошкільної освіти в умовах воєнного стану потрібно невідкладно надавати ще більшу методичну підтримку. Назрілим є оновлення Базового компоненту (стандарту) дошкільної освіти відповідно до інноваційних змін суспільного життя.

2. Щодо повної загальної середньої освіти.

Тут важливо завершити концептуальні обґрунтування профільної середньої освіти, зокрема її оптимальної мережевої і галузевої організації. На часі розроблення і прийняття Державного стандарту профільної середньої освіти і його програмно-методичний супровід. Якісними підручниками, посібниками, програмами, методами з використанням цифрових технологій треба максимально компенсувати освітні втрати і розриви, забезпечити якість і доступність усіх ланок початкової і середньої

освіти на засадах дитиноцентризму в умовах російської агресії і воєнного стану, включаючи дітей з особливими освітніми потребами.

3. У позашкільній освіті.

З порядку денного не знімається долання нерівномірного доступу до позашкільної освіти в містах і селах, використання для цього закладів загальної середньої освіти, особливо в сільській місцевості та для переміщених дітей, можливостей дистанційного навчання. Ця освітня ланка теж потребує оновлення законодавства.

4. Для патріотичного виховання.

Потрібно поліпшити науковий і методичний супровід формування національної громадянської ідентичності, підготовки молодих людей до захисту України.

5. У професійній (професійно-технічній) і фаховій передвищій освіті.

Сьогодні Україна як ніколи потребує ефективної і привабливої інтегрованої системи професійної (професійно-технічної) і фахової передвищої освіти, яка також забезпечує професійну профільну середню освіту. Потрібно активізувати науковий і методичний супровід використання європейського і північноамериканського досвіду формування мережі потужних багаторівневих і багатопрофільних закладів професійної освіти, здатних до гнучкої взаємодії з роботодавцями. Це, як і відповідність Європейському простору професійної освіти і підготовки, має бути врегульовано новим Законом України «Про професійну освіту».

6. У вищій освіті.

Істотної модернізації потребує сфера вищої освіти, особливо в умовах демографічної кризи та дефіциту ресурсів, мережа якої подрібнена, розпорошена, невиправдано дубльована, характеризується дефіцитом глобально конкурентоспроможних університетів-лідерів. Університет-ській практиці конче необхідні системні наукові дослідження і методичні рекомендації щодо механізмів оцінювання і розвитку конкурентоспроможності, визначення шляхів оптимізації мережі закладів вищої освіти, насамперед через їхнє укрупнення і створення потужних регіональних університетів, інтеграції у європейські простори вищої освіти і досліджень.

7. В освіті дорослих.

Прискорений інноваційний тип розвитку, зросла географічна й економічна мобільність, пов'язане з війною вимушене переміщення населення вимагають розвитку завершальної освітньої ланки — освіти дорослих. Важливим є прийняття Закону України «Про освіту дорослих».

8. Щодо кадрового забезпечення освіти.

Потребують подальшого вдосконалення структура і зміст, якість підготовки педагогічного та науково-педагогічного персоналу, створення умов для його подальшого утримання і плідної діяльності.

9. Щодо цифровізації освіти.

Цифровізація освітнього процесу має істотно переорієнтуватися на вирішення комплексу завдань з активного використання штучного інтелекту. Тут важливо забезпечити випереджальні наукові дослідження.

10. У справі інформаційно-бібліотечного забезпечення освіти.

В умовах розвитку інформаційного суспільства, його цифровізації зростає роль освітянських бібліотек, яких налічується понад 15 тис. Ця бібліотечна мережа має випереджально модернізуватися з використанням інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій.

11. Щодо світової і європейської інтеграції освіти України.

Цьому має слугувати участь у проєктах і програмах міжнародної співпраці: Еразмус+, «Горизонт Європа», а також двостороннє партнерство і співробітництво з колегами із різних країн Європи і світу.

12. Стосовно фінансової підтримки освіти.

Важливо оптимізувати розподіл ВВП між освітніми ланками, вдосконалити освітню мережу, підвищити конкурентоспроможність оплати праці в освіті, реалізувати прогресивні організаційно-правові статуси закладів освіти.

13. У психологічному супроводі освітніх і суспільних процесів, розвитку особистості.

НАПН України, у якій зосереджено основні наукові установи психологічного профілю, має й надалі бути головною організацією з розвитку фундаментальної і прикладної психології, вивчення соціально-психологічного стану освіти, суспільства, людини, особливо в кризових травмівних ситуаціях, зокрема війни, надання методичних рекомендацій закладам, психологічної допомоги постраждалим.

14. Щодо наукового і методичного супроводу освіти.

Провідну роль у цьому і де-юре, і де-факто має зберігатися за Національною академією педагогічних наук України, яка розвинула для цього необхідний науково-методичний потенціал, за участі Національної й інших національних галузевих академій наук, наукових установ, закладів вищої освіти, фахових об'єднань освітян і вчених.

Усвідомлюючи свою важливу роль у розвитку освіти, людини, НАПН України у 2024 р. має орієнтуватися на такі актуальні для самовдосконалення завдання.

1. Подальше спрямування наукового і методичного потенціалу НАПН України для забезпечення перемоги, потреб оборони і національної безпеки, реалізації пріоритетів і актуальних завдань державної освітньо-наукової політики, розвитку фундаментальних і прикладних досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології.

2. Забезпечення розвитку НАПН України відповідно до Стратегії на 2023–2027 роки та Пріоритетних напрямів (тематики) наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок на 2023–2027 роки у співпраці зі споживачами наукової і методичної продукції.

3. Розширення науково-експертної функції щодо стану і перспектив розвитку всіх рівнів і ланок освіти, психологічного стану суспільства, громадян для інформування органів державної влади, закладів освіти, освітян, здобувачів освіти, громадськості.

4. Посилення взаємодії, співпраці, координації діяльності з Міністерством освіти і науки України, профільним комітетом парламенту, Національною академією наук України, іншими національними галузевими академіями наук, закладами освіти, органами державного управління та громадськими організаціями.

5. Подальший розвиток євроінтеграційної діяльності академії, її членів, наукових установ, підтримка освітньо-наукових ініціатив Європейського Союзу, розширення участі в міжнародних проєктних та грантових конкурсних відборах, насамперед за програмами Еразмус+ та «Горизонт Європа» на 2021–2027 рр.

6. Розширення комунікаційної діяльності академії, інформування зацікавлених сторін про найважливіші результати наукових досліджень НАПН України з актуальної проблематики щодо захисту і перемоги України, посилення резильєнтності українського суспільства, удосконалення освітньої системи, розвитку людини, формування людського капіталу, інноваційний прогрес.

Нам усім треба суттєво додати зусиль заради перемоги України у війні з російським агресором, заради збереження української держави і подальшого розвитку українського суспільства. Будемо вірні цій великій історичній місії!

Слава захисникам і захисницям України! Слава Україні!

Література

Адамюк Н. Б. (2022). Інтернет-ресурс «Контур психологічної безпеки глухих» [Відео].

Байдик В. В., Гопкало Ю. П., Корнієнко І. О., Лунченко Н. В., Луценко Ю. А., Мороз Р. А., Саврасов М. В. Ткачук І. І. (2023). Формування безпечного освітнього простору закладу освіти в діяльності працівників психологічної служби. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи,.

Баніт О. (2023). Корпоративна освіта і навчання науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти: теоретико-методологічний аспект. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи, 24 (2), 36–46.

Бех І. Д. (2020). Виховний глосарій у полярному поданні. Методист, 11–12 (108), 48–63.

Бех І. Д. (ред.), Журба К. О., Канішевська Л. В., Комаровська О. А., Литовченко О. В., Малиношевський Р. В. (ред.), Морін О. Л., Окушко Т. К., Охріменко З. В., Рагозіна В. В., Рейпольська О. Д., Тимчик М. В., Толочко С. В., Харченко Н. В. (2023). Військово-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України: стратегічні напрями. Івано-Франківськ: НАІР, 32 с.

Биков В. Ю., Спірін О. М., Лупаренко Л. А., Пінчук О. П., Буров О. Ю., Яцишин А. В., Гуржій А. М., Кохан О. В., Полященко І. М. (2023). Використання інтернет-платформи «Українська електронна енциклопедія освіти» : методичні рекомендації. Київ: Інститут цифровізації освіти НАПН України.

Бруяка А. В., Коваленко В. В., Крамар С. С., Мар'єнко М. В., Носенко Ю. Г., Сухіх А. С., Шишкіна М. П. (2023). Використання сервісів хмаро орієнтованих систем відкритої науки в освітньому процесі закладів вищої педагогічної і післядипломної освіти : метод. посіб. Київ: ІЦО НАПН України.

Вовк М. П. (ред.). (2023). Розвиток сучасної мистецько-педагогічної освіти: національний і європейський контекст : монографія. Київ: ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України.

Горностай П. П. (2023). Психологія колективних травм : монографія. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

Закатнов Д. О., Байдулін В. Б., Ваніна Н. М., Гриценок І. А., Єршова Л. М., Савченко М. О. (2023). Консультування здобувачів професійної освіти з молодіжного підприємництва для повоєнного відновлення економіки України : метод. посіб. Київ: Інститут професійної освіти НАПН України.

Івасюк О. М., Комаровська О. А., Власова В. Г., Гринишина Л. М., Кізілова Г. О., Лобова О. В., Назар Л. Й. (2023). Модельна навчальна програма «Мистецтво. 7–9 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти. МОН України.

Інститут проблем виховання НАПН України (2023, 6 квітня). Пленарне засідання методологічного семінару НАПН України (6 квітня 2023 р.). [Відео].

Кабінет Міністрів України. (2021, 4 серпня). Про затвердження планів заходів з реформування Національної академії аграрних наук, Національної академії правових наук, Національної академії педагогічних наук на 2021 і 2022 роки (911-р).

Корнієнко А. В., Мачуський В. В., Вербицький В. В. (2022). Наскрізна навчальна програма з позашкільної освіти оздоровчого напряму «Основи безпеки життєдіяльності в умовах бойових дій».

Костенко Т. М., Довгопола К. С., Топузов М. О. (2023). Сучасні технології психологічного супроводу дитини з порушеннями зору дошкільного віку : навч. метод. посіб. Київ: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка.

Кремень В. Г. (ред.). (2024). Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2023 р. Київ: Педагогічна думка.

Кремень В. Г. (ред.), Луговий В. І., Саух П. Ю., Драч І. І., Слюсаренко О. М., Скиба Ю. А., Жабенко О. В., Калашнікова С. А., Таланова Ж. В., Петроє О. М., Оржель О. Ю., Регейло І. Ю., Набок М. В. (2023). Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді : науково-аналітична доповідь. Київ: Педагогічна думка, 172 с.

Кручек В. А. (2022). Особливості організації професійної підготовки кваліфікованих робітників в умовах змішаного навчання. Професійна педагогіка, 2 (25), 123–128.

Кручек В. А. (2023). Методична система професійної підготовки кваліфікованих робітників в умовах змішаного навчання. Інноваційна професійна освіта. Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання : матеріали XVII Всеукраїнської науково-практичної конференції (звітної) Інституту професійної освіти НАПН України (27–30 березня 2023 р.), 2 (9). С. 128–132.

Куниця Т. Ю. (ред.), Савельчук І. Б., Гончар Л. В., Бибик Д. Д., Амеліна В. М. (2023). Діагностичний інструментарій соціальних очікувань : метод. рекомендації. Івано-Франківськ: НАІР, 32 с.

Кучерявий О. Г. (2023). Концепція оновлення змісту освіти майбутніх викладачів педагогічних університетів у вимірах соціальних потреб воєнного і повоєнного часу. Естетика і етика педагогічної дії (28). 196–208.

Легкий О. М., Курінна В. Р., Кондратенко С. В. (2023). Корекційно-розвивальні технології для розвитку дітей з порушеннями зору : навч.-метод. посіб. Київ: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка.

Литвинова С. Г., Сороко Н. В., Богачков Ю. М., Гриб'юк О. О., Дементієвська Н. П., Соколюк О. М., Слободяник О. В., Ухань П. С. (2023). Використання засобів доповненої

та віртуальної реальностей в навчальному середовищі закладів загальної середньої освіти : метод. рекомендації. Київ: ІЦО НАПН України.

Луговий В., Слюсаренко О., Таланова Ж. (2023). Закон зростання крутизни університетського сходження до вершини досконалості. International Scientific Journal of Universities and Leadership, (15). S. 30–53.

Луговий В. І., Топузов О. М. (ред.). (2024). Наукова продукція Національної академії педагогічних наук України, рекомендована до впровадження (2023 р.) : збірник анотованого переліку наукової продукції. Київ: Педагогічна думка.

Назаренко Т., Криловець М., Яценко В., Логінова А., Часнікова О. (2023). Методика розроблення та впровадження інтегрованих курсів за вибором з географії та економіки в гімназії та ліцеї : метод посіб. Київ: Педагогічна думка, 144 с.

Національна академія педагогічних наук України. (2020). Програма спільної діяльності Міністерства освіти і науки України та Національної академії педагогічних наук України на 2021–2023 роки.

Національна академія педагогічних наук України. (2022). Програма спільної діяльності Національної академії наук України та Національної академії педагогічних наук України на 2023–2025 роки.

Національна академія педагогічних наук України. (2023a). Заява Національної академії педагогічних наук України з приводу рішення про відкриття перемовин щодо вступу України до Європейського Союзу / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 5 (2), 1.

Національна академія педагогічних наук України. (2023b). Програма спільної діяльності Національної академії медичних наук України та Національної академії педагогічних наук України на 2023–2025 роки.

Національна академія педагогічних наук України. (2023c, 10 січня). Про Методологічний семінар НАПН України 6 квітня 2023 року.

Національна академія педагогічних наук України. (2023d, 27 квітня). Стратегія розвитку Національної академії педагогічних наук України на 2023–2027 роки.

Національна академія педагогічних наук України. (2023e, 27 квітня). Пріоритетні напрями (тематика) наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок НАПН України на 2023–2027 роки.

Національна академія педагогічних наук України. (2023f, 27 липня). Зміни і доповнення Програми «Захист України».

Національна академія педагогічних наук України. (2024a). Інформація Національної академії педагогічних наук України щодо виконання Державного бюджету України: 2023 р. (оцінка ефективності використання).

Національна академія педагогічних наук України. (2024b). Програма спільної діяльності Міністерства освіти і науки України та Національної академії педагогічних наук України на 2024–2026 роки.

Національна академія педагогічних наук України. (2024c, 21 березня). Підписано Програму спільної діяльності між НАПН України і НАПрН України.

Панок В. Г. (2023a). Актуальні проблеми охорони психічного здоров'я українського народу в часи війни: питання теорії і методології : Наукова доповідь на методологічному семінарі «Актуальні проблеми охорони психічного здоров'я українського народу у воєнний і повоєнний час», 16 листопада, 2023 р. / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 5 (2), 1–9.

Панок В. Г. (2023b). Концепція реформування психологічної служби у системі освіти України на період до 2030 року / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 2 (5), 1–10.

Панок В. Г. (ред.). (2023c). Актуальні проблеми охорони психічного здоров'я українського народу у воєнний і повоєнний час: Матеріали методологічного семінару НАПН України 16 листопада 2023 року : зб. матеріалів. Київ: Педагогічна думка, 405 с.

Панок В. Г., Рибалка В. В., Шандрук С. К., Романовська Д. Д., Предко В. В., Горленко В. М., Сосновенко Н. В., Марухина І. В., Кондратюк А. А. (2023). Методики психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах війни : практ. посіб. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи.

Петренко Л. (2023). Цифрова безпека в структурі цифрової компетентності майбутнього викладача педагогічного закладу вищої освіти: змістовий компонент. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи, 23 (1), 98–109.

Попова В. В. (2023). Чинники та умови розвитку державно-приватного партнерства у сфері професійної (професійно-технічної) освіти для відновлення економіки України. Інноваційні практики наукової освіти : матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 6–12 грудня 2023 року). Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, с. 642–649.

Пророк Н. В., Бойко С. Т., Гнатюк О. В., Купрєєва О. І., Курило Л. Ф., Папуча М. В., Полякова В. І., Столярчук О. А., Царенко Л. Г., Чекстере О. Ю. (2023). Психологічне діагностування проявів адаптаційних розладів у суб'єктів освітнього простору в умовах воєнного стану і післявоєнного відновлення країни : практичний посібник. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Радкевич В. О. (2023). Сучасні форми розвитку державно-приватного партнерства у сфері професійної освіти. Сучасна наука та освіта: стан, проблеми, перспективи : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 20–21 березня 2023 року). Київ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», с. 329–332.

Радкевич В. О. (2023). Публічно-приватне партнерство у професійній освіті європейських країн: провідні тенденції розвитку. Професійна педагогіка, 2 (27), с. 14–28.

Самко А. М. (2023). Аналіз теоретичних засад самоосвітньої діяльності науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти. / Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки, 5 (359), 7–14.

Саух П. Ю., Саух І. В. (2023). «Суспільство 5.0». Архітектоніка освіти в умовах п'ятої промислової революції: виклики та перспективи / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 5 (2), с. 1–7.

Таланова Ж. (ред.), Базелюк О., Вітренко Ю,, Воробйова О., Ворона В., Дебич М., Паламарчук О., Слюсаренко О. (2021). Теоретичні основи політики та механізмів забезпечення ефективності освітньої діяльності в університетах у контексті євроінтеграції : препринт (аналітичні матеріали). Київ: Ін-т вищої освіти НАПН України, 192 с.

Твердохліб І. А. (2023). Особливості програмно-технічного забезпечення дистанційного навчання в умовах воєнного стану : методичні рекомендації. Київ: Педагогічна думка, 44 с.

Тітова О. А., Лузан П. Г., Пащенко Т. М., Мося І. А., Остапенко А. В., Ямковий О. Ю. (2023). Система розвитку професійної компетентності педагогічних працівників фахових коледжів в умовах пандемії, воєнного та повоєнного часу : монографія. Київ: ІПО НАПН України.

Топузов О. М. (ред.), Головко М. В. (укл.). (2023). Діагностика та компенсація освітніх втрат у загальній середній освіті України : методичні рекомендації. Київ: Педагогічна думка, 187 с.

Топузов О. М. (ред.), Онопрієнко О. В. (укл.). (2023). Діагностика та механізми подолання втрат у навчанні молодших школярів : методичні рекомендації. Київ: Інститут педагогіки НАПН України, 146 с.

Фідкевич О. Л., Снєгірьова В. В., Бакуліна Н. В. (2023). Концепція моделі багатомовної освіти в закладах загальної середньої освіти з навчанням мов корінних народів і національних меншин з урахуванням завдань європейської інтеграції України. Київ: Педагогічна думка, 44 с.

Фідкевич О. Л., Снєгірьова В. В., Бакуліна Н. В., Давидюк Л. В. (2023). Науково-методичні засади реалізації моделі багатомовної освіти в закладах загальної серед-

ньої освіти з навчанням мов корінних народів і національних меншин : методичний посібник. Київ: Педагогічна думка, 145 с.

Ярмола Н. А. (2023). Про результати фундаментального дослідження «Науково-теоретичні основи моделювання інклюзивного освітнього середовища», що виконується в Інституті спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України: за результатами наукової доповіді на засіданні Президії Національної академії педагогічних наук України 21 вересня 2023 р. / Вісник Національної академії педагогічних наук України, 5 (2), 1–8.

IPOOD hab (2022). Педагогічна синергія.

Lugovyi V., Kalashnikova S., Talanova Zh., Vlasova I. (2023). Transformation of higher education in Ukraine: Impact of the war and objectives for postwar recovery. European Journal of Education. Volume 58, Issue 4 Special Issue: Wartime and postwar education in Ukraine.

[...]

Про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2023 році та завдання на 2024 рік : наук. доповідь заг. зборам НАПН України 5 квітня 2024 р. / В. Г. Кремень // Вісн. Нац. акад. пед. наук України. — 2024. — № 6 (1). — С. 1–16.

Діяльність Національної академії педагогічних наук України із цифрової трансформації освіти і науки*

[...]

В умовах стрімкого розвитку цифрових технологій освіта та наука зазнають значних змін, що потребує системних трансформаційних процесів. Цифрова трансформація стала як необхідністю, так і стратегічним пріоритетом розвитку сучасного суспільства. Національна академія педагогічних наук України (НАПН України) відіграє ключову роль у цьому процесі.

Процеси цифровізації, цифрової трансформації відображають динамічні зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві та спричинені інтеграцією цифрових технологій у всі сфери життєдіяльності людини *(Пінчук, Яськова, 2024)*. У суспільстві цифровізація сприяє підвищенню ефективності економіки, створенню нових робочих місць у галузі інформаційних технологій, розвитку електронного урядування та електронних послуг, покращенню комунікації та доступу до інформації. Цифрові технології дають змогу не тільки оптимізувати виробничі процеси, логістику, фінансові операції та забезпечувати більшу прозорість і підзвітність, а й трансформувати освітньо-наукові процеси.

Трансформаційний вплив цифровізації на освіту відбувається, по-перше, через забезпечення більшої доступності освітніх ресурсів та можливостей для навчання завдяки онлайн-курсам, електронним бібліотекам, віртуальним лабораторіям тощо. По-друге, через модернізацію освітнього процесу на основі творчого використання інноваційних цифрових інструментів, таких як інтерактивні освітні платформи, симулятори, доповнена та віртуальна реальність. По-третє, впрова-

* Подано скорочено.

дження цифрових технологій відкриває нові форми взаємодії між учасниками освітнього процесу, сприяє розвитку навичок співпраці, критичного мислення та вирішення проблем.

Ефективний розвиток освіти можливий лише за умови системного і комплексного розв'язання зазначених проблем, концентрації зусиль органів державної влади та органів місцевого самоврядування, консолідації усього українського суспільства у вирішенні завдань цифрової трансформації освіти. Стартові позиції і нинішні здобутки незалежної України в інформатизації освіти насамперед відображені в системі освітнього і наукового законодавства, що на всіх етапах розроблялося за активної участі вчених НАПН України, зокрема: законах України «Про освіту» (1991, 1996, 2017 рр.), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (1991, 1998, 2015 рр.), «Про вищу освіту» (2002 і 2014 рр.), «Про Концепцію Національної програми інформатизації» (1998 р.), «Про Національну програму інформатизації» (1998 р.), «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» (2007 р.), «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації» (2018 р.); постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» (2021 р.); положенні «Про Національну освітню електронну платформу» (2018 р.); положенні «Про електронний підручник» (2018 р.); положенні «Про електронні освітні ресурси» (2019 р.), Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти) (2020 р.), Рамці цифрових компетентностей громадян України (2021 р.).

У контексті використання цифрових технологій в освіті важливо дотримуватися низки етичних принципів, що сприяють безпечному, справедливому та відповідальному застосуванню цифрових технологій в освітньому середовищі. До таких принципів належать:

— захист персональних даних та конфіденційності. Це означає, що важливо забезпечити безпечне зберігання та використання персональних даних учасників освітнього процесу, уникати несанкціонованого доступу до конфіденційної інформації, а також навчати учасників освітнього процесу, як захищати дані у цифровому просторі;

— цифрова безпека та боротьба з кібербулінгом. Стосовно цього принципу потрібно підкреслити необхідність навчання дітей, підлітків та їхніх батьків правилам безпечної онлайн-поведінки, попередженню випадків кібербулінгу та онлайн-переслідування;

— академічна доброчесність та дотримання авторських прав. Важливо поважати інтелектуальну власність, коректно цитувати джерела, не порушувати авторські права у використанні цифрових матеріалів;

— цифрова доступність та інклюзія. Цифрові ресурси та інструменти мають бути доступними для всіх учасників освітнього процесу незалежно від їхніх фізичних можливостей чи соціально-економічного статусу;

— збалансоване використання технологій. Необхідно уникати надмірного захоплення цифровими пристроями та забезпечувати гармонійне поєднання технологій з іншими формами навчання;

— цифрова грамотність та критичне мислення. Необхідно розвивати навички критичного аналізу цифрового контенту, оцінювання достовірності інформації, розпізнавання фейків та маніпуляцій;

— відсутність дискримінації та упереджень. Цифрові платформи та ресурси не повинні містити дискримінаційний контент чи сприяти формуванню стереотипів і упереджень;

— екологічна відповідальність. Варто заохочувати раціональне використання цифрових пристроїв та утилізацію електронних відходів із мінімальною шкодою для довкілля та для людини.

Загалом цифровізація і цифрова трансформація є рушійними силами прогресу в суспільстві та освіті, які сприяють підвищенню ефективності, доступності, інноваційності та конкурентоспроможності *(Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження національної економічної стратегії на період до 2030 року», 2021, березень)*. Водночас вони вимагають постійного навчання, адаптації, дотримання етичних принципів використання, потребують відповідності запитам цифрового суспільства.

З урахуванням того, що традиційні методи навчання дедалі більше не відповідають потребам сучасного суспільства, а науково-освітня діяльність потребує модернізації, що підтверджено такими глобальними кризовими ситуаціями, як COVID-19 та російська війна проти України, діяльність НАПН України спрямована на розроблення та впровадження науково-методичного забезпечення та інноваційних рішень для здійснення ефективного неперервного освітньо-наукового процесу.

Мета статті: схарактеризувати діяльність Національної академії педагогічних наук України щодо розв'язання комплексних проблем науково-методичного супроводу цифрової трансформації освіти і науки в Україні.

Методи дослідження. Під час дослідження діяльності НАПН України в процесах цифрової трансформації освіти та психолого-педагогічної науки було використано методи порівняльного аналізу наукових і науково-методичних джерел, системного аналізу, індукції, дедукції, зіставлення та узагальнення. Науковий пошук спрямовано на аналіз результатів наукових досліджень за тематикою цифрової трансформації освіти й науки, виконаних у Національній академії педагогічних наук України.

Виклад основного матеріалу. Кожна епоха, заснована на досягненнях наукового пізнання та культури мислення, відтворює унікальний образ світу. Сучасний образ світу формується в контексті зростання творчого потенціалу людини та розширених можливостей, що пропо-

нують цифрові технології, інтернет-мережі, штучний інтелект, віртуальна та доповнена реальність і медійні продукти. Водночас образ сучасної людини визначає широкий доступ до мережі, інтернету речей, володіння та використання різноманітних гаджетів, а також взаємодія між людським і штучним інтелектом.

Цифрова трансформація освіти й науки залежить від об'єктивних умов та сучасних тенденцій розвитку інформаційного суспільства, до яких належать *(Биков, Спірін, Пінчук, 2020)*: розвиток штучного інтелекту, «машинне навчання», нейромережі; забезпечення мобільності інформаційно-комунікаційної діяльності користувачів в інформаційному просторі, подальший розвиток мобільно орієнтованих засобів та інформаційно-цифрових технологій доступу до електронних даних; широке запровадження технологій блокчейну; розвиток технологій хмарних обчислень та віртуалізації, корпоративних, загальнодоступних і гібридних цифрових інфраструктур, а також запровадження технології туманних обчислень; розвиток телемедицини; розроблення нових функцій доповненої реальності і доступність обладнання для віртуальної реальності; широке запровадження чат-ботів і віртуальних помічників, накопичення та опрацювання значних обсягів цифрових даних, формування та використання електронних інформаційних баз і систем, зокрема електронних бібліотек та наукометричних баз даних; розвиток користувальних характеристик інтернету людей, розгортання топологій широкосмугових високошвидкісних каналів електронних комунікацій, систем формування цифрових просторів бездротового доступу користувачів до електронних даних; формування інтернету речей, розвиток його програмно-апаратних засобів та інтеграційних платформ для забезпечення налаштування, управління та моніторингу електронних пристроїв; розвиток робототехніки, робототехнічних систем, зокрема 3D-принтерів і 3D-сканерів; розвиток індустрії виробництва програмних засобів, зокрема створення електронних освітніх ресурсів; забезпечення сумісності цифрових засобів та додатків, побудованих на різних програмно-апаратних платформах; розвиток мереж постачальників інформаційно-цифрових послуг, передусім хмарних сервісів, та мережі центрів опрацювання даних; розвиток систем захисту даних в інформаційних системах та протидія кіберзлочинності.

Сучасна цифрова доба потребує нових підходів до навчання та досліджень, а роль Національної академії педагогічних наук України та її підвідомчих установ стає фундаментальною для забезпечення системного, керованого та науково обґрунтованого супроводу процесів упровадження цифрових технологій, формування цифрової культури суспільства. Наукові установи НАПН України спрямовують діяльність на цифрову трансформацію освіти, що охоплює кілька важливих напрямів.

Дослідження інновацій у сфері цифрових технологій. Учені академії проводять фундаментальні та прикладні дослідження щодо можли-

востей застосування штучного інтелекту, доповненої та віртуальної реальності, адаптивних систем навчання, аналітики даних в освіті. Результати таких наукових пошуків стають основою для створення інноваційних цифрових продуктів та рішень.

Розроблення цифрових освітніх ресурсів та контенту. Учені беруть участь у створенні електронних підручників, відеокурсів, симуляторів, тренажерів, інтерактивних навчальних ігор та інших дидактичних матеріалів із використанням цифрових технологій. Це сприяє модернізації змісту освіти та підвищенню якості навчання.

Підготовка та підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Наукові установи розробляють програми та курси для розвитку цифрової компетентності вчителів, надають методичну підтримку щодо ефективного використання цифрових інструментів у навчальному процесі.

Експертна та консультативна діяльність. Учені беруть участь в експертизі цифрових ресурсів, наданні консультацій освітнім установам та органам управління щодо стратегій цифровізації, упровадження нових технологій, розроблення нормативно-правової бази.

Поширення кращих практик та обмін досвідом. Наукові установи проводять конференції, семінари, тренінги, забезпечують платформи для поширення успішних кейсів цифровізації освіти, обміну досвідом між педагогами та експертами з різних регіонів та країн.

Формування цифрової культури та критичного мислення. Учені досліджують вплив цифрових технологій на психологію, культуру, соціальні процеси, розробляють рекомендації щодо розвитку цифрової грамотності та цифрової компетентності, критичного мислення, етичного використання технологій.

На успішне впровадження цифрових технологій в широку освітню практику істотно вплинули результати наукових досліджень учених НАПН України. Упродовж останніх років розроблено низку концептуальних інноваційних підходів, технологій та методик (*Ukrainian Center for Evaluation of the Quality of Education, 2023; Биков, Яцишин, 2019; Биков, Буров, Гуржій, Жалдак, Лещенко, ... Шишкіна, 2019; Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2023 році, 2024; Кремень, Биков, Ляшенко, Литвинова, Топузов, 2022; Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні, 2016; Кремень (Ред.), 2021; Шишкіна, 2020)*. Серед них: розвиток інформаційно-цифрового навчального середовища української школи; хмаро орієнтовані системи відкритої науки в навчанні й професійному розвитку вчителів; використання цифрових технологій для реалізації змішаного навчання в закладах загальної середньої освіти; методологія формування хмаро орієнтованого навчально-наукового середовища педагогічного навчального закладу; методологія педагогічного проєктування комп'ютерно орієнтованого середовища навчання предметів

природничо-математичного циклу в профільній школі; розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності вчителів в умовах хмаро орієнтованого навчального середовища; формування інформаційно-освітнього середовища навчання старшокласників на основі технологій електронних соціальних мереж; інформаційно-аналітична підтримка педагогічних досліджень на основі електронних систем відкритого доступу; комп'ютерне моделювання пізнавальних завдань для формування компетентностей учнів із природничо-математичних предметів; використання відкритих електронних науково-освітніх систем для розвитку інформаційно-дослідницької компетентності наукових і науково-педагогічних працівників; проєктування інформаційно-освітнього середовища професійно-технічних навчальних закладів; особливості формування психологічної культури працівників освіти в інформаційному суспільстві; медіапсихологічні засоби профілактики та подолання наслідків деструктивних інформаційних впливів на дітей і молодь; науково-методичне забезпечення проєктування і створення засобів цифрових технологій для діагностування обдарованості дітей та молоді.

Варто наголосити на важливості філософського осмислення процесів цифрової трансформації суспільства та їх впливу на освіту і науку в сучасній Україні. У праці «Людина в системі цифрової реальності: науково-теоретичний аналіз» актуалізовано питання філософії людиноцентризму, яка є затребуваною в умовах глобалізованого інформаційно-цифрового світу та створення штучного інтелекту. Схарактеризовано нові виклики та наявні загрози, які постають у зв'язку із цим у ціннісно-смисловій та психофізичних сферах життєдіяльності людини. Обґрунтовано феномен людиноцентризму як метафілософського синтезу різноякісних підходів у дослідженні перспектив життєдіяльності людини. Обґрунтовано потребу модернізації наявної мережі закладів вищої освіти, зокрема шляхом об'єднання окремих закладів. Подібне укрупнення мережі університетів відповідає міжнародному досвіду та дасть змогу підвищити їхню конкурентоспроможність і позиції в авторитетних світових університетських рейтингах, що важливо для повоєнного відновлення України *(Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2023 році, 2024, с. 105)*.

Незворотність процесу цифрової трансформації сучасного освітнього процесу обґрунтовано під час виконання наукового дослідження «Філософія диджиталізації освіти», розкрито перспективи цифрової трансформації процесу навчання, проєктування індивідуальної освітньої траєкторії та організації педагогіки партнерства; проаналізовано інформаційні технології сучасного світу щодо їхньої адаптації та ефективного застосування в освіті і науці; визначено та пропаговано позитивні аспекти диджиталізації, шляхи запобігання негативним наслід-

ком (*Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2023 році, 2024, с. 108)*.

Розкриваючи внесок учених та діяльність НАПН України в контексті цифрової трансформації освіти і науки, що відіграє важливу роль у сучасному суспільстві та освіті, варто зупинитись на трьох ключових категоріях, які об'єднують нині всі сфери діяльності наукових установ академії.

Цифровізація освіти — насичення інформаційно-освітнього середовища електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливлює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний освітній простір *(Кремень, Биков, Ляшенко, ... Топузов, 2022, с. 46)*.

Цифрова трансформація у сфері освіти і науки — це комплексна робота над побудовою екосистеми цифрових рішень у сфері освіти та науки, включно зі створенням безпечного електронного освітнього середовища, забезпеченням необхідної цифрової інфраструктури закладів та установ освіти й науки, підвищення рівня цифрової компетентності суб'єктів освітнього процесу *(Там само, 2022, с. 46)*.

Цифрова освіта — процес організації взаємодії здобувачів освіти із суб'єктами педагогічної (педагогічними, науково-педагогічними працівниками або самозайнятими особами у формальній чи неформальній освіті) та освітньої діяльності (закладами, підприємствами, установами, організаціями і фізичними особами, які організовують, забезпечують і реалізують освітній процес) для досягнення очікуваних результатів навчання лише засобами цифрового освітнього середовища, ключовими складниками якого є цифрові технології навчання, цифрові технології управління, цифрові технології підтримки наукових досліджень, цифрові освітні ресурси і сервіси, а також цифрові сліди як результати навчальної і професійної діяльності цифрового формату. Цифрову освіту часто ототожнюють з електронною освітою (е-освітою), що трактується як форма здобуття освіти з використанням лише інформаційно-комунікаційних (цифрових) технологій *(Спірін, 2021)*.

Цифровізація охоплює всі рівні освіти, тому вчені опікуються розробленням як науково-методичних засад цифрової трансформації позашкільної та загальної середньої освіти, так і методичних систем використання цифрових освітніх ресурсів і засобів навчання у професійній підготовці та перепідготовці фахівців різного профілю. Цифровізацію визнано однією з провідних у пріоритетних напрямах (тематиці) наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок НАПН України на період 2023–2027 років [...]:

— теоретико-методологічне та науково-методичне забезпечення цифровізації освіти й науки; цифровізація освітнього процесу; цифро-

ва трансформація освіти в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України;

— проєктування і використання веборієнтованих інформаційних систем підтримки освітньої і наукової діяльності, автоматизованих інформаційних систем формування та розвитку понятєво-термінологічного апарату педагогіки і психології;

— формування і розвиток цифрової компетентності, культури кібербезпеки суб'єктів освітнього процесу, їхня адаптація в цифровому освітньому середовищі; розроблення та впровадження механізмів і заходів щодо попередження кіберзагроз у цифровому освітньому і науковому середовищі;

— розроблення ІКТ-орієнтованих інструментів моніторингу стану інформаційно-цифрового середовища закладу освіти;

— розроблення методичних систем використання дистанційних, змішаних, інтегрованих, імерсивних технологій навчання, цифрових освітніх ресурсів, відкритого освітнього і наукового середовища з елементами штучного інтелекту;

— створення та впровадження цифрових освітніх екосистем розвитку педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників;

— науково-методичне забезпечення функціонування електронних освітньо-наукових бібліотек та електронних наукових видань.

Цифрова трансформація для вчених — це нові виклики і можливості щодо розміщення даних на цифрових платформах, доступу та опрацювання великих обсягів даних, міжнародної комунікації та співпраці, відкритих ресурсів (статті, книжки, цифрові симулятори тощо). Саме крізь призму цифрової трансформації освіти і науки у провідних країнах світу розглядають розвиток світової, європейської і національних систем освіти. Цифрова освіта має низку переваг перед традиційною, зокрема: покращення якості освіти, підвищення мотивації учасників освітнього процесу, підвищення доступності як для осіб з обмеженими можливостями, так і для тих, хто живе в сільській або гірській місцевості.

У педагогічних дослідженнях актуальними та вагомими постали проблеми цифровізації і цифрової трансформації педагогічної освіти в контексті забезпечення якості підготовки сучасного вчителя, а також впливу цифровізації на розвиток особистості учня, зокрема забезпечення належного науково-методичного супроводу виховання дітей і молоді в цифровому просторі. НАПН розв'язує актуальні для педагогічної теорії та освітньо-виховної практики теоретико-методологічні, науково-методичні і прикладні завдання цифрової трансформації національної системи освіти з урахуванням викликів воєнного стану та завдань щодо повоєнного відновлення країни.

Виклики і завдання на новому рівні актуалізують питання збереження національної пам'яті та національного надбання. Це важливий

напрям розбудови сучасної педагогічної освіти і науки, коли цифровізація та цифрова трансформація надає сучасні інструменти онлайн-доступу до цифрових ресурсів і сервісів, комунікації та співпраці як для дослідників, науково-педагогічних та педагогічних працівників, так і для здобувачів освіти і суспільства загалом. На цих теренах ученими НАПН України було розроблено засади педагогічної біографіки як чинника національно-патріотичної свідомості, біографічні онлайн проєкти для соціальних мереж для відновлення і збереження національної пам'яті, консолідації українського суспільства, що відображено в низці наукових досліджень.

У дослідженні «Педагогічна біографіка в інформаційному освітньо-науковому просторі України» з'ясовано, що педагогічна біографіка є чинником національно-патріотичної свідомості; біографічні онлайн-проєкти в соціальних мережах сприяють відновленню і збереженню національної пам'яті, консолідації українського суспільства.

За результатами виконання наукового дослідження «Освітянські бібліотеки як суб'єкт проєктування освітнього середовища в умовах цифровізації» сформовано історіографічну базу дослідження, здійснено моніторинг науково-інформаційної діяльності провідних книгозбірень мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України в умовах воєнного стану та відновлення країни в контексті завдань щодо формування освітнього середовища, розвитку наукових комунікацій, забезпечення доступу до власних інформаційних ресурсів з актуальних питань психології, педагогіки та освіти. Під час виконання дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід цифрової трансформації освіти і педагогіки: вітчизняний і зарубіжний досвід» продовжено поповнення електронного ресурсу «Віртуальний читальний зал освітянина» та реалізовано онлайн-проєкт «Безбар'єрний простір віртуального читального залу освітянина: інформаційно-аналітична підтримка психічного здоров'я в умовах воєнних реалій» як одне із завдань Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні.

Важливим кроком у забезпеченні неперервного розвитку субдисциплін педагогіки, суспільних і поведінкових наук та підтримування освітніх реформ в Україні стало створення Української електронної енциклопедії освіти. Ученими Інституту цифровізації освіти НАПН України розроблено концептуальну модель енциклопедії, а також модель аналітично-пошукової довідкової системи для підтримання понятєво-термінологічного апарату освіти, педагогіки та психології, змодельовано процеси взаємодії користувачів щодо подання, рецензування і публікації статей, розроблено й апробовано експериментальний зразок «Українська електронна енциклопедія освіти». Підготовлено рекомендації для наукових та науково-педагогічних працівників, де окреслено концептуальні засади створення ресурсу, описано архітектуру цієї енциклопедії, типологію і рубрикацію енциклопедичних ста-

тей, методичні засади підготовки їхніх текстів, надано рекомендації з редагування статей засобами Mediawiki.

Цифрові інструменти, такі як медіа та комунікації, мають потужний соціальний вплив на учнівську молодь, що потребує розроблення теоретичних, методичних і технологічних засад формування соціальної поведінки дітей та учнівської молоді. Тому протягом останніх років ученими НАПН України одержано вагомі проміжні та кінцеві результати низки теоретичних і прикладних досліджень, серед яких:

— «Педагогічні засади запобігання і подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі», у процесі якого обґрунтовано заходи щодо підвищення ефективності виховних дій запобігання булінгу в цифровому освітньому середовищі, а саме: підвищення спроможності педагогів до попередження виявів булінгу та кібербулінгу серед учнів та їх подолання, формування в учнів соціально-емоційних навичок і здатності до протидії булінгу;

— «Виховання ціннісного ставлення до комунікацій у цифровому відкритому середовищі в дитячих громадських об'єднаннях», у процесі якого визначено основні принципи виховання ціннісного ставлення до комунікацій у цифровому відкритому середовищі в дитячих громадських об'єднаннях та його необхідні педагогічні умови; апробовано зміст, форми й методи формування цифрових компетентностей, розгортання проєктної діяльності в режимі онлайн / офлайн; виховання культури безпечної життєдіяльності;

— «Цифрове середовище для забезпечення батьків дітей раннього і дошкільного віку дидактичними матеріалами», під час якого встановлено, що оптимальним механізмом подолання викликів, обумовлених військовою агресією, запровадженням воєнного стану, є створення цифрового освітнього середовища в закладах дошкільної освіти, цифрових дидактичних матеріалів для батьків дітей раннього та дошкільного віку;

— «Естетичне виховання учнівської молоді засобами художньої комунікації у віртуальному медіапросторі», у якому обґрунтовано педагогічні умови естетичного виховання учнівської молоді у віртуальному медіапросторі; розроблено новітні методики навчання учнів мистецтва в умовах дистанційної художньої комунікації, зокрема використання цифрових музейних, театральних, музичних колекцій, віртуальних екскурсій;

— «Формування в учнів старших класів екологічної компетентності в контексті подолання екологічних наслідків війни», у процесі якого розроблено методику використання закладами загальної середньої та позашкільної освіти хмарних технологій і сервісів, цифрових технологій та онлайн-ресурсів для формування екологічної компетентності.

Цифрова трансформація посідає чільне місце в проблематиці досліджень формування та дидактико-методичного забезпечення реалізації

нового змісту повної загальної середньої освіти. У 2023 році основну увагу вчених НАПН України було сконцентровано на базовій середній освіті. На основі методологічно обґрунтованих принципів і підходів розроблено цілісний комплекс модельних навчальних програм для 7–9-х класів закладів загальної середньої освіти з інформатики, технологій та STEM-освіти. Обґрунтовано й описано моделі реалізації STEM / STEAM-освіти в закладах спеціалізованої освіти наукового спрямування, реалізовані в умовах поєднання формальної і неформальної освіти. Продовжено роботу щодо наповнення цифровими ресурсами електронних освітніх платформ, зокрема «Всеукраїнської школи онлайн» та цифрового навчального застосунку «Вивчаю — не чекаю» тощо *(Кремень, Биков, Ляшенко, ... Топузов, 2022)*.

Розроблено методичну систему використання хмаро орієнтованих систем відкритої науки в освітньому процесі. Система охоплює низку окремих методик, диференційованих за їхнім призначенням: методика використання хмарних сервісів відкритої науки для вчителів в освітньому середовищі школи; методика використання хмарних сервісів відкритої науки в процесі вивчення природничо-математичних предметів у науковому ліцеї; методика використання хмарних сервісів Європейської хмари відкритої науки в процесі підготовки майбутніх учителів у закладах вищої педагогічної освіти із спеціальності «Інформаційно-комунікаційні технології в освіті».

Досліджено дидактичні можливості підвищення ефективності навчання в закладах загальної середньої освіти завдяки використанню технологій доповненої і віртуальної реальностей *(Shyshkina M., Papadakis S., Marienko, M., Pinchuk O., Sokolyuk O. et al., 2023)*. Здійснено класифікацію освітніх середовищ із віртуальною реальністю за ознакою їхнього призначення. Розроблено та обґрунтовано методичну систему використання доповненої і віртуальної реальностей в навчальному середовищі закладів загальної середньої освіти. Проведено порівняльний аналіз характеристик традиційного навчання та навчання з використанням доповненої і віртуальної реальностей, визначено переваги, особливості та ризики використання у дидактичному процесі технологій доповненої і віртуальної реальностей. Розроблено модель цифрового освітнього середовища з доповненої і віртуальної реальностей та процесуальну модель підготовки вчителя до використання доповненої і віртуальної реальностей в освітньому процесі *(Литвинова, 2021)*.

Ученими НАПН України розроблено методику використання інформаційно-цифрових технологій для оцінювання результативності педагогічних досліджень, виокремлено критерії та показники оцінювання результативності дослідницької діяльності наукових і науково-педагогічних працівників, колективних педагогічних досліджень із використанням інформаційно-цифрових технологій *(Іванова, Яцишин, Лупаренко, 2020; Спірін, 2020)*.

Цифрова компетентність передбачає здатність ефективно використовувати цифрові інструменти для навчання, комунікації, створення контенту, забезпечення кібербезпеки та критичного ставлення до інформації. Як свідчать результати щорічних моніторингових досліджень учених НАПН України, які проводять усеукраїнське опитування вчителів та педагогічних працівників щодо готовності та проблем у використанні ІКТ для організації дистанційного навчання, проблема розвитку цифрової компетентності та цифрової грамотності вчителя та учнів постала особливо гостро під час COVID-карантину та у воєнний період, що пов'язано з введенням карантинних заходів та обмежень для відвідування закладів освіти в умовах блекаутів та у воєнний час *(Інститут цифровізації освіти НАПН України, 2023)*. Під час усеукраїнських опитувань було здійснено самооцінювання вчителів щодо рівня їхньої цифрової компетентності відповідно до Рамки цифрової компетентності для громадян *(DigComp 2.2), що є нині еталонною для країн ЄС (Vuorikari, Kluzer, 2022)*. Респонденти цих опитувань — учителі ЗЗСО, керівники шкіл, методисти, практичні психологи, соціальні педагоги, логопеди, корекційні педагоги, керівники гуртків, асистенти вчителя, учителі дошкільних закладів освіти та ін. В опитуванні 2023 року брали участь респонденти з різним стажем фахової діяльності, типом населеного пункту (місто, село, селище міського типу); переважна частина респондентів представлена такими категоріями, як вчителі початкових класів, вчителі іноземних мов, української мови та літератури, математики, інформатики та адміністратори шкіл. Загальна динаміка з підвищення рівня цифрової компетентності вчителів залишається досить помірною, учителі продовжують використовувати обмежений спектр засобів і ресурсів інформаційно-комунікаційних технологій. Як це було і в 2022 році, у 2023 році педагоги недостатньо активно створюють власні цифрові ресурси, залишаються пасивними в більшості заходів із безпечного використання цифрових ресурсів, не володіють навичками захисту пристроїв та персональної інформації *(Ovcharuk, Lukianova, 2023; Ovcharuk, Ivaniuk, Burov, Marienko, Soroko, Gritsenchuk, Kravchyna, 2023)*.

Нині вчителі частіше використовують такі цифрові інструменти для організації дистанційного навчання: Viber — 78,4 %; Zoom — 65,4 %; Google Apps for Education — 53,1 % (у минулому році цей інструмент використовували лише 20,2 % респондентів). Електронний щоденник використовують удвічі більше — 34,1 % у 2023 році порівняно з 15,4 % у 2022 р. Удвічі зріс відсоток користувачів Telegram — 26 % порівняно з 13,3 % у 2022 році.

Однак питання підвищення спроможності закладів загальної середньої освіти та підтримки вчителів щодо розвитку їхньої цифрової компетентності все ще залишається недостатньо вирішеним. Педагоги продовжують висловлювати свої очікування щодо такої підтримки від закладів та держави, особливо під час війни.

До основних проблем у 2023 році респонденти зараховують: відсутність якісного інтернет-зв'язку (64,7 %), недостатнє матеріально-технічне забезпечення учнів (56,8 %), віялові відключення електроенергії — 49,1%; низький рівень самоорганізованості та мотивації учнів — 41,3 %; відсутність підтримки батьками — 30,0 %; брак часу через збільшення навантаження для вчителя — 25,9 %. На відміну від попередніх років, коли педагоги у 2021 та 2022 роках указували на недостатній доступ до цифрових пристроїв, слабке забезпечення високошвидкісним інтернет-зв'язком, неналежне управління доступом до ІТ-інфраструктури закладами освіти. Ці проблеми свідчать про посилення освітніх втрат та освітніх розривів в Україні, особливо у 2022/2023 навчальному році. Водночас учені з'ясували у вчителів, якою мірою, на їхню думку, діти адаптувалися до нових умов навчання під час війни, що зумовили інтенсивніше використання цифрових технологій. Більшість респондентів вважає, що діти адаптувалися до нових умов навчання: 15,4 % — повністю адаптувалися, 47,7 % — достатньо адаптувалися, 33,4 % — частково адаптувалися, 2,8 % — важко визначити, 0,4 % — не адаптувалися взагалі *(Овчарук, Іванюк, Гриценчук, 2023)*.

Цифрова трансформація суттєво впливає на психологію розвитку особистості. Доведено, що психологічні ресурси віртуального середовища користувачі спонтанно застосовують для власної ретравматизації, однак підвищення ефективності цього процесу потребує спеціального проєктування психологічних технологій, а також науково обґрунтованого добору відповідних цифрових ресурсів та сервісів. Ученими НАПН України розроблено груп-рефлексивну модель здоров'язбережувального медіаспоживання; теоретичну модель провідних медіапсихологічних стратегій і тактик розвитку патріотизму молоді в контексті цифрового гуманізму; концепт аудіального медіаландшафту російсько-української війни; арттерапевтичну модель розвитку медіатворчості як засобу цифрової трансформації суспільства й освіти *(Leshchenko, Ruban, Szymczyk, Tymchuk, eds., 2018; Leshchenko, Zamecka-Zalas, Kiełtyk-Zaborowska, Jarocka-Piesik, 2019)*. Обґрунтовано актуальні засади концепції цифрової медіаосвіти в умовах війни і повоєнного відновлення.

Під час дослідження за напрямом «Освіта дітей з особливими освітніми потребами. Інклюзивна освіта» запропоновано науково-методичне й організаційне забезпечення індивідуалізації освітнього процесу і психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами, які потребують відповідного рівня підтримки в умовах очно-дистанційної форми навчання.

Проведене вченими НАПН України дослідження «Теоретичні і методичні засади проєктування освітньо-розвивального середовища закладу загальної середньої освіти в умовах цифровізації суспільства» дозволило обґрунтувати та розкрити: соціально-педагогічну

характеристику учнів «мережевого покоління», умови їхньої позитивної цифрової соціалізації; гейміфікацію як метод ігрової практики підвищення мотивації до навчання; технологію Case Study для комплексного розвитку і позитивної соціалізації учнів в умовах очного та дистанційного навчання. Узагальнено також основні виклики цифрової соціалізації школярів, розвитку в них цифрової ідентичності. Розроблено теоретичні і методичні засади створення цифрового опорного конспекту дистанційного уроку в умовах війни. Визначено можливості та уточнено функції електронних освітніх ресурсів як інформаційної системи в проєктуванні освітнього середовища закладу загальної середньої освіти в умовах цифровізації суспільства. Уточнено структуру цієї інформаційної системи, що включає: депозитарій електронних ресурсів, електронні навчальні видання, курси дистанційного навчання, електронні лабораторні практикуми, електронні дидактичні демонстраційні матеріали, комп'ютерні тести, електронний освітній ігровий ресурс.

Важливим аспектом становлення особистості є використання сучасних освітніх технологій і методів, спрямованих на формування компетентного випускника, готового до життя в умовах цифрової трансформації та здатного навчатися, зокрема в закладах вищої освіти. Вища освіта та навчання впродовж життя є рушійними силами суспільного прогресу, забезпечуючи інтелектуальний та людський капітал, необхідний для сталого розвитку й економічного зростання держави та суспільства. У цій сфері здійснюється підготовка фахівців для різних галузей, необхідних для економічного зростання, інноваційного розвитку, підвищення конкурентоспроможності країни, а навчання впродовж життя дозволяє постійно оновлювати та поглиблювати знання і компетентності.

НАПН України здійснює низку прикладних та фундаментальних досліджень, які дозволили узагальнити і виокремити основні тенденції розвитку вищої освіти в контексті цифрової трансформації:

— зростання кількості «цифрових університетів» як сукупності цифрових сервісів, що містять ресурси для викладання та навчання, адаптовані до потреб студентів, викладачів, партнерів та стейкхолдерів з урахуванням мінливих цифрових реалій та постійного збільшення технічних можливостей;

— розширення доступу до вищої освіти різних цільових груп завдяки упровадженню цифрових освітніх ресурсів, що забезпечує гнучкість щодо індивідуальних потреб і побажань студентів, які відрізняються за способом життя, рівнем підготовки та підходами до академічного навчання, оскільки попит на безперервну освіту зростає в контексті навчання впродовж життя;

— поширення віртуальної міжнародної мобільності на основі цифрових технологій та ресурсів;

— поява робочих місць нового типу і нових форм роботи, що вимагають вищого рівня кваліфікації залежно від упровадження цифровізації в усі сектори економіки.

За результатами наукового дослідження «Трансформація професійного розвитку педагогічних і науково-педагогічних працівників в умовах відкритого університету післядипломної освіти» розроблено концепцію діяльності освітнього / наукового технопарку; класифікацію, матрицю добору, створення і модифікації креолізованих навчальних текстів у контексті цифрової дидактики; типологію освітніх траєкторій, принципи добору і структурування змісту підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників в умовах онлайн навчання.

У співпраці вчених НАПН України з науково-педагогічними працівниками провідних закладів вищої освіти розроблено концепцію сучасного університету на основі інструментів електронної екосистеми управління освітніми процесами. Серед інших наукових здобутків — обґрунтування методів прогнозування процесів різної природи на основі нейронних мереж та засобів штучного інтелекту; доведення, що в умовах війни цифрові трансформації відповідають не лише параметрам сучасних освітніх трендів, а є практичною необхідністю для здобувачів вищої освіти, забезпечують доступ до науково-методичних розробок і консультативних послуг, незалежно від місця перебування та наявності якісного зв'язку в певний час; виявлення переваг цифрової трансформації та ризики цифровізації в процесі побудови стратегії за стейкхолдерським підходом; обґрунтовано напрями формування інноваційної цифрової інфраструктури підприємств щодо сприяння довірі та інноваціям через державно-приватне партнерство в умовах відновлення економіки України; визначення підходів до управління процесом цифрової трансформації на макро-, мезо- та мікрорівні, окреслення стратегії, інструментів, технології, активаторів у розрізі світових тенденцій впровадження інформаційно-комунікаційних технологій та ін.

Одним з аспектів реалізації завдань цифрової трансформації є реалізація принципів відкритої науки. Відкрита наука передбачає доступність наукової інформації, відкритий доступ до дослідницьких результатів, сприяння відкритим формам співпраці та обміну даними. У контексті цифрової трансформації освіти й науки відкрита наука стає ключовим інструментом для забезпечення прозорості, інноваційності та розвитку знань. НАПН України сприяє входженню вітчизняної освіти і науки в систему відкритої науки та розвитку відкритої науки в Україні. Здійснюється активна підтримка досліджень, спрямованих на вдосконалення методик відкритого навчання та впровадження відкритих освітніх ресурсів, забезпечення підтримки відкритих наукових публікацій та сприяння розвитку відкритих даних у сфері

освіти і науки. Поряд із цим здійснюється низка заходів щодо активної співпраці з іншими науковими установами та міжнародними організаціями з метою спільної реалізації проєктів з розвитку відкритої науки в освіті та науці *(Драч, 2022; Шишкіна (Ред.), 2023)*.

Розробки вчених НАПН України дозволили відкрити значні можливості для вітчизняних молодих дослідників, досвідчених учених та широкого кола науково-педагогічної спільноти України. Так, за результатами виконання наукової теми «Підвищення дослідницької спроможності університетів України в умовах війни та повоєнного відновлення в контексті імплементації концепції "Відкрита наука"» було встановлено закономірності: дихотомії (обсяг — складність) знань, що зумовлює два базові виміри творення простору відкритої науки, пов'язані із нагромадженням та ускладненням знань; синергії освітньої і дослідницької діяльності як природних центрів відкритої науки (безперешкодне продукування і поширення знань) в університетах; вивчено вплив сталого розвитку суспільства як на національні моделі освіти й науки, так і на зміну глобальної освітньо-наукової парадигми. Важливими кроками на шляху до європейської інтеграції стало дослідження та долучення українських освітян і вчених до імплементації стандартів Європейського дослідницького простору, Європейського простору вищої освіти, відкритої науки.

Ученими НАПН України обґрунтовано принципи відкритої науки, серед яких: принцип місійної мінімізації переліку необхідних і достатніх рейтингових критеріїв / індикаторів; місійної синергії рейтингових критеріїв / індикаторів; швидкого розгортання інфраструктури даних, сталих у довгостроковій перспективі [...] розвитку відкритої науки; ціннісного виміру відкритої науки, що відповідає класичним настановам наукового етосу. Уточнено також тенденції, що прослідковуються у сфері відкритої науки [...].

Відкрита наука і цифрова трансформація освіти та науки тісно взаємопов'язані. Відкрита наука може допомогти зробити освіту більш доступною та інклюзивною, а цифрова трансформація може зробити відкриту науку більш ефективною та масштабною. Для освіти й науки реалізація принципів відкритої науки надає багато переваг, зокрема підвищення доступності і забезпечення відкритого доступу до наукових статей, даних та програмного забезпечення, робить їх доступними для всіх дослідників, незалежно від їхнього розміщення чи фінансових ресурсів; покращення якості наукових досліджень завдяки більшій прозорості та підзвітності; стимулювання інновацій для пошуку та розроблення нових технологій, продуктів і послуг; підвищення ефективності, зумовлене зменшенням дублювання і сприянням обміну та співпраці; сприяння інклюзивності, що уможливлює участь учених у глобальних наукових дослідженнях.

Цифрова трансформація може додатково забезпечувати персоналізацію навчання, адаптуючи навчальні матеріали до потреб кожного

учня; сприяти співпраці та розвитку навичок спілкування та командної роботи учнів; підвищення якості оцінювання з урахуванням прогресу кожного учня; зниження витрат на освіту завдяки автоматизації виконання деяких адміністративних завдань, використання безкоштовних або недорогих навчальних матеріалів. Наведемо приклади реалізації такого контенту.

Відкриті освітні ресурси — це безкоштовні та відкриті ліцензовані навчальні матеріали, які можуть використовувати й адаптувати педагоги. Відкритий доступ до наукових статей і даних можна використовувати для створення нових відкритих освітніх ресурсів, а цифрові технології — для поширення цих ресурсів по всьому світу.

Онлайн курси з відкритим вмістом. Ці курси можуть містити лекції, навчальні матеріали та завдання, засновані на останніх наукових дослідженнях. Цифрові платформи можуть бути використані учнями, учителями, студентами, викладачами по всьому світу.

Сховища даних відкритого доступу. Такі сховища містять дані, зібрані під час наукових досліджень. Відкритий доступ до цих даних може допомогти іншим дослідникам перевірити та відтворити дослідження, а також може стимулювати інновації. Учителі закладів загальної середньої освіти можуть використовувати такі дані для демонстрації нових досліджень і відкриттів, заохочувати учнів до вивчення певного предмета.

Інструменти аналізу даних. Відкритий доступ до інструментів може допомогти дослідникам бути більш ефективними та продуктивними, доступ до даних може спонукати робити власні висновки і відкриття.

Наукові соціальні мережі можуть допомогти дослідникам спілкуватися та співпрацювати один з одним, обговорювати результати, презентувати останні досягнення, порушувати нові проблеми.

Незважаючи на багато переваг, відкрита наука та цифрова трансформація освіти й науки стикаються з певними проблемами, що охоплюють:

— інфраструктуру — не всі установи мають необхідну інфраструктуру для підтримання відкритої науки та цифрової трансформації. Це може включати нестабільний доступ до інтернету, застаріле обладнання та брак кваліфікованого персоналу;

— знання і навички — багатьом дослідникам і викладачам бракує знань і навичок, необхідних для використання цифрових технологій та участі у відкритій науці;

— стимулювання і винагороди — існують обмеження щодо стимулювання та винагороди для дослідників, які публікують свої праці з відкритим доступом або діляться своїми даними, що стримує участь дослідників у відкритій науці;

— авторське право та інтелектуальну власність — питання авторського права та інтелектуальної власності можуть ускладнити відкритий доступ до наукових статей і дослідницьких даних.

Особливу роль в умовах цифрової трансформації освіти і науки відіграє штучний інтелект, що нині стає одним із вагомих та невід'ємних аспектів цього процесу *(World Economic Forum, 2023)*. З появою штучного інтелекту виникла необхідність переосмислення підходів до навчання і досліджень, адаптації до швидкозмінюваних технологічних та методичних підходів у сфері освіти та науки. Упровадження штучного інтелекту в освітній процес вимагає активної участі наукової та науково-педагогічної спільноти в розробленні етичних стандартів і методичних підходів до використання цих інноваційних технологій, створенні механізмів контролю якості впровадження штучного інтелекту в освітній процес, створенні безпечних умов ефективності освітнього процесу.

Тому роль НАПН України стає основною у створенні науково методичного супроводу для впровадження штучного інтелекту в освітній процес, здійсненні психолого-педагогічних досліджень, розробленні рекомендацій щодо використання розгалужених систем нейромереж в освітній практиці, обґрунтуванні методичних підходів до використання ШІ в освітньому процесі, урахуванні специфіки навчання з ШІ та потреб різних категорій осіб, упровадженні інтердисциплінарного підходу й активної співпраці між ученими та педагогами, сприянні поширенню інформації про найкращі практики використання ШІ в освіті та науці, сприяючи тим самим інноваціям і розвитку освітньо-наукової сфери *(Oxford University Press, 2023; United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), 2023)*.

Окрім можливостей і переваг застосування систем штучного інтелекту, що сприяють персоналізації навчання, підвищенню доступності освіти, автоматизації рутинних завдань, удосконаленню оцінювання навчальних досягнень студентів та учнів, співпраці вчених і педагогів та стимулюванню розвитку інновацій. Використання ШІ в освіті та науці продукує низку проблем, таких як:

— етика та конфіденційність (захист конфіденційних та персональних даних учнів, учителів, дослідників, викладачів);

— упередженість (ШІ-моделі можуть бути упередженими, що може призвести до несправедливого ставлення до певних груп учнів чи дослідників);

— доступність (нині заклади освіти та наукові установи не мають достатньо ресурсів, необхідних для використання ШІ в науково-педагогічній діяльності);

— цифрова нерівність (залишається цифровий розрив щодо доступу до мережі «Інтернет» та інших цифрових технологій);

— потреба у кваліфікованих кадрах (суспільство не забезпечене фахівцями, які можуть розробляти, упроваджувати та підтримувати ШІ в освіті та науці);

— вплив на безробіття (поява ШІ зумовила автоматизацію деяких процесів і видів діяльності, що спричинило зменшення кількості робочих місць).

Штучний інтелект продовжує динамічно розвиватися, і його роль в освіті та науці, імовірно, у майбутньому зростатиме. Очікується, що системи ШІ стануть більш інтелектуальними та здатними виконувати складніші завдання, зокрема це можуть бути розумні навчальні середовища; персоналізовані траєкторії навчання, побудовані на індивідуальних потребах здобувачів освіти; автоматизовані окремі етапи дослідження; моніторинг і відкриття наукових проривів; формування та уточнення стратегічних напрямів і цілей як у науці, так і в освіті.

Отже, штучний інтелект має значний потенціал для трансформації освіти й науки, що сприятиме тому, що навчання буде більш персоналізованим та ефективним, а наукові дослідження — більш продуктивними й інноваційними. Штучний інтелект розширює можливості людського потенціалу, а їхнє поєднання відкриває нові перспективи для розвитку суспільства.

Освітня система покликана виховувати людський капітал, адаптований до викликів майбутнього, готовий до безперервного навчання та інноваційної діяльності. Саме тому важливим є охоплення науковими дослідженнями питань людського потенціалу індустрії майбутнього, що належить до сукупності навичок, компетентностей і творчих здібностей майбутніх працівників, які будуть затребувані в умовах інноваційної економіки та швидких технологічних змін. Освіта відіграє основну роль у розвитку цього потенціалу через низку таких ключових аспектів, як: підготовка фахівців у галузях STEM; формування навичок критичного мислення, творчості та інноваційності; розвиток навичок роботи з даними, цифрової грамотності й компетентності; формування та розвиток м'яких навичок; підготовка до навчання впродовж життя та ін.

Саме тому відповідно до програми прикладного дослідження «Методичні засади застосування цифрових технологій у підготовці майбутніх кваліфікованих робітників» було обґрунтовано і розроблено методичні засади застосування цифрових технологій у підготовці майбутніх кваліфікованих робітників, розроблено методику проведення навчальних занять із використанням відеоконференцій, створення електронних додатків (портфоліо) навчальних досягнень здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти, створення та використання інфографіки навчального призначення, освітніх відеофрагментів на заняттях теоретичного та виробничого навчання.

За результатами виконання наукової теми «Методичні основи професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників машинобудівної, аграрної галузей та сфери послуг в умовах змішаного навчання» обґрунтовано методичну систему професійної підготовки майбутніх

кваліфікованих робітників в умовах змішаного навчання; розроблено методику підготовки педагогічних працівників професійної освіти до змішаного навчання.

Фундаментальне наукове дослідження «Теорія і практика підготовки майбутнього викладача закладу вищої педагогічної освіти до професійної діяльності в умовах цифровізації суспільства» дозволило вченим НАПН України розробити модель підготовки майбутнього викладача закладу вищої педагогічної освіти до професійної діяльності в умовах цифровізації суспільства; було запропоновано технології організації цілісного саморозвитку майбутніх викладачів у модульно-розвивальній системі дистанційного і змішаного навчання.

Експериментальна діяльність учених НАПН України в умовах цифрової трансформації освіти розкриває роль академії в розв'язанні низки освітніх проблем, забезпечує ефективне впровадження в освітню практику результатів наукових досліджень.

Системне експериментальне використання цифрових освітніх ресурсів і сервісів здійснено під час проведення дослідно-експериментальних робіт і проєктів усеукраїнського рівня, зокрема: «Хмарні сервіси в освіті» (2014–2017 рр.), «Розумники» (2014–2017 рр.), «Варіативні моделі комп'ютерно орієнтованого середовища навчання предметів природничо-математичного циклу в загальноосвітньому навчальному закладі» (2016–2019 рр.), «Технологія навчання учнів початкової школи «Розумники» *(Smart Kids)» (2017–2022 рр.), «Електронний підручник для загальної середньої освіти» (2018–2021 рр.)*, «Формування технологічної компетентності учнів шляхом занурення в іншомовне комунікативне середовище в умовах інформатизованого навчального процесу» (2019–2023 рр.) та ін.

Апробовано інструментарій моніторингу ефективності інформаційно-цифрового середовища закладів загальної середньої освіти через усеукраїнське опитування вчителів «Готовність та потреби вчителів щодо використання цифрових засобів та ІКТ в умовах війни: 2023» у лютому–березні 2023 року, під час якого опитано 42 708 респондентів. Метою його проведення є виявлення думки освітян щодо готовності до ефективності використання онлайн-засобів та інструментів для забезпечення дистанційного навчання учнів, визначення освітніх ресурсів, електронних засобів навчання, що користуються найбільшим попитом серед учителів, а також виявлення рівня їхньої цифрової компетентності. Особлива увага приділена питанням потреб учителів та використання цифрових засобів в умовах воєнного часу, а також для надання відповідних рекомендацій зацікавленим сторонам *(Овчарук, Іванюк, Грищенчук, 2023)*.

На завершальному етапі експерименту «Методичні засади застосування цифрових технологій у підготовці майбутніх кваліфікованих робітників» упроваджено методику використання викладачами закла-

дів професійної (професійно-технічної) освіти цифрових технологій у підготовці майбутніх кваліфікованих робітників, що сприяло зростанню кількості педагогічних працівників із високим рівнем сформованості компетентності в застосуванні цифрових технологій за всіма її критеріями.

За результатами експерименту «Педагогічні засади запобігання і подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі» виявлено проблеми щодо запобігання і подолання булінгу. Вимір ефективності педагогічних дій щодо запобігання булінгу в цифровому середовищі здійснювався з урахуванням трьох основних складників, а саме: спроможність педагогів до попередження виявів булінгу та кібербулінгу серед учнів; сформованість в учнів соціально емоційних навичок та здатність до протидії булінгу; педагогічна культура батьків та їхні можливості виявлення і протидії булінгу та кібербулінгу серед дітей.

Під час експерименту «Інформаційно-цифрові технології для оцінювання результативності педагогічних досліджень» апробовано методику використання інформаційно-цифрових технологій для оцінювання результативності педагогічних досліджень у наукових установах і закладах вищої освіти України. Установлено, що запропонована експериментальна методика забезпечує позитивний розвиток мотиваційного, когнітивного, діяльнісного й оцінно-рефлексивного компонентів компетентності наукових і науково-педагогічних працівників із використання інформаційно-цифрових технологій для оцінювання результативності педагогічних досліджень *(Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук у 2023 р., 2024)*.

Запорукою успішної імплементації наукових здобутків учених НАПН України є своєчасне та постійне поширення, популяризація та висвітлення напрацювань у періодичній пресі, ЗМІ та електронних ресурсах, орієнтованих на широку цільову аудиторію читачів: учених, аспірантів, учителів, методистів і викладачів університетів, представників органів управління освітою, освітніх політиків та представників широкої зацікавленої громадськості. Ця діяльність є однією з ключових для академії і водночас тісно пов'язана із цифровими засобами й технологіями.

Упровадженню наукових здобутків сприяє науково-видавнича діяльність академії, що нині значною мірою забезпечена її цифровими науково-освітніми ресурсами, серед яких Електронна бібліотека НАПН України, офіційні вебсайти наукових установ та 8 електронних наукових періодичних видань, у яких розміщують повні тексти у відкритому доступі, що підтримує ініціативу відкритої науки.

Серед електронних видань варто виокремити найбільш вагомі.

«Вісник Національної академії педагогічних наук України» — електронне наукове періодичне видання відкритого доступу, метою якого є сприяння розвитку наукового потенціалу у сфері освіти, педагогіки і

психології, інтеграції вітчизняної педагогічної і психологічної науки у світовий освітньо-науковий простір та всебічне висвітлення діяльності НАПН України, зокрема щодо цифрової трансформації освіти і науки.

«Інформаційні технології і засоби навчання» — електронне наукове періодичне видання, що висвітлює результати наукових досліджень з питань побудови і використання комп'ютерно орієнтованого освітнього середовища, інформаційно-цифрових технологій навчального, наукового й управлінського призначення, а також новітніх цифрових засобів освітньої діяльності та їх упровадження в освітню практику *(Лупаренко, 2019)*. Видання включено до міжнародної наукометричної бази Web of Science Core Collection та зараховано МОН України до категорії «А» в галузі знань 01 «Освіта / Педагогіка», а за версією Google Scholar посідає перше місце в рейтингу кращих наукових періодичних видань, що публікують статті українською мовою. Публікації журналу охоплюють освіту та освітні дослідження, комунікацію, управління, мову та лінгвістику, переклад, оцінку ризику, інженерію знань, взаємодію людини з комп'ютером, бібліометрію, наукометрію та цілісність досліджень, соціальну психологію, інформацію та бібліотекознавство. Варто зазначити, що 27 % контенту — статті, підготовлені вченими академії.

Зросло наповнення Електронної бібліотеки НАПН України (https://lib.iitta.gov.ua/) ресурсами, підготовленими за результатами фундаментальних і прикладних наукових досліджень учених академії. У 2023 році внесено понад 3,8 тис. таких ресурсів. Нині в бібліотеці розміщено майже 34,5 тис. повнотекстових цифрових ресурсів, які завантажено понад 15,5 млн разів, з них понад 3,6 млн завантажень у 2023 році зі 182 країн світу.

Висновки. Сучасне світове співтовариство опинилося в складній ситуації, коли глобальні виклики та проблеми стали об'єктом загальної уваги. Загострені геополітичні конфлікти, невиправдана війна, екологічні проблеми та пандемія COVID-19 підкреслюють актуальність цифрової трансформації освіти і науки. Освіта і наука відіграють важливу роль у процесі цифровізації суспільства: не лише передають суспільний досвід, а й допомагають індивідуумам просуватися в особистому розвитку та самореалізації завдяки використанню сучасних цифрових технологій. Освіта готує людей до життя в XXI ст., де інформаційно-цифрове середовище стає невід'ємною складовою всіх аспектів суспільного життя, а наука — основним складником успішного функціонування суспільства та відіграє ключову роль у розвитку нових технологій, методів та ідей, що перетворюють і розвивають суспільство й економіку. У цьому контексті розвиток освіти сприяє не тільки індивідуальному зростанню, а й формує освічене суспільство, здатне до критичного мислення та розв'язання складних проблем. Водночас наука не лише поширює межі нашого знання, а й

надає освіті нові інструменти та методи, що допомагають їй адаптуватися у сучасному світі. Отже, взаємодія освіти та науки є вирішальною для забезпечення інтелектуального розвитку суспільства і здійснення прогресивних трансформацій у всіх сферах життя. Національна академія педагогічних наук України виконує важливу місію в цьому процесі.

Наукові досягнення вчених НАПН України впливають на формування освітньої політики і програм національного рівня. Її рекомендації та експертні висновки допомагають уряду й освітнім установам приймати обґрунтовані рішення щодо модернізації освітньої системи, цифровізації освітніх процесів, упровадження новітніх методик та забезпечення високого рівня освіти для кожного здобувача освіти. Діяльність Академії сконцентрована на вдосконаленні системи освіти та науково-дослідницької діяльності в Україні, сприяє цифровій трансформації освіти й науки, розвитку відкритої науки та інтеграції новітніх цифрових технологій в освітній процес. Серед основних напрямів діяльності НАПН України в контексті цифрової трансформації освіти й науки — розроблення та експертиза стратегічних документів і програм, виконання наукових досліджень та аналіз даних щодо стану цифрової трансформації освіти, сприяння розвитку інноваційних освітніх технологій, співпраця з освітніми установами й урядовими органами, підтримання ініціатив щодо відкритого доступу і принципів відкритої науки.

У процесі цифрової трансформації освіти і психолого-педагогічної науки перед дослідниками постають особливі завдання, які відображають потреби науково-методичного забезпечення освітньої діяльності на всіх рівнях освіти. Перспективність подальших розвідок вбачаємо в теоретичному обґрунтуванні та методичному супроводі різних моделей інформаційно-освітнього середовища для задоволення освітніх потреб здобувачів освіти; створенні цифрового контенту з різних галузей знань для різних рівнів освіти усіх учасників освітнього процесу і забезпеченні відкритого доступу до нього; педагогічному проєктуванні та психологічному супроводі адаптивних інформаційно-цифрових дидактичних систем, побудованих з урахуванням особливостей психічного розвитку здобувачів освіти, їхніх пізнавальних інтересів та інтелектуальних здібностей; формуванні інформаційно-цифрової компетентності педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників та способів їхньої сертифікації відповідно до функціоналу діяльності; виявленні й урахуванні методичних особливостей виховного процесу в умовах віртуального освітнього середовища; медіаосвіта і безпека здобувачів освіти в кіберпросторі. Передусім треба приділяти увагу цифровізації освітнього процесу, що має переорієнтуватися на розв'язання комплексу завдань з активного використання штучного інтелекту, де вченим НАПН України важливо забезпечити випереджувальні наукові дослідження.

У складних умовах сьогодення, у яких Україна бореться за загальноцивілізаційні цінності, людську гідність і свободу, національний суверенітет і незалежність, євроінтеграцію, НАПН України покликана й надалі всебічно вдосконалювати діяльність щодо науково-методичного супроводу як освіти загалом, так і процесів її цифровізації, цифрової трансформації й цифрового розвитку зокрема.

Література

1. Биков В. Ю., Буров О. Ю., Гуржій А. М., Жалдак М. І., Лещенко М. П., Литвинова С. Г., Луговий В. І., Олійник В. В., Спірін О. М., Шишкіна М. П. (2019). Теоретико-методологічні засади інформатизації освіти та практична реалізація інформаційно-комунікаційних технологій в освітній сфері України : монографія. Компринт, 214.

2. Биков В. Ю., Спірін О. М., Пінчук О. П. (2020). Сучасні завдання цифрової трансформації освіти / Вісник Кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття», 1 (1), 27–36.

3. Биков В. Ю. Яцишин А. В. (2019). Цифрова трансформація освіти і науки: теорія і практика : зб. наук. пр. Ямчинський, 123.

4. Драч І. (2022). Відкрита наука в університетах: цілі та переваги / Науковий вісник Ужгородського університету, 1 (50), 90–93.

5. Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2023 р. / за заг. ред. В. Г. Кременя. 2024

6. Іванова С., Яцишин А., Лупаренко Л. та ін. (2020). Використання електронних науково-освітніх систем у підготовці та підвищенні кваліфікації наукових і науково-педагогічних працівників : метод. рек. Київ: Педагогічна думка, 113.

7. Інститут цифровізації освіти НАПН України. (2023). Цифрова компетентність сучасного вчителя нової української школи: 2023 (Пошук рішень в період війни).

8. Кремень В. Г. (ред.). (2016). Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (2016). Київ: Педагогічна думка.

9. Кремень В. Г. (ред.). (2021). Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні : монографія. КОНВІ ПРІНТ, 384.

10. Кремень В. Г., Ляшенко О. І., Яцишин А. В., Соколюк О. М. (2019). Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку : зб. наук. пр. Компринт, 361.

11. Кремень В. Г., Биков В. Ю., Ляшенко О. І., Литвинова С. Г., Луговий В. І., Мальований Ю. І., Пінчук О. П., Топузов О. М. (2022). Науково-методичне забезпечення цифровізації освіти України: стан, проблеми, перспективи : науково-аналітична доповідь.

12. Литвинова С. Г. (ред). (2023). Проєктування освітнього середовища з використанням засобів доповненої та віртуальної реальностей в закладах загальної середньої освіти : колективна монографія. ІЦО НАПН України, 219.

13. Лупаренко Л. А. (2019). Теорія і досвід використання електронних відкритих журнальних систем : монографія. Компринт, 195.

14. Овчарук О., Іванюк І., Гриценчук О. (2023). Результати онлайн-опитування «Готовність і потреби вчителів щодо використання цифрових засобів та ІКТ в умовах війни: 2023» : аналітичний звіт. ІЦО НАПН України.

15. Пінчук О. П., Яськова Н. В. (упоряд.). (2024). Цифрова трансформація науково-освітніх середовищ в умовах воєнного стану : збірник матеріалів. ІЦО НАПН України.

16. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» № 179 (2021, березень).

17. Спірін О. М. (2020). Відкриті електронні науково-освітні системи у науково-дослідній діяльності : метод. посібник. Київ: Педагогічна думка, 208.

18. Спірін О. М. (2021). Цифрова освіта. Енциклопедія освіти. (2-ге вид.) / за заг. ред. В. Г. Кременя. Юрінком Інтер, 1096.

19. Шишкіна М. П. (2020). Адаптивна хмаро орієнтована система навчання та професійного розвитку вчителів закладів загальної середньої освіти : монографія. Київ: Педагогічна думка, 183.

20. Шишкіна М. П. (ред.). (2023). Методологія використання хмаро орієнтованих систем відкритої науки у закладах освіти : монографія. ІЦО НАПН України, 197.

21. Яцишин А. В. (2020). Цифрові відкриті системи у підготовці аспірантів і докторантів : монографія. Компринт, 416.

22. Leshchenko M., Ruban L., Szymczyk K., Tymchuk L., eds. (2018). I inni. dziecko wybitnie uzdolnione w domu i szkole : monografia zbiorowa. Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, 361.

23. Leshchenko M., Zamecka-Zalas O., Kiełtyk-Zaborowska I., Jarocka-Piesik J. (2019). Globalne i regionalne konteksty w edukacji wczesnoszkolnej : monografia zbiorowa. Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, 340 p.

24. Lytvynova S. H., Semerikov Serhiy O., Yechkalo Yu. V. (2023). ICT for disaster-resilient education and training. CEUR Workshop Proceedings, 3482. 1–25.

25. Ovcharuk O., Lukianova L. (2023). Information literacy and digital inclusion: challenges of the modern information educational environment in Ukraine. In: Lecture Education Notes in Educational Technology. Digital Competences Development.

26. Ovcharuk O. V., Ivaniuk I. V., Burov O. Yu., Marienko M. V., Soroko N. V., Gritsenchuk O. O., Kravchyna O. Y. (2023). Digital resources for developing key competencies in Ukrainian education: teachers' experience and challenges. CEUR Workshop Proceedings, 3482, 84–104.

27. Oxford University Press. (2023). AI in Education: Where We Are and What Happens Next.

28. Shyshkina M., Papadakis S., Marienko M., Pinchuk O., Sokolyuk O. et al. (2023). Unlocking the power of synergy: the joint force of cloud technologies and augmented reality in education. CEUR Workshop Proceedings, 3364. 1–23.

29. Ukrainian Center for Evaluation of the Quality of Education. (2023). National report on the results of the international study of the quality of education PISA-2022.

30. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (2023). Generative AI and the Future of Education: UNESCO's First Global Guidance.

31. Vuorikari R., Kluzer S. (n.d.). (2022). DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens — With new examples of knowledge, skills and attitudes.

32. World Economic Forum. (2023). The Future of Jobs Report 2023.

Діяльність Національної академії педагогічних наук України із цифрової трансформації освіти і науки / Василь Кремень // Освіта для цифрової трансформації суспільства — Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa — Education for digital transformation of society : монографія. У 2 т. Т. 1 / наук. ред.: В. Кремень, Н. Ничкало, Л. Лук'янова, Н. Лазаренко. — Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2024. — С. 17–46.

Успіхи та прорахунки шкільної освіти за роки незалежності: що про це думають ексміністри та чинний очільник МОН*

Які освітні рішення формували українську систему освіти

— *Назвіть п'ять основних досягнень в історії середньої освіти за роки незалежності України.*

— 1. Розроблення і реалізація нових методологічних засад загальної середньої освіти й функціонування загальноосвітніх шкіл у незалежній Україні. Маю на увазі національний характер освіти, дитиноцентризм, гуманізацію, демократизацію, деполітизацію та появу різних типів закладів загальної середньої освіти. Ці та інші принципи були втілені в законодавчому полі, щоб урегулювати функціонування та розвиток загальної середньої освіти незалежної України, а також тією чи іншою мірою впроваджувалися в освітню практику.

Крім законодавчих новацій, приймалися інші важливі документи.

В Академії педагогічних наук у 2001 році ухвалили нову концепцію загальної середньої освіти, яка передбачала 12-річний термін навчання і була затверджена Міністерством освіти і науки (утім, на парламентських слуханнях 2010 року від 12-річки відмовилися, тому цю реформу довелося згортати майже на її фініші, коли за новими програмами для трирічної старшої школи мали навчатися десятикласники).

Важливим кроком було ухвалення Національної доктрини розвитку освіти України на II з'їзді освітян у жовтні 2001 року та її затвердження указом Президента України у 2002 році.

2. Новий зміст освіти. Нова методологія давала змогу формувати національну систему змісту освіти на засадах стандартизації, чого не було раніше. Почали розробляти державні стандарти для кожного рівня повної загальної середньої освіти, які із часом удосконалювали та змінювали.

Нині є три покоління стандартів усіх рівнів загальної середньої освіти (початкової, базової та профільної освіти). На їхній основі з'явилася можливість розробляти сучасний національно орієнтований зміст загальної середньої освіти, що відображає сучасні досягнення світової науки й освіти.

3. Сучасні засоби й умови для навчання. Після здобуття незалежності в Україні було започатковано створення національного підручника. У 2004 році ми видали 22 млн підручників, а також обмежили рентабельність їхнього видання і зменшили вартість доставлення. І, безумовно, досягненням є комп'ютеризація, а тепер і цифровізація загальної середньої освіти, що створило нові можливості для освітнього процесу.

* Інтерв'ю записала Інна Лиховид. Подано скорочено.

4. Запровадження нової системи оцінювання навчальних досягнень школярів (12-бальна шкала та ЗНО). Нова система оцінювання (12-бальна шкала, упроваджена з 2000 року, ЗНО — експериментально з початку 2000-х років, остаточно — з 2008 року) сприяли об'єктивному виявленню рівнів підготовки учнів і випускників закладів загальної середньої освіти. З усіма своїми недоліками та перевагами це справді стало більш об'єктивним оцінюванням.

5. Реформа Нова українська школа. Ідеологічно та методологічно мені близька НУШ, бо це реанімація на новій основі того, що ми починали у 2000-х роках. Безумовно, практичні дії складніші, ніж визначення методології. До того ж вони зачіпають інтереси людей. А врахувати всі інтереси дуже складно, тому завжди буде критика та непорозуміння.

Безумовно, нині центровою ідеєю є підготовка реформи старшої профільної освіти. Вона має сприяти тому, щоб дитина стала тим, ким вона хоче. Для цього має бути відповідна мережа закладів освіти та зміст навчання. В академії є пропозиції, як це зробити, наприклад, запровадити менше освітніх напрямів, викладати непрофільні предмети інтегровано тощо.

Які давні проблеми заважають упроваджувати зміни

— *Що б Ви зарахували до п'ятірки найбільших невдач у розвитку української середньої освіти за часів незалежності.*

— 1. Непослідовність у втіленні змін, а також запізніле запровадження нововведень. Наприклад, відмова від переходу на 12-річний термін навчання і новий зміст освіти негативно вплинули на якість загальноосвітньої підготовки учнів. Це на десятиріччя загальмувало процес модернізації середньої школи в Україні (постанова про поступовий перехід на 12-річний термін навчання була ухвалена в листопаді 2000 року. — *Ред.*).

Зупинюся на цьому докладніше. На слуханнях у Верховній Раді України 2010 року було ухвалено рішення про скасування переходу на 12-річку. До речі, через це довелося скорочувати навчальний матеріал, який для 10–12-х класів. Треба було його «змонтувати» на два, а не на три роки навчання. На слухання спеціально покликали людей, які були негативно налаштовані на зміни.

До речі, перед слуханнями я, на той час як президент АПН України, разом з українською делегацією був на нараді міністрів освіти країн Європи в Любліні. Тоді переконував Д. Табачника, що перехід на 12-річку потрібен, усі країни Європи мають 12 або 13 років навчання в школі. Він зі мною погодився, але на слуханнях виступив із протилежними пропозиціями. Моя співдоповідь була майже єдиним виступом, у якому чітко обґрунтовувалася необхідність продовження переходу на 12-річку.

Узагалі, я міг би навести багато прикладів, коли Росія намагалася обмежити самостійність дій України в освіті. Як міністр освіти і науки, я не підписав угоду про єдиний освітній простір у країнах СНД. Зокрема, передбачалося, що будуть базові за групами спеціальностей університети, навчальні програми яких стануть обов'язковими для інших країн. При цьому в Україні планувалося мати два базові університети, у Білорусі — один, а решту — у Росії. Я відмовився від такої пропозиції, як і від низки інших спроб об'єднання української системи освіти із СНД (фактично з російською освітньою системою. — *Ред.*).

2. Недостатній соціальний і матеріальний статус учителів. Нині важче будувати авторитет учителя, ніж раніше, адже колись він визначався вже тим, що вчителі знають більше, ніж учні. Сучасні учні через інтернет-ресурси можуть знати або знайти більше, ніж знає учитель.

Безумовно, заробітна плата освітян не відповідає значущості й складності їхньої праці. І над цим треба постійно працювати. Справа тут не лише у відсутності грошей, а й у тому, що Україні треба намагатися увідповіднити співвідношення кількості учнів до кількості вчителів із нормами країн Європи, де на одного вчителя припадає значно більше учнів. Уже завдяки цьому можна підвищити зарплати практично вдвічі.

Недостатній авторитет педагогічної професії веде до того, що оволодівати нею часто йдуть не найкращі випускники школи, що позначається на якості вчительського загалу країни [...].

3. Відставання фахової підготовки педагогів. Майбутнього вчителя більшою мірою потрібно готувати до оволодіння педагогічними технологіями і, безумовно, він має володіти своїм предметом на сучасному рівні. Окрім традиційної підготовки вчителя в педагогічних університетах, я б запровадив ще один тип підготовки вчителів.

Наприклад, студент закінчує бакалаврську програму в класичному університеті з фізики. За певних обставин він вирішує стати педагогом та йде в педагогічну магістратуру, де вивчатиме педагогіку й отримає відповідну практику. Його знання з фізики, як правило, будуть глибшими, ніж у студента, який учиться на вчителя фізики в педуніверситеті. І саме такі фахівці-фізики з педагогічної магістратури класичних університетів потрібні профільній школі для викладання фізичного напряму (про подібні зміни в педагогічній освіті нещодавно повідомив чинний міністр освіти і науки Оксен Лісовий. — *Ред.)*.

4. Недостатня увага до ідеї профілізації старшої школи. Через рішення 2010 року нам не вдалося виконати всі завдання для переходу на 12-річку. Ми планували впровадити з 10-го класу трирічне профільне навчання, яке передбачало й оновлення змісту програм, і формування мережі закладів освіти (над цим активно працює нинішня команда МОН. —

Ред.). Перехід до профільної освіти є досить складним і суспільно чутливим. Тому треба формувати громадську думку на його підтримку й шукати найбільш ефективні шляхи здійснення.

5. Недостатня інформованість суспільства, зокрема значної частини освітян, щодо сутності змін, які відбуваються в сучасній цивілізації, і нових вимог до освіти, яка має готувати людину до життя в сучасному світі.

У своїх працях я писав про низку світових тенденцій, які впливають на життя людини та освіту. На мою думку, світ вступив в інноваційний тип прогресу, коли зміна ідей, знань, технологій відбувається швидше, ніж зміна одного людського покоління.

Щоб людина була конкурентоспроможною, вона має не просто засвоїти певну суму знань, а навчитися вчитися впродовж життя, здобувати самостійно інформацію, знання, уміти використовувати їх у житті тощо.

Тобто в сучасних умовах маємо формувати інноваційну людину з інноваційною культурою, інноваційним типом мислення і здатністю до інноваційної діяльності.

Одним із недоліків, які гальмують суспільний розвиток узагалі в Україні, є недостатня інноваційність пересічного громадянина, консерватизм і неготовність до змін, бо це викликає певний дискомфорт. А наступним поколінням якраз доведеться жити в постійно змінюваному середовищі.

Які ідеї вдалося реалізувати в шкільній освіті попри бюрократію

— *Ваше особисте досягнення на посаді міністра освіти і науки, яке досі працює на благо середньої освіти.*

— До досягнень я зарахував би ІІ з'їзд освітян та ухвалення Національної доктрини розвитку освіти України.

До слова, з'їзд хотіли скасувати, бо це був період заборгованості зарплат перед освітянами. У багатьох областях пів року не було заробітної плати в школах. Але з'їзд ми таки провели в другій половині 2001 року в палаці «Україна».

До з'їзду мені вдалося розв'язати проблему заборгованості й домогтися постанови уряду про збільшення ставок освітян на 15 % з 1 вересня 2001 року. Це було вперше, коли підвищували зарплати з-поміж усіх бюджетників лише освітянам. За час мого перебування на посаді міністра заробітну плату освітянам і науковцям підвищували неодноразово, хоча все одно недостатньо.

Перехід до нового змісту і 12-річної школи було проблемою, адже громадська думка досить консервативна, а ідея про 12-й рік навчання була непопулярною. Але я розумів, що не можна лишати все без змін.

До речі, коли я став міністром, у більшості шкіл було 10 років навчання і перехід із 3-го в 5-й клас. Ми скасували цей перехід, бо це навіть психологічно дивно для дитини.

Ми розробили навчальні програми та стандарти базової і профільної освіти та почали реалізовувати 12-річку з 1-го класу. Також визначили декілька напрямів профілізації. Мені приємно, що багато ідей й напрацювань нині реалізується на новому рівні в Новій українській школі.

Коли я став міністром, 62 % учнів у школах навчалися українською мовою, а більшість інших — російською. На кінець моєї міністерської каденції цей показник зріс до 75 %. Причому цей перехід ми здійснювали без жодного скандалу.

Я просто наполегливо працював із начальниками обласних управлінь освіти. Пригадую, як разом із керівництвом освіти Донецької області розробили наприкінці 2003 року програму українізації шкіл Донеччини. Вона була розрахована на 7 років, містила конкретні показники по кожному місту та району й була завізована їхніми керівниками. Провели в Донецьку виїзне засідання колегії Міністерства освіти і науки спільно з колегією Донецької обласної адміністрації.

Ми побували в кількох українськомовних школах. Після засідання провели пресконференцію. Журналісти (а більшість російськомовні) шматували нас, як хотіли — мовляв, регіон розмовляє російською мовою, тож не треба щось змінювати.

Але я доводив: якщо громадяни України, які живуть у Донецькій області, не будуть достатньо знати українську мову, то:

— Донеччина, як потужний індустріальний регіон, недостатньо впливатиме на формування духовності та культури всієї України;

— діти з Донеччини не зможуть навчатися в кращих університетах України, де навчання ведеться українською мовою;

— також громадяни не зможуть реалізувати себе в певних сферах, зокрема в державній роботі.

Програма українізації полягала в тому, щоби переконати людей у необхідності вивчення української мови, а також у заміні російської мови українською, щоб усі предмети викладалися українською.

Перехід до 12-бальної системи оцінювання відбувся для всіх раптово. У серпні 2000 року на колегії МОН ми ухвалили таке рішення. Зізнаюся, особливої попередньої підготовки освітян не було. До цього декілька тисяч шкіл щороку страйкували й не починали роботу 1 вересня через заборгованість із виплати зарплати. Але у 2000 році майже всі прийшли вчасно, бо всіх цікавило, що ж означає 12-бальна система.

Вересень був перехідним місяцем. За цей час ми підготували методичні матеріали про перехід на нову систему. Також визначили чотири рівні успішності, де, наприклад, високий рівень — це 10, 11 і 12, бо не може дитина все знати на 12 балів.

Справа не тільки у 12 балах, а в тому, що раніше закладалася методологія «якщо ти не знаєш чогось» — одержуєш, наприклад, трійку, а «якщо не знаєш чогось менше», то четвірку. Якщо пам'ятаєте, була раніше така практика, що ставили четвірку з плюсом або п'ятірку з мінусом. У 12-бальній системі всі оцінки були позитивними, тобто «ти знаєш те й те» — тобі 10, «знаєш більше» — 11 тощо.

Також завдяки новій системі оцінювання вдалося розв'язати проблему, коли дітей залишали на другий рік навчання в тому ж класі. До моєї каденції міністром до 40 тис. учнів залишалися на повторний рік. Це трагедія для дитини, бо вона почувається викинутою з колективу й починає самореалізовуватися на вулиці, а ніякого нарощення знань, як правило, не відбувається.

Ми вирішили, що за згодою батьків і вчителів, якщо є об'єктивні причини, дитина може залишатися в тому ж класі, а якщо таких причин немає, то переводиться далі.

Щодо спроби скасувати медалі. Я сам золотий медаліст, але хотів відмовитися від такої практики, бо це не відповідало моєму баченню розвитку освіти. Ми орієнтувалися на принцип дитиноцентризму, щоб розвивати ті таланти й здібності, які є в дитини. Для того, щоб отримати золоту медаль, потрібно все знати на «відмінно». І маємо таку практику: дитина швидко й легко опанувала знання з улюбленого предмета й замість його поглибленого вивчення витрачає багато часу й зусиль на предмети, які їй не до вподоби, з якими вона не пов'язуватиме своє життя, але потрібно «відмінно» для медалі, яку дуже хочуть, наприклад, батьки.

На той час медалі давали пільги під час вступу, і їхня кількість стрімко зростала. Якось я полічив, що на Житомирщині в один рік було більше випускників-медалістів, ніж державних місць в університетах області. Виходило, що якби всі медалісти вирішили вступати, то дитина з однією четвіркою вже не могла б навчатися в закладі вищої освіти.

Коли я заявив про намір скасувати медалі на зібранні директорів київських шкіл, це викликало спротив. Ми мусимо частково відступити, але надали університетам право самостійно визначати, чи враховувати медаль під час вступу, чи ні.

Ще одна причина, через яку я хотів скасувати медалі, пов'язана з освітньою бюрократією. Майже за рік до закінчення школи треба було повідомити про тих дітей, які матимуть медаль (щоб забезпечити централізоване виготовлення документів). Діти бачили, що одних — кого визначили — навмисно підтягують до медалей, а інші, хоч і стараються, такі шанси втрачають. Тут уже були моральні втрати (суспільну дискусію про це нещодавно ініціював попередній освітній омбудсмен Сергій Горбачов. — *Ред.*).

Ідея щодо ЗНО виникла під час розмови з Євгеном Бистрицьким, який тоді очолював фонд «Відродження». Ми подали заявку на грант і створили прообраз нинішнього Українського центру оцінювання якості освіти на чолі з Лілією Гриневич.

У 2002 році центр провів перший експеримент із тестуванням, у якому взяли участь студенти перших курсів закладів вищої освіти. Було апробовано тестові завдання і розроблено технологію адміністрування. У 2003 році протестували понад три тисячі випускників із 670 шкіл України. У 2004 році було проведено тестування з математики, української мови та історії, у якому взяли участь 4,5 тис. випускників шкіл Києва, Донецька, Львова, Харкова й Одеси. У 31 закладі вищої освіти було ухвалено рішення про зарахування документів про тестування як вступних випробувань.

25 серпня 2004 року за поданням МОН була ухвалена Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання запровадження зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти». Передбачалося провести у 2005–2006 роках випробування технології ЗНО, а у 2007–2008 роках — запровадити ЗНО навчальних досягнень випускників, які бажали вступити до ЗВО.

Під час запровадження тестування я переймався, щоб випадки хабарництва в окремих університетах не перетворилися на корупцію в загальнонаціональному тестувальному центрі. А також не перетворити навчання в старшій школі на «натаскування» на ЗНО. Тому хотів робити в тестуванні більше відкритих питань, хоча тут втручається суб'єктивна роль учителів, які їх оцінюватимуть.

Незважаючи на ризики, ми пішли на цей експеримент. Я вважаю, ми зробили велику справу, а згодом, як і передбачено постановою уряду від 25 серпня 2004 року, зовнішнє незалежне оцінювання стало обов'язковим, набуло популярності й виправдало себе.

Щодо комп'ютеризації. Коли я став міністром, комп'ютерів у школах практично не було, хоча я вважав їх надзвичайно важливими для навчального процесу.

У 2000 році було вперше централізовано закуплено за державні кошти приблизно 150 комп'ютерних класів.

У 2003 році було облаштовано 1700 комп'ютерних класів у сільських школах. У 2004 році — 1500 комп'ютерних класів.

Для мене були щасливими ті вихідні, коли перед постачанням комп'ютерів я брав дані з областей і визначав, у яку саме школу доставити їх з огляду на рекомендації регіонів та кількість учнів і класів. Я не хотів перекладати розподіл на місця, бо знав, що спрацює суб'єктивний чинник, а я був незалежний та орієнтувався на об'єктивні показники.

Мені приємно, що коли я закінчив своє перебування на посаді міністра, 75 % шкіл України були оснащені комп'ютерами.

Такого словосполучення, як «шкільний автобус», в Україні раніше не було, а нині — це норма. Як починалося? В уряді я пояснював, що є 300 тис. дітей, які перебувають за межами пішохідної доступності до школи. Для них треба придбати шкільні автобуси. До того ж це нові можливості для освіти, бо діти зможуть навчатися в укрупнених закладах освіти, матимуть доступ до кращого навчання, а школа зможе організовувати для дітей екскурсії в історичні місця тощо.

Відповідна постанова була ухвалена в січні 2003 року, гроші на її реалізацію були виділені у 2004 році. Тоді закупили десь 450 автобусів.

Щодо англійської мови. У своїх діях міністра я намагався керуватися власним баченням об'єктивних змін у сучасній цивілізації і враховувати їх у реформуванні освіти та підготовці нових поколінь українців до життя і діяльності в нових умовах. Однією з таких тенденцій у сучасному світі є глобалізація, яка вимагає, зокрема, здатності людини до спілкування зі світом.

А для цього треба знати іноземні мови, насамперед англійську. Із цією метою ми ввели вивчення іноземної, переважно англійської, мови в усіх школах із 2-го класу (раніше це було обов'язковим із 5-го).

Усі мої дії як міністра передбачали створення в освіті умов, які сприяли б формуванню розвинутої самодостатньої особистості українця, носія гуманних і демократичних цінностей, здатного жити в демократичному суспільстві, зміцнювати його. Із цією метою ми намагалися замінити авторитарну педагогіку на толерантну, суб'єктно-об'єктні стосунки між учителем і учнем, де перший — активний суб'єкт, а другий — пасивний об'єкт, на суб'єктно-суб'єктні, де активні й взаємно шановані обидва учасники навчального процесу.

Розвиток особистості учня на основі отриманих сучасних знань, вироблених актуальних компетенцій, сформованого демократичного світогляду й національних цінностей — такими були дороговкази модернізації освіти. Ми бачили українця як інноваційну особистість, конкурентоспроможну не тільки в національному, а й у глобальному просторі, послідовного й діяльнісного патріота України.

Завдяки шкільній освіті маємо нове покоління українців

— *За Вашими відчуттями, у якому напрямі рухається нині шкільна освіта?*

— Ми живемо в час, коли складно проводити освітню реформу. Маємо серйозні виклики.

Світ динамічно змінюється, і це треба тримати постійно в полі зору, щоб готувати дитину до дорослого й мінливого сучасного життя.

Ми живемо під час війни, що суттєво ускладнює освітню діяльність, я не кажу вже про загибель і страждання дітей та їхніх учителів.

Незважаючи на це, реформу в середній освіті треба продовжувати, може, під час війни зробити певні кроки навіть легше, ніж у мирний час. Але діяти треба в контексті зазначених викликів.

Нині, як на мене, освіта має ще більше сприяти національному єднанню, формуванню патріота, що володіє сучасними знаннями й компетентностями. А успіхи тут значущі. Хоча сучасна Українська держава існує всього третину століття, що зовсім небагато, але саме завдяки освіті, зокрема середній, сформувалося покоління українців, які відчувають себе українцями, громадянами України і які пішли її захищати. І роблять це майже три роки.

І ще одне. Ніколи в історії жодна армія світу не була вимушена опанувати таку кількість нової техніки та зброї, як українська. Наша армія успішно це робить, що говорить про гідний рівень підготовки в закладах освіти.

Нам є чим пишатися в освіті. Тому посипати голову попелом не варто.

Але потрібно бути постійно невдоволеним зробленим і прагнути подальшої модернізації освітньої діяльності. У цьому запорука успіху країни й кожного українця.

Успіхи та прорахунки шкільної освіти за роки незалежності: що про це думають ексміністри та чинний очільник МОН [Електронний ресурс] : [інтерв'ю з В. Кременем / записала І. Лиховид] // Нова українська школа. — Текст. дані. — Київ, 2024. — 4 листоп.

Предметний покажчик

В

Відкрита наука 159, 215, 216, 220, 221, 236, 274, 275, 280, 282, 311, 324, 326, 329, 336, 343, 349, 353–355, 359, 361–363

Г

Гармонізація 189, 280, 314

Глобалізація 8, 26–28, 36, 43, 66, 83–86, 89, 107, 111, 119, 124, 151, 169, 221, 262–264, 371

Глобалістська людина 36, 40, 94, 103, 144, 169, 263

Громадянське суспільство 21, 178, 179, 195, 230

Гуманізація 152, 154, 188, 364

Д

Дванадцятирічна освіта (12-річна освіта) 11, 28, 30, 40, 97, 123

Дванадцятирічна школа (12-річна школа) 40, 100, 187, 188, 367

Дванадцятирічний термін навчання (12-річний термін навчання) 40, 188, 364, 365

Державні стандарти 60, 71, 73, 139, 144, 148, 158, 173, 187, 189, 209, 212, 216, 217, 237, 241, 245, 271, 277, 278, 290, 298, 321, 332, 364

Диджиталізація (дигіталізація) 68, 221, 302, 344

Дитиноцентризм 20, 29, 37, 40, 72, 103, 104, 106, 144, 169, 174, 177, 187–189, 263, 290, 333

Є

Євроінтеграція 11, 58, 59, 61, 66, 168, 220, 234, 238, 272, 280, 294, 308, 324, 328, 338, 362

І

Ідентичність 108, 134, 151–153, 164, 176, 230, 233, 239, 242, 264, 300, 301, 305, 333, 352

Інклюзивна освіта 41, 60, 65, 72, 104, 106, 136, 143, 171, 174, 197, 198, 351

Інклюзивне навчання 105, 137–140, 142, 143, 158, 171, 180, 243, 326

Інноваційна людина 16, 35, 40, 58, 59, 80, 103, 169, 261, 367

Інноваційний тип діяльності 19, 103, 144, 169, 261

Інноваційний тип прогресу 8, 16, 19, 20, 26, 33, 35, 43, 67, 103, 144, 169, 232, 233, 236

Інноваційність 94, 154, 341, 357

Інтеграція 9, 13, 16, 24, 26, 55, 61, 79, 83, 119, 149, 151, 168, 186, 191, 192, 194, 200, 202, 212, 218, 219, 221, 224, 230–232, 269, 273, 275, 282, 290–292, 313, 324, 330, 332–334, 338, 339, 360, 361

Інформатизація 56, 65, 66, 83, 119, 167, 187, 257, 258, 275, 340, 362

К

Компетентнісний підхід 13, 20, 40, 73, 104, 139, 140, 143, 167, 190, 276

Комп'ютеризація 25, 30, 98, 187, 364, 370

Л

Людиноцентризм 8–10, 20, 37, 59, 70, 72, 94, 103, 154, 167, 210, 245, 249, 254, 257, 263, 301–305, 309, 344

М

Медіаосвіта 10, 13, 21, 41, 111, 113, 116, 117, 165, 258, 276, 277, 296, 351, 361

Методичне забезпечення 60, 144, 148, 150, 156, 173, 174, 180, 181, 192, 195, 212, 214, 232, 272, 273, 290, 291

Модернізація 8, 13, 17, 39, 58, 71, 73, 78, 83, 89, 142, 157, 158, 168, 176, 178, 186, 188, 189, 198, 212, 213, 222, 228, 231, 235, 241, 244, 259, 260, 265, 268, 269, 271, 282, 298, 313, 333, 341, 344, 361, 365, 371, 372

Н

Наукове забезпечення 63, 144, 156, 232, 236, 272, 273

Науково-методичне забезпечення 8, 42, 70, 72, 105, 111, 125, 149, 158, 159, 243, 257–259, 264, 278, 295, 298, 319, 324, 325, 336, 341, 344–346, 361, 362

Наукометричні бази даних 14, 63, 64, 77, 201, 215, 222, 226, 282, 283, 285, 323, 342, 360

Національна ідентичність 16, 17, 106, 108, 109, 134, 243, 291, 317

Національна освіта 16, 17, 42, 125, 167, 182, 188, 210, 216, 290

Національна система освіти 40, 42, 166, 173, 187, 188, 195, 283, 291, 346

Національне єднання 20, 36, 144, 169, 211, 270, 372

Національно-патріотичне виховання 9, 58, 59, 124, 176, 230, 242, 331

П

Патріотичне виховання 20, 144, 275, 291, 312, 313, 333

Педагогіка партнерства 189, 344

Підручникотворення 187

Професійна освіта 11–13, 15, 16, 61, 62, 65, 71, 74, 83, 89, 100, 105, 112, 123, 125, 127, 137, 144, 148–150, 158, 167, 168, 196–198, 201, 203, 207, 210, 213, 219, 220, 223, 225, 228, 230, 231, 242, 243, 260, 271, 279, 281, 282, 284, 285, 289, 291, 294, 295, 298, 299, 312, 313, 324, 327, 330, 333, 336, 338, 357–359, 362

Профільна освіта 11, 16, 60, 148, 160, 167, 168, 189, 229, 230, 284, 290, 332, 333, 364, 365, 367

Профільна школа 11, 29, 31, 38, 40, 41, 60, 73, 97, 100, 123, 146, 209, 260, 344, 366

Р

Реформування 10, 21, 26, 61, 70, 71, 87, 89, 94, 95, 104, 106, 136, 142–144, 147, 148, 157, 161, 162, 169, 175, 188, 213, 214, 218, 234, 235, 260, 272, 280, 281, 293, 295, 297, 310, 322, 336, 337, 371

С

Синергетика 55, 305

Стандартизація 61, 66, 125, 126, 139, 142, 189, 201, 203, 364

Студентоцентризм 37, 103, 263

У

Українська мова 23, 31, 73, 98, 99, 107, 110, 147, 158, 159, 174, 190, 219, 223, 286, 330, 350, 360, 368, 370

Ф

Філософія людиноцентризму 108, 256, 264, 275, 300, 304, 305, 344

Ц

Цифрова трансформація 258, 279, 289, 325, 327, 339–342, 344–348, 351–356, 358, 360–363

Цифровізація 94, 144, 145, 148, 149, 158, 169, 172, 213, 216, 218, 219, 222, 227, 228, 230, 231, 242, 244, 257–259, 264, 275, 278, 282, 288, 289, 292, 295, 323, 324, 236, 329, 334, 335, 339, 341, 343, 345–347, 350–353, 358, 360–362

Ш

Шкільний автобус 25, 31, 98, 187, 260, 264, 371

Штучний інтелект (ШІ) 258, 263, 292, 300, 304, 334, 342–344, 346, 353, 356, 357, 361

Науково-популярне видання

КРЕМЕНЬ
Василь Григорович

ОСВІТА:
ідеї, роздуми, досвід

Статті, доповіді, виступи, інтерв'ю

Зібрання творів у п'яти томах

Том 5
2017–2024

Підготували до видання:
Березівська Лариса, Деревянко Тетяна

Редакторка *Т. Мусієнко*
Художня редакторка *Н. Антоненко*
Технічне редагування та комп'ютерна верстка *Л. Ткаченко*
Коректорка *І. Барвінок, С. Залозна*

Формат 70×100/16.
Ум. друк. арк. 30,55. Обл.-вид. арк. 27,00.
Тираж 200 прим.
Зам. №

Видавництво «Грамота». вул. Паньківська, 25, оф. 15, м. Київ, 01133.
E-mail: info@gramota.kiev.ua; www.gramota.kiev.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано в ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12.
Свідоцтво ДК № 6115 від 29.03.2018 р.